

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาขงจื๊อ

พระมหาศมาาน ขาดวิริโย (ศศิสวรรคณพงศ์)

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนานิตยปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๐

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาขงจื้อ

พระมหาสมาน ชาติวิริโย (ศตีสวรรณพงศ์)

๑๐๘๔

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

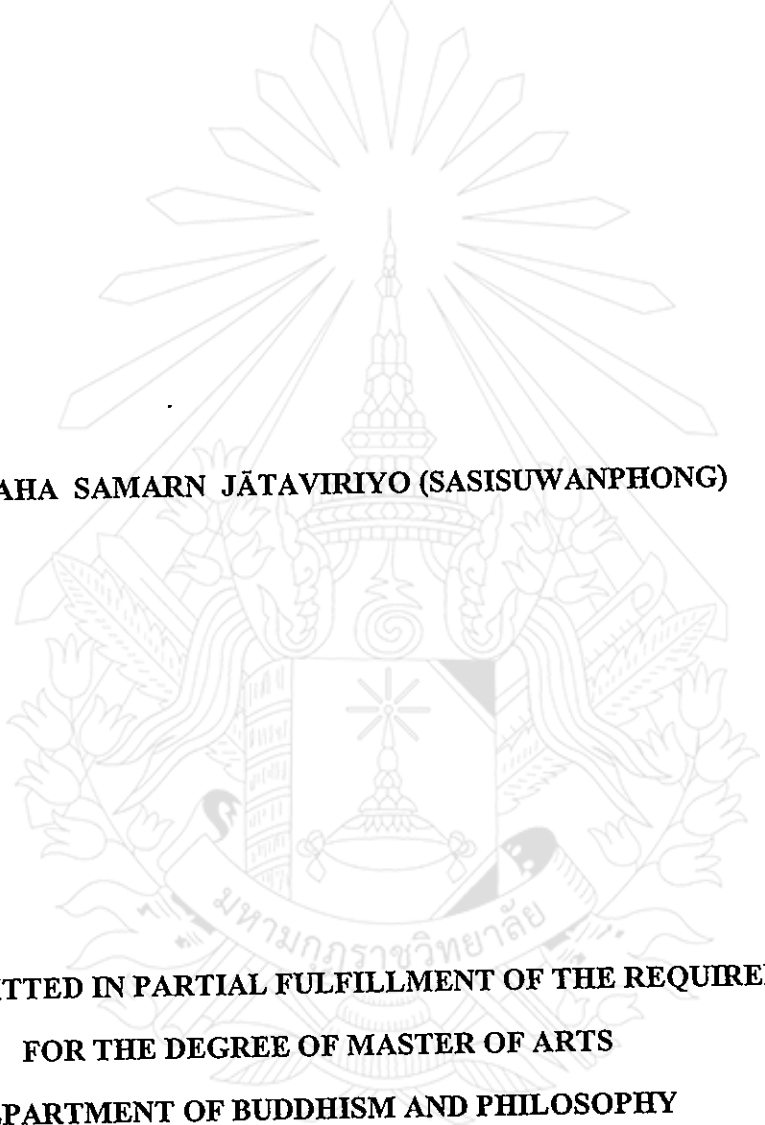
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๐

**A COMPARATIVE STUDY OF GRATEFULNESS (KATAÑÑUTĀ) IN
THERAVĀDA BUDDHIST PHILOSOPHY
AND CONFUCIUS PHILOSOPHY**

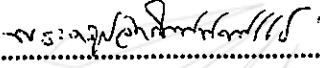
PHRAMAHA SAMARN JĀTAVIRIYO (SASISUWANPHONG)

**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2550 (2007)**

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความกตัญญูในพุทธปรัชญา
เถรวาทกับปรัชญาขงจื้อ
ชื่อนักศึกษา : พระมหาสมาน ชาตวิริโย (ศตีสวรรณพงศ์)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : ผศ. พิเศษ ดร. สุกิจ ชัยมุสิก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

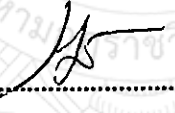

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

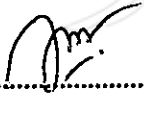
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รศ. ชัยวัฒน์ อัครพัฒน์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผศ. พิเศษ ดร. สุกิจ ชัยมุสิก)

..... กรรมการ
(ผศ. ดร. วิทยา ศักยาภินันท์)

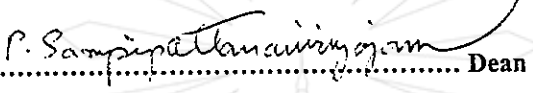

..... กรรมการ
(ดร. สุวิญ รักษัตย์)

..... กรรมการ
(ดร. วีรัตน์ แสงแก้ว)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : A Comparative Study of Gratefulness (Kataññutā) in Theravāda
Buddhist Philosophy and Confucius Philosophy
Student's Name : Phramaha Samarn Jātaviriyo (Sasisuwanphong)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Asst. Emeritus Prof. Dr. Sukit Chaimusik

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

..... Dean of Graduate School
(Phragrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thesis Committee

..... Chairman
(Assoc. Prof. Chaiwat Attapat)

..... Advisor
(Asst. Emeritus Prof. Dr. Sukit Chaimusik)

..... Member
(Asst. Prof. Dr. Widya Sakyabhinand)

..... Member
(Dr. Suvin Ruksat)

..... Member
(Dr. Theerat Saengkaew)

Copyright of the Graduate School, Mahamakut Buddhist University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	:	การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาขงจื้อ
ชื่อนักศึกษา	:	พระมหาสมาน ชาตวิริโย (ศศิสุวรรณพงศ์)
สาขาวิชา	:	พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	:	ผศ. พิเศษ ดร. สุกิจ ชัยมุสิก
ปีการศึกษา	:	๒๕๔๘

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาท ในปรัชญาขงจื้อ และเพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่อง ความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาของขงจื้อ ว่ามีความเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นวิจัยเอกสาร โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลปรัชญาขงจื้อจากคัมภีร์หลุนหวิ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนของขงจื้อ แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อเปรียบเทียบหลักกตัญญูในปรัชญาทั้งสอง

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาทหมายถึงการรู้อุปการะที่บุพพการีทำไว้ก่อนแล้วทำการตอบแทนบุญคุณ แสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาขั้นต้น โดยการบำรุงเลี้ยงดู ขั้นสูงสุดโดยให้บิดามารดาคำรงอยู่ในศีลสัมปทา จากสัมปทา และปัญญาสัมปทา ผู้มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ส่วนความกตัญญูในปรัชญาของขงจื้อหมายถึงการตอบแทนบุญคุณเลี้ยงดูบิดามารดาด้วยความเคารพ ความกตัญญูในปรัชญาทั้งสองมีความเหมือนกันคือ การรู้จักตอบแทนบุญคุณต่อสิ่งที่มีคุณูปการต่อชีวิต

ด้านความแตกต่างกัน ในพุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้ตอบแทนบิดามารดาด้วยการบำรุงเลี้ยงดูและแนะนำให้มีสัมมาทิฐิ สำหรับสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู ได้แก่ อกุศลมูล ส่วนในปรัชญาขงจื้อ สอนให้บำรุงเลี้ยงบิดามารดาด้วยความเคารพ และเน้นการแสดงความรักใคร่ โศกในพิธีศพ โดยการไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปี ไม่มีการแสดงความกตัญญูต่อพระรัตนตรัยและไม่กล่าวถึงประโยชน์ในชาติหน้า แต่สอนให้ฆ่าสัตว์ในพิธีเช่นสรวงวิญญาณบรรพบุรุษ สำหรับสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู ได้แก่ กฏหมาย

เมื่อกล่าวโดยสรุป ความกตัญญูในปรัชญาทั้งสองนี้ ช่วยส่งเสริมความอบอุ่นในครอบครัว ความผาสุกในสังคม ความสามัคคีและความมั่นคงของประเทศ ตลอดจนทั้งสันติภาพโลกอีกด้วย

Thesis Title : A Comparative Study of Gratefulness (Kataññutā) in Theravāda Buddhist Philosophy and Confucius Philosophy

Student's Name : Phramaha Samarn Jātaviriyo (Sasisuwanphong)

Department : Buddhism and Philosophy

Advisor : Asst. Prof. Dr. Sukit Chaimusik

Academic Year : B.E. 2549 (2006)

ABSTRACT

The objective of this thesis is to compare the concept of gratitude in Theravāda Buddhist philosophy and Confucius philosophy to find out similarity and dissimilarity between the two.

The data for the study are from documents, such as the Tipitaka, Commentaries, the Analects of Confucius, and other research works.

It is found out from the study that the gratitude in Theravāda Buddhist philosophy means knowing the done favour and repaying it. The basic gratitude to parents is to take care of them and, in the higher level, is to establish them in accomplishment of virtue, accomplishment of charity and accomplishment of wisdom. One who is grateful and repays the done favour will be accomplished with benefits obtainable here and then. The gratitude in Confucius philosophy refers to repaying the done favour and taking care of one's own parents with respect. The similarity of both concepts is to repay the done favour.

The difference is that Theravāda Buddhist philosophy focuses its gratitude in nurturing one's own parents and establishing them in the Right View. The obstacle of the gratitude in Buddhist philosophy is the unwholesome roots. Confucius philosophy emphasizes its gratitude in nurturing one's own parents with respect and expressing the sorrow in one's parents' funeral ceremony for three consecutive years. Confucius philosophy does not specify about the gratitude on the Triple Gem and the benefits obtainable in the next life, but it mentions the killing of some animals to make a sacrifice to one's ancestors' souls. The obstacle of the gratitude in Confucius philosophy is the laws.

In conclusion, the gratitude in both philosophies supports the family relation, social blissfulness, national unity, and the world peace.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลืออนุเคราะห์จากผู้มีอุปการคุณหลายท่าน เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณมีอุปการคุณมีส่วนช่วยเหลือและให้กำลังใจ ผู้วิจัยขอ อนุโมทนาขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ ดร. สุกิจ ชัยมุสิก ที่รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ได้ให้คำปรึกษาพร้อมทั้งชี้แนะแนวทางตลอดจนได้ตรวจสอบแก้ไขงานวิทยานิพนธ์นี้

ขอกราบขอบพระคุณพระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ขอกราบ ขอบพระคุณและอนุโมทนาขอบคุณคณาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาท วิชาความรู้ กราบขอบพระคุณพระมหาถาวร ขนฺติธมฺโม เจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย ที่เมตตาสั่งสอนแนะนำ กราบขอบพระคุณและอนุโมทนาขอบคุณบรรณารักษ์รวมทั้งเจ้าหน้าที่ ประจำห้องสมุดวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่แนะนำหนังสือและให้ความสะดวกต่างๆ ขอ อนุโมทนาขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่แนะนำหนังสือ ขอกราบ ขอบพระคุณพระอาจารย์พิศาล สุวณฺณธมฺโม วัดมหาธาตุยุวราชฯ ที่เมตตาให้เครื่องคอมพิวเตอร์มาใช้ . ในการพิมพ์งานและเมตตาให้ทุนการศึกษาเสมอมา ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระศรี- ธรรมเมธี เจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์ ขอกราบขอบพระคุณพระครูพิพัฒน์สารธรรม ผู้ช่วยเจ้าอาวาส และเจ้าคณะ ๔ ที่เมตตาอนุเคราะห์สถานที่พำนักอาศัยในการศึกษาเล่าเรียนและส่งเสริมทุนการศึกษา ขอกราบขอบพระคุณพระครูบวรวิหารการ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสและเจ้าคณะ ๓ ที่เมตตา ขอกราบ ขอบพระคุณ พระครูอุปถัมภ์วิหารการ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสและเจ้าคณะ ๕ ที่เมตตาและส่งเสริม ทุนการศึกษาเล่าเรียน ขอกราบขอบพระคุณพระมหาขจิต วรรณานันท์ อาจารย์ใหญ่สำนักเรียนวัด มเหยงคณ์ ที่เมตตาอบรมสั่งสอนภาษาบาลีและเมตตาส่งเสริมทุนการศึกษา ขอกราบ ขอบพระคุณพระมหาสมชาย อภิวัณฺณ โณ เลขานุการเจ้าอาวาส ขอกราบขอบพระคุณพระมหาสุเทพ ขนฺติสาโร พระมหาประทีป สุภทฺโท พระมหาบุญเย็น กิตฺติโร และคณาจารย์ที่สอนภาษาบาลีทุก ท่าน ที่เมตตาอนุเคราะห์ประสิทธิ์ประสาทวิชาทำให้มีความเข้าใจพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ขอขอบคุณพระภิกษุสามเณรในวัดมเหยงคณ์ที่เป็นกัลยาณมิตรให้กำลังใจในการศึกษาเล่าเรียน

ขออนุโมทนาขอบคุณนาย คำ-นางอนงค์ ศศิสุวรรณพงศ์ ผู้เป็นบิดามารดาที่มีอุปการคุณ อย่างมหาศาล คุณวิภาศิริ รอดอ่อง คุณรังสี ศศิสุวรรณพงศ์ คุณเปรมวดี ขำมะลิ ผู้เป็นพี่ที่มีอุปการ- คุณ ขออุทิศบุญกุศลในการทำวิทยานิพนธ์นี้ให้แก่ผู้มีพระคุณ ผู้มีบุญคุณและญาติทุกท่าน

พระมหาสมาน ชาตวิริโย

สารบัญชัคำย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและใช้ข้อมูลอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ พร้อมทั้งคัมภีร์อรรถกถา ดังมีคำย่อและคำเต็มที่อ้างถึง ดังนี้

พระวินัยปิฎก

คำย่อ

วิ.มหา.

วิ.ญ.

วิ.ม.

คำเต็ม

วินยปิฎก มหาวิภังค

วินยปิฎก จุฬาคค

วินยปิฎก มหาวกค

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.

ที.ปา.

ม.ญ.

ม.ม.

สั.ส.

สั.สพา.

สั.ม.

อง.ทูก.

อง.ติก.

อง.จตุกก.

อง.ปณจก.

อง.สตุตค.

ขุ.ขุ.

ขุ.ฐ.

ขุ.อิติ.

ขุ.สุ.

ขุ.ชา.

ขุ.ม.

สุตตนตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวกค

สุตตนตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวกค

สุตตนตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก

สุตตนตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก

สุตตนตปิฎก สับุตรนิกาย สคาถวกค

สุตตนตปิฎก สับุตรนิกาย สพายตนวกค

สุตตนตปิฎก สับุตรนิกาย มหาวารวกค

สุตตนตปิฎก องคุตตรนิกาย ทุกนิปาต

สุตตนตปิฎก องคุตตรนิกาย ติกนิปาต

สุตตนตปิฎก องคุตตรนิกาย จตุกกนิปาต

สุตตนตปิฎก องคุตตรนิกาย ปณจกนิปาต

สุตตนตปิฎก องคุตตรนิกาย สตุตกนิปาต

สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาจ

สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย ฐมมปท

สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตก

สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย สตุตนิปาต

สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตค

สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ

ข.จ.

สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ

ข.อป.

สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ.

ที่มกย สุมงฺคฺลวิลาสินี มหาวกคฺคฏจกฺกา

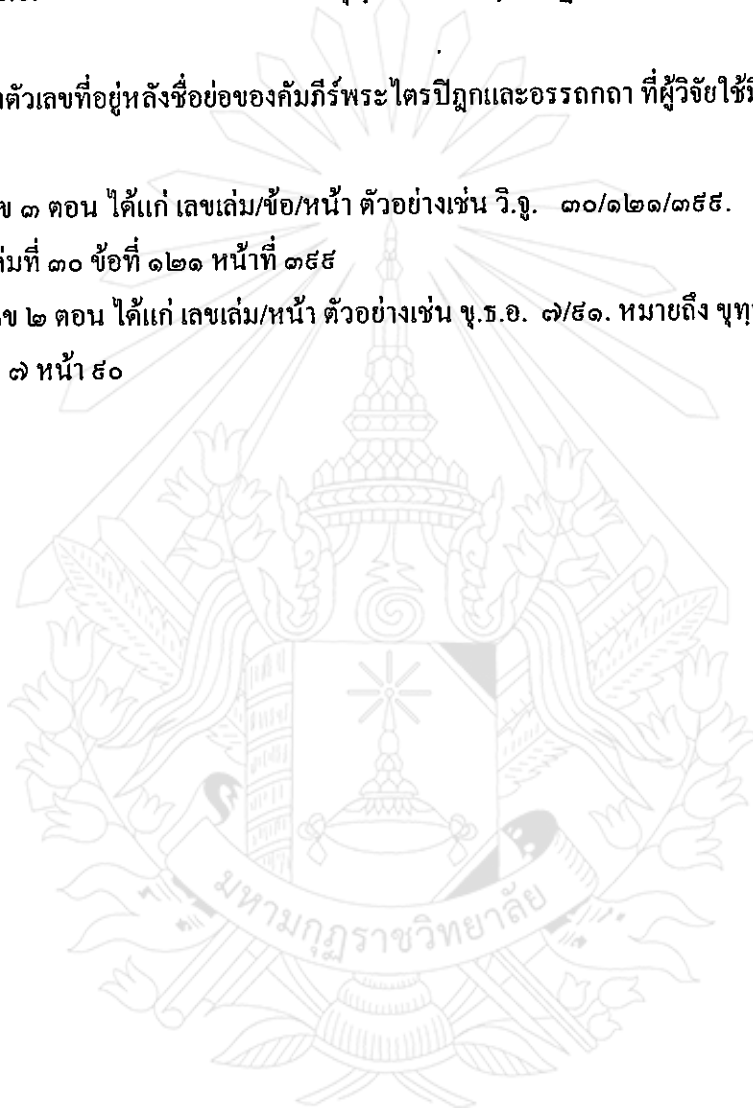
ข.ธ.อ.

ขุททกนิกาย ฃมฺมปทฏจกฺกา

จากการอ้างตัวเลขที่อยู่หลังชื่อของคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาที่ผู้วิจัยใช้มี ๒
แบบ คือ

๑. แบบเลข ๓ ตอน ได้แก่ เลขเล่ม/ชื่อ/หน้า ตัวอย่างเช่น วิ.จ. ๓๐/๑๒๑/๓๕๕. หมายถึง
วินยปิฎก จุฬนิตเทศ เล่มที่ ๓๐ ชื่อที่ ๑๒๑ หน้าที่ ๓๕๕

๒. แบบเลข ๒ ตอน ได้แก่ เลขเล่ม/หน้า ตัวอย่างเช่น ข.ธ.อ. ๗/๕๑. หมายถึง ขุททกนิกาย
ฃมฺมปทฏจกฺกา เล่ม ๗ หน้า ๕๑

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญคำย่อ	ง
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๖ คำนิยามศัพท์	๕
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องความกตัญญูในพระพุทธปรัชญาเถรวาท	๗
๒.๑ ความหมาย ความสำคัญและลักษณะของความกตัญญู	๗
๒.๑.๑ ความหมายของความกตัญญู	๗
๒.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญู	๑๐
๒.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญู	๑๓
๒.๒ ขอบเขตของความกตัญญู	๑๔
๒.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล	๑๕
ก. ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า	๑๕
ข. ความกตัญญูต่อพระสงฆ์	๑๖
ค. ความกตัญญูต่อบิณฑมารดา	๑๘
๑) การแสดงความกตัญญูสำหรับภุหุหัสดี	๒๐

๒) การแสดงความกตัญญูสำหรับบรรพชิต	๒๖
ง. ความกตัญญูต่อครูอาจารย์	๒๗
จ. ความกตัญญูต่อญาติ	๒๘
๒.๒.๒ ความกตัญญูต่อสถาบัน	๓๒
ก. ความกตัญญูต่อสถาบันชาติ	๓๒
ข. ความกตัญญูต่อสถาบันพระศาสนา	๓๔
ค. ความกตัญญูต่อสถาบันพระมหากษัตริย์	๓๔
๒.๒.๓ ความกตัญญูต่อสัตว์	๓๕
๒.๒.๔ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม	๓๗
๒.๒.๕ ความกตัญญูต่อตนเอง	๔๐
๒.๒.๖ ความกตัญญูต่อธรรม	๔๑
๒.๓ กรณีศึกษาตัวอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญูในพระพุทธศาสนา	๔๒
๒.๓.๑ พระพุทธเจ้า	๔๒
๒.๓.๒ พระสารีบุตรเถระ	๔๔
๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญู	๔๖
๒.๔.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง	๔๖
๒.๔.๒ ประโยชน์ต่อสังคม	๔๗
๒.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญู	๕๐
๒.๕.๑ ความเสียหายต่อตนเอง	๕๐
๒.๕.๒ ความเสียหายต่อสังคม	๕๒
๒.๖ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู	๕๓
๒.๖.๑ พรหมวิหาร ๔	๕๓
๒.๖.๒ สังคหวัตถุ ๔	๕๕
๒.๖.๓ ทิศทั้ง ๖	๕๗
๒.๗ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความกตัญญู	๖๑
๒.๗.๑ อกุศลมูล ๓	๖๑
๒.๗.๒ มัจฉริยะ ๕	๖๒
๒.๗.๓ อบายมุข ๖	๖๔
๒.๗.๔ มานะ ๘	๖๕
๒.๘ บทบาทของความกตัญญูต่อสังคมไทย	๖๖
๒.๙ อิทธิพลของความกตัญญูต่อประเทศไทย	๖๗

๒.๕.๑ ประเพณีบรรพชาอุปสมบท	๖๗
๒.๕.๒ ประเพณีสงกรานต์	๖๘
๒.๕.๓ ประเพณีสารทไทย	๗๒
บทที่ ๓ แนวคิดเรื่องความกตัญญูในปรัชญาขงจื้อ	๗๔
๓.๑ ความหมายความสำคัญและลักษณะของความกตัญญู	๗๔
๓.๑.๑ ความหมายของความกตัญญู	๗๔
๓.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญู	๗๕
๓.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญู	๗๘
๓.๒ ขอบเขตของความกตัญญูในปรัชญาขงจื้อ	๘๐
๓.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล	๘๐
๓.๒.๑.๑ ความกตัญญูต่อบิดามารดา	๘๑
ก. การปฏิบัติในเวลาที่บิดามารดามีชีวิตอยู่	๘๒
ข. การปฏิบัติในเวลาที่บิดามารดาล่วงลับไปแล้ว	๘๕
๓.๒.๑.๒ ความกตัญญูต่อพี่น้อง	๘๒
๓.๒.๑.๓ ความกตัญญูต่อสามีภรรยา	๘๔
๓.๒.๑.๔ ความกตัญญูต่อเพื่อน	๘๕
๓.๒.๑.๕ ความกตัญญูต่อเจ้านาย(ผู้ปกครอง)หรือกษัตริย์	๘๗
๓.๒.๒ ความกตัญญูต่อธรรมชาติ	๑๐๐
๓.๒.๓ ความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ	๑๐๒
๓.๓ กรณีสึกษาตัวอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญู	๑๐๖
๓.๓.๑ เจิงจื่อ	๑๐๖
๓.๓.๒ จื่อจู่	๑๐๖
๓.๔ ประโยชน์ของความกตัญญู	๑๐๗
๓.๔.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง	๑๐๗
๓.๔.๒ ประโยชน์ต่อประเทศชาติ	๑๐๘
๓.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญู	๑๐๘
๓.๖ หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญู	๑๐๘
ก. เหยิน (Jen)	๑๐๘
ข. ลี้ (Li)	๑๑๐
ค. การศึกษา	๑๑๑

๓.๗	ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู	๑๑๒
๓.๘	บทบาทที่มีต่อสังคมจีน	๑๑๔
	ด้านการศึกษา	๑๑๔
	ด้านวัฒนธรรม	๑๑๕
	ด้านเศรษฐกิจ	๑๑๕
	ด้านการเมืองในโลกปัจจุบัน	๑๑๖
๓.๙	อิทธิพลที่มีต่อสังคมไทย	๑๑๖

บทที่ ๔ เปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาทกับ
ปรัชญาขงจื้อ

๔.๑	เปรียบเทียบความหมาย	๑๑๗
๔.๒	เปรียบเทียบความสำคัญ	๑๒๐
๔.๓	เปรียบเทียบลักษณะของความกตัญญู	๑๒๑
๔.๔	เปรียบเทียบขอบเขตของความกตัญญู	๑๒๓
๔.๕	เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบุคคล	๑๒๔
	๑.) ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า	๑๒๕
	๒.) ความกตัญญูต่อพระสงฆ์	๑๒๕
	๓.) ความกตัญญูต่อบิดามารดา	๑๒๖
	๔.) ความกตัญญูต่อครูอาจารย์	๑๓๓
	๕.) ความกตัญญูต่อญาติ	๑๓๔
๔.๖	เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสถาบัน	๑๓๖
๔.๗	เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสัตว์	๑๓๙
๔.๘	เปรียบเทียบความกตัญญูต่อธรรมชาติ	๑๔๐
๔.๙	เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ	๑๔๒
๔.๑๐	เปรียบเทียบความกตัญญูต่อตนเอง	๑๔๕
๔.๑๑	เปรียบเทียบความกตัญญูต่อธรรม	๑๔๖
๔.๑๒	เปรียบเทียบประโยชน์ของความกตัญญู	๑๔๗
๔.๑๓	เปรียบเทียบโทษของการไม่มีความกตัญญู	๑๔๗
๔.๑๔	เปรียบเทียบธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู	๑๔๙

บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๓๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๓๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๓
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๓๓
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๑๓๔
บรรณานุกรม	๑๓๕
ภาคผนวก	๑๕๑
ภาคผนวก ก. พุทธประวัติ โดยสังเขป	๑๕๒
ภาคผนวก ข. ชีวประวัติของขงจื้อ โดยสังเขป	๑๕๖
ประวัติผู้วิจัย	๑๕๕

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางเปรียบเทียบความกตัญญู	๑๕๓
ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบความหมายของความกตัญญู	๑๕๓
ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบความสำคัญของความกตัญญู	๑๕๔
ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบลักษณะของความกตัญญู	๑๕๕
ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบขอบเขตของความกตัญญู	๑๕๖
ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบุคคล	๑๕๗
ตารางที่ ๖ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า	๑๕๘
ตารางที่ ๗ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อพระสงฆ์	๑๕๙
ตารางที่ ๘ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา	๑๖๐
ตารางที่ ๙ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา	๑๖๑
ตารางที่ ๑๐ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา	๑๖๒
ตารางที่ ๑๑ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา	๑๖๓
ตารางที่ ๑๒ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา	๑๖๔
ตารางที่ ๑๓ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา	๑๖๕
ตารางที่ ๑๔ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อครูอาจารย์	๑๖๖
ตารางที่ ๑๕ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อญาติ	๑๖๗
ตารางที่ ๑๖ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสถาบันชาติ	๑๖๘
ตารางที่ ๑๗ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสถาบันศาสนา	๑๖๙
ตารางที่ ๑๘ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสถาบันพระมหากษัตริย์	๑๗๐
ตารางที่ ๑๙ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสัตว์	๑๗๑
ตารางที่ ๒๐ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อธรรมชาติ	๑๗๒
ตารางที่ ๒๑ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ	๑๗๓
ตารางที่ ๒๒ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อตนเอง	๑๗๔
ตารางที่ ๒๓ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อธรรม	๑๗๕
ตารางที่ ๒๔ เปรียบเทียบประโยชน์ของความกตัญญู	๑๗๖
ตารางที่ ๒๕ เปรียบเทียบโทษของการไม่มีความกตัญญู	๑๗๗
ตารางที่ ๒๖ เปรียบเทียบธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู	๑๗๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่เข้ามาในประเทศไทยเป็นเวลาอันยาวนานแล้ว เป็นเหตุให้สังคมไทย ได้อาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ได้มีการอิงอาศัยพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยตลอดตั้งแต่เกิดขึ้นมา ศึกษาเล่าเรียน ดำรงชีวิต กระทั่งเสียชีวิต สภาพสังคมไทยจึงเป็นสังคมแบบพุทธ มีความศรัทธาความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา หลักธรรมอย่างหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของคนไทยคือความกตัญญูรู้บุญคุณคน ซึ่งบุคคลที่มีบุญคุณอย่างมากตั้งแต่ทุกคนเกิดมาคือบิดามารดา เพราะบิดามารดามีบุญคุณตั้งแต่ลูกอยู่ในครรภ์ และเมื่อลูกเกิดมาแล้วก็เฝ้าเลี้ยงดู เอาใจใส่สั่งสอนอบรมบ่มนิสัยให้เป็นคนดี และช่วยป้องกันอันตรายให้ลูกเมื่อลูกมีภัย เลี้ยงดูลูกให้เติบโตใหญ่ นอกจากบิดามารดานี้แล้วยังมีบุคคลอื่นๆอีกที่มีบุญคุณต่อเราเช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติสนิทมิตรสหาย อุปัชฌาย์ ครูบาอาจารย์ เป็นต้น ซึ่งก็ถือว่าเป็นผู้ที่มีบุญคุณต่อเราเหมือนกัน

ระยะเวลาที่ผ่านมายาวนานนั้นทำให้คนในสังคมไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาอย่างต่อเนื่องจึงมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นมาก สภาพสังคมในปัจจุบันนี้สนใจความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เป็นอย่างมาก มีการพัฒนาทางเทคโนโลยี ทำให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายให้แก่ชีวิตอย่างมาก ทุกคนในสังคมมีปฏิสัมพันธ์กัน อยู่ร่วมกันอย่างมีบทบาท มีหน้าที่ในสังคมที่สลับซับซ้อนมากขึ้น คนในสังคมมีการติดต่อสัมพันธ์กันกว้างขวางขึ้นจนถึงในระดับประเทศชาติ และระดับโลก ที่เรียกกันในปัจจุบันว่ายุคโลกาภิวัตน์หรือสังคมของโลกไร้พรมแดน ถึงแม้ว่าสภาพสังคมในปัจจุบันจะมีความเจริญก้าวหน้ามาก แต่เป็นเพียงความเจริญทางด้านวัตถุเท่านั้น และเป็นความเจริญที่มาพร้อมกับปัญหาสังคมอันสลับซับซ้อน เช่น ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาครอบครัว ซึ่งปัญหาต่าง ๆ ล้วนมีสาเหตุมาจากการที่คนสนใจเฉพาะด้านวัตถุ ละเลยศีลธรรมอันดี เพราะรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาทำให้สภาพจิตใจเปลี่ยนแปลงไป นิยมชมชอบวัตถุสิ่งของมากขึ้น มุ่งแสวงหาสิ่งโก้โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง บางคนถึงกับทอดทิ้งบิดามารดา ญาติพี่น้อง เพื่อมุ่งหาความฟุ้งเฟ้ออย่างเดี๋ยว บางคนไม่มีความเคารพเชื่อฟังหรือลบหลู่คุณท่าน บางคนแสวงหาผลประโยชน์จนถึงกับเบียดเบียนผู้อื่น หรือต่อสถาบัน ผู้คนขาดจิตสำนึกที่ดี ผู้คนขาดความกตัญญูรู้คุณ ห่างไกลจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สังคมตกอยู่ในสภาพอันตรายอย่างยิ่ง ดังนั้นการแก้ไขปัญหาดังกล่าวทำได้โดยการหันกลับมาให้ความสนใจในการพัฒนาจิตใจคนให้มีศีลธรรม มีการประพฤติปฏิบัติธรรมมากขึ้น คุณธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จะช่วย

รักษาและพวงสังคมให้ดีขึ้นได้แก่ ความกตัญญู คือ การรู้สึกสำนึกในบุญคุณ และตอบแทนบุญคุณท่าน ซึ่งสามารถกระทำได้หลายวิธี เช่น ด้วยการแสดงความเคารพ นบถือ เชื้อฟิง และช่วยเหลือในกิจการงานต่าง ๆ รวมถึงการเลี้ยงดูบิดามารดา การกระทำเช่นนี้ย่อมนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ และเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตและหน้าที่การงาน ความกตัญญูต่อบิดามารดานั้นเป็นความกตัญญูที่มนุษย์และสัตว์บางชนิดสามารถทำได้เองโดยไม่ต้องศึกษาเล่าเรียน แต่เมื่อทำการศึกษาพระพุทธศาสนาแล้วได้พบว่า นอกเหนือจากความกตัญญูต่อบิดามารดาแล้วยังมีความกตัญญูต่อบุคคล ต่อสถาบัน ต่อสัตว์ ต่อธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งมีรายละเอียดอีกมากที่น่าสนใจศึกษากันว่าเพื่อนำมาปฏิบัติ

ความกตัญญูนั้นเป็นความดีที่ทุกคนควรปฏิบัติ ซึ่งมีปรากฏในพระพุทธศาสนาและมีปรากฏในคำสอนของนักปรัชญาอื่น ๆ ด้วย ในบรรดานักปรัชญาต่าง ๆ นั้น นักปรัชญาจีนชื่อขงจื๊อ มีแนวคิดแนวคำสอนที่กล่าวเน้นถึงความกตัญญูและสอนให้ประชาชนมีคุณธรรม โดยการปลูกฝังให้ประชาชนมีจิตสำนึกที่ดีและมีความกตัญญูสูง เรื่องความกตัญญูในปรัชญาขงจื๊อนั้นเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาอย่างยิ่งเพราะปรัชญาขงจื๊อมีหลักคำสอนที่ทำให้ชาวจีนสามารถดำรงรักษาประเพณีที่ดีงาม มีความเคารพต่อบิดามารดา มีความกตัญญูต่อผู้มีคุณ มีความกตัญญูต่อธรรมชาติ มีความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ มีความซื่อสัตย์ มีความอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่

คำสอนของขงจื๊อได้รับการยอมรับเป็นแนวทางในการปฏิบัติ แม้ในการสอบจวงวนเพื่อคัดเลือกคนเข้ารับราชการของจีนยังได้อ้างอิงจากคัมภีร์ที่ขงจื๊อแต่งไว้ คำสั่งสอนของขงจื๊อกลายเป็นขนบประเพณีวัฒนธรรม มีอิทธิพลต่อจิตใจชาวจีนซึ่งมีจำนวนประชากรมาก ทำให้ประชากรจำนวนมากสามารถดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมได้ เมื่อมนุษย์ศึกษาปรัชญาขงจื๊อซึ่งสอนเน้นถึงคุณธรรมจริยธรรมที่พึงปฏิบัติต่อกัน จะช่วยให้มนุษย์มีจิตใจใฝ่คุณธรรม ปฏิบัติตามหลักจริยธรรมประเพณี คุณธรรมที่มีในปรัชญาขงจื๊อมีหลายประการ คุณธรรมที่น่าศึกษาได้แก่ความกตัญญู เพราะความกตัญญูนี้จะช่วยให้มนุษย์ดูแลเอาใจใส่ต่อครอบครัว ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ไขปัญหาคือครอบครัวได้ ครอบครัวจะมีความอบอุ่น มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข เมื่อครอบครัวแต่ละครอบครัวมีความสุข ก็จะทำให้สังคมมีความสุขได้

ดังนั้นจึงควรศึกษาเปรียบเทียบถึงแนวคิดเรื่องความกตัญญูที่มีในพระพุทธศาสนาและที่มีในปรัชญาขงจื๊อ เพื่อให้ทราบถึงความเหมือนกันหรือความต่างกัน รวมทั้งคุณธรรมที่เกี่ยวข้องและประโยชน์จากการมีความกตัญญู แล้วนำความรู้มาเป็นหลักปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุด

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความกตัญญูในปรัชญาขงจื๊อ
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบแนวคิดทั้งสองให้เห็นความเหมือนกัน และความแตกต่าง

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะเน้นการศึกษาเรื่องความกตัญญูตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้ทราบถึงความหมาย ความสำคัญ และความสัมพันธ์ระหว่างความกตัญญูกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ ตลอดจนทั้งบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมและประเทศไทย เปรียบเทียบกับเรื่องความกตัญญูตามทัศนะของขงจื้อ ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย จะศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ทั้งภาคภาษาบาลีทั้งภาคภาษาไทย และหนังสือปรัชญา คัมภีร์ เอกสาร งานเขียนงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

๑. ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา และมิ่งคลัดทีปนี
๒. ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ พจนานุกรม งานวิจัย งานวิทยานิพนธ์ คัมภีร์ขงจื้อ คัมภีร์หลุนหวิ และหนังสือต่าง ๆ
๓. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล จากแหล่งข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ห้องสมุดวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย และห้องสมุดต่าง ๆ
๔. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมมาจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ นั้น มาวิเคราะห์ตีความแล้วสรุปข้อมูล
๕. รวบรวม เรียบเรียงข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัย

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาบุญทอง คุณาธโร ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปว่า “ความกตัญญู หมายถึง ความตระหนักรู้ในคุณของบุคคลสัตว์ และสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อตนเองทั้งโดยตรงและโดยอ้อม กตเวที คือการตอบแทนคุณ ความกตัญญูเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความกตัญญู เป็นมงคลอันสูงสุด มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่อยู่ร่วมกันแบบอิงอาศัยกับสิ่งที่อยู่รอบตัว บุคคลที่มีชีวิตอยู่ด้วยความรู้สึกสำนึกในบุญคุณและคิดตอบแทนคุณบุคคล สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อม และช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากด้วยความเมตตากรุณา การกระทำเช่นนี้ ย่อมนำมาความสุข ความเจริญ และสิริมงคลมาสู่ชีวิตตนเอง

คนผู้ที่ขาดความกตัญญู ย่อมไม่น่าคบหา และเป็นสาเหตุนำมาซึ่งภัยพิบัติต่างๆ ทั้งต่อตนเองและต่อสังคม”^๑

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า “คนในสมัยโบราณเขามองเห็นการณ์ไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงยำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดียได้เขียนสอจดแทรกความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ส่วนทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูทวนเวียนที่เกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูทวนเวียนที่ต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษาช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ”^๒

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงความกตัญญูว่า “ความกตัญญูนั้นไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของวัตถุสิ่งของก็เป็นกตัญญูไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง บ้านที่พักอาศัย ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณ จึงมีภาษิตว่า “นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญญูกตเวทิตา” แปลว่า ความรู้คุณและประกาศตอบแทนคุณนั้นให้ปรากฏ เป็นเครื่องหมายของคนดี”^๓

วุฒิชัย ตันตระบัณฑิต ได้ศึกษาเรื่อง ปัญหาการใช้ความกตัญญูทวนเวียนของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย สรุปว่า “ถ้าว่ากตัญญูที่หมายถึงผู้รู้ถึงบุญคุณ และกตเวทิตาที่หมายถึงการแสดงความกตัญญูทวนเวียนในบุญคุณ ในประเภทของบุคคลเป็นลักษณะของการระลึกถึงการรู้สำนึกในบุญคุณของท่านและตอบแทนด้วยการเชื่อฟัง เคารพบนอบ ตลอดจนการตอบแทนที่ตรงตามหลักศาสนาพุทธคือมุ่งที่จะให้ท่านหลุดพ้นในวัฏสงสารและตามประเพณีชาวไทยเชื้อสายจีนซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากนักปราชญ์ “ขงจื้อ” ที่เน้นคุณธรรม การเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่และทำตามในสิ่งที่ท่านต้องการ โดยให้อยู่ในหลักเกณฑ์ของศีลธรรม สาเหตุของการทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวของสังคมที่มาจากการใช้คำว่าวัตถุจนทำให้เกิดการใช้คนเป็นเครื่องมือ”

^๑ พระมหาบุญทอง คุณาโร (มหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู(กตญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, หน้า (๑).

^๒ พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวทิตา เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

^๓ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^๔ วุฒิชัย ตันตระบัณฑิต, “ปัญหาการใช้ความกตัญญูทวนเวียนของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย”, รายงานการศึกษาอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น), ๒๕๔๔, หน้า ก.

ศรัญญา อรุณขจรศักดิ์ ได้ศึกษาเรื่อง ภาษาและความเป็นในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิง และคัมภีร์จวงจื่อ ได้ข้อสรุปว่า “คัมภีร์เต๋าเต๋อจิงมองว่าการกำหนดนามคือการทำให้สิ่งที่นามบ่งถึงมีสถานะและคงที่ตายตัว แต่ความเป็นจริงหรือ “เต๋า” เป็นกระบวนการของการแปรเปลี่ยนไปมาระหว่าง “การมีสถานะ” และ “การไร้สถานะ” นามเต๋าจึงเป็นเพียงนามสมมติเท่านั้น ส่วนคัมภีร์จวงจื่อมองว่าภาษามีของจำกัดและแปรเปลี่ยนได้ตามข้อกำหนดของสังคม ลัทธิเต๋ามุ่งเน้นวิพากษ์วิจารณ์ “แนวทาง” หรือ “จารีต” การใช้ภาษาตามขนบความเชื่อเดิมหรือแบบขงจื่อมากกว่าจะเสนอให้ละทิ้งการใช้ภาษา”^๕

๑.๖ คำนิยามศัพท์

กตัญญู แปลว่า รู้รูปการที่ท่านได้ทำแล้ว หมายความว่า รู้รูปการคุณที่ท่านได้ทำแล้วแต่ต้นคือท่านทำอะไรที่เป็นคุณเป็นประโยชน์แล้ว ก็รู้จักคุณของท่านที่ท่านได้ทำแล้ว,

กตเวที แปลว่า ผู้ประกาศอุปการคุณที่ท่านได้ทำแล้ว หมายถึงฉลองคุณท่าน หรือตอบแทนคุณท่าน เช่นท่านทำอุปการคุณอะไรแก่เรา ถ้าเรารู้ไว้ในใจ รู้คุณไม่ลืมก็เป็น กตัญญู ถ้าได้ตอบแทนท่าน เรียกว่าทำอุปการคุณของท่านให้ปรากฏ หรือประกาศอุปการคุณของท่านให้ปรากฏ คือฉลองคุณตอบแทนท่าน ประกาศออกไปภายนอกเป็น กตเวที

กตัญญูกตเวที แปลว่า ผู้รู้รูปการคุณที่ท่านได้ทำแล้ว และผู้ประกาศอุปการคุณที่ท่านได้ทำแล้ว ได้แก่ ฉลองคุณท่าน

บุพพการี หมายถึง บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน

บิดา หมายถึง บุรุษผู้ให้กำเนิด

มารดา หมายถึง สตรีผู้ให้กำเนิด

บุตร หมายถึง บุตร ๔ จำพวก คือ บุตรเกิดจากตน, บุตรเกิดในตน, บุตรที่เขาให้, บุตรที่อยู่ในสำนัก

อกตัญญู หมายถึง ผู้ไม่รู้รูปการที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน

อกตเวที หมายถึง ผู้ไม่รู้จักทำอุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตนให้ปรากฏ

ปรัชญา เป็นศัพท์ที่มาจากคำสันสกฤต หมายถึง ความรู้อันประเสริฐ โดยมีรากศัพท์มาจากคำว่า ปฺร ที่แปลว่า ท้าว, รอบ กับ คำว่า ชฺญา ที่แปลว่ารู้ ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Philosophy ซึ่งมีรากศัพท์มาจากคำ philo-sophia ในภาษากรีก philo แปลว่าความรัก และ sophia แปลว่าความรู้ เมื่อรวมกันจึงมีความหมายว่า "การรักในความรู้" หรือ ปรรณานจะเข้าถึงความรู้คือปัญญา

^๕ ศรัญญา อรุณขจรศักดิ์, “ภาษาและความเป็นจริงในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงและคัมภีร์จวงจื่อ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๒, บทคัดย่อ.

ขงจื้อ (Confucius) คือ นักปรัชญามนุษยนิยมของจีน สมัยโบราณของจีน

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ทราบแนวคิด ความสำคัญ ความหมาย ประโยชน์ ของความกตัญญูในพุทธ-ปรัชญาเถรวาท

๒. ทำให้ทราบแนวคิด ความสำคัญ ความหมาย ประโยชน์ ของความกตัญญูในปรัชญาขงจื้อ

๓. ทำให้ทราบความเหมือนกันและความแตกต่างกัน ของความกตัญญูในพุทธปรัชญากับปรัชญาของขงจื้อ

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒.๑ ความหมาย ความสำคัญ และลักษณะของความกตัญญู

๒.๑.๑ ความหมายของความกตัญญู

ความกตัญญู เป็นการกระทำความดีอย่างหนึ่งที่พึงปรารถนาของทุกคน ผู้ที่มีความกตัญญูย่อมจะทำตนเองให้มีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วย จากการศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนา กล่าวยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญู และให้ความสำคัญต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าบุคคลที่หาได้ยากมี ๒ จำพวกได้แก่

๑. บุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน

๒. กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน^๑

จากการศึกษาพบว่า “บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทีบุคคล เป็นบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะก่อน”^๒ จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และเป็น “บุคคลที่หาได้ยาก เพราะว่ามนุษย์ตัวทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำ”^๓ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้ซึ่งในพระไตรปิฎก ในทูลลสูตร ได้กล่าวถึงบุคคลหาได้ยากไว้ว่า “ความปรากฏของกตัญญูกตเวทีบุคคลนี้ หาได้ยากในโลก”^๔

ความหมายด้านภาษา คำว่า “บุพพการี หมายถึง บุคคลผู้ทำก่อนโดยปกติ, บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน, บุพพการีบุคคล, ในกฎหมาย คำว่าบุพพการี หมายถึง บิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด (ทั้งสองฝ่าย)”^๕ ส่วนในทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายของบุพพการีไว้กว้างกว่านี้ โดยหมายถึง บิดามารดาอีกทั้งยังหมายรวมไปถึงอาจารย์อุปัชฌาย์ บุคคลผู้ไม่เพ่งเล็งถึงอุปการะที่ผู้อื่น

^๑ อจ.ทก. ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

^๓ พระสิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๕.

^๔ อจ.ติก. ๒๐/๑๑๕/๓๕๘.

^๕ พันตรี ป. หลงสมบุญ(นามแฝง), พจนานุกรม มจร-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อักษรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐๑.

ทำไว้ในตนแล้วกระทำ ผู้เพื่อแม่โดยมีเหตุ และพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีอธิบายแยกกัน เป็นคฤหัสถ์และบรรพชิตไว้ดังนี้ว่า

บุคคลผู้กระทำก่อนนั้นแล ชื่อว่า บุพพการี บทว่า กตเวที ความว่า ประกาศ อุปการะอันท่านทำแล้ว คือทำให้ผู้อื่นรู้ ได้แก่ ให้ปรากฏ บุคคล ๒ จำพวกนั้น พึง แสดงด้วยคฤหัสถ์และบรรพชิต ก็ในพวกคฤหัสถ์ มารดาบิดา ชื่อว่า บุพพการี ส่วน บุตรธิดา ปฏิบัติมารดาบิดา และกระทำสามีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น แก่มารดา บิดานั้น ชื่อว่า กตเวที ในพวกบรรพชิต อาจารย์และพระอุปัชฌายะ ชื่อว่า บุพพการี อันเตวาทิกและสัทธีวาทิก ปฏิบัติในอาจารย์และพระอุปัชฌายะนั้น ชื่อว่า กตเวที ผู้แสดง ชื่อว่า บุพพการี ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า กตัญญูกตเวที อีกนัยหนึ่งเมื่อบุคคลอื่น ไม่ได้ทำอุปการะเลยบุคคลผู้ไม่เพ่งถึงอุปการะอันผู้อื่นทำไว้ในตนแล้วกระทำชื่อว่า บุพพการี เปรียบเหมือนมารดาบิดาจำพวก ๑ อาจารย์และพระอุปัชฌายะจำพวก ๑ บุคคลนั้น ชื่อว่า หาได้ยาก เพราะสัตว์ทั้งหลาย ถูกคณหาครอบงำ บุคคลผู้รู้จะให้ ผู้อื่นรู้ชื่อ ซึ่งอุปการะอันผู้อื่นทำแล้วในตนโดยความเป็นอุปการะ ให้เป็นไปสมควร แก่อุปการะ ที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ชื่อว่า กตัญญูกตเวที เปรียบเหมือนผู้ปฏิบัติชอบ ใน มารดาบิดา อาจารย์และพระอุปัชฌายะ แม้บุคคลนั้นก็ชื่อว่า หาได้ยาก เพราะสัตว์ ทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำ อีกอย่างหนึ่งบุคคลผู้เพื่อแม่โดย ไม่มีเหตุ ชื่อว่า บุพพการี บุคคลผู้เพื่อแม่โดยมีเหตุ ชื่อว่า กตัญญูกตเวที พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า บุพพการี ในโลกกับทั้งเทวโลก พระอริยสาวก ชื่อว่า กตัญญูกตเวที^๖

อรรถกถาทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บรรดาบุคคล ๒ จำพวกนั้น บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน ชื่อว่า บุพพการี บุคคลผู้รู้อุปการะอันบุพพการีนั้นทำแล้ว ทำตอบใน ภายหลัง ชื่อว่า กตัญญูกตเวที บรรดาบุคคล ๒ จำพวกนั้น บุคคลผู้บุพพการี ข่อมทำความสำคัญว่า เราให้หนี้ บุคคลผู้ทำภายหลัง ข่อมทำความสำคัญว่า เราใช้หนี้”^๗

อรรถกถา ปรมัตถโชติกา ได้แสดงถึงความหมายของความกตัญญูไว้ว่า “ความรู้จัก อุปการะคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้วไม่ว่ามากหรือน้อย โดยการระลึกถึงเนื่อง ๆ ชื่อว่า กตัญญูตา”^๘

^๖ พระสิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนี(แปล) เล่ม ๔, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๔ - ๑๑๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

^๘ พระมหาบุญทอง คุณาโร (มหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู(กตัญญูตา) ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, หน้า ๑๑.

มังคัลลทีปนี แปล เล่ม ๔ ได้ให้ความหมายความกตัญญูไว้ว่า “ความรู้อุปการะ อันผู้ใดผู้หนึ่งทำแล้ว น้อยหรือมากก็ตาม โดยความระลึกถึงบ่อยๆ ชื่อว่า กตัญญูตา อีกนัยหนึ่ง บุญทั้งหลายนั้นแล ชื่อว่ามีอุปการะมากแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะป้องกันทุกข์มีทุกข์ในนรกเป็นต้นได้ เพราะฉะนั้น ความระลึกถึงอุปการะแม่แห่งบุญเหล่านั้น ก็พึงทราบว่าเป็น กตัญญูตา บุคคลผู้กตัญญูในบทว่า กตัญญูตา นั้น ย่อมเป็นผู้หาได้ยาก”^๙

พจนานุกรม มทร-ไทย ได้ให้ความหมายของกตัญญูไว้ว่า

กตัญญู (วิ.) ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตนโดยปกติ วิ. กตฺ อุปการํ ชานาติ สีเลนนาติ กตญฺญู. ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแก่ตน วิ. กตฺ ชนิตฺตุํ สีลมสุสาติ กตญฺญู. ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน วิ. กตฺ อุปการํ ชานาติ กตญฺญู.

กตเวที (วิ.) ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน, ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก่ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพพการีชนทำแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้ตอบแทนอุปการคุณของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของกตัญญูไว้ว่า “(ผู้)รู้อุปการะที่ท่านทำให้ (ผู้) รู้คุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตเวที และได้ให้ความหมายของคำว่า “กตเวที” ว่า (ผู้) สอนคุณท่าน (ผู้) ประกาศคุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตัญญู”^{๑๐}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของกตัญญูไว้ว่า

ความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่น ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กตัญญูตา (กตัญญู) การพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้น ๆ เรียกว่า กตเวทีตา (กตเวที) คนที่รู้บุญคุณ เรียกว่าคนกตัญญู คนที่ทำตอบแทน เรียกว่า คนกตเวที รวมความว่ากตัญญูกตเวทีตา หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้วทำตอบแทนให้ปรากฏ นี่เป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้ และอยู่ได้ด้วยความสะดวก”^{๑๑}

อย่างไรก็ตาม คำว่ากตัญญูกตเวที เป็นคำที่มาด้วยกัน เมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ก็ต้องกล่าวถึงกตเวทีไปโดยปริยาย เพราะในทางปฏิบัติคุณธรรม ๒ ข้อนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้ ดังนั้นในวิทยานิพนธ์นี้ เมื่อกล่าวถึงคำว่า กตัญญู อย่างเดียวจะหมายถึง กตัญญูและกตเวทีด้วย

คำว่า บิดา ได้แก่ บารุขผู้ให้กำเนิด

^๙ พระสิริมังคลาจารย์, มังคัลลทีปนี(แปล) เล่ม ๔, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๓.

^{๑๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕.

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

คำว่า มารดา ได้แก่ สตรีผู้ให้กำเนิด ใน โสณนันทชาดกกล่าวไว้ว่า “มารดาประดับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือห้อยกว่าบ้างแล้วจึงคลอดบุตร เพราะเหตุนี้ มารดานั้นจึงชื่อว่า หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร”^{๑๒}

คำว่า บุตร ได้แก่ “บุตร ๔ จำพวก คือ บุตรเกิดจากตน, บุตรเกิดในตน, บุตรที่เขาให้, บุตรที่อยู่ในสำนัก”^{๑๓}

ส่วนคำที่มีความหมายตรงข้ามกันกับความกตัญญู คือ

“คำว่า “อกตัญญู” หมายถึง ผู้ไม่รู้อุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน

คำว่า “อกตเวที” หมายถึง ผู้ไม่รู้จักทำอุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตนให้ปรากฏ”^{๑๔}

สรุปว่า ความกตัญญูกตเวที หมายถึง การรู้ซึ่งอุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตนหรือการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม แล้วพยายามกระทำตอบ ด้วยการทดแทนพระคุณ การช่วยเหลือ ทำอุปการะให้ปรากฏ ประกาศยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม

๒.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญู

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ที่ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์ เป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ เป็นประโยชน์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน “เป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุข รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ”^{๑๕} เพราะในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่น การดำรงชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่าง ๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเหล่าอื่นอีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะมีชีวิตอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดาเป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ความเจริญรุ่งเรือง

^{๑๒} พุ.ชา. ๒๘/๑๖๗/๘๒.

^{๑๓} พุ.จ. ๓๐/๑๔๖/๔๖๗.

^{๑๔} อจ.ทุก. ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๑๕} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองย้อย กิตฺติทินฺโน)”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาสารัตถศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๗, หน้า ๑๐๘.

ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ “ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติมิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีแม้แต่ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย”^{๑๖}

พระเทพวิสุทธิเวที(ปัญญานันทภิกขุ) กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า คนในสมัยโบราณเขามองเห็นการณ์ไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงขำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเขาวิชานทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูทวนเวียนเกี่ยวทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูทวนเวียนต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ”^{๑๗}

สรุปความสำคัญของความกตัญญูทวนเวียน เป็นข้อได้ ดังนี้

๑. ความกตัญญูทวนเวียนที่เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม เป็นมงคลแห่งชีวิต (เหตุแห่งความเจริญ) ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูทวนเวียนไว้เกี่ยวทุกเรื่อง เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย การบวช วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น ซึ่งสังคมมนุษย์จะเจริญและสงบสุขเพราะคนในสังคมมีลักษณะสำคัญสองประการคือ (๑) อุปการะความอดหนุนเกื้อกูล (๒) ปฏิการะ ความตอบแทนสนองอุปการะของท่าน ดังนั้นการรู้อุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน ที่เรียกว่า “กตัญญู” มีความสำคัญมากเพราะเป็นรากฐานแห่งการสร้างความดีทุกอย่าง^{๑๘} และในทางพระพุทธศาสนาถือว่าความกตัญญูทวนเวียนที่เป็นอุดมมงคลอย่างหนึ่งดังมีปรากฏในมงคลสูตร ว่าด้วยอุดมมงคล ๓๘ ประการ ซึ่งความกตัญญูทวนเวียน เป็นมงคลข้อที่ ๒๕ ซึ่งในบาทพระคาถานี้ประกอบด้วยมงคล ๕ ประการด้วยกัน คือ “(๒๒) ความเคารพ (๒๓) ความถ่อมตน (๒๔) ความสันโดษ (๒๕) ความกตัญญู (๒๖) การพึงธรรมชาติตามกาล นี้เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๑๙}

๒. ความกตัญญูทวนเวียน ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความ

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ประยูรธรรมา ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

^{๑๗} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูทวนเวียน เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

^{๑๘} พันเอก(พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์, สังคมวิทยาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเคียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๕๓.

^{๑๙} พ.พ. ๒๕/๕/๘; พ.ศ. ๒๕/๒๖๘/๕๖๒.

รับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูทดแทนที่อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดโดยปราศจากปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง อีกทั้งบรรดาปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

๓. สภาพาสสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะสมดุลไม่ถูกทำลาย เพราะคนที่มี ความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ พืชพันธุ์ แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ มองเห็นคุณค่าของสิ่งนั้น ๆ แล้วช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุลและกลมกลืน เมื่อมองเห็น โลกในฐานะเป็นสิ่งอิงอาศัยกันและกัน คนจะพัฒนาความรู้สึก รับผิดชอบ กตัญญูและกรุณาต่อธรรมชาติ เพราะได้ความกตัญญูทดแทนที่เป็นฐาน จึงมีความรักสิ่งอื่น รักต้นไม้ รักธรรมชาติ รักแม่น้ำลำคลอง รักประเทศชาติบ้านเมือง

๔. ความกตัญญูทดแทนที่เป็นเครื่องหมายของคนดี ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้น ได้กล่าวถึงหลักการของคนดีไว้มากมาย ซึ่งความกตัญญูทดแทนที่นี้ก็เป็นคุณธรรมข้อหนึ่งที่สามารถวัดความเป็นคนดีของมนุษย์ได้ โดยวัดจากการปฏิบัติความกตัญญูทดแทนที่ต่อบุคคลที่ใกล้ชิด เช่น บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย หรือต่อเครือญาติ และปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ในวงกว้างออกไป ด้วยการรักใคร่ นับถือ ประารถนาดีต่อบุคคลอื่น โดยมีรากฐานมาจากความรักต่อบิดามารดา ทำดีต่อบิดามารดา ความกตัญญูทดแทนที่จึงเป็นคุณธรรมแบ่งแยกระหว่างคนดีกับคนไม่ดี ระหว่างสัตบุรุษกับอสัตบุรุษได้ประการหนึ่ง ความกตัญญูเป็นภูมิของสัตบุรุษ ดังปรากฏในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ว่า

“พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภูมิอสัตบุรุษและภูมิสัตบุรุษแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า ภูมิอสัตบุรุษ เป็นอย่างไร

คือ อสัตบุรุษเป็นคนอกตัญญู เป็นคนอกตเวที ความเป็นคนอกตัญญู ความเป็นคนอกตเวที อสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนอกตัญญู และความเป็นคนอกตเวที ทั้งหมดนี้เป็นภูมิอสัตบุรุษ

ภูมิสัตบุรุษ เป็นอย่างไร

คือ สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญู และความเป็นคนกตเวที ทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ”^{๒๐}

^{๒๐} อัง.ทุก. ๒๐/๓๓/๑๗.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) ได้ยกย่องคนกตัญญูว่า “เราจะดูคุณไม่ต้องไปดูแหวนที่สวมนิ้ว สายสร้อยห้อยคอ รถยนต์...สิ่งเหล่านั้นเป็นเปลือกทั้งนั้น แต่ดูว่า เขามีคุณธรรมคือมีความกตัญญูกตเวทิตาไหน เขาปฏิบัติต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เครื่องูตาอย่างไร คนดีย่อมมีความหนักแน่นอดทนให้การดูแลบำรุงรักษา บิดามารดาให้อยู่เป็นสุข เพราะพ่อแม่เป็นพระประจำบ้านเป็นเทวดาประจำบ้านไม่ต้องไปกราบไหว้เทวดาที่ไหนกราบไหว้บิดามารดาที่พอแล้ว การเคารพกราบไหว้พ่อแม่เป็นมงคลชีวิต”^{๒๐}

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงความกตัญญูว่า “ความกตัญญูนั้น ไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของวัตถุสิ่งของก็เป็นกตัญญูไม่ว่าจะ เป็นถนนหนทาง บ้านที่พักอาศัย ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณ จึงมีภายิตว่า “นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญญูกตเวทิตา” แปลว่า ความรู้คุณและประกาศตอบ แทนคุณนั้นให้ปรากฏ เป็นเครื่องหมายของคนดี”^{๒๑}

ความกตัญญูกตเวทิตาซึ่งเป็นคุณธรรมและเป็นสัญลักษณ์ของคนดีและของสัตบุรุษ เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม และเป็นคุณธรรมค้ำจุนครอบครัว สังคม และโลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ

๒.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญู

พ.อ. ปิ่น มุกทุกันต์ กล่าวถึงลักษณะของคนมีความกตัญญู ไว้ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑. กตัญญูชั้นสามัญ เป็นการรู้รูปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้แก่ตน จะยอมรับรองว่าใครมีคุณ ก็ต่อเมื่อเขาทำอะไรให้กับตนเท่านั้น เช่น ยอมรับว่าบิดามารดามีพระคุณ เพราะได้เลี้ยงดูเรามา ยอมรับว่าครูอาจารย์มีพระคุณ เพราะได้อบรมสั่งสอนศิลปวิทยาการ ยอมรับว่าญาติพี่น้องมีบุญคุณ เพราะท่านเหล่านั้นเคยให้ข้าวให้น้ำรับประทาน รวมความว่ากตัญญูอย่างสามัญทั่วไป หมายถึง รู้รูปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้เรา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวทิตา คือ การตอบแทนคุณ

๒. กตัญญูชั้นสัตบุรุษ เป็นความกตัญญูชั้นสูง หมายถึง การรู้จักคุณธรรมความดีอันมีอยู่ในตัวบุคคลอื่น ใครมีความดีก็รู้ว่าเขาเป็นคนดี ไม่ว่าจะทำอะไรให้เราหรือไม่ก็ตาม ไม่ยึดเอาตัวเอง ออกเป็นเครื่องวัดความดีของคนอื่น เป็นการตัดสินความดีด้วยความดี และรู้จักนกระทั่งว่าธรรม

^{๒๐} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวทิตา เป็นเครื่องหมายของคนดี, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘-๒๐.

^{๒๑} พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

ทั้งหลายมีคุณค่าอย่างไร และพยายามถ่ายทอดคุณลักษณะที่ดีนั้นมาใส่ตัวเรา เพื่อจะได้ทำความดี เป็นแบบอย่างที่ดีเหมือนเขา^{๒๓}

เมื่อกล่าวโดยย่อ ความกตัญญูชั้นสามัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทดแทนบุญคุณที่บุคคลอื่นทำ ดีกับตนเอง ส่วนกตัญญูชั้นสูง เป็นเรื่องของการถ่ายทอดแบบอย่างของคนดีมาประพฤติปฏิบัติตาม

สมคิด เหลลาฉลาด ได้กล่าวถึงลักษณะของคนมีความกตัญญูนั้น เราสามารถทราบได้ด้วย อารมณ์ที่แสดงออกต่อผู้มีพระคุณ ๒ ลักษณะดังนี้

๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราคืออะไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณ เป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไร ที่คนนิยมทำกัน มากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพ วิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่มิใช่วิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุด คือ ประกาศที่ตัวเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่ดังนั้น ความประพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน หรือประจานท่านอย่างโจ่งแจ้งที่สุด ไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒. ทอບแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะต้องตอบแทน ยกตัวอย่างเช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ ผู้เป็นบุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ โดยเลี้ยงดูท่านตอบ^{๒๔}

สรุปได้ว่า ความกตัญญู มี ๒ ลักษณะ คือ ความกตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ โดยการให้วัตถุ สิ่งของมีอาหารเป็นต้นอย่างหนึ่ง กตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ โดยการแนะนำให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมให้มี ความประพฤติปฏิบัติที่ดี ส่วนลักษณะของกตเวที ก็คือ การรู้คุณผู้ที่มีอุปการะแก่ตนหรือแก่ ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการ ช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ ตอบแทนด้วยการแนะนำให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม เป็นผู้มี ศีล มีจาคะ มีปัญญา

๒.๒ ขอบเขตของความกตัญญู

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญูสามารถแบ่งออกเป็น ๖ ประเภท ได้แก่

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิณฑบาต ครุอาจารย์ และญาติ
๒. ความกตัญญูต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบัน พระมหากษัตริย์

^{๒๓} พ.อ. ปิ่น มุกกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์หามกุฏราช- วิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๗-๑๒๐.

^{๒๔} สมคิด เหลลาฉลาด, “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียน ระดับมัธยม ศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”, หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาวิทยาลัย, สาขาวิชา สังคมสงเคราะห์ศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๒, หน้า ๕๐.

๓. ความกตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข
๔. ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม
๕. ความกตัญญูต่อตนเอง
๖. ความกตัญญูต่อธรรม^{๒๔}

ในวิทยานิพนธ์นี้ จะได้อธิบายวิธีแสดงความกตัญญูแต่ละประเภท โดยจะเน้นความกตัญญูต่อบิคามารดา ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล

ก. ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลานาน เพื่อการชนเหล่าสรรพสัตว์ออกจากสังสารวัฏ เมื่อครั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตตรธรรมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงมีพระหทัยโน้มไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวายน้อย แต่เพราะทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่ไฉนนิกรที่จะได้พ้นจากทุกข์ ดังเห็นได้จากที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา ๔๕ พรรษา^{๒๕} โดยการนำหลักธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ดังนั้นพระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณทรงเป็นปูชนียบุคคลของพุทธบริษัทในฐานะทรงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และทรงตั้งพระศาสนาประกาศสั่งธรรม บัญญัติพระวินัยให้ปวงชนพลโลก เว้นสิ่งควรเว้น และประพฤตสิ่งควรประพฤติ พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ทรงเป็นมนุษย์ที่มีสังขารร่างกายประกอบด้วยสิ่งที่เป็นนามกับรูป เหมือนมนุษย์ทั่วไป แต่ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นส่วนพระองค์ ทรงฝึกฝนพระองค์เองจนสามารถกระทำสิ่งเหลือวิสัยที่สามัญชนจะกระทำได้ ทรงให้กำเนิดคำสอนที่เรียกว่า พระธรรมวินัย หรือพระพุทธศาสนา ชาวพุทธเคารพนับถือพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครู^{๒๖} เพราะพระพุทธคุณ ๘ ประการดังต่อไปนี้คือ ๑. เป็นพระอรหันต์ ๒. ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ๓. เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ๔. เป็นผู้เสด็จไปดี ๕. รู้แจ้งโลก ๖. เป็นสารถิฝึกผู้ที่ควรฝึกได้

^{๒๔} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕๐.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๐.

^{๒๖} พระมหาสังเวท ธรรมเนตติโก, ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๕.

อย่างยอดเยี่ยม ๗. เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๘. เป็นพระพุทธเจ้า ๙. เป็นพระผู้มีพระภาค”^{๒๔}

พระพุทธคุณทั้ง ๙ ประการสามารถย่อเป็น ๒ ประการ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทยย่อเป็น ๓ ประการคือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ ๓. พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา^{๒๕}

อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระพุทธองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนก็คงรักษาและถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า การถือพระธรรมวินัย เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง และพระองค์ตรัสไว้ว่า “ผู้ใดปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าได้บูชาพระองค์”^{๒๖} คือได้ตอบแทนพระองค์ตามสมควรแล้ว เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้เป็นศาสนทายาทรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำอุปการะแก่เวไนยนิกร ด้วยทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอนโปรดให้พ้นความทุกข์ให้ได้รับประโยชน์สุขแล้ว เมื่อ“พุทธศาสนิกชนระลึกบุญ ไม่ลบหลู่ต่อพระพุทธศาสนา อุปลัมภ์พระพุทธศาสนาตามสมควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา ค้ำจุนรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูทวมติในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๒๗}

ข. ความกตัญญูต่อพระสงฆ์

พระสงฆ์เป็นรัตนอย่างหนึ่งในสิ่งเคารพสูงสุดของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือเป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยหรือแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์จัดเป็นผู้สืบทอดพระศาสนา เป็นศาสนทายาท และเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน

พระสงฆ์ คือ “ชุมชนอันประเสริฐ ซึ่งเกิดจากท่านผู้รู้ผู้ดำเนินตามอย่างพระพุทธเจ้า มาอยู่รวมกัน เป็นแหล่งที่ดำรงรักษาธรรม และเป็นแหล่งแห่งกัลยาณมิตร ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ศึกษาเจริญอกงามขึ้นไปในชีวิตอันประเสริฐ จนสามารถเข้าถึงธรรม ตามอย่างพระพุทธเจ้า”^{๒๘}

^{๒๔} ม.ม. ๑๓/๑๐/๑๐.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๑.

^{๒๖} ที.ม. ๑๐/๑๕๕/๑๔๘.

^{๒๗} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๕.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๓ ไตร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฟื่องฟ้าพรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุด้วยญัตติจตุตถกรรม เพื่อปฏิบัติและรักษาพระธรรมวินัยตามความรู้ความสามารถและปฏิบัติตนเพื่อความสะอาด สว่าง สงบ แห่งจิตใจ

๒. อริยะสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุนิพพานตั้งแต่ระดับต้น (พระโสดาปัตติมรรค) จนถึงระดับสูง (พระอรหันต์)^{๑๓}

จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ หมายถึง “หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย”^{๑๔} เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่จะปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสนบุคคลที่ฟังปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

พระสงฆ์เป็นผู้อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ ได้แก่

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจชัดเจน
๖. บอกทางสวรรค์ให้

ฟังบำรุงพระสงฆ์เพื่อแสดงความกตัญญูกตเวที ๕ ประการคือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ^{๑๕}

ดังนั้นพุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกบุญแล้ว ต้องไม่ลบหลู่ต่อพระสงฆ์ อุบัติมกัพระสงฆ์ ตามควรแก่กรณี “บูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาโดยการแสดงความกตัญญูในพระสงฆ์ ด้วยความเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์”^{๑๖} คือตระหนักถึงคุณงามความดีของพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา มีความขำเกรง อ่อนน้อม กราบไหว้ บูชา เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๒๕๕.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

^{๑๕} ที.ปา. ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๑๖} อจ.สตุตท. ๒๓/๓๒/๔๕.

ค. ความกตัญญูต่อบิดามารดา

บิดามารดามีบุญคุณต่อบุตรธิดาอย่างมาก โดยพันธะระหว่างบุตรธิดากับบิดามารดาได้เริ่มตั้งแต่การปฏิสนธิของวิญญาณในครรภ์ของมารดาซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเหตุแห่งการมีบุตรธิดาไว้ว่า

ในสัตว์โลกนี้ เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกันด้วย มารดามีฤดูด้วย ทารกที่จะมาเกิดก็ปรากฏด้วย เพราะการประสมพร้อมแห่งปัจจัยทั้ง ๓ ประการอย่างนี้ ความเกิดแห่งทารกจึงมี คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาขอมรักษาทารกนั้น ด้วยท้องเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง เมื่อล่วงไปเก้าเดือน หรือสิบเดือน มารดาก็คลอดทารก ผู้เป็นภรรยาหนักนั้นด้วยความเสี่ยงชีวิตมากและเลี้ยงทารกผู้เป็นภรรยาหนักนั้น ซึ่งเกิดแล้ว ด้วยโลหิตของตน ด้วยความเสี่ยงชีวิตมาก^{๓๗}

มารดาขอมเลี้ยงดูบุตรธิดาตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิในครรภ์มารดา รักษาครรภ์เป็นเวลานานเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง ในเวลาคลอดบุตรธิดา มารดาก็ต้องเสี่ยงชีวิตอย่างมาก เมื่อคลอดแล้วก็เลี้ยงบุตรธิดาด้วยน้ำนม ซึ่ง“น้ำนมมารดาจัดเป็นโลหิตในอริยวินัย”^{๓๘} มารดาเลี้ยงดูให้บุตรธิดาเจริญเติบโต มารดาจึงมีบุญคุณต่อบุตรธิดาอย่างมากมหาศาล มารดาบิดาได้กระทำอุปการะและได้กระทำคุณประโยชน์แก่บุตรธิดา ทั้งที่เป็นส่วนชีวภาพและที่เป็นไปเพื่อจิตภาพ

ฐานะของบิดามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นบุษนิยะบุคคลของบุตร ดังปรากฏในพรหมสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบุษามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีพรหม บุตรของสกุลใดบุษามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้น ชื่อว่ามีบูรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบุษามารดาบิดาภายในเรือน สกุลนั้น ชื่อว่ามีบูรพเทพ บุตรของสกุลใดบุษามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้น ชื่อว่ามีอาหุไนยบุคคล^{๓๙}

จากพระสูตรนี้ทำให้ทราบว่าคุณพระพุทธรองค์ได้ตรัสฐานะของบิดามารดาไว้ ๔ ประการ ได้แก่

๑. เป็นพระพรหมของบุตร (พुरुหมาคี มาตาปิตโร)
๒. เป็นครูคนแรกของบุตร (บุพพาจารย์มาตาปิตโร)
๓. เป็นเทวดาคคนแรกของบุตร (บุพพเทวาตี มาตาปิตโร)

^{๓๗} ม.ม. ๑๒/๔๕๒/๓๔๒.

^{๓๘} ม.ม. ๑๒/๔๕๓/๓๔๒.

^{๓๙} อจ.จตุกก. ๒๑/๖๓/๑๐๓.

๔. เป็นอาหุไนยบุคคล (อาหุเนยยาติ มาตาปิตโร)

ฐานะของบิดามารดา แต่ละประการ มีคำอธิบายดังนี้

๑. เป็นพระพรหมของบุตร “การที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบิดามารดาเป็นพระพรหมของบุตร”^{๔๐} เนื่องจากบิดามารดา มีความประพฤติดีเช่นกับพรหม “เปรียบเทียบเหมือนทำมหาพรหมย่อมไม่ละภวานาทั้ง ๔ ในหมู่สัตว์ฉันใด มารดาบิดาก็มิได้ละภวานาทั้ง ๔ ในบุตรฉันนั้น เมื่อบุตรอยู่ในท้อง มารดาบิดานั้นเกิดเมตตาจิตขึ้นในบุตรว่า เมื่อไรหนอ เราจึงจักเห็นลูกน้อยไม่มีโรค”^{๔๑} ในเวลาที่บุตรนั้นยังอ่อน นอนหงายอยู่ ถูกสัตว์กัด หรือถูกการนอนเป็นทุกข์บีบคั้น ร้องไห้อยู่ มารดาบิดาก็เกิดความกรุณาขึ้น เพราะได้ฟังเสียงบุตรนั้น ในเวลาที่บุตรวิ่ง ไปวิ่งมาเล่นได้ มารดาบิดาก็มีจิตอ่อนโยน บั่นเทิง เบิกบาน(มุทิตา) เพราะมองดูบุตรน้อย ในเวลาที่บุตรนั้นทำการเลี้ยงภริยา แยกครองเรือน เลี้ยงคนได้ตามลำพังของตน มารดาบิดา ย่อมได้ความวางเฉย(อุเบกขา) การที่บิดามารดา มีการประพฤติดต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดีงาม เพราะได้พรหมวิหาร(เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ครบทั้ง ๔ อย่าง จึงเรียกว่า เป็นพระพรหมของบุตร

๒. เป็นนุรเทพของบุตร เนื่องจากบิดามารดาได้ประพฤตินั้นเช่นกับเทพคือการไม่คำนึงถึงส่วนเสียด(ความผิด)ของบุตร มุ่งแต่ให้บุตรเกิดความคิดความเจริญเท่านั้น เหมือนกับ วิสุทธิตเทพ (พระอรหันต์) ที่ไม่คำนึงถึงความผิดของบุคคลแต่หวังจะให้มีความเจริญรุ่งเรือง การที่บิดามารดาได้ชื่อว่าเป็นนุรเทพ เพราะบุตรรู้จักบิดามารดานั้นก่อนแล้วปฏิบัติอยู่ เมื่อบิดามารดาเป็นผู้มีอุปการะก่อนกว่าเทพเหล่าอื่น ฉะนั้น เทพทั้งหลายเหล่าอื่น จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ

ในพระพุทธศาสนา มีเทพ ๓ ประเภท ได้แก่

- ก). สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมณนามว่าเป็นเทพโดยการสมมติจากมหาชน ได้แก่ พระราชา พระราชกุมาร พระราชเทวี
- ข). อุบัติเทพ เทวดาที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นเทวดาโดยกำเนิด
- ค). วิสุทธิตเทพ ผู้ที่เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระอรหันต์ขีณาสพ และพระปัจเจกพุทธเจ้า^{๔๒}

๓. เป็นนุรพจารย์ของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้ได้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น นับตั้งแต่แรกเกิดมาบิดามารดาได้อบรมพรา้สอนให้รู้จักกิน นอน เดิน พุด ตลอดจนความรู้และคุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ จวบจนเติบโตใหญ่ จึงเป็นนุรพจารย์(ครูอาจารย์คนแรก) ต่อมานุตรจึงได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์คนอื่นนอกจากบิดามารดา ครูอาจารย์นั้นจึงชื่อว่า ปัจฉาจารย์

^{๔๐} อ.จ.ติก. ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๔๑} พระสิริมงคลจารย์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๐.

^{๔๒} ป.จ. ๓๐/๓๒/๑๖๐.

การอบรมสั่งสอนบุตรเป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องทำควบคู่กับการเลี้ยงดูทางกาย อิทธิพลของการอบรมสั่งสอนของบิดามารดามีส่วนสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุตร ผู้ใดสามารถอบรมสั่งสอนบุตรให้เป็นคนดีได้ จึงควรยกย่องว่า บิดามารดาที่สมบูรณ์แบบ การอบรมสั่งสอนเป็นสิ่งมีค่ายิ่งสำหรับชีวิต

ซึ่งในเรื่องนี้สอดคล้องกับความเห็นของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งมีทรรศนะในเรื่องนี้ว่า การเป็นบิดามารดาเป็นได้ ๒ ความหมาย กล่าวคือ บิดามารดาทางฝ่ายกาย คือการได้ให้การกำเนิดและเลี้ยงดูด้านร่างกายให้เจริญเติบโต และการเป็นบิดามารดาทางฝ่ายจิตวิญญาณ ได้แก่การอบรมสั่งสอนให้มีศีลธรรมดีงาม สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และให้มีโลกุตระธรรมดี ได้แก่สามารถชักนำให้อยู่เหนือโลก ด้วยการรู้เท่าทันต่อธรรมชาติของโลก จนจิตไม่เป็นทุกข์ การที่บิดามารดาสอนบุตรของตนให้เป็นคนดี มีสัมมาทิฐิในการดำเนินชีวิต ชื่อว่าได้ทำหน้าที่อย่างดีเยี่ยม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการสอนที่อดเยี่ยม ได้แก่สามารถแนะนำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองให้เป็นคนสมบูรณ์ได้ เรียกว่า “อนุศาสน์ปาฏิหาริย์” เป็นปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์ใดๆ^{๔๓}

๔. เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้มีอุปการะต่อบุตรทุกด้าน สมควรที่บุตรจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของมีข้าวและน้ำเป็นต้น บิดามารดาเป็นผู้สมควรเพื่ออันรับข้าวและน้ำเป็นต้น อันบุตรทั้งหลายนำมาบูชา ดื่มน้ำ จัดแต่ง ฉะนั้น มารดาบิดา ท่านจึงเรียกว่า อาหุไนยบุคคล บิดามารดาเป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร ดังปรากฏในสัพพรมกสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า บุรพาจารย์ นี้เป็นชื่อของบิดามารดา คำว่า อาหุไนยบุคคล นี้เป็นชื่อของบิดามารดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ? ภิกษุทั้งหลาย เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย^{๔๔}

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว บิดามารดามีฐานะเป็นผู้มีอุปการะ ทำคุณประโยชน์แก่บุตรธิดาอย่างมหาศาล และอยู่ในฐานะที่เป็นพระพรหม ครุคนแรก เทวดาคนแรก และอาหุไนยบุคคลของบุตร สมควรที่บุตรทุกคนจะต้องตระหนักในคุณูปการดังกล่าว ด้วยการกระทำตอบแทนบุญคุณให้เหมาะสมแก่ความเป็นบุตรธิดา

การแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดามี ๒ ประเภท คือ

๑) การแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาสำหรับภฤหัสถ์

^{๔๓} พุทธทาสภิกขุ, พ่อแม่สมบูรณ์แบบ, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕-๑๕.

^{๔๔} อ.ต.ก. ๒๐/๓๑/๑๘๗,

บุตรต้องตระหนักในหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา และมีความไม่ประมาทในการทำ
หน้าที่ของตนเอง แสดงความกตัญญูทศเวทที่ทดแทนพระคุณท่าน ซึ่งปรากฏในสังคาลสูตร ว่า

บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติดนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๔๔}

แต่ละประการ มีอธิบายดังนี้

ประการที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ เนื่องจากมารดาบิดา ได้ดูแลและ
เลี้ยงดูบุตรมาตั้งแต่ในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้ดื่มน้ำนมดูแลสุขภาพให้เข้มแข็ง
โดยไม่รังเกียจ เช่น พาไปพบแพทย์ ในคราวไม่สบาย อ้าบน้ำให้เมื่อสกปรก ประคับประคองดูแล
เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อบุตรเติบโตต้องเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นการตอบแทน
เพราะ“บิดามารดามีความหวังตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่าเมื่อบุตรเติบโตมาจักเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบ
แทน”^{๔๕} โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนที่ชรภาพ แม้ว่าบุตรจะมีครอบครัวแล้วก็ตามภาระหน้าที่ในการ
เลี้ยงดูบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่องตราบชั่วชีวิตของท่าน

การเลี้ยงดูบิดามารดา แบ่งเป็น ๓ ประการคือ

ก. การเลี้ยงดูด้านร่างกาย คือการปฏิบัติเอาใจใส่ อุปัฏฐากด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร,
เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม, บ้านหรือที่อยู่อาศัย, และยารักษาโรค โดยสม่ำเสมอ หรือเมื่อมีโอกาสที่
สามารถกระทำกิจใดๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่งต้องรีบกระทำทันที เพราะเมื่อถึงเวลาที่มารดา
บิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว ก็เสียใจที่ตนจะตอบแทนทั้งหมดโอกาส ในพระไตรปิฎกได้
แสดง การเลี้ยงดูบิดามารดาทางร่างกายนั้นไว้ใน พรหมสูตร ว่า

บิดามารดาผู้อุณฺเระหฺระชชา ท่านเรียกว่า พรหม บุรพจารย์และอาหุไนย
บุคคลของบุตรเพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนมนัสการและสักการะบิดามารดานั้นด้วย
ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการล้างเท้า เพราะการปรนนิบัติ
บิดามารดานั้น บัณฑิตจึงสรรเสริญใน โลกนี้เอง เขาตามไปแล้วย่อมบังเริงใน
สวรรค์^{๔๖}

^{๔๔} ที.ปา. ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๔๕} อจ.ปญจก. ๒๕/๓๕/๓๘.

^{๔๖} อจ.จตุ. ๒๑/๖๓/๑๐๗.

บุตรที่เลี้ยงดูบิดามารดาจะได้รับประโยชน์ในโลกนี้และในโลกหน้า เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ แม้ท้าวสักกะ จอมแห่งเทพได้รับเสวยผลบุญในสวรรค์เพราะ “ได้สมาทานวัตรบท ๗ ประการ ซึ่ง ๑ ใน ๗ ข้อนั้น คือ เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต”^{๔๔} ดังนั้นบุตรพึงแสดงความกตัญญูด้วยการเลี้ยงดูบิดามารดา ปรนนิบัติบิดามารดา

ข. การบำรุงเลี้ยงทางจิตใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือ กระทำความเดือดร้อนให้ แม้ในเวลาที่ท่านเจ็บป่วย บุตรและธิดาพึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่โดยใกล้ชิด แม้ในขณะที่ให้ปัจจัย ๔ ต้องให้ด้วยความเคารพ ด้วยความรัก เมื่อถึงวัยที่บุตรจะต้องบรรพชาอุปสมบท บุตรพึงเห็นความสำคัญ และกระทำตามความปรารถนาที่ท่านต้องการ เพราะในชีวิตของมารดาบิดา ถ้ามีบุตร ก็ปรารถนาจะให้บรรพชาอุปสมบท ถ้าเป็นธิดา ก็ปรารถนาจะให้แต่งงานอย่างสมเกียรติ บุตรธิดาพึงตระหนักเสมอว่าบิดามารดาเป็นผู้ให้ชีวิต ให้สิ่งที่มีค่าที่สุด บุตรต้องตอบแทนบุญคุณ

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ ได้กล่าวถึง ลักษณะของการบูชาไว้ ๕ ประการ คือ

๑) สักการะเคารพ สักการะนี้ในความหมายของกิริยา คือการทำดี การแสดงกิริยาสุภาพ เช่น ไม่แสดงอาการเดินกระหึบเท้าใส่ กล่าววาจาสุภาพ ไพเราะ นุ่มนวล แฝงด้วยความเคารพ และใจสุภาพ คือไม่แสดงอาการปิ่นปิ้งใส่ หรืออารมณ์ไม่ดีกับท่าน มีความรู้สึกที่ติงามเคารพบิดามารดา

๒) ครุการะ หมายถึง ความรัก ความห่วงใย บุตรที่มีความรักความห่วงใยในบิดามารดา พยายามรักษาน้ำใจ การทำตนให้เป็นที่เบาใจของบิดามารดาประพฤติกให้เป็นคนว่างายสอนง่ายอยู่ในโอวาทของบิดามารดา

๓) มานนา แปลว่า ความนับถือ ยกย่อง เชิดชู คือ มีกิริยาวาจาที่ติงามประพฤติน รักใคร่ ยำเกรงบิดามารดา ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ไม่นินทา ไม่ทะเลาะ ได้เลี้ยงบิดามารดา หรือกล้าที่จะบอกกับบุคคลอื่นว่าบุคคลนี้เป็นบิดามารดาของตน

๔) วันทนา การเคารพ กราบไหว้และชมเชย กล้าที่จะกล่าวหรือพรรณนาคุณงามความดีของบิดามารดา^{๔๕}

ค. การเลี้ยงดูด้วยทฤษฎีสติปัญญา การตอบแทนพระคุณของบิดามารดานั้น แม้บุตรจะปฏิบัติบิดามารดาด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวด ถึงร้อยปีก็ยังไม่ได้ชื่อว่าตอบแทนบุญคุณ เพราะในชั้นที่สูงที่สุดทางพระพุทธศาสนายกย่องคือ พยายามเปลี่ยนทัศนคติของบิดามารดา ที่เป็นมิฉลาคิฐิให้เป็นสัมมาทิฐิ การแสดงความกตัญญูโดยการเปลี่ยนทัศนคติบิดามารดาจากความเห็นผิดมาสู่ความเห็นถูกต้อง ดังปรากฏไว้ในอังกุตตรนิกาย ทุกนิบาต ว่า

^{๔๔} ส.ส. ๑๕/๒๕๗/๓๗๖.

^{๔๕} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺมโร), มงคลยอดชีวิตฉบับสมบูรณ์, อ้างแล้ว, หน้า

การตอบแทนแก่ท่านทั้งสอง เราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใคร คือ มารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประดับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประดับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกั้น การนวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวด และท่านทั้งสองนั้นจะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาบิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ ๘ ประการมากมายนี้ การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลภนี้แก่บุตรทั้งหลาย

ส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอันบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^{๕๐}

ดังนั้น บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจ ให้ท่านเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ ถึงพร้อมด้วยปัญญา ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่า

เป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า และบุตรที่เลี้ยงดูเคารพบูชาบิดามารดาของตน ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่านทั้งสอง ด้วยการอวยพรให้มีชีวิตที่คั่งงาม ย่อมได้รับความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ไม่มีความเสื่อม^{๕๑}

ประการที่ ๒ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน เมื่อบุตรเติบโตสามารถทำงานแทนบิดามารดาได้ บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยกระทำกิจแทนมารดาบิดา เป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน เอาใจใส่ในกิจการงานของมารดาบิดาโดยไม่กลัวความยากลำบากทั้งมวล เพราะว่าท่านทั้งสอง

^{๕๐} อจ.ทฎก. ๒๐/๓๔/๗๗-๗๘.

^{๕๑} อจ.ปญจก. ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

ได้ทำงานเพื่อบุตรและครอบครัวมานานแล้ว บุตรควรจะเข้ามารับผิดชอบดูแลแทนท่านโดยมีบิดามารดาเป็นผู้ปรึกษาอยู่ใกล้ตัว บุตรที่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อนี้ ก็จะไม่ใส่ใจกิจการงานของครอบครัว ปล่อยให้บิดามารดาทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวจนแก่ชรา แม้บุตรจะเติบโตแล้วแต่ก็ยังให้บิดามารดาเลี้ยงดูอยู่ พระพุทธศาสนากล่าวถึงบุคคลที่ทำการงานแทนบิดามารดาว่า “เป็นผู้ควรยกย่องสรรเสริญ เป็นที่ยินดีของบุคคลต่าง ๆ เพราะได้ทำประโยชน์แก่บุคคลภายในครอบครัว และปวงญาติ เขาย่อมมีความสุขในปัจจุบัน แม้ละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมประสบสุคติในโลกสวรรค์”^{๕๒}

ประการที่ ๓ ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน การที่วงศ์ตระกูลจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมย่อมขึ้นอยู่กับบุตรเป็นประการสำคัญ บุตรที่ดี ผู้จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีชื่อเสียงผู้จะทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น บุตรจะต้องให้วงศ์ตระกูลเจริญก้าวหน้าต่อไปด้วยภาพลักษณ์แห่งความดีงาม บิดามารดาขอมหวังให้บุตรไม่ทำในสิ่งก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล ความปรารถนาของมารดาบิดาถึงการได้บุตร มีปรากฏในปุตตสูตร ว่า

บุตร ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลกคือ ๑. อติชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา ๒. อนุชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณสมบัติเสมอกับมารดาบิดา ๓. อวชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา บัณฑิตขอมปรารถนาบุตรที่เป็นอติชาตบุตรและอนุชาตบุตร ไม่ปรารถนาบุตรที่เป็นอวชาตบุตร เพราะอวชาตบุตรเป็นผู้ทำลายตระกูล^{๕๓}

การดำรงวงศ์ตระกูลนั้นมีพระพุทธพจน์ในกถาสูตตรได้กล่าวถึงเหตุที่ทำให้ตระกูลตั้งอยู่ได้ไม่นานและตั้งอยู่ได้นาน ซึ่งผู้เป็นบุตรจะต้องเว้นจาก “เหตุที่ทำให้ตระกูลตั้งอยู่ได้ไม่นาน ๔ ประการคือ (๑) ไม่แสวงหาทรัพย์หัตถ์ที่หายไป (๒) ไม่บรูณะพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า (๓) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้รู้สึกให้เป็นใหญ่ในเรือน”^{๕๔} แล้วปฏิบัติตาม “เหตุที่ทำให้ตระกูลตั้งอยู่ได้นาน ๔ ประการ คือ (๑) แสวงหาทรัพย์หัตถ์ที่หายไป (๒) ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า (๓) รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้รู้สึกให้เป็นใหญ่ในเรือน”^{๕๕}

ประการที่ ๔ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท หมายความว่า การประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูล มีความวิริยะ

^{๕๒} อจ.ปญจก. ๒๒/๕๘/๑๐๗.

^{๕๓} พุ.อิตติ. ๒๕/๗๔/๔๓๑-๔๓๓.

^{๕๔} อจ.จตุกก. ๒๑/๒๕๘/๓๖๕.

^{๕๕} อจ.จตุกก. ๒๑/๒๕๘/๓๖๕-๓๖๖.

อุตสาหะในการประกอบอาชีพโดยสุจริต ไม่หลงใหลในอบายมุข อันเป็นทางแห่งความเสื่อมของ
ทรัพย์สมบัติแล้ว บิดามารดาขอมยินดีมอบทรัพย์มรดกให้ ดังพระพุทธพจน์ในสังคาลกสูตรว่า

อริยะสาวกไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการคือ ๑. การหมกมุ่นในการเสพของ
มีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโกะ
ทั้งหลาย ๒. การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกชอกชอย ในเวลากลางคืน เป็น
อบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย ๓. การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย
๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน อันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นอบายมุข
แห่งโกะทั้งหลาย ๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโกะ
ทั้งหลาย ๖. การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย^{๔๖}

เมื่อบุตรธิดาหลีกเลี่ยงจากอบายมุข เว้นจากความชั่ว ทำแต่ความดี รู้สิ่งที่เป็นคุณเป็นโทษ
ปฏิบัติตนแต่ในทางที่ดี อยู่ในโอวาท เชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา บิดามารดาก็ปลื้ม
โสมนัส วางใจได้ว่าบุตรธิดา จึงมอบทรัพย์มรดกให้เป็นทายาทสืบวงศ์ตระกูลต่อไป

ประการที่ ๕ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ เมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตไปแล้ว บุตร
ธิดาไม่ควรแต่จะเศร้าโศกเสียใจร้องไห้รำพัน กระทั่งไม่มีจิตใจจะทำอาชีพของบิดามารดา
ควรพิจารณาให้เห็นความจริงว่า ชีวิตของคนทุกคนที่เกิดมาต้องตายทั้งสิ้น บุตรธิดาต้องรับ
ภาระหน้าที่ต่างๆ เริ่มตั้งแต่จัดงานประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลศพ กระทั่งเสร็จพิธีตามประเพณี จากนั้น
ก็ควรหาโอกาสกระทำทักษิณาทานถึงบิดามารดา ในพิธีกรรมสำคัญๆ เช่น พิธีทำบุญในเทศกาล
สงกรานต์ พิธีทำบุญครบรอบ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน พิธีทำบุญอัฐิ พิธีทำบุญประจำปี พิธีทำบุญเทศกาล
สารทไทย พิธีทำบุญเทศกาลอื่นๆ ตามประเพณีท้องถิ่น การทำบุญอุทิศแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วนี้ เรียก
อีกอย่างหนึ่งว่า ปุพพเปตผลิ และญาติพิถี ทำบุญบังสุกุลกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ผู้
ที่ล่วงลับไปแล้ว การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ดังปรากฏใน ติโรกฐตสูตรว่า

ห้วงน้ำที่เต็ม ย่อมยังสมุทรสาครให้เต็มเปี่ยมฉนใด ทานที่ญาติทั้งหลายให้
แล้วเต็มมนุษยโลกนี้ย่อมสำเร็จแก่เปรตทั้งหลาย ฉนนันเหมือนกัน บุคคลมาระลึกถึง
อุปการะอันท่านได้ทำแล้วในกาลก่อนว่าผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ผู้นี้ได้ทำกิจนี้ของเรา ผู้
นี้เป็นญาติเป็นมิตรเป็นเพื่อนของเรา ดังนี้ ก็ควรให้ทักษิณาทาน เพื่อผู้ที่ละโลกนี้ไป
แล้ว การร้องไห้ก็ดี ความเศร้าโศกก็ดี ความรำไรรำพันอย่างอื่นก็ดี บุคคลไม่ควรทำ
เลย เพราะว่าการร้องไห้เป็นต้นนั้น ไม่เป็นประโยชน์แก่ญาติทั้งหลายผู้ละไปแล้ว

^{๔๖} ที.ปา. ๑๑/๒๔๘/๒๐๒.

ญาติทั้งหลายขอมตั่งอยู่อย่างนั้น ก็ทักขิณาทานนี้แลอันท่านให้แล้ว ประดิษฐานไว้ดี
แล้วในสงฆ์ ขอมสำเร็จ โดยพลัน เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เปรตนั้น ตลอดกาลนาน^{๕๖}

กล่าวโดยสรุป บิดามารดาเป็นบุพการีมีบุญคุณอย่างมหาศาล บุตรธิดาต้องแสดงความ
กตัญญูทศเวทิต่อบิดามารดา ทั้งในช่วงที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ และช่วงเวลาที่ท่านล่วงลับไปแล้ว โดย
การบำรุงเลี้ยงดูทั้งทางร่างกาย จิตใจและทิวศติปัญญา การช่วยทำกิจธุระทั้งภายในบ้านและนอก
บ้าน การดำรงวงศ์ตระกูลให้คงอยู่ได้นานและให้สมบูรณ์ การประพฤติตนให้สมควร ได้รับทรัพย์
มรดก ด้วยการหลีกเลี่ยง ไม้ซ่องแะอบายมุข ๖ อันเป็นปากทางแห่งความเสื่อม และเมื่อบิดามารดา
ล่วงลับไปแล้วก็ทำบุญอุทิศไปให้

๒) การแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาสำหรับบรรพชิต

บรรพชิต หมายถึง พระภิกษุ ในพระพุทธศาสนา นี้ พระภิกษุสามารถแสดงความกตัญญู
ด้วยการเลี้ยงบิดามารดาได้ ซึ่งมีความแตกต่างจากคฤหัสถ์บ้าง เพราะศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ
ไว้ กล่าวคือ

๑. เลี้ยงดูบิดามารดาด้วยสักการะ ในมังคลัตถปิฎกกล่าวว่า “บรรพชิตพึงบำรุงบิดามารดา
ด้วยสักการะอย่างเดียว แม้ภิกษุ พึงบำรุงมารดาบิดา เพราะโทษในการบำรุงนี้ ไม่มี”

๒. ทำบริกรรมทุกอย่างได้แต่ห้ามแตะต้องมารดา ในอรรถกถาภคิขกรรมวัตถุ ในคติย-
ปาราชิก ท่านกล่าวว่า ถ้าภิกษุนำมารดาไปยังวิหาร ปรนนิบัติอยู่ไซ้ร้อ ย่าถูกต้อง(อย่าแตะต้อง) พึง
ทำบริกรรมทุกอย่าง พึงให้ของเคี้ยว(อาหาร)ของบริโภคด้วยมือตนเอง ส่วนบิดานั้น ภิกษุพึงทำกิจ
ทั้งหลายมีการ ให้อาบน้ำและการนวดเป็นต้น บำรุงด้วยมือของตน เหมือนอย่างบำรุงสามเณร ถ้า
ภิกษุเห็นมารดาถูกกระแสน้ำพัดไป ไม่ควรถูกต้อง(แตะต้อง)ด้วยมือ พึงวาง (ส่ง) เรือ แผ่นกระดาน
ท่อนกล้วย หรือท่านไม้ไปข้างหน้า เมื่อเรือเป็นต้นไม่มี แม้ผ้ากาสาจะ(ผ้าจีวร)ก็ควรวางไว้ แต่ไม่
ควรพูดว่า “จงจับที่ผ้ากาสาจะนี้” เมื่อมารดาจับผ้ากาสาจะแล้ว จึงจุด(ตั้ง)มาด้วยทำในใจ(คิดในใจ)
ว่า “เราจุดบริวาร” ถ้ามารดาถล่นไซ้ร้อ พึงไปข้างหน้า แล้วปลอบโยน ถ้ามารดาถูกน้ำพัด ขึ้นกอหรือ
จับมือภิกษุผู้เป็นบุตร โดยเร็วไซ้ร้อ ภิกษุไม่ควรสลัดเสียด้วยกล่าวว่า “จงหลีกเลี่ยง หนีงแก่” ควรช่วย
ส่งให้ถึงบก ถ้ามารดาถล่น ตกบ่อไซ้ร้อ ภิกษุพึงโยนเชือกหรือผ้าลงไปในที่นั้น เมื่อมารดาจับเชือก
หรือผ้าแล้ว พึงสาวขึ้น แต่ไม่ควรถูกต้องเลย

๓. ทำภคิข(ทำยา) แก่มารดาบิดา ก็ไม่เป็นเวชกรรม(ไม่เป็นความผิด)

๔. ให้ออนามัญฐบิณฑบาต(บิณฑบาตที่ภิกษุยังมีได้แต่ต้อง) แก่มารดาบิดา ก็ไม่เป็นการทำ
สัทธาไทยให้ตกไป(ไม่เป็นความผิด)

^{๕๖} พ.พ. ๒๕/๘/๗

๕. ให้สิ่งของหรือผ้าจีวรแก่มารดาบิดาได้ ในจีวรชั้นระกะว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุให้(สิ่งของๆ คนแก่ท่าน) ด้วยถือว่ามารดาบิดา เราจะพึงว่าอะไร ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเพื่อให้(สิ่งของๆ คน) แก่มารดาบิดา แต่ภิกษุไม่พึงทำสัทธาไทยให้ตกไป” แต่เมื่อภิกษุให้สิ่งของๆคนแก่หมู่ญาตินอกจากมารดาบิดานั้น ชื่อว่า ทำสัทธาไทยให้ตกไป ภิกษุให้ผลไม้ก็ดี ดอกไม้ก็ดี อันเป็นของๆ คนแก่มารดาบิดา ย่อม(สม)ควร(ให้) เมื่อจะให้แก่หมู่ญาติ ให้คนอื่นเรียกมาให้อย่างเดียว จึง(สม)ควร(ให้) บรรดาวัตถุเหล่านั้น เมื่อจะให้ดอกไม้ ให้เพื่อบูชาพระรัตนตรัยเท่านั้น จึง(สม)ควร(ให้) แต่ให้แก่ใครๆ เพื่อประโยชน์แก่การประดับหรือเพื่อประโยชน์แก่การบูชาวัตถุมีวิวลิงค์เป็นต้น ไม่(สม)ควร(ให้)^{๔๔}

ง. ความกตัญญูต่อครูอาจารย์

จากการศึกษาพบว่า ในพระพุทธศาสนานั้น ครูมีบทบาทที่สำคัญมาก ครูอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ ซึ่งหมายถึง “บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่ในการสั่งสอนแนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝนอบรมที่ถูกต้อง”^{๔๕} ความเป็นกัลยาณมิตร กล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่ควรถือเอาเป็นแบบอย่างที่ดี สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความมีมิตรดี(มิตรที่มีคุณธรรม) มีสหายนดี(เพื่อนร่วมงานที่ดี) มีเพื่อนดี(เพื่อนที่รักใคร่สนิทสนมรู้จักกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน) ถือได้ว่า เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์”^{๔๖} คำว่า กัลยาณมิตร เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติหรือการศึกษาเรียนรู้เพื่อการเข้าใจความเป็นจริงของโลกและชีวิตนั้นมีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ มีความสามารถมีประสบการณ์มาก่อน ให้คำชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องเพื่อเดินก้าวไปสู่จุดหมายโดยไม่มีผิดพลาด เพราะฉะนั้น ครู จึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ทั้งหลายในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเป็นแบบอย่างที่ดี

ครู มีฐานะเป็นปูชนียะบุคคล ซึ่งศิษย์ทั้งหลายและคนทั่วไปให้ความเคารพยกย่องครู เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชนซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม ช่วยพัฒนาคนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้น ๆ ด้วยว่า คนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมจะนำความรู้ไปพัฒนาสังคม ให้เกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่งเรือง

ในทางพระพุทธศาสนานั้น เมื่อศิษย์ สัทธาวิหาริก อันเดวาสิกได้ระลึกนึกถึงอุปการะของครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้อนุเคราะห์ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญด้วยวิชาความรู้และคุณความดีแล้ว

^{๔๔} พระสิริมังคลาจารย์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๕.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

^{๔๖} ส.ม. ๑๕/๒/๓.

ควรที่ศิษย์ สัทธาวิหาริก อันตเวาสถิก จะต้องตอบแทนอุปการคุณของท่าน โดยการประพฤติตนเป็น คนว่าง่ายสอนง่าย แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่นหรือขกคนเทียมท่าน ยึดเอาความ กตัญญูเป็นอารมณ์ว่า “ผู้รู้คุณย่อมยินดีในผู้มีพระคุณ ดังแมลงผึ้งรู้ว่าบัวมีคุณ”^{๖๐}

ส่วนในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์ “ศิษย์พึงแสดงความเคารพนับถืออาจารย์ ตามหลัก ปฏิบัติในเรื่องทศ ๖”^{๖๑} ดังนี้

๑. ลูกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพเสมอ เมื่อเห็นครูอาจารย์เดินผ่านหรือแม้ในกรณี ที่ กำลังสอนอยู่ในห้องเรียน การกระทำเช่นนี้ เป็นการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้ เกียรติครูผู้ให้วิชาความรู้

๒. เข้าไปคอยรับใช้ เมื่อครูอาจารย์มีกิจธุระเรียกใช้ จะต้องเข้าไปเพื่อรับใช้บริการให้ความ สะดวก ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระบางอย่างที่ครูไม่จำเป็นต้องทำด้วยตนเอง หรือ ช่วยเป็นธุระในกิจการ ต่างๆ เช่น ช่วยส่งเอกสาร ช่วยถือหนังสือให้

๓. เชื้อพึง เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย เชื้อพึงคำสั่งสอนของครูอาจารย์ ในเวลาเรียน จะต้อง ตั้งใจฟังด้วยดี เมื่อมีปัญหาไม่เข้าใจในบทเรียน จะต้องเข้าไปหาซักถาม ขอคำแนะนำปรึกษา ฟัง คำอธิบาย แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่สติปัญญาไม่แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพ ไม่ตั้งใจ ศึกษาเล่าเรียน

๔. ดูแลปรนนิบัติ คอยดูแล ช่วยแบ่งเบาภาระงานของครูอาจารย์

๕. เรียนศิลปวิทยา โดยเคารพ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เพื่อไม่ให้เป็นที่ หนักใจแก่ครูอาจารย์ เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดีมีความประพฤติดี และเชื้อพึงอยู่ในโอวาท

เมื่อผู้เรียน ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จาก การศึกษาอย่างเต็มที่ และเข้าใจคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง เพราะธรรมชาติของสิ่งต่างๆ มี หลายชั้นหลายมิติที่สอดคล้องกับธรรมชาติจึงต้องขยายขอบเขตแห่งการแสวงหาความรู้เรื่อยไปไม่ รู้จบ นั่นคือการศึกษาดูตามแบบแผนใน โรงเรียนและมหาวิทยาลัยเพียงเตรียมตัวผู้เรียนให้พร้อมที่จะ ขยายความรู้ด้วยตนเอง เหมือนการสอนวิธีจับปลา ผู้เรียนต้องประยุกต์ใช้วิธีการที่เรียนมาไปจับ ปลาด้วยตนเอง แหล่งความรู้ข้อมูลข่าวสารเปรียบเหมือนปลา วิธีการนั้นคือ โยนิโสมนสิการซึ่งเป็น วิธีกลั่นกรองข้อมูลไว้ใช้ประโยชน์ทันที่อันทำให้เป็นคนเก่งมีสมรรถภาพ เป็นคนดีมีคุณภาพ และมีความสุขในโลกยุคปัจจุบัน

^{๖๐} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺมโร), มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์, อ่างแก้ว, หน้า ๔๕๑-๔๕๒.

^{๖๑} ที.ป.า. ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

จ. ความกตัญญูต่อญาติ

จากการศึกษาพบว่า “ญาติคือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ย่อมมีนัยกว้าง กล่าวคือ ใครก็ตามที่เรารู้จัก ทั้งที่เป็นสายโลหิต คือ ญาติร่วมสายเลือดเดียวกัน ทั้งไม่ใช่สายโลหิตก็ตาม และเรามีความสัมพันธ์สนมคุ้นเคยมากหรือน้อย ก็นับว่า เป็นญาติเหมือนกัน”^{๖๓} และมีอีก ๑ คำ คือ มิตร อำมาตย์ และสหาย จะมาด้วยกันเสมอ มีความหมายใกล้เคียงสอดคล้องกับคำว่าญาติ ซึ่งความหมาย คำว่า “มิตร คือ คนบางคนในโลกนี้ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก สละสิ่งที่สละได้ยาก ทำสิ่งที่ทำได้ยาก ทนสิ่งที่ทนได้ยาก บอกความลับแก่เพื่อน ปกปิดความลับของเพื่อน ไม่ทอดทิ้งในคราวมีอันตราย แม้ชีวิตก็สละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้ เมื่อเพื่อนสิ้นเนื้อประดาตัวก็ไม่ดูหมิ่น” ^{๖๔} คำว่า อำมาตย์ คือ ผู้ร่วมงานกัน ทำประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปรีกษาหารี้อัน หรือไปมาด้วยกัน และความหมายคำว่า “สหาย คือ การมาสหาย การไปสหาย การไปการมาสหาย การขึ้นสหาย การนั่งสหาย การนอนสหาย การหักทลายสหาย การสนทนาสหาย การเจรจาสหาย การสนทนาปราศรัยสหายกับชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นเรียกว่า สหาย”^{๖๕} เพื่อนร่วมงานในอิริยาบถทั้งหลาย หรือผู้ไปด้วยในกิจทั้งหลาย และผู้มีความเสื่อมและความเจริญร่วมกัน

การเป็นญาติกัน ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่

บุคคล ชื่อว่าเป็นมิตร เพราะเดินร่วมกัน ๘ ก้าวเท่านั้น ชื่อว่าเป็นสหาย เพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ชื่อว่าเป็นญาติ เพราะอยู่ร่วมกัน ๑ เดือน หรือครึ่งเดือน ชื่อว่าเสมอกับตน ก็เพราะอยู่ร่วมกันยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้านั้น จะพึงละทิ้งมิตรที่ชื่อกาฬกณฺธิ ซึ่งสนิทสนมกันมานาน เพราะเหตุแห่งความสุขส่วนตัวได้อย่างไร ^{๖๖}

ความหมายที่มีในพระพุทธพจน์ว่า “ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง”^{๖๗} ความหมายของญาติในแง่นี้ หมายรวมถึง บุคคลทั่วไปที่เรารู้จัก มีความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นกันเอง ญาติในความหมายตามพระพุทธพจน์ที่ว่า ความคุ้นเคยกัน ชื่อว่าเป็นญาติอย่างยิ่งนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการสากลไว้ เพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อให้โลกเกิดสันติสุข จากการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างญาติ

^{๖๓} พุทธศาสนิกฯ, พุทธจริยา, (กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๓๕.

^{๖๔} พ.ญ. ๓๐/๑๒๒/๔๐๕.

^{๖๕} พ.ญ. ๓๐/๑๒๑/๓๕๔.

^{๖๖} พ.ชว. ๒๓/๘๓/๓๕.

^{๖๗} พ.ธ. ๒๕/๒๐๔/๕๖.

ญาติยังมีมากยิ่งดีเพราะญาติเป็นบุคคลที่สำคัญเป็นกำลังในการสร้างบุญแก่วงศ์ตระกูล ให้ตั้งมั่นยิ่งขึ้น และเป็นที่ยำเกรงของชนทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ ถ้าขึ้นอยู่เป็นหมู่เป็นดงเป็นป่า หากมีพายุใหญ่พัดมากก็ทานพายุได้ไม่หัก โคนเพราะต่างอิงอาศัยค้ำจุนกันและกัน จึงปลอดภัยไม่มีอันตราย หากจะเสียหายบ้างก็เพียงใบร่วงหรือกิ่งหัก ตรงกันข้ามกับต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว แม้จะเป็นไม้ใหญ่ไม่มีต้นอื่นห้อมล้อม เมื่อมีพายุใหญ่พัดมากก็ยอมหักหรือโคนล้มไป เพราะไม่มีที่อิงอาศัยด้านทาน แม้ต้นไม้ยังต้องอิงอาศัยต้นไม้อื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่แวดล้อมเป็นเครื่องค้ำจุน จึงสามารถตั้งมั่นอยู่ได้ ไม่มีอันตรายทั้งยังเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก ฉนฺได มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเหมือนกัน ฉนฺนํ กล่าวคือ จะเจริญและปลอดภัย ไม่มีอันตราย จำเป็นต้องมีวงศ์ญาติเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้เจริญยิ่งขึ้น ช่วยป้องกันและกำจัดอันตรายได้ ดังมีคำที่พระโพธิสัตว์กล่าว ว่า “ญาติยังมีมากยิ่งดี แม้ต้นไม้ที่เกิดในป่ายังมีมากก็ยิ่งดี ต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะใหญ่โกลมย่อมพัดให้หักโค่นได้”^{๖๔}

การแสดงความกตัญญูต่อญาติด้วยการสงเคราะห์ญาตินั้น เป็นบ่อเกิดของความรักความเมตตา เริ่มจากคนใกล้ชิดสนิทสนมในวงศ์ตระกูลของตนขยายวงกว้างออกไปจนกระทั่งหาขอบเขตไม่ได้ เป็นสิ่งค้ำจุนสังคมใน โลกมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะ “การสงเคราะห์ญาติชื่อว่าเป็นอุดมมงคล”^{๖๕} แม้แต่พระพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญอุทกถกขริยา คือ “ทรงอนุเคราะห์และให้สิทธิแก่เหล่าพระประยูรญาติของพระองค์ในการเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา”^{๖๖} แม้ในกรณีที่เกิดการทะเลาะกันของหมู่พระญาติเพราะแย่งน้ำกัน^{๖๗} พระองค์ได้เสด็จไประงับความทะเลาะของหมู่พระญาติ เพื่อให้พระญาติอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ดังนั้น ความกตัญญูต่อญาติ จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อบุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง พึงแสดงความกตัญญูด้วยการอนุเคราะห์ญาติของตนตามกำลังสติปัญญา

ในพระพุทธศาสนา จำแนกการอนุเคราะห์ไว้ ๒ ประการได้แก่

ก. การอนุเคราะห์ด้วยอามิส

ข. การอนุเคราะห์ด้วยธรรม

บรรดาการอนุเคราะห์ ๒ อย่างนี้ การอนุเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ^{๖๘}

^{๖๔} พุ.ชา. ๒๗/๗๔/๓๑.

^{๖๕} พุ.ปุ. ๒๕/๗/๗

^{๖๖} วิ.มหา. ๔/๘๖/๑๓๗-๑๔๒.

^{๖๗} พุ.ธ. ๒๕/๑๕๗/๕๔.

^{๖๘} พุ.อิติ. ๒๕/๕๘/๔๗๓; พุ.อิติ. ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

ก. การอนุเคราะห์ญาติด้วยอามิสนั้น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี) กล่าวถึง การอนุเคราะห์ด้วยอามิส ดังนี้

๑. ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิดความยากจนขาดที่พึ่ง ช่วยเหลือเขา ด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

๒. การช่วยเหลือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐาน ตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้าขาย ให้เครื่องทุน แรงสำหรับทำมาหากิน เช่น ขานพาหนะ หรือให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่

๓. ช่วยรักษาในยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุ เช่น การช่วยคำรักษาพยาบาล การ ช่วยหายารักษาโรค การเยี่ยมเยียนให้กำลังใจ

๔. ช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ขอมความ ด้วยสันติวิธี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

๕. ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่นา เก็บเกี่ยว ข้าว ผลไม้

๖. ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงานเช่น ช่วยงานบุญกุศล งานอุปสมบท งานแต่งงาน เป็นต้น^{๑๓}

ข. การอนุเคราะห์ญาติด้วยธรรม หมายถึง แนะนำสั่งสอน ตักเตือน ชักชวนหมู่ญาติให้ ปฏิบัติธรรมด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัย ซึ่งใน พระพุทธศาสนาถือว่า การให้การสงเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความกตัญญูต่อญาติ และแสดงความเอื้อเฟื้อเพื่อเอาใจใส่สุขทุกข์ของญาติ ให้ความสำคัญต่อความคิดความรู้สึกของญาติ ด้วยความเคารพนับถือ ในฐานะบุคคลเป็นที่รักของตน จัดเป็น ญาติสังคหะคือ การช่วยญาติ ซึ่งเป็น เหตุแห่งความรักนับถือประการหนึ่ง

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหลักการสงเคราะห์ญาติไว้ว่า “การ สงเคราะห์ญาตินั้น มีความหมายกว้าง กล่าวคือ สงเคราะห์โดยทางวัตถุก็ได้ สงเคราะห์ทางฝ่ายวิญญาณก็ได้ เพราะการสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการ ช่วยเหลือเสมอไป สิ่งใดที่เป็นการกระทำให้ดีขึ้น เป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่ง นั้นจะไม่ใช่ที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์ก็ตาม”^{๑๔}

^{๑๓} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี), มงคลในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๑.

^{๑๔} พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรมภาคปลาย, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๘๒.

แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ในความหมายนี้สอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎกที่ว่า “บรรดาการอนุเคราะห์ด้วยอามิสและการอนุเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้ การอนุเคราะห์ด้วยธรรมะย่อมประเสริฐกว่า”^{๑๕}

กล่าวโดยสรุปว่า ความกตัญญูต่อญาติตามความหมายของพระพุทธศาสนา มี ๒ อย่าง คือ ประการแรกกตัญญูด้วยการอนุเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ เช่นรวบรวมประมวลจัดหาสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการดำรงชีวิตนำมาช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเพื่อแก่ญาติสายโลหิตคนใกล้ชิด ประการที่สอง กตัญญูด้วยการอนุเคราะห์ด้วยธรรมอันเป็นความรู้ โดยเป็นที่พึ่งที่อาศัยเป็นตัวอย่าง ในการดำเนินชีวิตประกอบด้วย สติปัญญา ยึดมั่น ในกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ศีลธรรมอันประเสริฐ เป็นจุดมุ่งหมายเป้าหมายของชีวิต ยินดีในการอนุเคราะห์สงเคราะห์ ถวายทอดความรู้คุณธรรมแก่ญาติ ชื่อว่าเป็นผู้อนุเคราะห์ อนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่เลิศสิ่งทีประเสริฐ สิ่งที่มีค่าคุณค่าของชีวิต ในบรรดาการอนุเคราะห์ทั้งสองนั้น การอนุเคราะห์ด้วยธรรม โดยการให้ความรู้นั้นในพระพุทธศาสนาถือว่ามีคุณค่าสูงกว่าการสงเคราะห์ด้วยอามิส เพราะเมื่อบุคคลมีสติปัญญาความรู้ ย่อมสามารถแสวงหาวัตถุได้แต่วัตถุภายนอกนั้น ถ้าหากไม่มีปัญญารักษาแล้วย่อมหมดสิ้นไป ดังนั้นปัญญาความรู้จึงสำคัญกว่าการมีวัตถุ

๒.๒.๒ ความกตัญญูต่อสถาบัน

สถาบันหลัก ๓ สถาบัน คือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันชาติเป็นสถาบันหนึ่ง ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่างที่เป็นเครื่องหมายของความเป็นชาติ แต่องค์ประกอบสำคัญที่บ่งชี้ถึงความเป็นชาติ ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติ

ก. ความกตัญญูต่อสถาบันชาติ

ในสถาบันแรก คือ ชาติ คำว่า “ชาติ หมายถึง ประเทศ, ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ, กลุ่มชนที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม อย่างเดียวกัน หรืออยู่ในปกครองรัฐบาลเดียวกัน”^{๑๖}

ทุกคนที่อยู่ในชาติได้อาศัยบุญคุณของแผ่นดินที่ตนได้อยู่อาศัย จะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ แล้วจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูตเวทีต่อชาติ และถือว่าเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า มีความมั่นคง และเพื่อให้ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคง คนในชาติจะต้องมีความพร้อมเพรียงร่วมมือร่วมใจ มี

^{๑๕} พ.ุ.อิตติ. ๒๕/๕๘/๔๗๓; พ.ุ.อิตติ. ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖๖.

ความรักใคร่กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูคุณเวทที่ต่อประเทศชาติ

วีระชัย มีชอบธรรมได้กล่าวถึงการปฏิบัติต่อประเทศชาติว่า

๑. ต้องจงรักภักดีและรักษาไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดของชาติ เป็นที่เคารพสักการบูชาของประชาชนชาวไทยทุกคน นอกจากนี้สถาบันดังกล่าว ยังเป็นเอกลักษณ์สำคัญของชาติไทยด้วย ดังนั้น トラบใดที่สถาบันทั้ง ๓ ยังคงอยู่ คนไทยและความเป็นไทยก็จะดำรงอยู่ได้ เพราะประเทศชาติเป็นที่อยู่อาศัยของคนในชาติ ศาสนาช่วยให้สังคมมีความสุข ประชาชนมีศีลธรรมไม่เบียดเบียน ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่กัน สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนชาวไทยทั้งประเทศ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่สำคัญของคนไทยทุกคนที่จะต้องจงรักภักดีและปกป้องรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยให้ดำรงอยู่ตลอดไป

๒. ต้องรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย ประเทศไทยปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ประชาชนทุกคนจึงมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญของชาติ ก็ได้กำหนดไว้ว่า เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะต้องดำรงรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย

๓. ปกป้องและรักษาผลประโยชน์ของชาติ ประเทศชาติเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน ดังนั้น ในฐานะที่เป็นประชาชนส่วนหนึ่งของประเทศ จึงต้องมีหน้าที่ปกป้องและรักษาซึ่งความเป็นเอกราชความมั่นคง และผลประโยชน์ของชาติ

๔. ส่งเสริมและรักษาเกียรติของชาติ ภาคภูมิใจในความเป็นไทยและนิยมไทย และช่วยกันรักษาความเป็นไทยไว้ ดังเช่นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “... ขอให้ทุกคนระลึกถึงว่า ทุกคนมีหน้าที่ทั้งนั้นที่จะรักษาความเป็นไทยนี้ไว้ทั้งในใจ ทั้งในหมู่คณะทั้งชาติ”

๕. สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติ มีความเมตตากรุณาต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ

๖. เสียสละประโยชน์สุขส่วนตัว และแม้แต่ชีวิตเพื่อประเทศชาติ

๗. ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการทหาร ประกอบอาชีพสุจริตและเสียสละกายี้อาการเพื่อพัฒนาประเทศ

๘. ยกย่องให้เกียรติผู้ที่ทำหน้าที่ป้องกันและเสียสละเพื่อประเทศชาติ^{๑๑}

^{๑๑} วีระชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, (กรุงเทพมหานคร : หจก. อักษร-บัณฑิต, ๒๕๒๗), หน้า ๒๐-๒๑.

ข. ความกตัญญูต่อสถาบันพระศาสนา

พุทธศาสนิกชนควรระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนและทรงประดิษฐานพระศาสนาไว้ให้ผู้นับถือได้รู้และปฏิบัติตามสืบมาจนบัดนี้ การที่พระพุทธศาสนาจะทรงอยู่หรือดำรงอยู่ได้ หรือจะเจริญก้าวหน้าหรือสูงส่งขึ้นกว่าเดิมได้นั้น จะต้องอาศัยพุทธบริษัทเป็นกำลังสำคัญ “ในการช่วยกันทำนุบำรุงรักษาและเผยแผ่ให้สืบเนื่องยาวนานต่อไป โดยการตั้งใจศึกษาศาสนาให้ซาบซึ้งว่า ส่วนนี้ข้อห้าม ส่วนนี้ข้ออนุญาต ส่วนนี้ควรเว้น ส่วนนี้ควรปฏิบัติแล้วประพฤติปฏิบัติตามโอวาทในศาสนา นี้ชื่อว่าคนกตัญญูต่อพระศาสนา”^{๘๔}

ดังนั้น พุทธบริษัทจะต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ด้วยอามิสบูชา เช่น ดอกไม้ ของหอม อาหาร รูป เทียน ปังจ๊อบ ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ผ้า บารักราโรค และตอบแทนด้วยปฏิบัติบูชา คือ บูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ การบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา

ค. ความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์

สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่งในความรู้สึกของคนไทย อาจจะเป็นเพราะว่า กษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็เป็นแม่ทัพออกหน้าทหารในการรบกับศัตรู ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อ และผู้ปกครองลูก คือ ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ คนไทยจึงรักและเทิดทูนกษัตริย์ฝังแน่นลงไป ในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์เพราะถือว่า พระองค์ได้ประกอบคุณความดี สิ่งใดเป็นของกษัตริย์คนไทยก็เคารพบูชา เพราะถือว่าเป็นของสูง ความรู้สึกสำนึกในพระมหากษัตริย์นี้ได้สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน

พระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างในคุณงามความดีทุกด้านแก่อาณาประชาราษฎร์ ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความหวังของคนไทยทั้งชาติ ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติไทยอย่างใหญ่หลวง ยากที่จะหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบได้ ไม่ว่าในสมัยใด ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ “เอกราชของชาติ ความเจริญของประเทศ ความร่มเย็นเป็นสุข และความภูมิใจในความเป็นไทยเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยได้มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสมไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลานไทย”^{๘๕}

พระธรรมโสภณกล่าวเรื่องการแสดงความกตัญญูต่องานที่ต่อพระมหากษัตริย์ไว้ว่า

๑. พึงถวายความเคารพ เมื่อไปพบพระมหากษัตริย์ หรือ ได้ยินเพลงสรรเสริญพระบารมี ควรแสดงด้วยการยืนตรงตามระเบียบของเครื่องแบบ หรือตามขนบธรรมเนียมที่นิยมใช้กัน หากมีโอกาสได้ไปเฝ้ารับเสด็จในกิจพิธี เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จผ่านพึงถวายความเคารพ พึงเปล่งเสียง

^{๘๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕๓.

^{๘๕} วีระชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, อ้างแล้ว, หน้า ๖๘.

ไซโยถวายพระพร ถ้ามีธงชาติพึงโบกธงชาติด้วย เมื่อจะกราบทูลข้อความอะไร พึงกราบทูลด้วยอาการและถ้อยคำที่แสดงความเคารพ

๒. พึงถวายความจงรักภักดี รัก ซื่อสัตย์ มอบตนไว้ในความคุ้มครองของพระมหากษัตริย์ พึงนึกเสมอว่าพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวทรงเป็นหัวหน้าของคนทั้งประเทศในการป้องกันรักษาความเป็นเอกราชของชาติ ในการดำเนินกิจการบ้านเมืองและทะนุบำรุงประเทศชาติ

๓. ขยันเล่าเรียนและขยันทำงานเพราะการเล่าเรียนเป็นเหตุให้เกิดความรู้ ความฉลาด มีความสามารถในการประกอบกิจการงาน ผู้ประกอบกิจการงาน ได้ดีและทำได้มากย่อมทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง และผู้นั้นย่อมมีรายได้มาก ผู้มีรายได้มากย่อมมีทางเสียภาษีอากรให้ชาติมาก เมื่อชาติมีรายได้มาก รัฐบาลของพระมหากษัตริย์ย่อมมีทางทำนุบำรุงชาติให้เจริญรุ่งเรืองมากยิ่งขึ้น

๔. ประพฤติตนเป็นพลเมืองดี อย่าประพฤติเป็นพาลเกร คืออย่าเบียดเบียน ช่มเหง ฉกชิง ลักขโมย น้อ โกงผู้อื่น อย่าประพฤติตนเสเพล คืออย่าเป็นนักเลงเหล้า ยาเสพติด ผู้หญิงเที่ยวกลางคืน หามรุ่ง หามค่ำ อย่าทอดทิ้งละเลยหน้าที่การงาน อย่าคบคนชั่วไว้เป็นเพื่อน อย่าฝ่าฝืนกฎหมายของบ้านเมือง อย่าคิดคนทรยศทำลายประเทศชาติ จงประพฤติตนให้เป็นคนสุภาพเรียบร้อย ซื่อสัตย์ มีความโอบอ้อมอารี มีความรักความเอ็นดูต่อผู้อื่น มีความรักและซื่อตรงต่อประเทศชาติ

๕. พึงเสียภาษีอากรให้ตามอัตราที่กฎหมายวางไว้ ไม่หลีกเลี่ยงบิดพลิ้วหรือปิดบังเจ้าพนักงาน หากทำตามนี้ถือว่ากตัญญูต่อชาติ^{๔๐}

กล่าวโดยสรุป เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระคุณต่อประชาราษฎร์ ประชาชนต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ โดยปฏิบัติตามพระบรมราโชวาท และปฏิบัติตามกฎหมาย ตั้งตนอยู่ในศีลธรรม วัฒนธรรมอันดีงาม ประพฤติตนให้เป็นพลเมืองดี มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริต หมั่นประกอบกิจอันเป็นหน้าที่ของตน เพื่อให้ตนมีหลักฐานและช่วยประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรือง มั่นคง สามารถดำรงอิสรภาพไว้ได้ตลอดไป เมื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมด้วย เว้นการถือราษฎรบังหลวง ประกอบสัมมาอาชีพในการดำเนินชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลแก่ตน ครอบครัว ประเทศชาติ และพระศาสนา เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูในพระมหากษัตริย์

๒.๒.๓ ความกตัญญูต่อสัตว์

จากการศึกษาพบว่า มนุษย์จะต้องมองเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาร่วมชะตาเดียวกันกับตน ทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์ที่เกิดมาล้วนอยากจะดำรงชีวิตตนให้อยู่ในโลกลานานๆ ล้วนไม่อยากตาย อยากมีชีวิตที่เป็นสุข แสวงหาสิ่งที่ตนพอใจ ไม่ฆ่าสัตว์เพราะมองเห็นคุณค่าชีวิต ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน เวฬุทวารเขยสูตรว่า

^{๔๐} พระธรรมโศภณ ปาสาทิโก, กตัญญูต่อชาติ, (กรุงเทพมหานคร : กราฟิการ์ต 28, ๒๕๔๑), หน้า ๔๕.

เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเราผู้
อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา
อนึ่ง ข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่
เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็
เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น^{๔๑}

เมื่อมนุษย์ไม่อยากตาย สัตว์ก็ไม่อยากตายเหมือนกัน สิ่งใดที่ไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็
ไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่นเหมือนกัน มนุษย์จึงไม่สมควรรังแกสัตว์ไม่ควรประทุษร้ายหรือทรมาน
สัตว์

สัตว์เกือบทุกชนิดล้วนแต่มีบุญคุณต่อมนุษย์ทั้งนั้นเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้เป็นพาหนะ
เทียมลากเข็นคนหรือวัตถุสิ่งของให้คนได้ประโยชน์จากการใช้ทำงานของสัตว์ หรือช่วยไถนา
สัตว์บางชนิดให้น้ำนมแก่มนุษย์ เมื่อสัตว์เหล่านั้นตายลงไป มนุษย์ก็ยังได้ประโยชน์จากสัตว์
เหล่านั้น โดยเอาเนื้อมันมากินเป็นอาหาร และเกือบทุกส่วนในร่างกายของสัตว์มาผลิตเป็นอุปกรณ์
เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เอาหนังมันมาทำรองเท้า เข็มขัด กระเป๋าสตางค์ กระเป๋าเดินทาง ซึ่งนับว่า
เป็นสัตว์ที่มีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์มากมายทีเดียว แม้แต่มูลสัตว์บางชนิด ก็ใช้ทำปุ๋ยได้ เมื่อมนุษย์
ตระหนักถึงคุณประโยชน์ของสัตว์ สมควรมีความเมตตากรุณาแม้ต่อสรรพสัตว์ ความเอื้ออาทรต่อ
สรรพสัตว์ ดังคำแผ่เมตตาว่า(ควรเจริญเมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ว่า)

ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข มีความเกษม มีตนเป็นสุขเถิด คือเหล่าสัตว์ที่ยัง
เป็นผู้หวาดสะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด เหล่า
สัตว์ที่มีขนาดกายยาว ขนาดกายใหญ่ ขนาดกายปานกลาง ขนาดกายเตี้ย ขนาดกาย
หอม หรือขนาดกายอ้วน ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด

เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกล
ก็ดี ภูตหรือสัมภเวสีก็ดี ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด

ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกันและกันในทุกโอกาส ไม่ควรปรารถนาทุกข์แก่
กันและกัน เพราะความโกรธและเพราะความเค้น

ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์ จุจมารดาเฝ้าถนอมบุตร
คนเดียวด้วยชีวิต ฉะนั้น

อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณ กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยัง
สัตว์โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง^{๔๒}

^{๔๑} ต.ม. ๑๕/๑๐๐๓/๕๐๒.

^{๔๒} พ.พ. ๒๕/๑๔๕-๑๕๐/๕๓๓-๕๓๔.

ดังนั้นการที่มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์จากสัตว์แล้ว จะต้องตระหนักถึงคุณประโยชน์ของสัตว์ให้มาก โดยไม่ควรมองว่าสัตว์เหล่านั้นเป็นแค่สำหรับใช้ประโยชน์อย่างเดียว แต่ควรมองในฐานะเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีคุณประโยชน์ ที่อาศัยอยู่ร่วมโลกเดียวกัน ควรระลึกนึกถึงและเมตตาต่อสัตว์แม้ในเวลาทำบุญหรือสวดมนต์เสร็จแล้วก็ควรแผ่เมตตาอุทิศส่วนบุญให้แก่สัตว์ด้วย เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูตอบแทนคุณ และไม่ควรจะมีการฆนุสัตว์ อย่างเช่น การเล่นกีฬาปล่อยให้สุนัขกัดกันจนตาย หรือการชนไก่จนตาย ซึ่งเป็นการทรมานสัตว์

๒.๒.๔ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

คำว่า “ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งเกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมดาของสิ่งนั้น ๆ”^{๕๓} ส่วนคำว่า “สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อมมนุษย์”^{๕๔} ซึ่งได้แก่ “ของที่เกิดเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้”^{๕๕}

มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ใช่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องทำตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ เมื่อใดที่มนุษย์ทำตัวให้แปลกแยกไปจากธรรมชาติจะทำให้สิ่งมีชีวิตไม่สามารถดำรงชีวิตต่อไปได้ ดังคำกล่าวที่ว่า

ธรรมชาติ มีความสำคัญต่อชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้ ธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติ การค้นพบพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าใต้ต้นโพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน^{๕๖}

พระสงฆ์มีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนินชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวัน ต้องมีส่วน

^{๕๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๔๒๐.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๑.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๗.

^{๕๖} วรพจน์ ทองใบ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หีบหบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพยางค์ศักดิ์ เศษฐัมโม วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กับ การปลูกป่าสมุนไพรรของพระสมนึก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”, ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๗, หน้า ๕๐.

เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดย“ได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปของปัจจัยสี่ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับของพระสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ”^{๔๗}

การปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธาร เป็นบุญเป็นกุศลอย่างยิ่ง ดังพระพุทธพจน์ว่า ชนเหล่าใด ปลูกสวนอันน่านรมย์ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้นทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน^{๔๘}

มนุษย์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันดำรงอยู่ ธรรมชาติได้ให้หลายสิ่งหลายอย่างตามที่มนุษย์ปรารถนา แต่หาได้เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ไม่ ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติอันมีอยู่อย่างจำกัดนี้ แต่ความต้องการของมนุษย์หาได้มีขอบเขตจำกัดไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นบนโลกนี้จะมีชีวิตอยู่รอดได้ในท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดนี้ได้ด้วยการไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ต้องตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ การปลูกฝังจิตสำนึกคนให้กตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งหมด มีปรากฏในมหาวาณิชชาดก ว่า

พ่อค้าหลงทางในป่า ไม่มีอาหารและน้ำเหลือเลย แต่เมื่อได้เห็นต้นไทรใหญ่ซึ่งพวกมีกิ่งไม้ชุ่มน้ำ จึงหักกิ่งไม้ แล้วน้ำก็ไหลพุ่งออกมา เมื่อตัดกิ่งไม้ ก็ได้อาหาร พวกเขามีความโลภตัดโค่นต้นไม้ถอนรากขึ้น เพื่อจะได้สิ่งของมากกว่าเดิม พระโพธิสัตว์ตกเดือนเหล่าพ่อค้าว่า บุคคลนั้นก็ตาม นอนก็ตามที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็ไม่ควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม^{๔๙}

ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมาฆมาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้ว มนุษย์เองก็จะต้องคุ้มกันภัยให้กับธรรมชาติด้วย มนุษย์กับธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยกันและกันดำรงอยู่ โดยธรรมชาติได้ให้อะไรหลาย ๆ อย่างตามที่มนุษย์ต้องการ “มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยดีจะดีอง

^{๔๗} พระมหาอุทัย มุลแก้ว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๑, หน้า ๑.

^{๔๘} ตี.ส. ๑๕/๔๗/๖๑.

^{๔๙} พ.ชา. ๒๕/๑๕๖/๔๕๔.

ปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความกตัญญูแก่เวลาที่ในอุปการคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดย
การมีทัศนคติและท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ”^{๕๐}

พระมหาเจิม สุวโจ ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ป่า มีทรรศนะว่า

๑. ส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาจิตวิญญาณมนุษย์ของตนให้สูงขึ้นและสอดคล้องกลมกลืนกับ
ธรรมชาติ จะได้ไม่ไปทำลายธรรมชาติ

๒. มองธรรมชาติว่าจะดำรงชีวิตอยู่รอดได้จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การพึ่งพา
ดังกล่าวก็หาใช่เป็นการพึ่งพาแบบเอารัดเอาเปรียบกันหรือเป็นศัตรูกันแต่อย่างใดไม่ หากแต่เป็น
การพึ่งพาแบบเป็นมิตรต่อกันและกัน เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ คน พืช สัตว์ จิตวิญญาณ

๓. ธรรมชาติและสรรพชีวิตทั้งมวลล้วนต้องการการมีชีวิตอยู่และมีสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่
กับสรรพชีวิตอื่น ๆ ซึ่งการก้าวล่วง ละเมิด เบียดเบียน หรือ ทำลายชีวิตอื่น ถือเป็นการละเมิดกฎ
ธรรมชาติขั้นพื้นฐาน หรือทำลายศีลธรรมขั้นพื้นฐานของทุกสังคม

๔. ความสุขจากการบริโภค มนุษย์เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่ใช้พลังแห่งความต้องการที่สูงมาก
เพื่อแสวงหาคำตอบชนิดเดียวคือความสุข โดยส่วนใหญ่ ความสุขที่ได้มามักจะแลกด้วยความ
สูญเสียและสูญพันธุ์ของทรัพยากรและสรรพชีวิตอื่นบนโลก ซึ่งหากมนุษย์ยังคงดำรงชีวิตภายใต้
อิทธิพลความต้องการความสุข และการเผาผลาญทรัพยากรธรรมชาติอีกต่อไป ความสุขของมนุษย์
อาจจะหมดสิ้นไปในเวลาอันใกล้ เพราะ ธรรมชาติบนพื้นโลกนี้กลับมีจำนวนจำกัด

๕. มองธรรมชาติในฐานะเป็นสิ่งต้องปกป้องมิให้ถูกละเมิด มิให้ถูกเบียดเบียนทำร้าย และ
ไม่สนับสนุนให้มีการละเมิดถูกเบียดเบียนทำร้ายแล้ว ยังให้สิทธิคุ้มครองป้องกันชีวิตสรรพสิ่งใน
รูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย เช่น การห้ามฆ่าสัตว์ การยกเลิกบุชชาญ การกำหนดเขตอุทยาน

๖. การบริโภคทรัพยากรอย่างมีคุณค่า มนุษย์อาศัยปัจจัยอื่นดำรงชีพและต้องบริโภคสิ่งต่าง
ๆ อีกมาก หากไม่เรียนรู้วิธีบริโภคให้พอประมาณ พออยู่ได้แล้ว มนุษย์อาจจะไม่มีอะไรเหลือให้
บริโภคได้ยืนยาวอีกต่อไป

๗. มองธรรมชาติ นอกจากการห้ามมิให้ละเมิดชีวิตสรรพสิ่งอื่นใดแล้ว ยังจะต้องรักเมตตา
ชีวิตอื่นด้วย

๘. เน้นพฤติกรรมในการไม่เปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้เสียหาย มนุษย์ไม่ควรให้มีการขุดดิน
ไถหว่าน โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ควรปล่อยให้ป่าคงสภาพเป็นป่าตามธรรมชาติเดิม
ของมัน ตามนิยามป่าในพระพุทธศาสนาที่ว่า ป่า คือ อาณาบริเวณที่ปราศจากการไถหว่าน

๙. มนุษย์ต้องเรียนรู้การบริหารความต้องการ และความสุขของตนให้ดี เพื่อมิให้มีการ
ทำลายโลก ทำลายบ้านหลังแรกของมนุษยชาติ หรือขาดความสมดุลของสรรพสิ่งอีกต่อไป

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร :
บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

๑๐. มนุษย์ต้องรู้จักประมาณในการใช้สอย และลดการใช้ให้น้อยลง

๑๑. วิธีการอนุรักษ์อีกแบบหนึ่ง คือ การนำกลับมาใช้ใหม่หรือแปลงสภาพเป็นอย่างอื่น เพื่อให้ใช้ได้อีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งอาจจะต่างไปจากธรรมชาติเดิมก็ได้

๑๒. การไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียนชีวิตทุกชีวิต แม้แต่จุลชีพ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ทรงสอนพระสงฆ์ให้รู้จักเคารพต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามตัดต้นไม้และทำลายพืชพันธุ์

๑๓. การไม่ทิ้งของเสียสิ่งปฏิกูลลงในน้ำ และธรรมชาติอื่น ๆ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนแม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น

๑๔. การควบคุมความต้องการของมนุษย์ เพราะธรรมชาติไม่มีเพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์

๑๕. การปลูกจิตสำนึกของมนุษย์ให้รู้เข้าใจและการตระหนักในคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม^{๑๐}

เมื่อมนุษย์มีทัศนคติและการปฏิบัติด้วยท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติดังที่กล่าวมา ถือได้เป็นผู้มีความกตัญญูต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ตนได้อาศัย เป็นการรักษาและอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และเมื่อมนุษย์มีธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ดี จะนำพามนุษย์ไปสู่ความเจริญงอกงามที่ยั่งยืน จึงควรที่มนุษย์ทุกคนต้องรู้จักตระหนักในคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี

๒.๒.๕ ความกตัญญูต่อตนเอง

ความกตัญญูต่อตนเองของมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน มิเพียงแต่จะแสดงความกตัญญูต่อบุคคลอื่นเท่านั้น ยังต้องแสดงความกตัญญูต่อตนเองด้วย ต้องมีความภูมิใจในความเป็นมนุษย์ที่สามารถทำความดี สร้างบุญสร้างกุศลได้ สามารถศึกษาและปฏิบัติธรรมได้ ในพระพุทธศาสนานั้น อนุญาตให้มนุษย์เท่านั้นที่สามารถบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ได้ ส่วนสัตว์ชนิดอื่นไม่อนุญาตให้บวช มนุษย์เมื่อบวชแล้วก็สามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุผลนิพพานได้ เมื่อมีความภูมิใจในความเป็นมนุษย์และตระหนักในความสำคัญของมนุษย์แล้ว จึงแสดงความกตัญญูต่อตนเองโดยการศึกษาเล่าเรียนธรรมะ นำธรรมะไปปฏิบัติเพื่อพบความสุขที่แท้จริง ไม่ทำกรรมชั่ว ไม่ทำร้ายตนเอง เมื่อมีความทุกข์ก็ห้ามมิให้ฆ่าตัวตายเพราะการฆ่าตัวตายก็ถือว่าเป็นบาปกรรม จึงมีศีลข้อห้ามไม่ให้ฆ่าตนเอง ซึ่งทุกคนควรเห็นคุณค่าในตนเอง ดังที่พระธรรมวิสุทธิธาราย ได้อธิบายความกตัญญูต่อตนเองไว้ว่า

ความกตัญญูต่อตนเองจะเป็นแรงส่งให้บุคคลดีมากขึ้น เบื้องต้นบุคคลจะต้องเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ก่อน ตามหลักพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

^{๑๐} พระมหาเจิม สุวโจ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เดชธมฺโม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓, หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

การเกิดเป็นมนุษย์นี้ยาก เมื่อเกิดมาจึงถือว่าเป็นบุญเป็นลาภอันประเสริฐ ควรภูมิใจ แล้วทำตนให้สมค่า ด้วยการสร้างคุณความดี โดยนัยที่ท่านแบ่งไว้ ๓ ระยะคือ วัยแรกเรียนวิชา วัยต่อมาตั้งหลักฐาน วัยชราเร่งทำบุญ จะเกิดคุณตลอดกาล^{๕๒}

จากแนวคิดความกตัญญูต่อตนเองที่พระธรรมวิสุทธิธารจารย์ ได้กล่าวไว้นั้น สอดคล้องกับแนวคิดของสมภพ ชีวรัฐพัฒนา^{๕๓} ที่ได้กล่าวถึง ความกตัญญูต่อตนเองไว้ว่า

ความกตัญญูต่อตนเอง คือ การรู้จักคุณค่าร่างกาย ซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่สำคัญในการปฏิบัติธรรม เพื่อพัฒนาตนเองให้มีคุณธรรมและบรรลุนิพพานชั้นสูง ใช้ประโยชน์ร่างกายนี้ สะสมความดี ละทิ้งความชั่ว บุคคลที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เป็นบุคคลผู้มีวาสนา เป็นผู้มีโอกาสเพราะไม่มีสัตว์ประเภทใด ที่สามารถปฏิบัติธรรม ประพฤติพรหมจรรย์ได้ดีเท่ากับมนุษย์^{๕๔}

กล่าวโดยสรุป ความกตัญญูแก่ตัวเองของมนุษย์นั้น เป็นการมองเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ มีความเคารพ และความภูมิใจของความเป็นมนุษย์ในแต่ละปัจเจกบุคคล แล้วสะท้อนออกมาเป็นบทบาทในฐานะสมาชิกของสังคม ด้วยการสร้างคุณความดีและดำรงตนเอง ให้มีความแข็งแรง มีความสุขและปฏิบัติตนเป็นคนดีตามกฎเกณฑ์ของสังคมและวิถีของศาสนาที่ถูกต้องเหมาะสมตามวัยของตน อันจะส่งผลให้ตนเองมีความสุขความเจริญความรุ่งเรืองและสังคมก็จะมีสุขเจริญรุ่งเรืองด้วย

๒.๒.๖ ความกตัญญูต่อธรรม

การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแม้แต่พระพุทธองค์ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ก็ทรงให้ความสำคัญต่อพระธรรมทรงสอนให้พระสงฆ์เคารพพระธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ ว่า “ดูกรอานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ พระธรรมและพระวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๕๕} จากพระพุทธดำรัสนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระ

^{๕๒} โกวิท ราชวงศ์, “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูแก่ตนในพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาทัศนคติของคณาจารย์ว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๕, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๕๓} สมภพ ชีวรัฐพัฒนา, มงคลธรรมกับคุณภาพชีวิต(มงคล ๓๗), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : นานาสีพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๗- ๑๖๘.

^{๕๔} ที.ม. ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

พุทธองค์ทรงให้ ความสำคัญต่อพระธรรม “ซึ่งพระธรรมก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ”^{๕๔} ให้ถือเป็นเหมือนตัวแทนพระพุทธเจ้านั่นเอง ดังนั้นพุทธบริษัททั้งหมดควรดำรงอยู่กันตามหลักการของพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก ถือเอาพระธรรมเป็นแนวทางปฏิบัติ เป็นที่พึ่งเป็นเครื่องระลึก รู้ถึงคุณค่าของพระธรรมแล้วปฏิบัติให้สมควรแก่ธรรมนั้น แสดงความกตัญญูต่อธรรมเหมือนดังกตัญญูต่อพระพุทธองค์ ศึกษาธรรมด้วยความเคารพปฏิบัติธรรมด้วยความเคารพ

๒.๓ กรณีศึกษาตัวอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญูในพระพุทธศาสนา

ตัวอย่างของบุคคลสำคัญผู้มีความกตัญญูในพระพุทธศาสนา ได้แก่

๒.๓.๑ พระพุทธเจ้า

จากการศึกษาพุทธประวัติพบว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นตัวอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญูต่อพระประยูรญาติอย่างมากมหาศาล โดยทรงเสด็จมาบำเพ็ญพุทธกิจเพื่อเป็นประโยชน์แก่อุฎลแก่เหล่าพระประยูรญาติ ซึ่งมีตัวอย่างเหตุการณ์สำคัญมากมาย แต่ที่ยกมาเป็นตัวอย่างดังนี้

ก. ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ

“เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อ่วงปีที่ ๕ พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ได้ทรงพระประชวรมีพระอาการสาหัส พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพระพุทธรบิดา ในการเสด็จพระพุทธดำเนินไปโปรดพระพุทธรบิดาในคราวนี้ ทรงเทศนาโปรดพระพุทธรบิดาจนได้บรรลุอรหัตผล”^{๕๖} เป็นพระอรหันต์ ในขณะที่พระบิดาทรงเป็นคฤหัสถ์ ซึ่งจัดเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก เหตุการณ์นี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระพุทธองค์หลังได้ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดแล้ว ยังได้เสด็จมาแสดงความกตัญญูต่อพระเจ้าสุทโธทนะ โดยทรงแสดงธรรมเทศนาโปรด เพื่อให้ได้พบกับความสุขอย่างยอดเยี่ยมนิพพาน

ข. ประทานอุปสมบทให้พระนางปชาบดีโคตมี

เหตุการณ์ในพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมี (พระนางผู้มีอุปการคุณอย่างมากต่อพระองค์) พร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นาง ได้อุปสมบทเป็นภิกษุณี ซึ่งเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้มีโอกาสบวชในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และเป็นเหตุให้สตรีกลุ่มอื่น เช่น “พระนางยโสธราพร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ พระนางจึงได้มีโอกาสเข้ามาบวช

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๑๘๓.

^{๕๖} ชุ.อป. ๓๓/๓๑๖-๓๑๗/๔๕๖.

ในพระพุทธศาสนา ครั้นบวชแล้ว ยังไม่ทันถึงกิ่งเดือน ก็ได้บรรลุตัจจะ ๔”^{๕๑} กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้า เป็นมหารุของค์แรกที่เปิดโอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตนให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพ และสามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกับบุรุษ

ส่วนการแสดงธรรมโปรดพระญาติที่ครองเรือนนั้น พระองค์ก็ได้เสด็จไปทำหน้าที่นิโครธารามเป็นครั้งคราวเพื่อแสดงธรรมอนุเคราะห์เหล่าพระญาติ โดย“ทรงชี้แจงให้พวกเจ้าสากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้ากล้า ปล่อยชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมมีกถาตลอดราตรี”^{๕๒} การที่พระพุทธเจ้าทรงสงเคราะห์พระญาติ นั้น เป็นความกตัญญูทศเวทียังเป็นผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกด้วย

ค. ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดา

ขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังทรงทำมกปาฏิหาริย์ ทรงรำพึงว่า “พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งหลาย ทำปาฏิหาริย์นี้แล้วจำพรรษาที่ไหนหนอแล ทรงเห็นว่าจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วทรงแสดงอภิธรรมปิฎกโปรดพุทธมารดา ดังนี้แล้ว พระองค์เสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์”^{๕๓} (สวรรค์ชั้นกามาวจรมีทั้งหมด ๖ ชั้น ได้แก่ (๑) ชั้นจาตุมหาราช (๒) ชั้นดาวดึงส์ (๓) ชั้นยามา (๔) ชั้นดุสิต (๕) ชั้นนิมมานรดี (๖) ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี) ๓ ชั้นทุกชั้นผลศีลาอาสน์ พระองค์ประทับนั่งในท่ามกลางเทวบริษัทร ทรงแสดงอภิธรรมปิฎกโปรดพระมารดา เริ่มตั้งอภิธรรมปิฎกว่า

กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล กุศล และอัพยากต (ไม่ดี ไม่ชั่ว เป็นกลางๆ) เป็นต้น ทรงแสดงอภิธรรมปิฎก โดยนัยนี้เรื่อยไป เป็นเวลา ๓ เดือน(เวลาในโลกมนุษย์) ในเวลาภิกษาจาร ทรงนิรมิตพระพุทธนิรมิตขึ้นเพื่อแสดงพระอภิธรรมปิฎกแทนพระองค์แล้ว ทรงทำภารกิจต่างๆแล้วได้ประทับนั่งทำกตกิจในโรงกว้างใหญ่ เมื่อทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎกเสร็จเทวดาทั้งหลายได้บรรลุธรรม แม้พระมหามายาก็ได้บรรลุ โสคาปัตติผล”^{๕๔}

การเสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระญาติของพระองค์นั้นแสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาคุณ และความกตัญญูทศเวทียของพระองค์ต่อพระประยูรญาติผู้เคยมีพระคุณต่อพระองค์ โดยการเทศนาสั่งสอนทำให้พระญาติได้รับความสุข ซึ่งความสุขมี ๒ อย่าง คือ

^{๕๑} พุ.อป. ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

^{๕๒} ม.ม. ๑๓/๒๒/๒๕.

^{๕๓} ที.ม.อ. ๒/๑๒๗/๑๐๕.

^{๕๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระชันมปัทภฏฐกาแปล ภาค ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๗- ๑๓๕.

๑. สุขของพระอริยะ หมายถึงสุขของพระอริยะบุคคล ๘ จำพวก (โดยสงเคราะห์เหล่าพระญาติผู้จะได้บรรลุนิพพานให้ได้รับความสุขขั้นหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นความสุขที่เหนือกว่าระดับชาวโลก คือ ความสุขเนื่องด้วยมรรค ผล นิพพาน)

๒. สุขของผู้ไม่ใช่อริยะ หมายถึง สุขของปุถุชน^{๑๑๑} (โดยสงเคราะห์พระญาติให้ได้รับความสุขอย่างโลกีย์เป็นวิสัยของชาวโลก เช่น มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ)

ดังนั้นการแสดงความกตัญญูทศเวทิต่อพระอริยะทั้งสองระดับนั้น บรรลิวัตถุประสงค์อยู่ ๒ ประการ คือ เพื่อให้เกิดความเห็นชอบ(สัมมาทิฐิ) และเพื่อให้บรรลุนิพพาน ปฏิปทาของพระพุทธองค์ดังกล่าวมานี้ ถือได้ว่าเป็นบทบาทและหน้าที่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพระองค์เป็นผู้มีพระมหากรุณาคุณและความกตัญญูทศเวทิต่อพระประยูรญาติอันถือเป็นอย่างภาระในพุทธจริยาที่ชาวพุทธควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

๒.๓.๒ พระสารีบุตรเถระ

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรพบว่า พระสารีบุตรเป็นผู้ที่มีความกตัญญูทศเวทิต่ออาจารย์ผู้ให้บวช ต่อพราหมณ์ผู้ให้ข้าวทัพพีหนึ่ง และต่อมารดาผู้ให้กำเนิด ดังนี้ คือ

ก.) มีความกตัญญูเคารพในอาจารย์

ครั้งนั้นพระสารีบุตรพระโมคคัลลานะประพาศพิภพจรยอยู่ณสำนักสังขชัยปริพาชก ท่านทั้งสองได้ทำกติกากันไว้ว่า ผู้ใดบรรลุอมตธรรมก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่อีกคนหนึ่ง ขณะนั้นเป็นเวลาเช้า ท่านพระอัสสชิรุ่งอรุณสว่างแล้ว ถือบาตรจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครราชคฤห์ สารีบุตรปริพาชกได้เห็นท่านพระอัสสชีกำลังเที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ มีมรรยาท นำเลื่อมใส ท่านพระอัสสชิถือบิณฑบาตกลับไป สารีบุตรปริพาชกเข้าไปหาท่านพระอัสสชิ ถึงแล้วได้พูดปราศรัยกับท่านพระอัสสชิ ท่านพระอัสสชิ ได้กล่าวธรรมปริยายนี้แก่สารีบุตรปริพาชก ว่าดังนี้ “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติทรงสั่งสอนอย่างนี้”^{๑๑๒}

สารีบุตรปริพาชกเข้าไปหาโมคคัลลานปริพาชก ทั้งสองพร้อมทั้งบริวารพากันมาเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระศาสดาได้ประทานอุปสมบทให้ ต่อมาอีก ๑๕ วันพระสารีบุตรได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ แม้พระสารีบุตรจะเป็นพระอรหันต์แล้วก็ตาม ทุกคืนก่อนท่านจะนอน หากท่านทราบว่าพระอัสสชิอยู่ที่ทิศใด ท่านจะนมัสการ ไปทางทิศนั้นก่อนแล้วจึงนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น หรือเมื่อระลึกถึงพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์จะนมัสการ ไปตามทิศที่พระอัสสชิอยู่ พวกภิกษุเห็นพระสารีบุตรยกมือไหว้ไปตามทิศ จึงพากันไปกราบทูลพระพุทธองค์ว่า พระสารีบุตรยังไหว้ทิศเหมือนพวกพราหมณ์ พระพุทธองค์จึงตรัสถามพระสารีบุตร พระสารีบุตรกราบทูลว่า ที่ตน

^{๑๑๑} อ.ท.ก. ๒๐/๗๐/๑๐๓.

^{๑๑๒} วิ.ม. ๔/๖๕/๕๗.

ยกมือไหว้ไปตามทิศ เพราะความเคารพพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์ พระพุทธองค์จึงตรัสสรรเสริญว่า พระสารีบุตรมีความกตัญญูรู้คุณอาจารย์ที่มีคุณแก่ตน แล้วตรัสว่า “บุคคลรู้แจ้งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้วจากอาจารย์ใด ควรนอบน้อมอาจารย์นั้น โดยเคารพ เหมือนพราหมณ์นอบน้อมไฟที่บูชา ฉะนั้น”^{๑๑๓}

ข.) อุปสมบทให้ระหะพราหมณ์

ในสมัยพุทธกาล ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ราชะพราหมณ์เข้าไปขอบรรพชาภิภิกษุทั้งหลาย แต่ไม่ได้รับอนุญาตด้วยเหตุผลเพราะความชรา จึงมีร่างกายชubbหมอมองคล้ำ พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นราชะพราหมณ์ จึงตรัสถาม ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว

รับสั่งให้เรียกภิกษุมาประชุมพร้อมแล้วตรัสถามว่า ผู้ที่นึกถึงสักการะยิ่งใหญ่ของพราหมณ์นี้ได้ มีอยู่หรือจงบอกมา ครั้งนั้น พระสารีบุตรได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์ระลึกถึงสักการะของเขาได้อยู่ พราหมณ์นี้ได้ถวายภิกษาทัพพีหนึ่ง แก่ข้าพระองค์ผู้กำลังเที่ยววิณทนาบด พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสยกย่องพระสารีบุตรว่า สาธุ สาธุ สารีบุตร เธอเป็นคนกตัญญู^{๑๑๔}

ค.) แสดงธรรมเทศนาโปรดมารดา ก่อนนิพพาน

มีเรื่องเล่าว่า ก่อนจะนิพพาน พระสารีบุตรประคองอัญชลินมัสการทั้ง ๔ ทิศ กราบทูลลาพระพุทธองค์แล้ว ใช้เวลาเดินทาง ๗ วันก็ไปที่บ้านมารดา ในราตรีนั้น พระสารีบุตรเกิดอาพาธอย่างแรงกล้า อาเจียนและถ่ายออกมาเป็นโลหิต แต่ก็อดกลั้นด้วยขันติธรรม ได้แสดงธรรมโปรดมารดา “โดยพรรณนาพระพุทธรูปคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ ให้มารดาผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) ได้ฟังจนเป็นที่เข้าใจแล้วเปลี่ยนมาเป็นสัมมาทิฎฐิ (ความเห็นชอบ) ได้สามารถดำรงอยู่ในโศคาปีติผล”^{๑๑๕}

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ชัดว่า พระสารีบุตรเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่ออาจารย์ เพราะท่านกตัญญูรู้คุณของพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์ให้บวชในพระพุทธศาสนา มีความกตัญญูต่อราชะพราหมณ์ผู้เคยใส่บาตรด้วยข้าวเพียงทัพพีเดียว ได้ตอบแทนคุณ โดยการให้อุปสมบทพร้อมทั้งให้การอบรมสั่งสอนแก่พระราเชจนบรรลุประอรหัต และมีความกตัญญูกตเวทีที่เป็นเลิศโดยที่ท่านแม้ได้รับตำแหน่งพระอัครสาวกเบื้องขวาแล้วยังมีความเคารพนับถือพระอัสสชิเป็นอาจารย์ เพราะ

^{๑๑๓} พ.ธ. ๒๕/๓๕๒/๑๕๖.

^{๑๑๔} พ.อุป. ๓๓/๓๑๕/๒๘๑-๓๒๑.

^{๑๑๕} พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ (สมาน กล้วยานรมโย), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑-๓๒.

อุปการคุณที่ท่านเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาได้ด้วยการฟังธรรมจากพระอัสสชิ และในวาระสุดท้ายก่อนจะนิพพานก็ได้แสดงธรรมโปรดมารดาให้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล ได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำปฏิการะสนองคุณมารดาอย่างแท้จริง โดยการแสดงธรรมให้มารดาผู้เป็นมิจฉาทิฐิเปลี่ยนมาเป็นสัมมาทิฐิ

๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญู

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้มีความกตัญญู ย่อมได้รับผลบุญคือความดี ความสุขความเจริญที่ก่อให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม

๒.๔.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง

บุคคลที่มีความกตัญญู ขณะที่ใช้ชีวิตอยู่ ย่อมมีความสุขความเจริญ และได้รับการสรรเสริญ มีอายุยืนยาว ไม่มีความเสื่อมในชีวิต การได้ประโยชน์ของความกตัญญู ดังพระพุทธพจน์ว่า

กุลบุตรในโลกนี้ สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดาบิดาด้วย โภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม มารดาบิดา ผู้ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ‘ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน’ กุลบุตรผู้อันมารดาบิดา อนุเคราะห์แล้ว พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๑๐๖}

และเมื่อบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวทิต์สิ้นชีวิตไป ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่าพรหม บุรพจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนมนัสการและสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้า เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๐๗}

บุคคลที่มีความกตัญญู เป็นบัณฑิตผู้เสียขมเป็นสัตบุรุษ ปฏิบัติชอบในพ่อแม่ ตถาคต สัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคต ย่อมดูแลตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และประสบบุญเป็นอันมาก ดังพระพุทธพจน์ว่า

^{๑๐๖} อ.จ.ปญจก. ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

^{๑๐๗} อ.จ.จตุกก. ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

นรชนผู้ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของ ตถาคตนั้น ย่อมประสพบุญเป็นอันมาก เพราะการประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญนรชนนั้นใน โลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้ว จึงบันเทิง ในสวรรค์สพบุญเป็นอันมาก^{๑๐๘}

ในพระไตรปิฎก ได้ยกย่องคนกตัญญูไว้หลายประการ เช่น

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๑๐๙} เพราะเป็นคนกตัญญูทวาที เป็นปราชญ์ มีกัลยาณมิตร และมีความภักดี มั่นคง ช่วยกระทำกิจของมิตรที่ตกยากด้วยความเต็มใจ
๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๑๑๐} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูทวาที ต้องฝึกฝนตนมาดี มีความรับผิดชอบ มีความเสียสละ มีคุณธรรมสามารถถกจิตใจของตนให้สูงส่งได้
๓. ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้^{๑๑๑}
๔. เป็นผู้ควรบูชา เป็นผู้ควรสรรเสริญ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา^{๑๑๒}
๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต^{๑๑๓} เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสิริมงคลแก่ชีวิต เป็นอุดมมงคลในชีวิต

ผู้มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์มากมาย ซึ่งสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ฐมฺชโร) กล่าวอานิสงส์ความกตัญญูไว้ว่า

ความกตัญญูทำให้มีเกียรติยศ ความมีเกียรติยศทำให้ถึงความเจริญเดช ความเจริญเดชทำให้เป็นที่น่ารักใคร่ ความเป็นที่น่ารักใคร่ทำให้มีความเคารพนับถือ เมื่อมีคนเคารพนับถือแล้ว ก็มีแต่ความเบิกบานสราญใจ ที่เกลียดกลัวภัย ที่หน่ายก็สิ้น บุญก็ มาปัญญาเกิด ความมีบุญมาปัญญาเกิดนั้นส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้า สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นมงคลจากความกตัญญูโดยแท้^{๑๑๔}

^{๑๐๘} อจ.จตุฎก. ๒๑/๔/๗.

^{๑๐๙} อจ.ทก. ๒๐/๓๓/๗๖; พุ.ชา. ๒๗/๗๘/๖๐๘.

^{๑๑๐} อจ.ทก. ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๑๑๑} อจ.จตุฎก. ๒๑/๒๑๓/๓๓๓.

^{๑๑๒} อจ.ปญจก. ๒๒/๕๘/๑๐๗.

^{๑๑๓} พุ.ขุ. ๒๕/๕/๘.

^{๑๑๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ฐมฺชโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, อ้างแล้ว, หน้า

บุคคลผู้มีความกตัญญูทศเวทีย่อมได้รับอานิสงส์ดังนี้

๑. ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้
 ๒. ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก
 ๓. ทำให้เกิดสติ ไม่ประมาท
 ๔. ทำให้เกิดหิริโอตตปปะ
 ๕. ทำให้เกิดขันติ
 ๖. ทำให้จิตใจผ่องใส มองโลกในแง่ดี
 ๗. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของกนาคี
 ๘. ทำให้มีคณอยาคบหาสมาคม
 ๙. ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดายากช่วยเหลือ
 ๑๐. ทำให้ไม่มีเวรไม่มีภัย
 ๑๑. ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้นโดยง่าย
 ๑๒. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพาน โดยง่าย^{๑๑๔}
- ๒.๔.๒ ประโยชน์ต่อสังคม

จากการศึกษาพบว่าบุคคลที่มีความกตัญญูทศเวทีย่อมทำให้บุคคลผู้เกี่ยวข้องคบหาสมาคม ได้รับแต่ประโยชน์สุขเพราะ ผู้มีความกตัญญูจัดเป็นกนาคี คนดีย่อม แนะนำในทางที่ดี ไม่ชวนทำ

เรื่องที่ผิดศีลธรรม ซึ่งในพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญของการคบหาสมาคมไว้มากมาย เช่น

“การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนควรบูชา นี้เป็นอุดมมงคล”^{๑๑๖}

“บุคคลไม่พึงคบมิตรชั่ว ไม่พึงคบคนต่ำช้า พึงคบแต่กัลยามิตร พึงคบแต่สัตบุรุษ”^{๑๑๗}

“คนพาล แม้จะอยู่ใกล้บัณฑิตชั่วชีวิต ก็ไม่รู้แจ้งธรรม เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกง ฉะนั้น”^{๑๑๘}

“ผู้ใดพึงกล่าวสอน พร่ำสอน และห้ามจากความชั่ว ผู้นั้นย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษ แต่ไม่เป็นที่รักของอสัตบุรุษ”^{๑๑๙}

“การอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นทุกข์ตลอดเวลา เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุข เหมือนอยู่ในหมู่ญาติ”^{๑๒๐}

^{๑๑๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสีทธี), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๑๑๖} พุ.พ. ๒๕/๓/๗.

^{๑๑๗} พุ.ธ. ๒๕/๗๘/๕๒.

^{๑๑๘} พุ.ธ. ๒๕/๖๔/๔๗.

^{๑๑๙} พุ.ธ. ๒๕/๗๗/๕๒.

^{๑๒๐} พุ.ธ. ๒๕/๒๐๗/๕๗.

จากพระพุทธพจน์ข้างต้นทำให้ทราบว่า การคบคนดีเป็นมิตร ทำให้ชีวิตมีความสุขความเจริญ คนดีจะแนะนำในทางที่ดี และห้ามจากความชั่ว เมื่อคบเป็นเวลานานๆ ยิ่งทำให้เกิดความสนิทสนมกันมากขึ้นดังเศรษฐีโพธิสัตว์พุดทาดทานพวกคนที่ให้โล่มิตรออกจากเรือนว่า“บุคคลชื่อว่าเป็นมิตรเพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้น ชื่อว่าเป็นสหายเพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ชื่อว่าเป็นญาติเพราะอยู่ร่วมกันสักเดือนหนึ่งหรือครึ่งเดือน”^{๑๒๐} เมื่อคบมิตรที่ดีเป็นจำนวนมากๆ ก็เหมือนมีญาติจำนวนมาก ญาติย่อมจะช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ดีกว่ามีจำนวนน้อย “ญาติยังมีมากยิ่งดี แม้ต้นไม้ที่เกิดในป่ายังมีมากก็ยิ่งดี”^{๑๒๑} หากว่าการดำรงชีวิตพบปัญหาอุปสรรคใดๆ อาศัยการมีญาติจำนวนมากก็สามารถช่วยเหลือประคับประคอง ให้ผ่านปัญหาอุปสรรคได้ดีกว่าการอยู่ลำพังคนเดียวในสังคม

เมื่อในสังคมมีคนดีมีความกตัญญูคดเวทีผู้อยู่ในฐานะกัลยามิตรเป็นจำนวนมากแล้ว จะทำให้โลกมีความสุข ดังที่สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมฺมรโ) กล่าวว่า

ความเป็นคนกตัญญูคดเวทีในฐานะกัลยาณมิตร เป็นประหนึ่งร่มโพธิ์ในโลก ให้ผู้ข้ามโลกอันแสนจะข้ามยาก ได้อาศัยเป็นที่บรรเทาทุกข์ และเป็นประดุจร่มไทร ในทะเลทรายที่ทुरกันดาร ให้ผู้ข้ามได้อาศัยเป็นที่พักร้อนหย่อนใจ ผู้ไม่มุ่งทำดีแก่ใครก่อน กับผู้รับอุปการะจากใครแล้วไม่สำนึกในอุปการะของผู้มีคุณ ทำเป็นลืมคุณท่านเสีย คนดีถือว่าเขาเป็นคนละเมียดวิจิตรราชของมนุษย์ อันที่จริงโลกมีความสุขสงบสุขอยู่ได้ เพราะอาศัยคนดีเป็นส่วนใหญ่ เมื่อการทำดีต่อและการสนองดีตอบของคนดี ยังเป็นไปในโลกโดยสม่ำเสมออยู่เพียงใด โลกก็ยังมีความสุขขึ้นบานสราญรมย์อยู่เพียงนั้น^{๑๒๒}

บุคคลผู้มีความกตัญญูคดเวที เมื่อมีบุคคลทำความดีให้ตนแล้ว ย่อมจะมีความรู้สึกสำนึกในอุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้ว และพร้อมที่จะหาทางตอบแทนทุกเมื่อทุกเวลาที่มีโอกาส เพราะฉะนั้นความดีที่บุคคลทำแล้วแก่บุคคลผู้มีความกตัญญูคดเวที นับว่าไม่เสียหาย ซ้ำยังก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น ดังข้อความในนิโครธชาดก ว่า “ความดีที่ทำในคนผู้มีความกตัญญู มีศีล มีความประพฤติอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหาย เหมือนเมล็ดพืชในนาที่ดี”^{๑๒๓} ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้มีความกตัญญูคดเวที เป็นคนที่ไม่ประทุษร้ายมิตร ตั้งความกตัญญูเป็นเบื้องหน้า มีความประพฤติดี

^{๑๒๐} พุ.ชา. ๒๖/๘๓/๓๕.

^{๑๒๑} พุ.ชา. ๒๖/๖๔/๓๑.

^{๑๒๒} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมฺมรโ) , มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, อ้างแล้ว, หน้า

^{๑๒๓} พุ.ชา. ๒๖/๖๘/๓๓๕.

ระลึกถึงคุณของผู้มีคุณ ไม่ลืมคุณท่าน ไม่คิดร้ายต่อท่าน ถ้าบุคคลใดได้ทำคุณต่อบุคคลผู้มีความกตัญญुकตเวที ย่อมจะก่อประโยชน์ให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคลผู้กระทำคุณนั้น เพราะว่า ในวันหน้าผู้มีความกตัญญูนั้นจะต้องตอบแทนคุณความดีที่ได้รับอย่างแน่นอน

พระพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงประโยชน์ของคนมีความกตัญญูไว้ว่า

บุคคลผู้มีความกตัญญुकตเวที รู้คุณของผู้มีพระคุณหรือสิ่งที่มีบุญคุณ ย่อมทำให้โลกสงบ เบิกเบียนงตงาม ยากที่จะเปรียบได้ เขาสามารถทำมารให้กลายเป็นพระ ทำยักษ์ให้กลายเป็นมนุษย์ที่ดี ทำคนตระหนี่ให้กลายเป็นคนใจบุญ ทำคนริษยาให้กลายเป็นคนใจกว้าง แล้วจะไม่ทำให้โลกนี้กลายเป็นสวรรค์ได้อย่างไร^{๑๒๕}

กล่าวโดยสรุป ความกตัญญูนี้ เมื่อสั่งสมไว้ดีแล้ว ย่อมจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองทั้งต่อคนในสังคม ทำให้ชีวิตเป็นธรรมสามารถป้องกันความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้น ทำให้คนมีความเมตตาต่อกันไม่ประทุษร้ายกัน ทำให้คนมีการเสียสละไม่ตระหนี่ ทำให้คนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำให้จิตใจ phóngใส เป็นคุณธรรมประคองโลกให้อยู่ได้ และอยู่ด้วยความสงบสุข

๒.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญู บุคคลที่ไม่มีความกตัญญู ย่อมสร้างความเสียหาย สร้างความเดือดร้อน ทั้งต่อตนเองและต่อสังคม ดังนี้

๒.๕.๑ ความเสียหายต่อตนเอง

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญुकตเวที จะทำตนให้เดือดร้อนเอง “คนอกตัญญูย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูกผู้รู้ดีเตือน และประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก”^{๑๒๖} คนอกตัญญูย่อมประสบความเสื่อม ไม่มีความสุข ความเจริญ และถูกดีเตือน แม้สิ้นชีวิตไปแล้ว ย่อมไปสู่ทุกคติ “ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้”^{๑๒๗} ย่อมไปสู่อบายภูมิ ดังพระพุทธพจน์ว่า “นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบสิ่งที่มีโทษเป็นอันมาก เพราะการไม่ประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงดีเตือนนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่อบาย”^{๑๒๘}

คนอกตัญญู เป็นผู้มึนงงไม่บริสุทธ์ ทำให้มองไม่เห็นคุณค่าของคนอื่นหรือสิ่งอื่น ทั้งคอยจ้องโทษบุคคลอื่น มีความโลภ เอรัดเอาเปรียบคนอื่น คนอกตัญญูจะไม่ได้รับความช่วยเหลือจาก

^{๑๒๕} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญुकตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

^{๑๒๖} อัง.จตุกก. ๒๑/๔/๕; อัง.พุก. ๒๐/๑๓๗/๑๑๕.

^{๑๒๗} อัง.จตุกก. ๒๑/๒๑๓/๓๓๓.

^{๑๒๘} อัง.จตุกก. ๒๑/๔/๖.

เพื่อนมนุษย์ในที่สุด ดังข้อความในพระไตรปิฎกว่า “คนอกตัญญูคอยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ ถึงจะให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ทำให้เขาพึงพอใจไม่ได้”^{๒๘} และ“ผู้ใดไม่รู้จักคุณความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลัง ย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้”^{๒๙}

พระพุทธศาสนาถือว่า บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญู เป็นคนไม่รู้จักรบบุญคุณที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ทำให้ผู้ที่ได้รู้จักค่อย ๆ หลีกห่างจากไป และเป็นคนที่น่าตำหนิ ใ้รับการดูถูกเหยียดหยามว่าเป็นคนเนรคุณจากสังคม แม้แต่การคบหาสมาคมกับคนอกตัญญูก็ไร้ประโยชน์ ซ้ำยังก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัย การคบหากับคนอกตัญญูจึงเป็นการคบหาที่ไร้ประโยชน์ เมื่อพบคนอกตัญญูก็พึงหลีกเลียงไปเสีย ไม่ควรจะพูดจาด่าว่าคนอกตัญญูเพราะการพูดคำด่าพูดคำหยาบคายเป็นการประพดดีไม่ดีทางวาจา อีกทั้งไม่ควรจะคิดริษยาหรือคิดมุ่งร้ายต่อคนอกตัญญู เพราะการคิดริษยาคิดทำร้ายผู้อื่น เป็นความคิดที่ไม่ดีจะทำให้จิตใจของผู้คิดนั้นเศร้าหมอง ไม่ควรคบหาสมาคมกับผู้ไม่มีความกตัญญู ดังในชาดกของชาดก ว่า

ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว น่าตำหนิ ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้น ก็ไร้ประโยชน์ แม้ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้ามิตรธรรมยังหาไม่ได้ ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยาไม่ด่าว่าบุคคลนั้น พึงค่อย ๆ หลีกห่างจากเขาไปเสีย”^{๓๐}

นอกจากนี้ บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความกตัญญู จะถูกประมาณว่าเป็นคนอกตัญญู ถือว่าเป็นคนพาล ไม่ควรคบหา เพราะถือว่าคนอกตัญญูเป็นผู้ที่ไม่มีคุณสมบัติของคนดี การทำความดีกับคนอกตัญญูย่อมไม่มีผลดี ท่านเปรียบเทียบเหมือนกับการหว่านพืชลงไปไฟ ย่อมมอดไหม้เสียเปล่า ต่างกับการทำความดีกับคนที่มีความกตัญญู ย่อมได้รับผลดี เหมือนหว่านพืชลงในดินดี พืชที่หว่านลงไปนั้นย่อมงอกงามให้ผลอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นการทำความดีกับคนที่มีความกตัญญู จะไม่สูญเสียไปเปล่า ได้จะรับผลดีตอบกลับมา เพราะคนกตัญญูจะรู้จักตอบแทนอุปการคุณที่เคยได้มา

พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย) ศึกษาลักษณะของคนอกตัญญูได้กล่าวถึงโทษไว้ดังนี้

๑. เป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคม ผู้ที่ไม่รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นทำไว้ และไม่ตอบแทนคุณบุคคลเช่นนั้นถือว่าไม่ควรคบอย่างขึง เพราะการคบคนเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจจะเป็นโทษต่อบุคคลผู้คบหาด้วยซ้ำไป

^{๒๘} พ.ช.ว. ๒๗/๗๒/๓๐.

^{๒๙} พ.ช.ว. ๒๗/๕๐/๓๗.

^{๓๐} พ.ช.ว. ๒๗/๓๑-๓๒/๑๖๒.

๒. เป็นคนเลวทราม ท่านกล่าวว่า “บุคคลที่อาศัยร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น ผู้ที่กระทำชื่อนี้ว่าเป็นคนเลวทราม” เพราะความกตัญญูคุณเวทีเป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี (นิมิตต์ สาธุรูปาน กตัญญูคุณเวที) เมื่อคุณธรรมพื้นฐานไม่มี ก็ชื่อนี้ว่าเป็นคนดีไม่ได้

๓. เป็นคนมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ คนอกตัญญูมักเป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เพราะมองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งหมดโลกแก่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจเขาได้ ด้วยเหตุว่าคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี

๔. ไม่มีใครช่วยเหลือ เป็นบุคคลที่ขาดญาติมิตรสหาย เพราะไม่มีใครอยากคบหา เมื่อไม่รู้คุณของผู้อื่น ยามที่มีกิจการงาน หรือเรื่องราวใด ๆ เกิดขึ้น ย่อมไม่มีใครช่วยเหลือ เพราะช่วยไปก็ไม่มีความประโยชน์สำหรับคนไม่รู้คุณคนอื่น

๕. เป็นคนที่ไร้ประโยชน์ ท่านเปรียบเทียบเหมือนว่า เก็บขอนไม้ที่ลอยน้ำขึ้นมา ยังดีกว่าช่วยคนอกตัญญูขึ้นจากน้ำ เพราะของไม้ที่เก็บมายังทำประโยชน์อื่น ๆ ได้ เช่น ทำฟืน เป็นต้น ส่วนการช่วยเหลือคนอกตัญญูไม่มีประโยชน์ อาจจะกลายเป็นโทษแก่ผู้ช่วยเหลือก็ได้

๖. มีแต่ความเสื่อม ไม่มีความเจริญ บุคคลได้พักอาศัยในบ้านของคนอื่นเพียงแต่กินข้าวหรือได้รับการเลี้ยงข้าวปลาอาหารเพียงมื้อหนึ่ง ก็ไม่ควรแม้แต่คิดไม่ติดต่อเจ้าของบ้าน ผู้ที่เนรคุณต่อผู้มีพระคุณแม้เล็กน้อย ย่อมมีแต่ความเสื่อม

๗. ย่อมประสบทุกข์ คนอกตัญญูย่อมมีชีวิตที่หาความสุขไม่ได้ ต้องพบกับความทุกข์ทรมานเหมือนถูกโยนลงไปนรก^{๑๒}

กล่าวโดยสรุป คนอกตัญญู จะทำตนให้เดือดร้อนเอง จะทำตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย ถูกผู้รู้ดีเตือน ประสบความเสื่อมความเดือดร้อน ไม่มีความสุข ไม่มีความเจริญ ไม่มีมิตรผู้ช่วยเหลือ ได้รับการดูถูกเหยียดหยาม คนอกตัญญูเป็นคนไร้ประโยชน์ เป็นคนมองโลกในแง่ร้าย มองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น ไม่รู้จักตอบแทนคุณของผู้อื่น คนอกตัญญูประสบความทุกข์ในโลกนี้ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วจะไปสู่อบายภูมิ

๒.๕.๒ ความเสียหายต่อสังคม

บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญู จะถูกประณามว่าเป็นคนอกตัญญูบ้าง คนเนรคุณบ้าง คนชั่วบ้าง ลูกทรพีบ้าง ถือว่าเป็นลักษณะของคนพาล การคบหาสมาคมเป็นเพื่อนกับคนอกตัญญูเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะ และนำมาความไม่น่าพอใจ เช่น การนินทา

^{๑๒} พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลากายสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๖๕-๖๖.

ในพระพุทธศาสนา แสดงโทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตรไว้ ๖ ประการ^{๑๓๓} คือ

๑. เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
๒. เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
๓. เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
๔. เขามีคนหลอกหลวงเป็นมิตรสหาย
๕. เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย
๖. เขามีโจรเป็นมิตรสหาย

ถ้าบุคคลคบคนอกตัญญูซึ่งเป็นคนชั่วเป็นมิตร แม้ตนเองจะไม่ได้เป็นคนชั่ว แต่ก็พลอยทำคนอื่นมองว่าเป็นคนชั่วด้วย การที่บุคคลคบหาสมาคมกับบุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญู ซึ่งเป็นผู้มีลักษณะของมิตรเทียม ย่อมจะก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตราย และนำไปสู่ความหายนะ มีแต่ความเสื่อม หากความเจริญมิได้เลย เมื่อจะเปรียบเทียบให้เห็นชัดอย่างนี้คือ คนอกตัญญูเป็นคนพาล ส่วนคนกตัญญูเป็นบัณฑิต “คนพาลทั้งหลายเปรียบเหมือนอมิตรผู้มีดาบในมือ บัณฑิตทั้งหลายเปรียบเหมือนญาติที่รัก”^{๑๓๔} ดังนั้นควรเลือกคบแต่คนกตัญญู ไม่ควรคบหากับคนอกตัญญู

กล่าวโดยสรุป คนอกตัญญูจะไม่ใครอยากคบค้าสมาคมด้วยเพราะการอยู่ร่วมกับคนอกตัญญูมีแต่ก่อให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อน มีแต่ความเสื่อม หากความเจริญได้ยากเป็นอย่างยิ่ง เหมือนกับการอยู่ร่วมกับอสรพิษ คนอกตัญญูเป็นคนเห็นแก่ตัว เอาใจเขาเปรียบคนอื่น เป็นคนไม่น่าไว้วางใจ เป็นคนที่น่ากลัว คนอกตัญญูไปอยู่ที่ใดมักจะลบหลู่ดูหมิ่นผู้มีพระคุณ มักจะแนะนำในทางฉิบหาย ทำให้ผู้ใกล้ชิดได้รับความเสื่อมเสียไปด้วย คนอกตัญญูนำความทุกข์มาให้แก่สังคมส่วนรวม ผู้ศึกษาเมื่อรู้โทษดังนี้แล้ว ไม่ควรคบกับคนอกตัญญูและไม่ควรเป็นคนอกตัญญู

๒.๖ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู

ความกตัญญูเป็นพฤติกรรมเชิงจริยธรรมที่มีอยู่ในทุกสังคมทุกชาติทุกประเทศในโลกการที่สังคมจะอยู่ร่วมกันและดำเนินชีวิตต่อไปด้วยความสงบสุขต้องอาศัยคุณธรรมและจริยธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงหลายประการที่จะส่งเสริมให้เกิดความกตัญญู

๒.๖.๑ พรหมวิหาร ๔ หมายถึง “ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้ประเสริฐ คำว่าพรหมวิหาร ได้แก่ ผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางประคองพระพรหม”^{๑๓๕} ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรปฏิบัติต่อกัน ตลอดจนจนถึงการปฏิบัติต่อสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง

^{๑๓๓} ที.ปา. ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๑๓๔} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลดุษฎีพีธีแปล เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๕.

^{๑๓๕} ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

บุคคลผู้อยู่ในฐานะผู้ใหญ่ เช่น ปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่ ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และญาติผู้ใหญ่ ที่มีหน้าที่ในการดูแล ให้การอบรมสั่งสอน ซึ่งแนะนำพรทานและมิตรบริวารซึ่งเป็นผู้ช่วย การอบรมสั่งสอนนั้นจะทำให้ผู้ที่ได้รับอุปการคุณรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา ได้แก่ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุข ด้วยจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น ซึ่งเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากราคะความกำหนัด ความรัก ความหวังดี ความปรารถนาดีนั้น เป็นการแสดงออกซึ่งมิตรภาพไมตรีของมนุษย์ที่มีต่อกัน ตลอดถึงสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ด้วยต้องการมุ่งหวังแต่ความสุขแก่เขา ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนสิ่งอื่นใดนอกจากให้เขาเป็นสุข

๒. กรุณา ได้แก่ ความสงสาร คือ เมื่อเห็นเขตกอยู่ในความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อน ก็คิดใฝ่ใจในอันที่จะช่วยปลดเปลื้องให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อนนั้น อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเดือดร้อน ปัญหาหรืออุปสรรคทั้งหลาย มีความใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนให้ประสบกับความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรือง โดยมีบิดามารดาเป็นตัวอย่างของการแสดงออกให้ปรากฏเป็นพฤติกรรม เพราะบิดามารดาจะรู้สึกเป็นทุกข์เป็นร้อน ห่วงใยบุตรเมื่อเห็นบุตรมีความทุกข์หรือผิดหวัง พร้อมกับหาวิธีเพื่อปลดเปลื้องความทุกข์นั้น ด้วยความเอ็นดูที่บริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

๓. มุทิตา ได้แก่ ความรู้สึกยินดีด้วย คือ เมื่อเห็นผู้อื่นหรือสิ่งอื่นอยู่ดีมีความสุข ตัวเองก็มีใจแจ่มชื่นเบิกบาน พลอยยินดีปราบปลื้มบันเทิงใจด้วย เมื่อเห็นเขาเหล่านั้นประสบความสำเร็จ มีความเจริญงอกงามในตำแหน่งหน้าที่การงานยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ได้แก่ ความมีใจวางเฉย คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคงเที่ยงตรงดุจตราขึง เมื่อมองเห็นบุคคลที่ได้รับผลของกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งสมควรแก่เหตุที่ตนได้กระทำไว้ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรมไม่เอนเอียงด้วยอคติ^{๑๖๖}

หลักพรหมวิหารธรรมนี้บุคคลที่อยู่ร่วมกันจะต้องปฏิบัติต่อกันตลอดถึงสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ตามสมควรแก่ฐานะ กาลเทศะและบุคคล เพราะเมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ย่อมทำให้ตนเองและสังคมมีความสุข เป็นเหตุให้สิ่งมีชีวิตและสิ่งอื่น ๆ ดำรงอยู่ในโลกนี้ตลอดไป และดำเนินไปได้ตามปกติ เป็นการรักษาตัวเอง เป็นการรักษาสัตว์อื่น เช่น สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมตัวเราเอง สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย โดยผู้มีพรหมวิหารธรรม จะต้องใช้ให้ถูกต้องตามความหมายขององค์ธรรมแต่ละข้อ จึงจะไม่เกิดความเสียหายเป็นอคติอันจะมีผลร้ายต่อสังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

^{๑๖๖} พระมหาเทวินทร์ กระจุกแก้ว, “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมิ่งคลัดที่ปณี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๓, หน้า ๘๔.

๒.๖.๒ สังคหัตถุ ๔ หมายถึง “ธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว”^{๓๓๗}

จากการศึกษาพบว่า การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน เรียกว่า สังคหัตถุ แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม ตั้งแต่ระหว่างบิดามารดาบุตร, สามีกับภรรยา, มิตรกับมิตร เพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้าน ประเทศกับประเทศ เพราะเป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู และความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม มี ๔ อย่าง คือ

๑. ทาน หมายถึง “การให้ปันสิ่งของด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเสียสละ ช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยทุน หรือทรัพย์สิน และวัตถุสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ และศิลปวิทยา”^{๓๓๘} “การให้ทาน จึงควรให้ด้วยความมีเมตตาเพื่อแสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ ความเดือดร้อน ให้ด้วยมุทิตา ส่งเสริมสนับสนุนให้ทำความดีมีความเจริญก้าวหน้า”^{๓๓๙} ซึ่งการให้ทานในสังคหัตถุเช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เป็นต้น นี้มุ่งให้เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ มีความมุ่งหมายอยู่ที่ผู้รับเป็นสำคัญ มีประโยชน์แก่ผู้รับ ๓ ลักษณะคือ

ก.) ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ การให้ความเกื้อหนุนโอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา

ข.) ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมัครสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์เกื้อกูลกันและกันในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน

ค.) ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ ปราบณานูชาคุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย และบิดา มารดาผู้ที่มีอุปการคุณ^{๓๔๐}

การให้มีประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุข เบิกบานใจ และอิ่มใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการสละความเห็นแก่ตัว ผู้รับย่อมได้รับประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอาไว้

^{๓๓๗} ที.ปา. ๑๑/๒๑๐/๑๗๐; ที.ปา. ๑๑/๓๑๓/๒๕๕.

^{๓๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

^{๓๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สอนนาค-สอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๖๗.

^{๓๔๐} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, อ่างแก้ว, หน้า ๒๗๕-๒๗๖.

และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญู ถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และการรับ ปานนี้ก็จะไม่มีโลก ดวงดาว มนุษย์ พืช สัตว์ และธรรมชาติอย่างแน่นนอน พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๔๑} ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

๒. ปิยวาจา หรือ เปยวชชะ หมายถึง วาจาเป็นที่รัก “พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะน่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชัดเจนในทางที่ดีงามหรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สบายสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน”^{๔๒}

การพูดกันดีได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรระวัง เพราะเป็นเหตุให้รักนับถือกันก็ได้ หรือเป็นเหตุให้โกรธเกลียดบาดหมางแตกสามัคคีกันก็ได้ การพูดไพเราะ ไม่พูดหยาบคายบาดหมางใจกัน พูดคำจริง ไม่พูดปดหลอกลวงกัน พูดทำความเข้าใจกัน ไม่พูดส่อเสียดให้บาดหมางกัน เป็นเครื่องป้องกันความโกรธเกลียดกัน ความไม่ไว้วางใจกัน และความบาดหมางแตกกันมิให้เกิดขึ้น พูดถ้อยคำที่เป็นวิสุทธิจิตทุกประการ การพูดไพเราะนั้น ได้แก่ การพูดด้วยความรักความนับถือ หรือความหวังดี ใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่ตนเองซึ่งเป็นผู้พูดและผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ใหญ่หรือเป็นผู้เสมอกัน หรือเป็นผู้ย่อย ถ้อยคำที่สุภาพคือ ถ้อยคำอันนุ่มนวล อ่อนโยน และอ่อนหวาน หรือแสดงความยำเกรง แสดงความนับถือ แสดงความหวังดี หรือแสดงความเอ็นดูกรุณา ย่อมเป็นถ้อยคำไพเราะดูดดื่มใจ ชวนให้รักนับถือ เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูของผู้พูดต่อผู้ฟัง ผู้มีวาจาเป็นสุภาษิต ย่อมเอาชนะใจผู้อื่นได้ สามารถพูดชักชวนให้ผู้อื่นทำการงานตามที่ตนเองต้องการได้ ทำให้มีความสำเร็จทำให้เจริญรุ่งเรืองในอาชีพการงาน ทำให้มีคนเคารพนับถือเชื่อฟัง เช่น “โทณพราหมณ์สามารถพูดจาทิ้งใจต่าง ๆ ยินยอมตกลงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จ”^{๔๓} ดังมีพระพุทธพจน์ว่า “วาจาสุภาษิต เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๔๔} แม้แต่สุภาษิตไทยก็มีว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท

๓. อัตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์ ถือเป็นการ“ทำประโยชน์แก่เขาคือช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนช่วยช่วย เหลือกิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม”^{๔๕} ซึ่งการประพฤติดนให้เป็น

^{๔๑} พ.พ. ๒๕/๗/๗.

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต, อ่างแล้ว, หน้า ๒๑.

^{๔๓} ที.ม. ๑๐/๒๓๗/๑๗๘.

^{๔๔} พ.พ. ๒๕/๕/๗.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต, อ่างแล้ว, หน้า ๒๑.

ประโยชน์แก่กัน เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดงกตัญญูต่อผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีใจ
เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยการประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม

๔. สมานัตตตา หมายถึง การวางตนสม่ำเสมอ “เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้
วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อผู้อื่นไม่เอาเปรียบ และร่วมสุข
ร่วมทุกข์ร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน”^{๔๖} การวางตนอย่างเหมาะสม
พอดี เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งสามารถผูกพันรักษาน้ำใจกันไว้ได้เป็นอย่างดี เพราะมนุษย์
รักนับถือความวางตนสม่ำเสมอไม่ถือตัว แต่เกลียดชังความไม่เสมอต้นเสมอปลาย ลุ่ม ๆ ดอน ๆ
เย่อหยิ่ง ถือตัว หรือทะนงตัว ดูหมิ่นกัน เป็นธรรมดาประจำโลกที่คนทั้งหลายย่อมไม่เท่ากัน ด้วย
ทรัพย์ ยศ ศักดิ์ บริวารและศิลปวิทยาที่ยิ่งหย่อนกว่ากัน แต่สิ่งเหล่านี้หาได้เป็นเครื่องกีดกันขัดขวาง
คนผู้ไม่เสมอต้นเสมอปลายมิให้รักใคร่สนิทสนมกันไม่ แต่กลับเป็นปัจจัยช่วยส่งเสริมความรักความนับถือ
สนิทสนมกัน

กล่าวโดยสรุป สังคหัตถุนี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญู เป็นการตอบแทนด้วย
การช่วยด้วยทุน ด้วยสิ่งของหรือความรู้ ช่วยด้วยถ้อยคำ ช่วยด้วยกำลังงาน ช่วยด้วยการร่วมเผชิญ
และแก้ไขปัญหา

๒.๖.๓ หลักทิส ๖ คือ หลักธรรมเป็นเครื่องอนุเคราะห์ด้วยการปิดป้องทิส ๖

การดำรงอยู่ในสังคมนั้นเราจะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลต่างๆด้วยวิธีปฏิบัติที่แตกต่าง
กันตามสถานะแห่งความสัมพันธ์กับตัวเรา วิธีปฏิบัติตอบแทนต่อคนที่เราเกี่ยวข้องกับในสังคม
นั่นเอง พระพุทธองค์ตรัสเรียกด้วยคำเปรียบเทียบกับ ทิส ๖ เพราะเป็นดุจทิสที่อยู่รอบตัวเรา ได้แก่

๑) ทิสเบื้องหน้า	คือ	ผู้มาก่อน	ได้แก่	บิดามารดา
๒) ทิสเบื้องขวา	คือ	ผู้ที่ควรเคารพ	ได้แก่	ครูอาจารย์
๓) ทิสเบื้องหลัง	คือ	ผู้ตามมา	ได้แก่	บุตร ภริยาหรือคู่ครอง
๔) ทิสเบื้องซ้าย	คือ	ผู้เคียงข้าง	ได้แก่	มิตรสหาย
๕) ทิสเบื้องล่าง	คือ	ผู้เป็นฐานกำลัง	ได้แก่	คนรับใช้และคนงาน
๖) ทิสเบื้องบน	คือ	ผู้มีคุณความดีสูง	ได้แก่	พระสงฆ์หรือสมณพราหมณ์ ^{๔๗}

ทิส ๖ นั้น คือ บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันทางสังคม ซึ่งแต่ฝ่ายจะต้องปฏิบัติต่อกันใน
ฐานะบุพพการีบุคคล และกตัญญูกตเวทิตบุคคล ตามหน้าที่ฝ่ายละ ๕ ประการ ดังนี้

- ๑) บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิสเบื้องหน้า ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ^{๔๘}

(๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

^{๔๘} ที.ป.า. ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

- (๒) จักทำกิจของท่าน
- (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- (๔) จักประพடுத்தินให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ข่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
 ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
 ๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
 ๔. หากรรยา(สามี) ที่สมควรให้
 ๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร
- ๒) ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ
๑. ลูกขึ้นยืนรับ
 ๒. เข้าไปคอยรับใช้
 ๓. เชื้อฟุ้ง
 ๔. ดูแลปรนนิบัติ
 ๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ข่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ขกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย^{๑๔๘}

เมื่อศิษย์บำรุงอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และอาจารย์ได้อนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการเช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องขวา ก็ชื่อว่าศิษย์ได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว

- ๓) สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ
- หน้าที่ของสามีภรรยา พึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ
๑. ให้เกียรติยกย่อง
 ๒. ไม่ดูหมิ่น

^{๑๔๘} ที.ป.๑. ๑๑/๒๖๘/๒๑๑.

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง เมื่อสามีบำรุงภรรยาด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว ภรรยาขอม
อนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^{๕๐}

เมื่อสามีบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และภรรยาได้อนุเคราะห์สามี
ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องหลังนี้ก็ชื่อว่าสามีได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว

๔) กุลบุตรบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พุดจาหลอกหลวงกัน

เมื่อกุลบุตรบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว มิตรสหายก็ขอม
อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาท
๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยก็เป็นทีที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร^{๕๑}

เมื่อกุลบุตรบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และมิตรสหายได้
อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องซ้ายนี้ก็ชื่อว่ากุลบุตรได้ปกป้อง ทำให้
เกษมปลอดภัยแทน

^{๕๐} ที.ปา. ๑๑/๒๖๕/๒๑๔.

^{๕๑} ที.ปา. ๑๑/๒๖๐/๒๑๔-๒๑๕.

๕) นายพื้งบำรุงทาส (คนรับใช้) กรรมกร (ลูกจ้าง) ผู้เป็นทิสเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้อภัยตามโอกาส

เมื่อนายบำรุงทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื้องล่างด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว ทาสและกรรมกรก็ยอมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ^{๔๒}

เมื่อนายบำรุงทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื้องล่างด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และทาสกรรมกรได้อนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิสเบื้องล่างนั้นเป็นอันเชื่อว่านายได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว

๖) กุลบุตรพื้งบำรุงพระสงฆ์หรือสมณะพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

เมื่อกุลบุตรบำรุงสมณะพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการแล้วสมณะพราหมณ์ก็ยอมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

^{๔๒} ที.ปา. ๑๑/๒๗๑/๒๑๕-๒๑๖.

๖. บอกทางสวรรค์ให้^{๑๕๓}

เมื่ออุบลบุตรบำรุงสมณะพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบนด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และสมณะพราหมณ์ได้อนุเคราะห์อุบลบุตร โดยหน้าที่ ๖ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องบนนี้เป็นอันชื่อว่าอุบลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมเหล่านี้ เป็นหลักธรรมเป็นเครื่องอนุเคราะห์กันและกัน ที่บุคคลในสังคมซึ่งเราควรจะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ให้ถูกต้อง ด้วยวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามสถานะแห่งความสัมพันธ์กับตัวเราดังกล่าว เป็นการส่งเสริมให้บุคคลทุกคนมีความกตัญญู โดยบุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสังคม แต่ละฝ่ายจะได้ปฏิบัติต่อกันในฐานะบุพพการีบุคคล และกตัญญูกตเวทีบุคคล ซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ที่ต้องพึงอาศัยซึ่งกันและกัน อันจะนำมาซึ่งความสุขความเจริญ และความร่มเย็นเป็นสุขตราบนานเท่านาน

๒.๗ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความกตัญญู

ในพระพุทธศาสนา ถือว่าการคบหาสมาคมเป็นเพื่อนกับคนอกตัญญูเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะ และนำมาซึ่งสิ่งที่ไม่น่าพอใจ เช่น การนิรโทษ ดั่งนั้น ผู้ที่ไม่มีความกตัญญูกตเวที (ผู้เนรคุณ) คนอกตัญญูไม่มีมิตรภาพที่ดีกับใคร ๆ หรือถ้ามีก็เพราะระลึกถึงผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ถ้าหากว่ามิตรภาพขัดต่อผลประโยชน์ส่วนตัวเมื่อใดแล้ว คนกตัญญูจะเปลี่ยนเป็นคนอกตัญญู เขาจะกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่รู้บุญคุณของคนอื่น บางทีคิดร้ายต่อผู้มีพระคุณ กล่าวโดยสรุปคือ คนอกตัญญูเป็นคนอับมงคล เป็นคนอัปมงคล เป็นคนไร้ประโยชน์ ก่อให้เกิดแต่โทษภัยอย่างเดียวกันแก่ตนเองและผู้อื่น บุคคลเมื่อพิจารณาเห็นโทษภัยต่างๆ จากบุคคลอกตัญญู ก็ควรที่จะหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล และที่สำคัญเราอย่าเป็นคนอกตัญญูเสียเอง

๒.๗.๑ อุกุศลมูล ๓ คือ “รากเหง้าแห่งอกุศลหรือต้นเหตุแห่งความชั่วทุกอย่าง มีแบ่งออกเป็น ๓ ประการ”^{๑๕๔} ดังนี้ คือ

๑. อุกุศลมูลคือ โลภะ หมายถึง ความอยากได้ เป็นกิเลสชนิดที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า หิวกระหาย หรือหะยานอยาก หวงแหวน ชอบสะสม เห็นแก่ตัว ตลอดจนยึดมั่นถือมั่นในตัวเอง ความโลภจะมีลักษณะอยากได้ อยากมี อยากเป็น โดยไม่เลือกว่าควรหรือไม่ควร บุคคลเมื่อมีความโลภอยู่ในใจ มีอาการกระวนกระวายอยากได้ อยากมี อยากเป็น ทำให้เป็นคนเห็นแก่ตัว อยากได้ไม่มีสิ้นสุด ไม่สามารถข่มใจไม่ให้อยากได้ เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียงของตนและผู้อื่น เพราะประพฤติตามความอยากในใจ เช่น อยากมีอำนาจ อยากได้ทรัพย์สมบัติ อยากรับประทานอาหารไม่รู้จักประมาณ และอยากในกามคุณ จนลืมคุณงามความดี ลืมภาวะและฐานะของตน

^{๑๕๓} ที่.ปา. ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๑๕๔} ที่.ปา. ๑๑/๓๐๕/๒๕๕.

๒. อุกุศลมูลคือโทสะ หมายถึง ความคิดประทุษร้าย ความโกรธ ได้แก่ กิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า เคืองเค้าน ชัดเคือง ไม่สบอารมณ์ ชอบความข้อยยับ ตลอดจนมองโลกในแง่ร้าย มีลักษณะเป็นคนดุร้าย ความโกรธเป็นสิ่งที่ใครๆย่อมรู้ว่าเป็นสิ่งไม่ดีต่อตนเองและผู้อื่น ดังคำว่า โกรธคือโง่ โมโหคือบ้า เกลียดหน้าเขา เท่ากับจุดไฟเผาตัวเอง แต่ก็มีคนเป็นจำนวนมากมักถูกความโกรธครอบงำและมีนิสัยมักโกรธ โดยทั่วไปคนเราเมื่ออยู่ด้วยกันเหมือนลิ้นกับฟัน ย่อมกระทบกัน เป็นเรื่องธรรมดา เพราะแต่ละคนมีความแตกต่างกัน แม้จะรักชอบกันปานใดก็ตาม เมื่อเรามองต่างมุมกันและต่างยึดมั่นในความคิดเห็นของตนมาก การมองต่างกันนั้นก็เริ่มเกิดการถกเถียงกัน เมื่อตกลงกันไม่ได้ ก็จะทะเลาะกัน ในที่สุด เป็นการทำลายความรู้สึกที่มีต่อกัน ทำลายความรักความผูกพันที่เคยมีให้กันค่อย ๆ จางหายไปจนหมดสิ้น

๓. อุกุศลมูลคือโมหะ หมายถึง ความหลง เป็นกิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า ลุ่มหลง มัวเมา เมาปัญญา ถ้าครอบงำบุคคลใด บุคคลนั้นก็ไม่สามารถสร้างความสำเร็จให้แก่ตนเอง ซ้ำยังเป็นเหตุนำความเสื่อมเสียมาสู่ตนเอง ญาติพี่น้องอย่างไม่มีสิ้นสุด และถ้าหากเกิดในสังคม ซึ่งเป็นที่รวมของกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก ก็จะมีผลเสียหายวงกว้างออกไปโดยปริยาย สังคมไทยกำลังหลงทาง คนในสังคมกำลังลุ่มหลง เช่น การโฆษณาเหล้า บุหรี่ สื่อสารมวลชนนำเสนอภาพมอมเมาผู้คน ในสังคม บทละคร โทรทัศน์ชักชวนแนะนำ ให้เป็นคนหมกมุ่นในกามคุณ ยกย่องวัตถุ จนเกินขอบเขต ขาดการปลูกจิตสำนึกสร้างสรรค์ ให้กับเยาวชนและคนในสังคม ฉะนั้นจึงเกิดปัญหาสังคมต่างๆ ตามมา เช่น อาชญากรรม การปล้นชิงทรัพย์ โทกหลงกลวง ทำความผิดทางเพศ การแก้ไข ต้องนำหลักศีลธรรมมาส่งเสริมสนับสนุนเผยแผ่ ยกย่องให้ปรากฏมากยิ่งขึ้น พร้อมยกย่องสนับสนุนคนดีเป็นแบบอย่าง

กล่าวโดยสรุป เมื่อบุคคลถูกความโลภซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายครอบงำแล้วย่อมปิดบังใจไม่ให้นึกถึงบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มีความอยากได้ไม่มีที่สิ้นสุด นำไปสู่การแสวงหาโดยมิชอบธรรม เช่น ขโมย ปล้นจี้ เมื่อบุคคลถูกความโกรธ ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายครอบงำแล้ว จิตใจก็จะหงุดหงิด กลายเป็นความฉุนโกรธ จิตใจปราศจากความเมตตา นำไปสู่การประทุษร้ายผู้ที่ตนขัดเคือง เพราะมีความโกรธมาก เมื่อบุคคลถูกความหลง ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายครอบงำแล้ว ย่อมทำให้มีความรู้เท่าไม่ถึงการณ์มีความหลง มีความเข้าใจที่ผิดทำนองคลองธรรม นำไปสู่การกระทำความคิด เช่น ประพฤติผิดในศีล ๕ เพราะมีความลุ่มหลง ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความอกตัญญูให้เกิดขึ้นในบุคคลนั้น

๒.๗.๒ มัจฉริยะ ๕ คือ ความตระหนี่ ๕ ประการ

๑. อาวาสมัจฉริยะ คือ ตระหนี่อาวาส(ที่อยู่อาศัย)
๒. กุลมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ตระกูล(สกุล)
๓. ลาภมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ลาภ(สิ่งของ)
๔. วรรณมัจฉริยะ คือ ตระหนี่วรรณะ

๕. ธรรมมังจรรย์ะ คือ ตระหนักรวม^{๔๔}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายเรื่องความตระหนักรวมไว้ดังนี้

๑. อาวาสมังจรรย์ะ หวงถิ่น คือหวงแหนกีดกันกันด้วยเรื่องที่อยู่อาศัย ไม่อยากจะให้ผู้อื่นมาอาศัยอยู่ด้วย ที่อยู่อาศัยมองกว้างออกไปก็คือประเทศดินแดน มนุษย์เราก็หวงถิ่น หวงที่อยู่อาศัย และแม้แต่ประเทศของตน ว่าเป็นถิ่นของฉันที่ฉันอยู่ คนอื่นอยู่ไม่ได้ ดินที่อยู่อาศัย เห็นแก่ประเทศของตัวเองเท่านั้น จนกระทั่งเบียดเบียนข่มเหงพวกถิ่นอื่น แดนอื่น ตามธรรมชาติของปุถุชน แต่ถ้าพัฒนาคนให้ทันกับกระแสโลกาภิวัตน์ ก็ต้องละอาวาสมังจรรย์ะ ทำให้เป็นอาวาสสากลให้ได้ เพราะการหวงถิ่นทำให้เกิดปัญหาขึ้นทั้งแก่เจ้าถิ่นและคนต่างถิ่นที่จะมาอยู่อาศัย โดยแสดงออกมาในรูปแบบความขัดแย้งการแย่งชิงที่อยู่อาศัยกัน และหวงแหนครอบครองไว้เฉพาะตนเอง

๒. กุลมังจรรย์ะ หวงเผ่าพันธุ์ คือความหวงแหนกีดกันในเรื่องพวกพ้องวงศ์ตระกูล หรือพวกพ้องเผ่าพันธุ์ คำว่า “กุล” นี้ อย่างในสมัยนาลันทามหาวิหาร ไม่ใช่มีความหมายว่าเป็นเพียงวงศ์ตระกูล แม้พระสงฆ์ก็เป็นกุลเหมือนกัน แต่หมายถึงว่าเป็นคณะหนึ่ง เป็นกลุ่มหนึ่ง ในชุมชนหรือหมู่บ้านที่แบ่งกันเป็นส่วน ๆ การแบ่งจะต้องเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ในด้านความเป็นอยู่หรือกิจการเป็นต้นอย่างบริสุทธิ์ ไม่ใช่กลายเป็นการยึดถือด้วยกิเลสที่ทำให้แบ่งแยกแยะแย่งและชิงชังกัน เพราะการกีดกันกลุ่มชนอื่นหรือชุมชนอื่นไม่ว่าจะในเรื่องการเป็นอยู่ กิจการงาน การประกอบอาชีพ ฯลฯ ย่อมทำให้เกิดปัญหาขึ้นทั้งแก่กลุ่มชนของตนเองและกลุ่มชนอื่นที่จะมาอยู่อาศัยหรือประกอบกิจการงาน โดยแสดงออกมาในรูปแบบความขัดแย้งการแย่งชิงที่อยู่อาศัยกัน และหวงแหนผลประโยชน์ไว้เฉพาะกลุ่มชนของตนเองเท่านั้น เป็นเหตุให้แต่ละกลุ่มชนเป็นศัตรูกันที่สุดในที่สุด

๓. ลากมังจรรย์ะ หวงลากผล คือหวงแหนกีดกันกันด้วยเรื่องลาภหรือผลประโยชน์ ผลประโยชน์เป็นเรื่องใหญ่ที่ทำให้มนุษย์แบ่งพวก แบ่งแยก และแก่งแย่งกัน

๔. วรณะมังจรรย์ะ หวงชั้นวรรณะ คือหวงแหนกีดกันกันด้วยเรื่องผิวพรรณชั้นวรรณะ การแบ่งชั้นวรรณะในสังคม เช่น ในอินเดียที่แบ่งเป็น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สูทรก็ดี การแบ่งพวกกันเป็นผิวขาวผิวดำอย่างในอเมริกาก็ดี ทำให้เกิดความเลื่อมล้ำกันในทางสังคม ทำให้เกิดความเห็นห่างที่จะมองเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์

๕. ธรรมะมังจรรย์ะ หวงธรรม คือความหวงแหนกีดกันกันในเรื่องภูมิธรรม ภูมิปัญญา รวมทั้งความสำเร็จในการสร้างสรรค์เทคโนโลยีต่าง ๆ และผลสำเร็จในการสร้างสรรค์นี้เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้คนดูถูกดูแคลนกัน แล้วก็แบ่งแยกกัน หวงแหนกัน กีดกันกัน คอยระแวงไว้ไม่ให้พวกเขาดีอื่นรู้อย่างเรา หรือทำได้อย่างเรา ผลสำเร็จทางอารยะธรรม วัฒนธรรม การสร้างสรรค์ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเรื่องของความก้าวหน้าทางสติปัญญา ภูมิธรรมภูมิปัญญาต่าง ๆ เหล่านี้

^{๔๔} ที.ปา. ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

อยู่ในข้อสุดท้ายนี้ทั้งหมด มนุษย์พัฒนาแล้วในที่สุดจะมาคืนในข้อสุดท้าย มาแบ่งแยกแ่งแย่งหวง
 แหกกันอีก^{๑๔๖}

มนุษย์มีการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว สังคม ชุมชน ย่อมจะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่อง
 และการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือกันในการต่าง ๆ อย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความ
 ตระหนี่หวงแหนกีดกันกันในเรื่องดังกล่าว ย่อมเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งในการขัดขวางหรือเป็น
 อุปสรรคต่อความกตัญญู คือ การรู้ถึงอุปการคุณของกันและกัน ตั้งแต่ระดับบุคคล ชุมชน สังคม
 ประเทศ หรือระดับโลกมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ นานาประการเกิดขึ้นตามมา

๒.๗.๓ อบายมุข ๖ คือ ปากทางแห่งความฉิบหาย

สิ่งที่เป็นต้นเหตุของความอกตัญญู อีกประการหนึ่ง คือ อบายมุข หมายถึง ทางแห่งความ
 เสื่อม นำมาซึ่งความหายนะแห่งโลกะทั้งหลาย บุคคลผู้มีความกตัญญู ไม่ควรข้องแวะอบายมุข ๖
 ประการ ได้แก่

๑. การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็น
 อบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๒. การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่ง
 โลกะทั้งหลาย

๓. การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโลกะ
 ทั้งหมด

๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๖. การหมกมุ่นในการเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย^{๑๔๗}

บุคคลผู้ดำเนินชีวิตไปตามอบายมุข ๖ ประการดังกล่าว ชีวิตย่อมจะพบแต่ความเสื่อม
 ความหายนะ หากความเจริญมิได้เลย เพราะการหลงมัวเมาอยู่ในอบายมุข ทำให้ทรัพย์สมบัติที่หามา
 ได้ ย่อมถึงความหายนะไปด้วยความมัวเมาของตัวเอง ฉะนั้นบุคคลผู้มีความกตัญญู ควรเว้นเสียให้
 ห่างไกลจากอบายมุข เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิต ทั้ง
 สมองความคิดก็เหี่ยวชา หรือครุ่นคิดในสิ่งนั้นๆ อยู่เนืองๆ ใช้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็น
 เหตุให้ตนเอง สังคมเดือดร้อน และก่อให้เกิดความไม่รู้ถึงอุปการคุณที่ผู้อื่นทำแก่ตน หรือแม้แต่การ
 ทำลายคุณธรรมอื่น ๆ อบายมุขจึงเป็นช่องทางที่จะนำไปสู่ความเสียหาย และเป็นการทำลายความ

^{๑๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระธรรมทูตไทยเบิกทางสู่อารยธรรมใหม่, (กรุงเทพ-
 มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๔๗} ที.ปา. ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

เจริญรุ่งเรือง เมื่อชีวิตคนเสื่อมเสียแล้วก็ย่อมไม่สามารถแสดงความกตัญญูตอบแทนบุญคุณผู้มีพระคุณได้

๒.๗.๔ มานะ ๕ คือ ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่

สิ่งที่เป็นต้นเหตุของความอกตัญญู อีกประการหนึ่ง คือ “มานะ ๗ หมายถึง ความถือตัว การถือตัว ความหยิ่ง ความจองหอง ความไว้ตัว ความไวยศ ความแข็ง ความสำคัญใจ”^{๔๔} “ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่”^{๔๕} ความสำคัญตนว่าดีกว่า หรือค้อยกว่าคนอื่น แบ่งได้ ๕ ประการ ได้แก่

๑. เป็นผู้เลิศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา
๒. เป็นผู้เลิศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๓. เป็นผู้เลิศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา
๔. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา
๕. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๖. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา
๗. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา
๘. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๙. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา^{๔๖}

การอยู่ร่วมกันในสังคม ย่อมมีมิตรภาพต่อกัน ถ้าไม่รู้จักระมัดระวังคำพูดหรือกิริยาอาการที่แสดงออกต่อกัน มีความถือตัว อดทนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ย่อมเป็นสาเหตุนำมาซึ่งการทะเลาะวิวาท และการผูกอาฆาตพยาบาทต่อกัน เช่น คิดว่าตนเองดี หรือ เก่งกว่าเพื่อนคนอื่น ย่อมแสดงกิริยาท่าทางดูถูกเหยียดหยาม หรือพูดกระทบทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดความไม่พอใจ ย่อมทำให้เสียมิตรภาพจากมิตรกลายเป็นศัตรู ความแข็งกระด้างด้วยอำนาจความถือตัวจัด เช่น ความแข็งกระด้างโดยถือธรรมชาติที่เกิดว่าสูงกว่าคนอื่น มียศ มีอำนาจ มีตำแหน่งสูงกว่าคนอื่น ความแข็งกระด้างโดยโภคทรัพย์ โดยความถือตัวว่าตัวเองมีทรัพย์สมบัติมาก มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าคนอื่น ความแข็งกระด้างโดยตระกูล โดยถือตัวว่าตัวเองมีตระกูลสูง เป็นตระกูลใหญ่มีชื่อเสียงในสังคม การถือตัวนี้ เป็นเหตุให้ความกตัญญูเกิดขึ้นได้ยาก การถือตัวจะทำ เป็นทางแห่งความเสื่อมความพินาศ ผู้หวังความเจริญให้แก่ตัวเอง และสังคม ควรจะขจัดความถือตัวเสียให้ได้ ขจัดความแข็งกระด้างเสียให้ได้ ขจัด

^{๔๔} พันตรี ป. หลงสมบุญ(นามแฝง), พจนานุกรม มจร-ไทย, อ่างแก้ว, หน้า ๕๗๔.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๒๓๑.

^{๔๖} พ.ม. ๒๕/๑๐๒/๕๔,๘๒๕/๕๑๕.

ความเย่อหยิ่งของหงส์เสียให้ได้ ประพฤติตนให้เสมอเท่าเทียมกับคนอื่น จะได้มองเห็นคุณค่าของทุกชีวิตเสมอด้วยตน และจะให้เกิดความกตัญญูรู้คุณของผู้อื่น

๒.๘ บทบาทของความกตัญญูต่อสังคมไทย

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้าประดิษฐานในประเทศไทย พุทธศาสนิกชนไทยได้ศึกษาและถูกหล่อหลอมด้วยหลักคำสอนเรื่องความกตัญญู อันเป็นเหตุให้อิทธิพลแนวความคิดเช่นนี้ได้ฝังรากลึกลงในจิตใจ ปฏิบัติกันเป็นประเพณี เช่น “การทำบุญอุทิศให้ผู้มีอุปการคุณที่มีชีวิตอยู่เรียกว่า ชีวภัตต์ ได้แก่ ภัตต์เพื่อบุคคลผู้เป็นอยู่”^{๑๖๑} และการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้มีอุปการคุณที่ล่วงลับไปแล้ว การแสดงความกตัญญูต่อกตเวทีถือว่าเป็นพื้นฐานในการทำความดีที่รู้จักตอบแทนผู้มีบุญคุณ เพราะเห็นคุณค่าของผู้มีบุญคุณ การรู้จักตอบแทนบุญคุณผู้อื่นที่ทำอุปการะแก่ตน จะรู้ว่าเป็นคนดีต้องดูที่ความประพฤติปฏิบัติและที่ความกตัญญูต่อกตเวที ความกตัญญูจึงเป็นเครื่องหมายแห่งคนดี

คนที่มีความกตัญญูต่อกตเวที เป็นคนที่หาได้ยากเพราะ

๑. คนจำนวนมากได้ดีมีความสุขแล้วมักลืมตัว ลืมผู้เคยมีอุปการะตน

๒. คนจำนวนมากเห็นแก่ตัว อยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

๓. คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์โดยมิได้คำนึงว่าผู้อื่นมีคุณความดีที่พึงพาอาศัยอย่างไร

๔. คนจำนวนมาก เมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใด มักจะทำเพียงเพื่ออวดตน แก่ผู้อื่นว่าตนมีความกตัญญูต่อกตเวที มิได้ทำความบริสุทธิ์ใจและจริงจัง

๕. คนจำนวนมาก มักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตน โดยคิดว่าเขาอุดหนุนเอื้อเพื่อแก่ตนเพียงนิดหน่อยหรือเขาทำตามหน้าที่ของเขา

๖. คนบางคน แสดงให้เขาเห็นว่าตนเป็นคนกตัญญูต่อกตเวที เพราะหวังผลประโยชน์บางอย่างจากเขา^{๑๖๒}

นอกจากเรื่องความกตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณแล้ว วิธีชีวิตคนไทยแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ต่างฝ่ายต่างมีความเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน มีความศรัทธา มีความเลื่อมใสในหลักคำสอนทางศาสนา กิจกรรมทุกประเภทของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แสดงออกถึงเอกลักษณ์ หรือ ลักษณะของความเป็นไทย เช่น การแสดงออกทางกาย ทางวาจาและทางใจ ก็เต็มไปด้วยความกตัญญู มี

^{๑๖๑} พุ.ธ.อ. ๗/๓-๕.

^{๑๖๒} แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปทัฏฐกถา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

ความสุขาพอ่อนโยน มีใจเมตตากรุณา โอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีจิตใจกว้างขวาง มีหลักปรัชญาในการดำรงชีวิตตามแบบวิถีของชาวพุทธ .

กล่าวโดยสรุป ความกตัญญูมีบทบาทสำคัญในสังคม ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากมีความรับผิดชอบต่อนตนเอง ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่เป็นบุพพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญู อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดปลอดภัยจากปัญหาสังคม เช่น ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจจะหมดไป สภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะไม่ถูกทำลาย เพราะคนมีความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุล

๒.๕ อิทธิพลของความกตัญญูต่อประเทศไทย

ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูเอาไว้เกือบทุกเรื่อง ในวิทยานิพนธ์นี้ได้ศึกษาประเพณีบรรพชา ประเพณีสงกรานต์ และประเพณีสารทไทย ซึ่งมีอธิบายดังนี้

๒.๕.๑ ประเพณีบรรพชาอุปสมบท

การบรรพชาอุปสมบท คือการบวช นั้น หมายถึงการเว้นความชั่วทุกอย่าง กล่าวคือ การสละสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม หรือบาปอกุศลต่าง ๆ ที่ยังติดอยู่ในใจด้วยการฝึกฝนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ดังนั้น “การบวชจึงถือได้ว่าเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนเอง คือ การศึกษาในการที่จะพยายามละหรือขจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิต ความชั่วต่าง ๆ ให้หมดไป”^{๑๖๖}

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับเหตุที่คนเข้ามาบวชว่า “สาเหตุของบุคคลที่เข้ามาถือบวชในสมัยพุทธกาลมีสาเหตุที่ต่างกัน สรุปได้คือบุคคลบางคนรู้จักคิดพิจารณา มองเห็นชีวิตของหมู่มนุษย์ในสังคม มีความเป็นไปทั้งทางดีและทางร้าย บางครั้งสังคมก็มีความเสื่อม บางครั้งก็มีความเจริญแปรปรวนไปต่าง ๆ ไม่เที่ยงแท้แน่นอน หารสและความสุขแท้จริงไม่ได้ และบุคคลบางคนมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคม เห็นแต่ความวุ่นวายหาความสุขจากความสงบได้ยาก จึงไม่มีโอกาสที่จะแสวงหาความเข้าใจและความรู้เกี่ยวกับชีวิต ดังนั้น จึงต้องการที่จะ

^{๑๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), สอนนาค-สอนทิต : ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, อ่างแล้ว, หน้า ๕.

ออกไปอยู่ห่างไกลเพื่อที่จะได้มีความสุขสงบ และมีความคิดค้นหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตโดยไม่ถูกรบกวน ด้วยเรื่องวุ่นวายเกี่ยวกับบุคคลอื่น”^{๖๖๔}

จากการศึกษาพบว่าสังคมไทยนิยมการบวชมาตั้งแต่โบราณแม้จะเป็นการบวชเพียงเวลาสั้น ๆ พรรษาเดียวก็ตาม ผู้บวชจะมีโอกาสสัมผัสความสุข ซึ่งเกิดจากความสงบภายใน ซึ่งในชีวิตประจำวันอาจพบได้ยาก ผู้บวชเป็นพระภิกษุจะได้สัมผัสกับความสุขในขณะที่มีเครื่องนุ่งห่มครองกายเพียง ๓ ผืน มีบาตร ๑ ใบ บิณฑบาตเลี้ยงชีพ จะไม่มีความห่วงใย ไม่มีการสะสม ไม่ผูกมัดกับวัตถุอะไรๆ มีอิสระในจิตใจ ทำให้เข้าใจถึงประโยชน์อันยิ่งใหญ่ในการดำเนินชีวิต คนไทยจึงนิยมให้ลูกหลานบวชมาแต่โบราณ

การบรรพชาอุปสมบท เป็นการปรับวิถีชีวิตชาวไทย ให้มองเห็นคุณค่าที่แท้ของชีวิต รู้จักปรับตนให้อยู่ภาวะสมดุล ไม่ขาดไม่เกิน ผู้บวชจะรู้ธรรมชาติของชีวิต รู้หน้าที่ที่ตนจะต้องปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณต่อสังคม ประเพณีการบรรพชา-อุปสมบทของไทยจึงถือเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามที่คนไทยในอดีตได้เห็นประโยชน์ของการบวชซึ่งเป็นการศึกษาอบรมฝึกหัดขัดเกลา ทำให้เป็นคนที่ดี มีคุณสมบัติต่าง ๆ เจริญงอกงามขึ้น จนเป็นคนที่สมบูรณ์ที่เรียกว่า “บัณฑิต”

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ทรรศนะเรื่องการบรรพชาอุปสมบทไว้ดังนี้

๑. เป็นการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ พุทธศาสนิกชนอยากจะช่วยกันทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงดำรงอยู่ตลอดไปอย่างดีที่สุด ก็คือการได้บวชเข้าไปศึกษาเรียนรู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และรักษาถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต่อไป ซึ่งเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เมื่อเรียนรู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็เท่ากับเอาพระศาสนาเข้ามาไว้ในชีวิตของตน หรือเอาตัวเราเป็นที่รักษาพระพุทธศาสนา ถ้าทำได้แบบนี้ ทุกราบคี่ที่ชาวพุทธแต่ละคนยังมีชีวิตอยู่ พระพุทธศาสนาก็ยังอยู่อย่างนี้เรียกว่า การบวชเป็นการแสดงความกตัญญูและเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน

๒. เป็นการทำหน้าที่ของคนไทย พระพุทธศาสนาเป็นมรดกของชนชาติไทย เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยที่เป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจในทางคุณธรรมจริยธรรมให้คนไทยประพฤติดีงามเป็นหลักให้แก่สังคม ทำให้สังคมอยู่กันได้ด้วยสันติสุข เป็นทรัพย์สมบัติที่มีค่าสูงสุดประจำชาติไทยที่คนไทยควรช่วยกันรักษาสืบต่อไป การบวชนี้เป็นการช่วยรักษาพระพุทธศาสนาที่เป็นทรัพย์สมบัติของชาติ ซึ่งเป็นหน้าที่ของคนไทย

๓. เป็นการสนองพระคุณของบิดามารดา การบวชเป็นการตอบแทนคุณของบิดามารดา และทำให้บิดามารดาเป็นญาติของพระศาสนา ดังปรากฏในอดีตว่า พระเจ้าอโศกมหาราช มีความปรารถนาจะได้ชื่อว่าเป็นญาติในพระพุทธศาสนาได้สอบถามพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระและท่าน

^{๖๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

พระเถระกล่าวว่า ผู้ถวายปัจจัยได้ชื่อว่าเป็นผู้อุปัฏฐากเท่านั้น ส่วนบุคคลผู้ให้กุลบุตรบวชในพระศาสนา จึงได้ชื่อว่าเป็นทายาทกับพระศาสนา พระเจ้าอโศกมหาราช จึงให้พระราชโอรส ชื่อมหินทกุมารบวช มีพระโมคคัลลีนุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ และให้พระราชธิดาชื่อพระนางสังฆมิตตา บวชเป็นภิกษุณี มีพระอายุปลาติเถรีเป็นพระอุปัชฌาย์^{๑๖๕}

การบวชทดแทนพระคุณบิดามารดา มีความหมายลึกซึ้ง เป็นเรื่องความเป็นจริงของชีวิตจิตใจ กล่าวคือ ตามธรรมชาติบิดามารดาชอบรักลูก สุขของความรักก็คือรักลูก เมื่อรักลูกก็อยากให้ลูกได้ดีมีความสุข ถ้าลูกได้ดีมีความสุข บิดามารดาก็มีความสุขด้วย แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าลูกไม่ดี ไม่มีความสุข บิดามารดาก็มีความสุขมาก และถ้าทุกข์เพราะลูก ก็ทุกข์ที่สุด เป็นความทุกข์อย่างใหญ่หลวง เมื่อลูกบวชแล้ว อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ได้ศึกษาอบรมพระธรรมวินัยแล้วต่อไปก็จะเป็นคนดี จะรับผิดชอบชีวิตของตนเองได้ จะรับผิดชอบครอบครัวและสังคมได้ ซึ่งทำให้บิดามารดามีความสุขใจสบายใจ และเมื่อลูกบวชแล้ว ก็เท่ากับจบบิดามารดาเข้ามาสู่พระศาสนาด้วย เริ่มตั้งแต่ทำให้จิตใจของบิดามารดาเข้ามาใกล้ชิดพระศาสนามากขึ้น ตลอดจนมีโอกาสไปวัดมากขึ้น เมื่อไปวัดก็ได้ไปพบพระ บางทีก็ได้มีโอกาสฟังธรรมะ และได้เรียนรู้ธรรมะไปด้วย จึงเท่ากับว่าลูกได้ช่วย โน้มน้อมจิตใจของบิดามารดาเข้ามาสู่พระศาสนา และเป็นญาติของพระศาสนาอย่างแท้จริง กล่าวโดยสรุป บุตรสามารถทดแทนพระคุณบิดามารดาได้ ๓ ระดับ คือ

- ๑) เลี้ยงดูช่วยเหลือท่านทางด้านร่างกาย
- ๒) บำรุงรักษาใจของท่านให้เอิบอímเป็นสุข
- ๓) ชักจูงให้ท่านเจริญสูงขึ้นไปในธรรม มีความดีงามและปัญญามากขึ้น^{๑๖๖}

กล่าวโดยสรุป การบรรพชาอุปสมบทเป็นการสืบต่ออายุพระศาสนา นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงความกตัญญูทดแทนคุณต่อบิดามารดา ญาติมิตรสหายและบุคคลต่างๆด้วย โดยทำให้ท่านเหล่านั้นได้มีโอกาสร่วมบำเพ็ญบุญ ได้ฟังธรรม ได้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนา และจะเป็นการแสดงความกตัญญูเมื่อพระภิกษุสามเณรศึกษาธรรมแล้วสามารถแนะนำบิดามารดาและบุคคลต่างให้ดำรงมั่นอยู่ในสัทธาสัมปทา สीलสัมปทา จากสัมปทา ปัญญาสัมปทา

๒.๕.๒ ประเพณีสงกรานต์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า “คำว่า “สงกรานต์” เป็นคำนาม หมายถึง เทศกาลในการขึ้นปีใหม่อย่างเก่า ซึ่งกำหนดตามสุริยคติ ตรงกับวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เมษายน”^{๑๖๗}

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘- ๑๖.

^{๑๖๖} พระมหาบุญทอง คุณาโร (มหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู(กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๘.

“กำหนดวันสงกรานต์มี ๓ วัน คือวันที่ ๑๓ - ๑๔ - ๑๕ เมษายนของทุกปี มีชื่อเรียกว่า วันมหาสงกรานต์ วันเนา และวันเถลิงศก โดยวันที่ ๑๓ เมษายน เรียกว่า วันมหาสงกรานต์ที่ ๑๔ เป็นวันเนา วันที่ ๑๕ เป็นวันเถลิงศก”^{๑๖๔} ตามลำดับ ในแต่ละภูมิภาคมีชื่อเรียกวันดังกล่าว และมีพิธีกรรมแตกต่างกันตามคติความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น บางแห่งกำหนดให้มีวันสงกรานต์ ๗ วัน

มหาสงกรานต์ แปลว่า “ก้าวขึ้นหรืออย่างขึ้นครั้งใหญ่ หมายถึง สงกรานต์ปี คือปีใหม่อย่างเดียว กล่าวคือสงกรานต์มีความหมายได้ทั้งสงกรานต์เดือนและสงกรานต์ปี แต่มหาสงกรานต์หมายถึง สงกรานต์ปีอย่างเดียว”^{๑๖๕}

วันเนา แปลว่า “วันอยู่” คำว่า “เนา” แปลว่า “อยู่” หมายความว่า เป็นวันถัดมาจากวันมหาสงกรานต์ ๑ วัน วันมหาสงกรานต์เป็นวันที่ดวงอาทิตย์อย่างสุราศีตั้งต้นปีใหม่ วันเนาเป็นวันที่ดวงอาทิตย์เข้าที่เข้าทาง ในวันราศีตั้งต้นใหม่เรียบร้อยแล้ว คืออยู่ประจำที่แล้ว

วันเถลิงศก แปลว่า “วันขึ้นศก” เป็นวันเปลี่ยนจุลศักราชใหม่”^{๑๖๖}

ในวันสงกรานต์ มีประเพณีที่นิยมถือปฏิบัติกันดังนี้ ก่อนวันสงกรานต์ เป็นวันทำความสะอาดบ้านเรือน ชำระล้างสถานที่ สิ่งของเครื่องใช้ ทุกอย่างให้สะอาดหมดจด เพื่อจะได้ต้อนรับปีใหม่ ด้วยความแจ่มใสเบิกบานและเตรียมข้าวของไว้สำหรับทำบุญวันสงกรานต์ เมื่อถึงวันสงกรานต์ แต่ละครอบครัว เตรียมของสำหรับ ทำบุญตักบาตร พร้อมภาชนะอย่างดีที่สุด เท่าที่จะพึงมี แต่งกายด้วยเสื้อผ้าใหม่ กอปรด้วยจิตใจ อันเบิกบาน บนความศรัทธา ในคุณความดี แห่งการทำบุญให้ทาน ซึ่งเป็นการเกื้อกูลสูงสุด ของมนุษยชาติ เป็นการเอื้ออาทร ซึ่งกันและกัน ประกอบพิธีทำบุญตักบาตร ก่อเจดีย์ทราย ปล่อยนกปล่อยปลา ปล่อยเต่า บังสุกุลอัฐิ สรงน้ำพระพุทธรูป สรงน้ำพระสงฆ์ รดน้ำผู้ใหญ่ การสาดน้ำ และการเล่นรื่นเริง

เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ประเพณีสงกรานต์จึงมีการรดน้ำ ขอพรจากญาติผู้ใหญ่ ด้วยความเคารพสำรวม ระลึกถึงพระคุณท่านที่ได้เลี้ยงดูอุปถัมภ์มาแต่เล็กจนโต นอกจากนั้นก็ยังมี “การอาบน้ำขอศีลขอพรผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคารพนับถือตลอดถึงการขอขมาลาโทษในความผิดพลาดบกพร่องต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาที่ผ่านมาแล้วหรือจะเรียกว่า อภัยทาน ก็ได้” และ

^{๑๖๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๗๕๐.

^{๑๖๕} แปลก สนธิรักษ์, พิธีกรรมและประเพณี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๔๕.

^{๑๖๖} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สงกรานต์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๑).

^{๑๖๗} พระมหานุกอง คุณาธโร (มหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู(กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

การทำบุญปล่อยสัตว์ต่าง ๆ เช่น ปล่อยนก ปล่อยปลา ปล่อยเต่า เป็นต้น ถือว่าเป็นการสะเดาะเคราะห์ ต่ออายุตนเองให้มีอายุยืนนาน

เพื่อเป็นการระลึกถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว จะมีการประกอบพิธีบังสุกุลอัฐิเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ด้วยอานิสงส์ผลบุญดังกล่าวจะช่วยให้ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วได้อยู่ในภพภูมิที่ดียิ่งขึ้น

ปัจจุบันเมื่อถึงวันสงกรานต์ คนส่วนใหญ่จะกลับบ้านไปหาพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ รดน้ำขอพรด้วยความเคารพ เพื่อความเป็นสิริมงคล ในการเริ่มต้นปีใหม่ และเป็นการระลึกถึงพระคุณท่านที่ได้เลี้ยงดูอุปฐมาแต่เด็กจนโต เนื่องจากสังคมไทยแต่เดิมมีความผูกพันกับสมาชิกในครอบครัว ทั้งต่อวงศาภคณาญาติ และบรรพบุรุษ เมื่อถึงวันสงกรานต์ จึงเป็นวันที่จะได้แสดงความเคารพ กตัญญูต่อผู้มีพระคุณทั้งที่มีชีวิตอยู่และล่วงลับไปแล้ว

เสนาะ ผดุงฉัตร ได้กล่าวถึงคุณค่าของประเพณีสงกรานต์ว่านอกเหนือจากการปฏิบัติตามปกติประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีเพื่อชีวิต เป็นประเพณีที่มีคุณค่าต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และพระพุทธศาสนา ดังนี้คือ

๑. คุณค่าต่อครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้มีโอกาสอยู่ร่วมกันเพื่อแสดงความกตัญญูต่อกัน เช่น ลูกหลานได้มารดน้ำขอพรจากบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย และมอบของขวัญให้แก่ท่านเหล่านั้น รวมทั้งมีความกตัญญูต่อบุพพการีที่ล่วงลับไปแล้วด้วยการร่วมกันทำบุญอุทิศไปให้ท่าน

๒. คุณค่าต่อชุมชน ก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในชุมชน ร่วมกันทำบุญให้ทาน พบปะสังสรรค์ สนุกสนานรื่นเริงร่วมกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

๓. คุณค่าต่อสังคม ทำให้มีความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยการช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน พัฒนาวิถุอาาราม สถานที่สาธารณะ ตลอดจนอาคารสถานที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ให้สดใส

๔. คุณค่าต่อพระพุทธศาสนา เป็นการช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา คือ การทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสามเณร ผู้เป็นศาสนทายาท

๕. คุณค่าต่อสรรพสัตว์ ด้วยมีการปล่อยนกปล่อยปลาและสัตว์อื่นๆ เป็นการให้และต่อชีวิต ด้วยจิตเมตตาการุณย์^{๑๑๑}

กล่าวโดยสรุป ประเพณีสงกรานต์มีวิธีการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณที่ยังมีชีวิตอยู่ปฏิบัติโดยการไปรดน้ำ ขอพรด้วยความเคารพและสำรวม การแสดงความกตัญญูและการระลึกถึงบรรพบุรุษด้วยการประกอบพิธีบังสุกุลอัฐิ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เพื่ออานิสงส์

^{๑๑๑} เสนาะ ผดุงฉัตร, ประเพณีสงกรานต์, พุทธจักร, ปีที่ ๕๔ ฉบับที่ ๔ (เมษายน

ผลบุญดังกล่าวจะช่วยให้ผู้ล่วงลับไปแล้วได้อยู่ในภพภูมิที่ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีการปล่อยนกปล่อยปลาอันเป็นวิธีการสร้างความเมตตาให้เกิดขึ้น อีกทั้งในการทำบุญนี้จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสามารถสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาต่อไป

๒.๕.๓ ประเพณีสารทไทย

ประเพณีสารทนั้นมีมาก่อนครั้งพุทธกาล ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ที่ถือว่าเป็นการทำบุญในเวลาที่ดินข้าวออกรวงเป็นน้ำนม ดังนั้นพราหมณ์จึงทำพิธีรับขวัญรวงข้าวเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ข้าวในนา ส่วนศาสนาพุทธถือว่าเป็นการทำบุญเพื่อแสดงความยินดีว่า วัน เดือน ปี ได้ล่วงไปแล้วด้วยความสวัสดิมีชัย จึงทำพิธีกวณกระยาสารทไปทำบุญเพื่อระลึกถึงพระพุทธองค์และเพื่ออุทิศผลบุญให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว^{๑๒}

สมัยพุทธกาลถึงคราวที่จะทำบุญสารท พวกที่นับถือพระพุทธศาสนาก็ได้นำเอาเครื่องไทยทานในการทำบุญสารทมาถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ บางพวกที่นับถือทั้งสองอย่าง ก็ทำบุญแก่พระสงฆ์และพราหมณ์ด้วย ดังที่กล่าวกันว่า “ทำบุญแก่สมณะพราหมณาจารย์”^{๑๓} “พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนวิธีการถวายมาเป็นถวายกับผู้ทรงศีล คือพระพุทธองค์และพระอริยะสงฆ์และมีอนิสงส์ขยายมากออกไปไม่จำกัดบุคคล ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้ถวายนั่นว่าต้องการอุทิศผลบุญนั้นไปให้ใครบ้าง”^{๑๔} เรื่องนี้จึงเป็นเหตุให้มีการทำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย และมีการทำพิธีกรวดน้ำหลังการทำบุญและได้เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ พิธีกรวดน้ำไม่ใช่เฉพาะทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้ตายเท่านั้น แม้แต่กุศลพิธี บุญพิธี ทานพิธี ก็นิยมกรวดน้ำอุทิศกันมาแต่โบราณ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมและเพณีที่ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงคุณธรรมคือ ความกตัญญู เพราะจะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของการตอบแทนบุญคุณทั้งสิ้น และสะท้อนให้เห็นถึงน้ำใจดีงาม เราจะเห็นว่าการที่คนไทยส่วนใหญ่มีน้ำใจช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพราะหวังอยู่ว่าผลแห่งความมีน้ำใจ จะทำให้ไม่ตกทุกข์ได้ยาก และแปรศที่ล่วงลับไปแล้วที่เชื่อกันว่าเป็นเจ้ากรรมนายเวรประเภทหนึ่งก็จะไม่มาหลอกหลอนรบกวนสร้างความเดือนร้อนวุ่นวายด้วยว่าได้รับผลบุญที่อุทิศให้แล้ว

^{๑๒} ชัยวัฒน์ คำอินทร์, “ประเพณีวันสารทไทย”, อ้างใน ชีวิตไทย, รวบรวมโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ชุดบรรพบุรุษของเรา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐) : ๑๗๒.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

^{๑๔} จรูญ สมน้อย, อธิบายพุทธประวัติ น.ศ. ศรี ฉับสมบุรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๑), หน้า ๘๕-๘๗.

ปัจจุบัน เทศกาลสารทของไทยเรา เป็นการทำบุญตักบาตรแก่พระภิกษุสามเณรด้วยกระยาสารทพร้อมด้วยกล้วยไข่อันเป็นประเพณีขนบธรรมเนียมสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล^{๑๕} ซึ่งนอกจากจะทำบุญแล้ว ประเพณีสารทไทยก็ยังเป็นสายสัมพันธ์ระหว่างวงศาคณาญาติและวัดที่เกิดผลทำให้ ความสัมพันธ์ ระหว่างญาติ และวัดกับบ้านใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น เช่น ลูกก็คิดถึงพ่อแม่ผู้ล่วงลับ จึงไปวัดทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ พระสงฆ์ก็ได้อาศัยจุดปัจจัยไทยธรรมที่ชาวบ้านนำมาถวายไปใช้ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนเพื่อสอนให้คนในสังคมเป็นคนดีมีน้ำใจเสียสละไม่ลืมนญาติพี่น้องผู้มีพระคุณ ล้วนทำให้คนในสังคมหันมาร่วมมือช่วยเหลือกันจริงใจ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มากกว่าประโยชน์ส่วนตัว เช่น ร่วมกันจัดงานศพ พิธีทำบุญ ถวายสังฆทาน หรืออย่างประเพณีสำคัญมีประเพณีสารทไทยเป็นต้น จึงมีความสำคัญประการหนึ่งในฐานะที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว สังคม ศาสนา ประเทศชาติ และมีผลให้คนในสังคมมีความกตัญญูกตเวทิต์ช่วยเหลือเกื้อกูลอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

กล่าวโดยสรุป พิธีสารทของไทยเราทำเพื่ออุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว และอุทิศให้แก่เปรตทั้งหลาย โดยเชื่อว่าจะช่วยให้ดวงวิญญาณของญาติและเปรตหากตกทุกข์ได้ยากให้พ้นจากทุกข์ และหากเสวยสุขอยู่แล้วก็จะได้มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงนับว่าเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิต์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เพื่อสนองคุณแก่ผู้มีพระคุณ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่า ผู้ทำบุญนั้นเป็นคนดี เพราะรู้จักพระคุณของผู้มีพระคุณ และได้แสดงออกซึ่งการตอบแทนคุณด้วย ส่วนเปรตทั้งหลาย ผู้มิใช่ญาติ หากได้รับส่วนบุญก็เป็นผลพลอยได้ ถือว่าผู้ทำบุญเป็นคนเปี่ยมด้วยเมตตาธรรม กุศลผลบุญที่ทำก็คงจะกลับมาสนองให้ผู้กระทำบุญประสบความสุขความเจริญ เป็นที่รักใคร่ นับถือแก่ผู้รู้จักคุ้นเคยอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ตัวเอง และทำเพื่อประสานสามัคคีในระหว่างเพื่อนบ้าน ดังนั้น จึงถือว่าเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามอย่างหนึ่ง ที่ประชาชนพึงปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ซึ่งนอกจากเป็นการสืบทอดประเพณีอันดีงามแล้ว ยังถือว่าเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามไว้ให้คงอยู่สืบต่อไป

^{๑๕} บุญมี แทนแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียน-สโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๒.

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องความกตัญญูในปรัชญาขงจื๊อ

๓.๑ ความหมาย ความสำคัญและลักษณะของความกตัญญู

๓.๑.๑ ความหมายของความกตัญญู

ความหมายของความกตัญญูนั้น มีผู้ถามขงจื๊อเรื่องความกตัญญู ขงจื๊อได้ให้คำตอบแก่ผู้มาถามเรื่องความกตัญญูไว้แตกต่างกันอย่างนี้คือ

เมิ่งอี่จื่อ (อำมาตย์แคว้นหลู่) ถามขงจื๊อว่า อะไรคือความกตัญญู ขงจื๊อตอบว่า
อย่าทำผิดจารีตประเพณี [ความหมายของความกตัญญูนี้คือ ปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติกันในสมัยนั้น ซึ่งขงจื๊อมีชีวิตในช่วงราชวงศ์โจว ดังนั้นจารีตที่ขงจื๊อกล่าวถึงก็เป็นจารีตประเพณีของราชวงศ์โจว] เมื่อฝั้นจื่อ(ศิษย์ของขงจื๊อ ชัรบลดให้ขงจื๊อ)ถามว่า หมายความว่าอย่างไร ขงจื๊อตอบว่า ในขณะที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ ต้องปรนนิบัติรับใช้ท่านตามจารีตประเพณี เมื่อพ่อแม่ถึงแก่กรรมต้องฝังศพและเซ่นไหว้ท่านตามจารีตประเพณี^๑

จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่า ความกตัญญู หมายถึงการปรนนิบัติรับใช้บิดามารดา ช่วยทำกิจการงานต่างๆ ที่สามารถทำได้ เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรมแล้ว ก็จัดพิธีศพโดยการฝังศพแล้วเซ่นไหว้บิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว

“เมิ่งอู๋ป้อ ถามขงจื๊อว่า ความกตัญญูคืออะไร ขงจื๊อตอบว่า เป็นห่วงเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยของพ่อแม่เป็นพิเศษ”^๒ จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่า ความกตัญญู หมายถึงการเอาใจใส่ดูแลบิดามารดา ถ้าหากว่าบิดามารดาเจ็บไข้ได้ป่วย ต้องดูแลรักษาตามความสามารถของตน หรือพาไปหาหมอ หรือพาหมอมารักษาบิดามารดา หรือหาหนทางอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะสามารถรักษาบิดามารดาได้

ในคัมภีร์หลุนหวิ่ ๒/๗ (๒/๗ หมายถึง บทที่ ๒ ข้อที่๗)กล่าวว่า“จื่ออิว ถามขงจื๊อว่า ความกตัญญูคืออะไร ขงจื๊อตอบว่า ปัจจุบันนี้ ความหมายของคำว่ากตัญญูจำกัดอยู่เพียงว่า แค่สามารถเลี้ยงดูพ่อแม่ ก็ใช้ได้แล้ว ทำราวกับเลี้ยงหมา เลี้ยงม้า ถ้าหากจิตใจไม่มีความเคารพรักแล้ว จะ

^๑ ประชา ชัชศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวิ่, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๔- ๒๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

แตกต่างอะไรกับการเลี้ยงม้าเลี้ยงหมาเล่า”^๓ จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่า ความกตัญญูหมายถึงการเลี้ยงดูบิดามารดาด้วยความเคารพนอบน้อม ด้วยความรัก ความเอาใจใส่ดูแลทั้งทางร่างกายและจิตใจ ไม่ใช่สักแต่ให้อาหารอย่างเดียว

“จื่อเจี๋ย ถามขงจื่อว่า ความกตัญญูคืออะไร ขงจื่อตอบว่า เวลาปรนนิบัติพ่อแม่ฉัน ต้องขี้มึนขี้มอดอยู่เสมอ ซึ่งถือเป็นเรื่องที่ยากที่สุด ยามพ่อแม่มีกิจธุระ ลูกๆ เพียงแค่ช่วยทำ ยามมีข้าวปลาอาหาร ก็ให้พ่อแม่ได้กิน แต่สีหน้าแสดงความไม่สบายใจ เช่นนี้เรียกได้ใหม่ว่าเป็นลูกกตัญญู”^๔ จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่า ในเวลาปรนนิบัติบิดามารดาฉัน ต้องปรนนิบัติด้วยความเต็มใจ ด้วยความยินดีที่ได้ตอบแทนบุญคุณบิดามารดาที่ได้เลี้ยงดูเรามาก่อน โดยการทำอาหารให้บิดามารดารับประทานด้วยสีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส พุดจาไพเราะไม่แข็งกระด้าง

“เมิ่งอู่ป้อ (บุตรชายของเมิ่งอื่อจื่อ) ถามขงจื่อเรื่องความกตัญญู ขงจื่อตอบว่า นุพพการีจะกังวลแต่เพียงเรื่องความเจ็บไข้ได้ป่วยแห่งบุตรธิดา”^๕ (เนื่องด้วยเมิ่งอู่ป้อเป็นบุคคลที่ขึ้นชื่อเรื่องความระหว่างจนเกิดการพิพาทกับผู้อื่นเป็นประจำ ขงจื่อจึงอบรมให้เกิดสติว่านุพพการีจะรู้สึกเป็นห่วงอย่างยิ่ง หากเราได้รับบาดเจ็บ ดังนั้นจึงควรระงับอารมณ์โทสะ อย่าให้เกิดปัญหาจนบิดามารดาต้องกังวลใจ ทำเช่นนี้ก็ได้ถือถือว่าเป็นความกตัญญูแล้ว) จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่า การทำหน้าที่กตัญญูคือการประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ถูกที่ควร ไม่ให้บิดามารดาเป็นห่วงเป็นกังวล ยกเว้นแต่บุตรจะเจ็บไข้ได้ป่วยเท่านั้น ซึ่งเป็นเรื่องที่สุดวิสัย

กล่าวโดยสรุป ความกตัญญูในปรัชญาขงจื่อ หมายถึง การปฏิบัติตามจารีตประเพณี การปรนนิบัติรับใช้ บิดามารดา เลี้ยงดูด้วยความเคารพ ด้วยความเต็มใจที่ได้ตอบแทนบุญคุณบิดามารดาที่ได้เลี้ยงเรามาก่อน ปฏิบัติตนในทางที่ถูกที่ควรไม่ให้บิดามารดา รู้สึกเป็นห่วง ยกเว้นเวลาบุตรเจ็บป่วย เมื่อบิดามารดาเจ็บป่วย จะต้องดูแลรักษา เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรม จะต้องจัดการพิธีศพตามจารีตประเพณี

๓.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญู

ปรัชญาจีนได้คิดค้นและเสนอระบบจริยศาสตร์และระบบการปกครองสำหรับใช้ในสังคมของมนุษย์ครั้งแล้วครั้งเล่าอย่างนับไม่ถ้วน นักปราชญ์จีนส่วนใหญ่ให้ความสนใจในเรื่องจริยธรรมและการปกครอง อารยะธรรมจีนมีลักษณะเด่นในทางสร้างสรรค์ชีวิตความเป็นอยู่ทั้งของสังคมและปัจเจกบุคคล และดำรงความต่อเนื่องมาโดยไม่ขาดสาย

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๒๖.

^๔ ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวี่, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖.

^๕ ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนหวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บูรณหวัดรจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๗.

ชาวจีนเชื่อว่ากษัตริย์เป็นตัวแทนของพระเจ้าในโลกมนุษย์ เมื่อบรรพบุรุษของคนไปถึงแก่กรรมลง ก็จะเป็นตัวแทนของพวกคนไปอยู่ในสวรรค์กับพระเจ้า การบูชาบรรพบุรุษของชาวจีน ตั้งแต่สมัยราชวงศ์โจว (Chou) ก่อนขงจื้อเกิด มีบันทึกไว้ดังนี้

เธอได้เลือกเอาวันอันเป็นฤกษ์ดี และได้ชำระความบริสุทธิ์ตามที่กำหนดแล้ว เธอจึงได้เตรียมการบูชาเช่นสรวงค้อบรรพบุรุษของเธอ ในฤดูใบไม้ผลิ ฤดูร้อน ฤดูใบไม้ร่วง และฤดูหนาว เธอ ได้กระทำการบูชาด้วยเครื่องเซ่นที่เหมาะสมต่อต้นตระกูลในครั้งก่อน ๆ ของครอบครัวเธอ บรรพบุรุษของเธอจะ让她ได้มีชีวิตที่ยืนนานตลอดไป วิญญาณ แห่งบรรพบุรุษของเธอได้มาอยู่ที่นี้แล้ว และได้นำพรจำนวน มากมาสู่เธอ^๖

ชาวจีนจึงนิยมบูชาบรรพบุรุษมาตั้งแต่ครั้ง โบราณ และควบคู่ไปกับการเซ่นสรวงบูชา บรรพบุรุษ ชาวจีนก็ได้ให้ความเคารพนับถือพ่อแม่และปู่ย่า ตายาย ที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วย อันก่อให้เกิด หลักของความกตัญญูตเวทียี่ขึ้น ในจิตใจของชาวจีนอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งปรัชญาขงจื้อ (Confucianism) ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาจีน ได้ให้ความสำคัญในเรื่องจริยธรรมและการเมืองเป็นอย่างมาก นักปราชญ์ที่สำคัญในปรัชญาขงจื้อมีสามคนคือ ขงจื้อ เม่งจื้อ และซุนจื้อ ขงจื้อเป็นผู้ก่อตั้งสำนักโดยมีเม่งจื้อและซุนจื้อเป็นสานุศิษย์รุ่นหลังที่มาอธิบายขยายความและสืบ ต่อคำสอนของขงจื้อให้กว้างขวางออกไป

การบูชาบรรพบุรุษนั้น มีบันทึกในคัมภีร์หลุนอวี่ (The Analects of Confucius) ๓/๑๒ กล่าวไว้ว่า “บูชาบรรพชนให้ประหนึ่งว่าท่านอยู่เพียงหน้า ส่วนการบวงสรวงองค์พระเทวาก็ให้ ประหนึ่งว่าทรงประทับอยู่มีห่าง ขงจื้อกล่าวว่า หากข้า ไม่ได้ร่วมในพิธีบูชา ก็มีต่างกับการไม่ได้ บูชา”^๗ เนื่องจากการบูชาบรรพชนหรือพระเทวาก็เป็นการแสดงความกตัญญูตเวทียี่ถึงผู้มีพระคุณ ที่สำคัญยิ่ง จึงมีอาจมีกิจใดที่สำคัญเท่า ได้อีกแล้ว ดังนั้นหากอ้างว่าติดภารกิจแล้วแต่ให้ผู้อื่นทำ หน้าที่แทน เช่นนี้ก็มิต่างกับการไม่ได้บูชา หากในในยังถือบรรพบุรุษและพระเทวาเป็นผู้มีพระคุณ ไม่ว่ากิจใดก็สามารถหักก่อนได้สิ้น

ปรัชญาขงจื้อ ได้เน้นความกตัญญูตเวทียี่ให้เป็นคุณธรรมที่สำคัญ เพราะประเทศชาติจะ ดำรงอยู่อย่างสงบสุขได้ ต้องประกอบด้วยครอบครัวที่เป็นสุข เมื่อสอนให้ครอบครัวมีคุณธรรม สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข แวันแคว้นก็จะสงบสุข ประเทศชาติก็จะสงบสุข

^๖ ดร. ทวี วัฒน ภูณศรีวิวัฒน์, ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒.

^๗ ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดย อมร ทองสุก, อ่างแก้ว, หน้า ๑๔๑.

ขงจื้อ ช่วงระหว่างอายุ ๖๘-๗๒ ปี ได้รวบรวมงานเขียนซึ่งเป็นที่รู้จักกันว่า “วรรณกรรมของขงจื้อ” (Confucian Classics) จนเสร็จสมบูรณ์

ขงจื้อกับวรรณกรรมทั้งหก (Confucius and the Six Classics)

งานเขียนที่ขงจื้อรวบรวมและชำระสะสางมืออยู่ด้วยกัน ๖ เล่ม เรียกว่า “วรรณกรรมทั้งหก” (The Six Classics หรือ Liu Ching) ใน “วรรณกรรมทั้งหก” นี้ ส่วนใหญ่เป็นงานรวบรวมและชำระสะสาง มีเพียงเล่มเดียวเท่านั้นที่ขงจื้อเขียนขึ้นเองคือ บันทึกดุไบ ไม้ผลิและฤดูใบไม้ร่วง “วรรณกรรมทั้งหก” ของขงจื้อมีดังนี้

๑. หนังสือแห่งความเปลี่ยนแปลง (Book of Changes หรือ I Ching)
๒. หนังสือแห่งกวีนิพนธ์ (Book of Poetry หรือ Shih Ching)
๓. หนังสือแห่งประวัติศาสตร์ (Book of History หรือ Shu Ching)
๔. หนังสือแห่งประเพณีพิธี (Book of Rituals หรือ Li ching)
๕. ดนตรี (Music หรือ Yueh)
๖. บันทึกดุไบไม้ผลิและฤดูใบไม้ร่วง (Spring and Autumn Annals หรือ Ch'un Ch'iu)

ขงจื้อเป็นนักการศึกษาที่สำคัญยิ่งของจีน เป็นผู้ที่ดีความคำสอนที่มีมาแต่ครั้งโบราณให้ชัดเจนและมีความหมายในทางจริยธรรมยิ่งขึ้น “วรรณกรรมทั้งหก” นี้ขงจื้อเป็นผู้นำมาชำระสะสางเสียใหม่ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย พร้อมทั้งเขียนคำอธิบายและเพิ่มเติมความเห็นเข้าไว้ด้วย ดังนั้นขงจื้อนอกจากจะสืบทอดวัฒนธรรมที่มีมาแต่ครั้งโบราณให้คงอยู่เท่านั้น ยังได้เพิ่มเติมคำสอนใหม่ๆ และขยายความวัฒนธรรมเดิมนั้น จนเป็นคำสอนที่ชัดเจนขึ้นมาอีก

คัมภีร์ทั้งสี่ในปรัชญาขงจื้อ (The Four Books in Confucianism)

คัมภีร์สำคัญที่เป็นหลักในปรัชญาขงจื้อมีอยู่ด้วยกัน ๔ เล่ม เป็นคัมภีร์ที่สานุศิษย์รุ่นหลังของขงจื้อช่วยกันรวบรวมแต่งขึ้น เรียกว่า “คัมภีร์ทั้งสี่” (The Four Books) ซึ่งมีดังนี้

๑. ขงจื้อ (The Analects of Confucius หรือ Lun Yu)
๒. หลักแห่งทางสายกลาง (The Doctrine of the Mean หรือ Chung Yung)
๓. การศึกษาที่ยิ่งใหญ่ (The Great Learning หรือ Ta Hsueh)
๔. เม่งจื้อ (The Mencius หรือ Meng Tzu)^๔

เล่มแรกนั้นเป็นหนังสือรวบรวมคำสอนของขงจื้อ ที่สานุศิษย์ในสมัยหลังได้รวบรวมเขียนขึ้น ทำให้ทราบถึงแนวความคิดของขงจื้อจากหนังสือเล่มนี้เป็นส่วนใหญ่ เล่มที่สองเป็นบทหนึ่งในหนังสือแห่งพิธีกรรม (Book of Rites หรือ Li Chi) ซึ่งเชื่อกันว่า จื้อชู หลานชายของขงจื้อเป็นผู้เขียนขึ้น เล่มที่สามเป็นอีกบทหนึ่งใน หนังสือแห่งพิธีกรรม สานุศิษย์ของขงจื้อในศตวรรษที่ ๓

^๔ ดร.ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น, อ่างแล้ว, หน้า ๔๖.

และที่ ๒ ก่อน ค.ศ. เป็นผู้รวบรวมชิ้นเล่มที่สามนี้เป็นหนังสือแสดงแนวคิดของปรัชญาขงจื๊อไว้ เช่นเดียวกัน ส่วนเล่มที่สี่นี้เป็นหนังสือรวบรวมคำสอนของเม่งจื๊อนักปราชญ์ที่สำคัญในปรัชญาขงจื๊อ รองลงมาจากขงจื๊อ

ในวิทยานิพนธ์นี้รวบรวมข้อมูลเรื่องความกตัญญูในปรัชญาขงจื๊อ โดยพิจารณาจากข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ขงจื๊อ (The Analects of Confucius) หรือคัมภีร์หลุนหฺย คัมภีร์หลุนหฺวี่ คัมภีร์หลักแห่งทางสายกลาง (The Doctrine of the Mean) เป็นส่วนใหญ่เพราะในคัมภีร์เหล่านี้มีเนื้อหากล่าวถึงความกตัญญู นอกจากนี้ยังได้รวบรวมจากหนังสือตำราและวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความกตัญญูในปรัชญาของขงจื๊อ โดยเน้นเรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดา

๓.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญู

จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์ที่ขงจื๊อ ได้กล่าวถึงความกตัญญูไว้หลายข้อ ซึ่งขงจื๊อตอบแตกต่างกันตามที่ผู้มาถามขงจื๊อ สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะคือ

๑. ตอบแทนบุพพการีโดยเลี้ยงดูด้วยอาหาร ให้วัตถุสิ่งของ

การตอบแทนด้วยการเลี้ยงดูด้วยอาหาร ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๒/๘ ว่า “จื๊อเซี่ยถามขงจื๊อเรื่องความกตัญญู ขงจื๊อตอบว่า อันอิริยานั้นช่างยากนักแล หากมีกิจธุระ ผู้เข่าไว้รับเป็นภาระ ยามมีสุราโภชนะ ก็เซี่ยอาวูโสรับประทานก่อน ฉะนั้นก็ถือว่ากตัญญูแล้วอย่างนั้นฤา”^๘

๒. ตอบแทนด้วยการแสดงความเคารพอ่อนน้อม อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ปรนนิบัติด้วยจริยธรรม ซื่อสัตย์ จงรักภักดี

ลักษณะของความกตัญญูนั้น นอกจากการตอบแทนด้วยอาหารและวัตถุสิ่งของแล้ว ยังต้องมีความเคารพอ่อนน้อมต่อบุพพการีด้วย ดังปรากฏในคัมภีร์หลุนอวี่ ๒/๑ ว่า จื๊ออิ้ว ถามขงจื๊อเรื่องความกตัญญู ขงจื๊อตอบว่า อันความกตัญญูในปัจจุบัน จำกัดแต่เพียงการเลี้ยงดูก็พอแล้ว ครั้นกล่าวถึงสุนัข อาสา ก็ล้วนมีการเลี้ยงดูเหมือนกัน หากมีมีความเคารพ สองสิ่งนี้ต่างกันไยฤา”^๙

มีความอ่อนน้อมไม่แข็งข้อต่อผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่นั้นหมายรวมทั้ง บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้อง ผู้ที่มีอายุมากกว่า ผู้ปกครอง ซึ่งผู้ใหญ่ล้วนได้เคยให้การช่วยเหลือเกื้อกูลเรามาก่อนแล้ว การอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่จึงเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูอย่างหนึ่งด้วย

การอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ดังที่อิ้วจื๊อ (ศิษย์ของขงจื๊อ) กล่าวว่า “สำหรับผู้ที่มีความกตัญญูตาธรรมและภราดรธรรมแล้วชอบแข็งข้อต่อผู้ใหญ่ นั้นน้อยนักแล สำหรับผู้ที่มิแข็งข้อต่อผู้ใหญ่แล้วชอบก่อความวุ่นวายนั้นมิเคยปรากฏมาก่อนแล อันวิญญูชน

^๘ ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๘.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖- ๑๒๘.

จะยึดมั่นที่รากฐาน ครั้นรากฐานตั้งมั่นแล้วธรรมะจึงจักบังเกิด ส่วนกตัญญูตาธรรม และภราดาธรรมนั้น ไชว์ แท้ก็คือรากฐานแห่งเมตตาธรรมแล”^{๑๑}

มีความอ่อนน้อม ซื่อสัตย์ ดังเหตุการณ์ที่ขงจื้อได้เดินทางมาดูผลงานของมีจื่อเจียน ขงจื้อได้ถามขึ้นว่า เจ้าได้กระทำเช่นไรฤา จึงทำให้ประชาชนรักใคร่เจ้าได้ถึงเพียงนี้? มีจื่อเจียนตอบว่า ศิษย์เพียงแต่ปรนนิบัติต่อผู้ที่เป็นบิดา และเอ็นดูต่อผู้ที่เป็นบุตร โดยทั่วถึง สำหรับผู้ยากไร้ ศิษย์ก็ให้การดูแล สำหรับผู้ที่ประสบความสูญเสีย ศิษย์ก็แสดงความเสียใจ ขงจื้อกล่าวว่า ดีมาก แต่ยังเป็นเพียงเรื่องเล็กน้อยเท่านั้น ยังไม่เพียงพอที่จะทำให้ประชาชนรักใคร่คอก มีจื่อเจียนกล่าวว่า ผู้ที่ศิษย์ปรนนิบัติดูบิดามีอยู่ ๓ คน ผู้ที่ศิษย์ปฏิบัติดูภราดา มีอยู่ ๕ คน และผู้ที่ศิษย์ปฏิบัติดูสหามีอยู่ ๑๑ คน ขงจื้อกล่าวว่า คังนี่ถือว่าสามารถประศาสน์กตัญญูตาธรรม ภราดาธรรม และศิลปศาสตร์ได้แล้วแต่ยังมีพอที่จะเป็นที่รักใคร่ของประชาชนคอก มีจื่อเจียนกล่าวว่า ที่แห่งนี้มีผู้ที่ปราศเปรื่องเหนือข้าอยู่ ๕ ท่าน ศิษย์ได้ให้การดูแลและเคารพพวกเขาอย่างดี หากมีสิ่งใดที่ยังไม่เข้าใจ พวกเขาล้วนให้การชี้แนะแก่ศิษย์ทั้งสิ้น ขงจื่ออดใจและกล่าวว่า นี่ต่างหากที่เป็นสาเหตุหลัก”^{๑๒}

ตอบแทนด้วยการปรนนิบัติ ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๒/๕ ว่า “...ขงจื้อกล่าวแก่ฝั้นฉือว่า เม็งอีจื่อ ถามข่าวเรื่องความกตัญญู ข้าตอบเขาว่า อย่าขัดฝั้น ฝั้นฉือถามว่า หมายความว่าอย่างไร ขงจื่อตอบว่า ยามอยู่ ปรนนิบัติด้วยจริยธรรม ยามอาลัย ทำพิธีด้วยจริยธรรม บูชาด้วยจริยธรรม”^{๑๓} จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่าการปรนนิบัติรับใช้ในขอบเขตของจริยธรรมอันดี ที่ปฏิบัติตามวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมสืบทอดกันมาไม่ใช่การปรนนิบัติรับใช้ในทางไม่ดี

การตอบแทนด้วยความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ ตอบแทนด้วยความซื่อสัตย์ต่อเพื่อน ดังที่จื่อเซี่ย กล่าวว่า “พึงเคารพเมธีแทนการหลงไหลในเพศสตรี ในการปรนนิบัติบุพการี พึงปฏิบัติโดยสุดกำลังความสามารถที่มี ในการรับใช้องค์ผู้มีพินฉวยความจงรักทั้งกายา ในการคบหามิตรสหายน พึงมีดีจะต่อวาจา”^{๑๔}

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาลักษณะของความกตัญญูในปรัชญาขงจื่อ พบว่ามี ๒ ประการคือ ประการที่หนึ่ง แสดงความกตัญญูโดยการตอบแทนบุพการีโดยการเลี้ยงดูด้วยอาหาร วัตถุ

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐- ๕๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕- ๕๖.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖- ๑๒๗.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

สิ่งของ ประการที่สอง แสดงความกตัญญูโดยการแสดงความเคารพ นอบน้อม ปรนนิบัติรับใช้ด้วย จริยธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี

๓.๒ ขอบเขตของความกตัญญูในปรัชญาขงจื้อ

จากการศึกษาพบว่า ในปรัชญาขงจื้อนั้นมีคัมภีร์ที่บันทึกคำกล่าวของขงจื้อและคำกล่าวของ ศาสนุศิษย์ของขงจื้อ ไว้เป็นบทสั้นๆ รวบรวมขึ้นหลังจากขงจื้อถึงแก่กรรมแล้ว มีการแปลเป็นภาษา ต่างๆ ใช้ชื่อคัมภีร์ขงจื้อบ้าง คัมภีร์หลุนหวิ๋บ้าง ในคัมภีร์แบ่งออกเป็น ๒๐ บท แต่ละบทก็มีหลายข้อ แต่ละข้อมีความยาวของข้อความไม่เท่ากัน ซึ่งบางข้อมีเนื้อหาของความกตัญญู ดังนั้นผู้วิจัยจึงศึกษา รวบรวมเฉพาะเนื้อหาที่มีความกตัญญูอยู่ด้วย โดยสามารถจัดแบ่งเป็น ๓ ประการใหญ่ๆ คือ

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล
๒. ความกตัญญูต่อธรรมชาติ
๓. ความกตัญญูต่อบรรพบุรุษหรือเทวดา
- ๓.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล

จากการศึกษาพบว่า ขงจื้อมีทัศนะว่าสังคมที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ก็คือ สังคมที่มี “ความชอบธรรม (อี้) (Righteousness, Yi)” หมายถึง “สิ่งที่ควรจะเป็น” (The Ought of a Situation) หรือความเหมาะสมถูกต้องของเหตุการณ์ ทุกคนในสังคมต่างก็มีหน้าที่ที่เหมาะสมแก่ตนในการ ปฏิบัติ การรู้ว่าตนเองควรจะทำสิ่งใด และการทำในสิ่งที่ตนเองควรจะทำคือความชอบธรรม ทำ อย่างไม่ลังเลจึงจะเกิดความชอบธรรมขึ้นมา ขงจื้อให้ทัศนะว่าสังคมประกอบขึ้นจากรอบครัว หลายๆครอบครัวมารวมกัน ดังนั้นครอบครัวจึงเป็นพื้นฐานของสังคม “การเป็นลูกกตัญญู ย่อมเป็น รากฐานของสังคมการเมืองที่มีระเบียบอยู่ในตัวแล้ว”^{๑๔} ถ้าหากว่าสามารถจัดระบบครอบครัวให้ มั่นคง มีความสุข และความชอบธรรมได้แล้ว สังคมโดยส่วนรวมก็จะเป็นปึกแผ่น มั่นคง มีความ สงบสุขและความชอบธรรมไปด้วย ขงจื้อมองการแก้ปัญหาสังคม โดยเริ่มจากจุดเล็กที่สุดของ สังคม นั่นคือครอบครัว และให้ความสำคัญอย่างสูงยิ่งในการวางรากฐานความสัมพันธ์ที่ดีงามของ สมาชิกในครอบครัว ๕ ประการด้วยกัน เรียกว่า “ความสัมพันธ์ทั้งห้า” (The Five Relationships) คือ

๑. ความสัมพันธ์ระหว่าง บิดา(มารดา) กับบุตร(ธิดา)
๒. ความสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง
๓. ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา
๔. ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน

^{๑๔} สุวรรณฯ สถาอนันท์, กระจ่างปรัชญาจีน : ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจและ จารีต, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๒.

๕. ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าวหรือประชาชนต่อกษัตริย์^{๑๖}

ความสัมพันธ์ของมนุษย์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และความเต็มอกเต็มใจที่จะปฏิบัติต่อกันอย่างเห็นอกเห็นใจกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน หรือเรียกว่า “ถ้อยที่ถ้อยปฏิบัติ (the principle of reciprocity) ซึ่งเป็นหลักการที่บุคคลมีแนวโน้มที่จะปฏิบัติตนในแบบเดียวกันกับที่บุคคลอื่นปฏิบัติต่อเขา เพื่อให้บรรลุประโยชน์สูงสุดร่วมกัน”^{๑๗} ขงจื๊อไม่ได้กำหนดเป็นรูปแบบที่ตายตัว เมื่อมีผู้มาถามเรื่องความกตัญญูกับขงจื๊อ ขงจื๊อก็ให้คำตอบแก่ผู้ถามแตกต่างกัน ในลักษณะที่ว่า ความกตัญญูเป็นการรับรู้ทางจิตใจ แล้วกระทำตอบแทนบุญคุณโดยแสดงผ่านทางกาย ทางวาจา และทางจิตใจ ในทางที่เห็นว่าควร ถูกต้อง ดีงาม เหมาะสมตามจารีต มนุษยธรรม ประพฤติในสิ่งที่ควรจะเป็น มีลักษณะของการถ้อยที่ถ้อยปฏิบัติ มีการเอาใจเขามาใส่ใจเรา แสดงความกตัญญูออกมาตามรูปแบบความสัมพันธ์ เช่น บิดา-บุตร พี่-น้อง ดังนั้นในวิทยานิพนธ์นี้จึงได้กล่าวขอบเขตของการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบุคคล ในปรัชญาขงจื๊อเป็น ๕ ประการด้วยกันตามความสัมพันธ์ทั้งห้า คือ

๑. ความกตัญญูต่อบิดามารดา
๒. ความกตัญญูต่อพี่
๓. ความกตัญญูต่อสามี-ภรรยา
๔. ความกตัญญูต่อเพื่อน
๕. ความกตัญญูต่อเจ้านาย(ผู้ปกครอง)หรือกษัตริย์

วิธีแสดงความกตัญญูในปรัชญาของขงจื๊อมีอธิบายดังต่อไปนี้

๓.๒.๑.๑ ความกตัญญูต่อบิดามารดา

คำสอนของขงจื๊อในเรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดา^{๑๘} ขงจื๊อให้ความสำคัญสูงมาก จนนับได้ว่าเป็นพื้นฐานจริยธรรมของปรัชญาขงจื๊อ การแสดงความกตัญญูถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติต่อบิดามารดาด้วยจริยธรรม ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื๊อ ๒.๕ ว่า

เม่งจื๊อ (อำมาตย์นครลู่) ถามเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่ ขงจื๊อตอบว่า อย่าขัดกับจริยธรรม เมื่อช่วมซี (ศิษย์ของขงจื๊อ) ขับรถ (ให้ขงจื๊อ) ขงจื๊อบอกกับ (ช่วมซี) ว่า เม่งซุน (ชื่อของเม่งจื๊อ) ถามเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่ เราตอบว่า อย่าขัดกับ

^{๑๖} ดร.ทวีวัฒน์ ปุณฺณพจนการิกวิวัฒน์, ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น, อ่างแก้ว, หน้า ๔๘-๕๔.

^{๑๗} วุฒิชัย ตันตระบัณฑิตย์, “ปัญหาการใช้ความกตัญญูคเวทีของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย”, รายงานการศึกษาอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น), ๒๕๔๔, หน้า ๒๕.

จริยธรรม ส่วนซีกกล่าวว่า หมายความว่าอะไร ขงจื๊อกล่าวว่า ในขณะที่พ่อแม่มีชีวิต
ปรนนิบัติด้วยจริยธรรม เมื่อถึงแก่กรรม ฝังตามจริยธรรม^{๘๔}

ในครอบครัวชาวจีน “จะให้ความเคารพบิดาอย่างสูง ผู้เป็นพ่อจะเป็นผู้มีบทบาทและ
รับผิดชอบในกิจการของครอบครัวในเบื้องต้น และผู้เป็นพ่อก็จะให้ความสำคัญกับบุตรชายคนโต
มากที่สุด เนื่องจากบุตรชายคนโตของครอบครัว จะขึ้นมาเป็นผู้รับผิดชอบกิจการแทนบิดา”^{๘๕} หาก
จะพิสูจน์ว่าใครคนหนึ่งจะมีความกตัญญูต่อบิดามารดาหรือไม่ นั่น ก็สามารถดูได้จากพฤติกรรม
ของเขาทั้งในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ทั้งที่บิดามารดาถึงแก่กรรมไปแล้ว ดังมีปรากฏอยู่ใน
กัมภีร์หลุนหวี่ ๑/๑๑ ว่า “ขงจื๊อกล่าวว่า จงดูปณิธานของเขาในขณะที่บิดายังมีชีวิตอยู่ จงดู
พฤติกรรมของเขาหลังจากที่บิดาถึงแก่กรรมไปแล้ว ถ้าหากหลังจากที่บิดาถึงแก่กรรมไปแล้ว ๓ ปี
เขายังคงยืนหยัดกระทำตามหลักการที่ถูกต้องของบิดา ก็นับได้ว่าเขาผู้นั้นคือ ลูกกตัญญู”^{๘๖} บิดากับ
บุตรชายนั้นถือเป็นพื้นฐานหลักของครอบครัว “บุตรชายจะได้รับการปลูกฝัง และปฏิบัติต่อบิดาใน
ฐานะลูก เขาจะอยู่ในฐานะพ่อเมื่อเขามีสลูก”^{๘๗} ซึ่งช่วงเวลาที่บิดามารดามีชีวิตอยู่ ผู้เป็นบุตรจะต้อง
เลี้ยงดูบิดามารดา เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรมไปแล้ว ผู้เป็นบุตรจะต้องจัดการพิธีศพให้ อีกทั้งยังต้อง
ไว้ทุกข์ให้บิดามารดาเป็นเวลา ๓ ปีด้วย เมื่อทำได้อย่างนี้จึงถือว่า ได้ตอบแทนบุญคุณของบิดามารดา
แล้ว และจัดว่าเป็นลูกกตัญญูได้แล้ว

จากการศึกษาพบว่า การแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดานั้นสามารถแยกอธิบายให้ละเอียด
เป็น ๒ ช่วงเวลา อย่างนี้ คือ

- ก. การปฏิบัติในเวลาที่มีบิดามารดามีชีวิตอยู่
- ข. การปฏิบัติในเวลาที่มีบิดามารดาล่วงลับไปแล้ว
- ค. การปฏิบัติในเวลาที่มีบิดามารดามีชีวิตอยู่

การเลี้ยงดูบิดามารดาด้วยความเคารพ

จากการศึกษาพบว่า การปรนนิบัติบิดามารดาเป็นหน้าที่ที่สำคัญของบุตรธิดา ซึ่งวิธีแสดง
ความกตัญญูสามารถทำได้โดยการแสดงความเคารพต่อบิดามารดา ดังปรากฏในกัมภีร์หลุนหวี่ ๑.๒

^{๘๔} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, กัมภีร์ขงจื๊อ, แปลโดย ล.เสถียรสุด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่ง
นคร, ๒๕๑๗), หน้า ๘๓.

^{๘๕} อาร์ซีเจ บำหม, หลักคำสอนของขงจื๊อ, แปลโดย ครองแผน ไชยชนะสาร, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
(กรุงเทพมหานคร : เติลพี การพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๓๗.

^{๘๖} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), กัมภีร์หลุนหวี่, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕.

^{๘๗} นิพาดา วิริยะวงศ์พานิช(เรียบเรียง), แก่นขงจื๊อ : ความหมายแห่งชีวิตแท้จริง และ
ปัญญาที่ยิ่งใหญ่, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐.

ที่กล่าวว่า “การแสดงความเคารพต่อบิดามารดา เป็นรากฐานแห่งความดี” นอกจากนี้ซึ่งการเลี้ยงดู บิดามารดาต้องเลี้ยงดูด้วยความเคารพ ไม่ใช่สักเพียงแต่เลี้ยงเท่านั้นดังในคัมภีร์ขงจื๊อ ๒/๗ ว่า

จื่ออิวถามเรื่องกตัญญู ขงจื๊อกล่าวว่า ในปัจจุบันนี้ เมื่อพูดถึงความกตัญญูต่อ พ่อแม่ (หมายถึง) เลี้ยงพ่อแม่ (ให้มีชีวิตอยู่) ได้เท่านั้น (ถ้าเช่นนี้) หมากับม้า ก็ได้รับการ เลี้ยง (ให้มีชีวิตอยู่เช่นกัน) (การเลี้ยงพ่อแม่ถ้า) ไม่ประกอบด้วยความเคารพ ก็จะ แตกต่างกันอย่างใด (กับการเลี้ยงหมาเลี้ยงม้า)^{๒๒}

ไม่พูดจาคัดค้านรุนแรง

การเลี้ยงดูบิดามารดา นั้น ในบางครั้งถ้าเห็นว่าบิดามารดาทำอะไรผิดพลาด ก็ต้องพูดด้วยความ เคารพอ่อนน้อม เพื่อไม่ให้บิดามารดาเสียใจ ต้องเลือกพูดใน โอกาสและเวลาที่เหมาะสม เมื่อมี โอกาสพูดแล้วจะต้องไม่พูดจาคัดค้านรุนแรง การไม่พูดคัดค้านดังในคัมภีร์ขงจื๊อ ๔/๑๘ ว่า

ขงจื๊อกล่าวว่า การปรนนิบัติพ่อแม่ (เมื่อพ่อแม่ทำอะไรผิดพลาด) ต้องตักเตือน ด้วยความอ่อนน้อม เมื่อเห็นว่าความคิดเห็น (ของตน) ไม่เป็นที่ (พอใจของพ่อแม่ที่ จะ) ทำตาม ก็ต้องเคารพไม่คัดค้าน (รอเวลาที่จะพูดอีก เช่นนี้แม่จะ) ลำบากเหน็ด ยาก ก็ไม่ (ควร) น้อยใจเสียใจ^{๒๓}

การรับผิดชอบตนเองโดยไม่ให้บิดามารดาเป็นห่วง

บุตรธิดาจะต้องรับผิดชอบตนเองในการทำงานต่างๆ จะต้องทำด้วยความรอบคอบเพื่อ ไม่ให้บิดามารดาเป็นห่วงเป็นกังวล ยกเว้นเฉพาะเวลาที่บุตรธิดาเจ็บป่วยเท่านั้นคัมภีร์ขงจื๊อ ๒/๖ ว่า “เม่งบุเปก (บุตรของเม่งอื่อจื่อ) ถามเรื่องกตัญญูต่อพ่อแม่ ขงจื๊อกล่าวว่า ควรให้พ่อแม่เป็นห่วง เฉพาะ (ขณะ) ป่วยเท่านั้น (นอกจากความเจ็บป่วยซึ่งเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้แล้ว ไม่ควรทำอะไรให้พ่อแม่ เป็นห่วง)”^{๒๔}

ไม่เดินทางไปในที่ห่างไกล

การทำงานของบุตรธิดาหากว่าต้องเดินทางไปทำงานที่ไกลจากบ้านขงจื๊อได้กล่าวถึงบุตรที่ ไปไกลจากบิดามารดาและหากจำเป็นต้องไปไกลก็ไม่ควรไปไกลในที่ที่ไม่ได้บอกก่อนว่าจะไป ใน คัมภีร์ขงจื๊อ ๔/๑๕ กล่าวว่า “ขงจื๊อกล่าวว่า เมื่อพ่อแม่ยัง (มีชีวิต) อยู่ ไม่เดินทางไปในที่ห่างไกล ถ้าจะ เดินทางไป จะต้องไป (ในถิ่นที่อยู่) ที่แน่นอน”^{๒๕} เพราะการไปสู่ถิ่นที่ไม่แน่นอนจะทำให้ติดต่อกัน

^{๒๒} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื๊อ, แปลโดย ล.เสถียรสุด, อ้างแล้ว, หน้า ๘๓.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

ไม่ได้ ถ้าหากบิดามารดาเสียชีวิตก็จะไม่ทราบข่าวเนื่องจากเพื่อนบ้านไม่ทราบว่าบุตรไปอยู่ที่ใด และทำให้บิดามารดาข่มนอนตายคาไม่หลับ วิญญาณจะไม่ไปสู่สุคติ

ถ้าหากว่าบุตรเดินทางไปไกลไม่ทราบว่าบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว ก็จะไม่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาตอบแทนพระคุณท่านอีกทั้งจะไม่ได้จัดงานศพให้ท่านด้วย เมื่อเวลาผ่านไปก็จะไม่มีโอกาสได้ย้อนเวลากลับมาอีกเพราะการจัดงานศพมีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ดังตัวอย่างเหตุการณ์นี้ว่า

“ขงจื้อเดินทางไปแคว้นฉี ระหว่างทางได้ยินเสียงร้องไห้ที่เสว้าโสคมมาก จึงส่งคนขับรถม้าว่า “ตรงไปทางนั้นดู เสียงร้องไห้ประหลาดแท้ ฟังแล้วสลบใจ แต่ไม่กล้าเสียงโหยให้ในงานศพ”

ปรากฏว่า พบชายประหลาดคนหนึ่งนั่งซุกซาว มือถือเคียว ขึ้นร้องไห้ด้วยความเสียใจที่ริมฝั่งแม่น้ำ ขงจื้อรับลงจากรถ ถามเขาว่า “พอจะบอกข้าฯได้หรือไม่ว่าท่านคือ...”

คนประหลาดตอบว่า “ข้าฯคือ ชิวอู๋จื่อ”

ขงจื้อถามอีกว่า “ท่านไม่ได้จัดงานศพ โฉนจึงร้องไห้อย่างโสกเสว้าเสียใจถึงเพียงนี้?”

ชิวอู๋จื่อตอบว่า “ข้าฯมีความผิดสาครรจ์ ๓ ข้อ เพิ่งจะรู้ตัว แต่เสียใจก็ไม่มีประโยชน์แล้ว”

ขงจื้อถามว่า “พอจะบอกข้าฯได้ไหมว่าคือ เรื่องอะไร?”

ชิวอู๋จื่อตอบว่า “ข้าฯเอาแต่ใจคิดว่าแสวงหาความรู้ในวัยหนุ่มทอดทิ้งพ่อแม่ ออกท่องเที่ยวทั่วแผ่นดิน กระทั่งข้าฯกลับบ้านเกิด ก็พบว่าพ่อแม่จากโลกไปนานแล้ว นี่คือเรื่องแรก ต่อมา ข้าฯได้เป็นขุนนางที่แคว้นฉี ซึ่งเจ้าแคว้นทรงเยอหยิ่งหลงตน ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม หมกมุ่นสุรานารี ข้าฯไม่สามารถทัดทานยับยั้ง เท่ากับบกพร่องในหน้าที่ นี่คือเรื่องที่สอง เพื่อนๆที่เคยสนิทแน่มแน่นแฟ้น ก็ค่อยๆตีกด้วยเหตุดังกล่าว นี่คือเรื่องที่สาม กาลเวลาผ่านไปไม่ย้อนกลับ พ่อแม่ถึงแก่กรรมแล้ว ไม่มีทางได้พบหน้าอีก ก็คิดจะเลี้ยงดูพ่อแม่ให้ดี ก็ไม่มีโอกาสแล้ว”

ขงจื้อกล่าวแก่ลูกศิษย์อย่างสะทอนใจว่า “ได้ยินชัดหรือไม่ คำพูดของชิวอู๋จื่อคือคำเตือนสติที่ดีมาก”^{๒๖}

จากตัวอย่างข้างต้นทำให้ทราบว่าบุตรที่เดินทางไปไกลไม่ทราบว่าบิดามารดา เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตลงแล้ว บุตรนั้นก็ไม่มีโอกาสได้เลี้ยงดูบิดามารดาไม่มีโอกาสจัดงานศพ คิดจะ

^{๒๖} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อธิคม สวัสดิ์ปัญญา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เด้าประยุกต์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑.

กลับมาดูแลปรนนิบัติบิดามารดาก็ไม่มีโอกาสอีกแล้ว ฉะนั้นบุตรที่มีโอกาสเลี้ยงดูบิดามารดาตอบแทนบุญคุณท่านก็ต้องรีบทำ อย่าปล่อยให้เวลาและโอกาสให้ล่วงเลยไป แล้วมาเสียใจทีหลังก็ไม่อาจจะย้อนเวลากลับมาได้

การจัดงานศพไม่ควรจัดเตรียมล่วงหน้า

การจัดงานศพนั้น ถ้ายังไม่เสียชีวิตก็ไม่ควรจัดเตรียมไว้ล่วงหน้า แม้ว่าจะมีสุขภาพแข็งแรง หรือจะมีสุขภาพไม่แข็งแรง เจ็บไข้ได้ป่วยก็ไม่ควรจัดเตรียมงานศพล่วงหน้า ดังมีเหตุการณ์ว่า

ตอนที่ขงจื้อพำนักอยู่ในแคว้นซ่ง หวนฉุยเตรียมโลงหินให้ตัวเอง ใช้เวลาถึง ๓ ปี ยังสร้างไม่เสร็จ กลับเล่นเอาพวกช่างหินเหน็ดเหนื่อยแทบขาดใจ ขงจื้อกล่าวว่า “ถ้างานศพต้องจัดอย่างฟุ้งเฟ้อเหมือนนี้มีสุ่ปล่อยให้ซากศพเน่าเหม็นโดยเร็ว”

หยันโฮ่วถามว่า “ตามจารีตพิธีนั้นงานศพไม่ควรจัดเตรียมล่วงหน้า ทำไมต้องกำหนดเช่นนี้”

ขงจื้อกล่าวว่า “ขอยกตัวอย่างกษัตริยราชเพื่ออธิบายเรื่องนี้ เมื่อสวรรคตแล้ว เหล่าเสนาอำมาตย์จะช่วยกันตั้งพระราชเกียรตินามแด่พระองค์ จากนั้นทำพิธีเสี่ยงทายเพื่อเลือกวันฝังพระศพแล้วสร้างศาลบูชา เหล่านี้เป็นหน้าที่ของเหล่าเสนาอำมาตย์ ไม่มีเหตุผลต้องจัดเตรียมล่วงหน้า ยิ่งไม่ต้องพูดถึงการจัดเตรียมด้วยตัวเอง”^{๒๑}

จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่าไม่ต้องจัดเตรียมงานศพตนเองไว้ล่วงหน้า หน้าที่การจัดเตรียมงานศพนั้นควรเป็นหน้าที่ของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่จะช่วยกันจัดงานให้

ข. การปฏิบัติในเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่แล้ว

การจัดการพิธีศพให้บิดามารดาอย่างเต็มกำลังของตน

จากการศึกษาพบว่า ขงจื้อสอนให้ปรนนิบัติเลี้ยงดูบิดามารดาในเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่แล้ว เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตลง ก็เน้นให้มีการจัดการพิธีศพอย่างเต็มกำลังของตน ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๘/๑๕ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า เมื่ออยู่นอกบ้าน (รับราชการ โดย) รับใช้อำมาตย์ อยู่ในบ้านปรนนิบัติพ่อและพี่ เรื่องงานศพ ไม่กล้าไม่ทำโดยเต็มสติกำลัง ไม่ให้สุรารบกวน”^{๒๒}

การเตรียมอุปกรณ์ในการจัดพิธีศพ

การเตรียมอุปกรณ์ในการจัดพิธีศพนั้น ให้จัดเตรียมอุปกรณ์ตามฐานะของครอบครัว ถ้ามีฐานะมั่งคั่งร่ำรวย ให้เตรียมอุปกรณ์พอประมาณ โดยระวังไม่ให้ฟุ่มเฟือยจนเกินไป ถ้ายากจนก็ฝังศพให้เรียบร้อยไม่ทิ้งขว้าง รูปแบบที่จัดทำนั้นอาจจะสำคัญ แต่ว่าขงจื้อให้เน้นการทำด้วยใจเศร้า

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๗.

^{๒๒} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล.เสถียรสุด, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔.

โศกอาลัย และในพิธีเช่นสรวงก็ให้นั้นการทำด้วยใจศรัทธา เมื่อทำด้วยใจเศร้า โศกอย่างแท้จริงแล้ว
ถึงแม้ว่ารูปแบบจะหยาบลวกบ้างก็สามารถทำได้ ดังปรากฏเหตุการณ์ว่า

จ้ออีว(ศิษย์ของขงจื้อ) ถามว่า “เวลาประกอบพิธีศพ ต้องเตรียมของอะไรบ้าง”
ขงจื้อตอบว่า “ให้กำหนดตามฐานะของครอบครัว”
ขงจื้อกล่าวว่า “ถ้ามั่งคั่งหน่อย ต้องระวางอย่าฟุ่มเฟือยจนเกินไป ถ้ายากจนมาก เพียง
อย่างหิ้งข้างศพญาติพี่น้องให้เป็นที่อุจาดตา ก็ไม่มีใครตำหนิแล้ว ความหมายของพิธี
ศพ หากรูปแบบเหนือกว่าขนบจารีต แต่ไม่โศกเศร้าอาลัยเลย ก็มีผู้ความ โศกเศร้า
อาลัยเหนือกว่าขนบจารีต แต่รูปแบบไม่สอดคล้องกับขนบจารีต พิธีเช่นสรวงก็
เช่นกัน หากรูปแบบเหนือกว่าขนบจารีต แต่ใจไม่ศรัทธา ก็มีผู้ใจเปี่ยมด้วยศรัทธาแต่
รูปแบบออกจะหยาบลวกบ้าง”^{๒๘}

รูปแบบต่างๆ ในพิธีศพนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อเปลี่ยนอุปกรณ์ในพิธีศพแล้ว ทำให้
ประหยัดค่าใช้จ่าย และคนส่วนมากก็ทำ ขงจื้อยอมรับได้กับการปรับเปลี่ยนจารีตด้วยเหตุผลทาง
เศรษฐกิจ

การสวมหมวกในพิธีศพ

ในการประกอบพิธีศพนั้น มีการสวมหมวกที่จารีตกำหนดให้ใส่ในงานศพ ขงจื้อเห็นด้วย
กับการเปลี่ยนวัสดุที่นำมาใช้ทำหมวก ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๘/๓๖ว่า

ขงจื้อกล่าวว่า หมวกลินินเป็นสิ่งที่กำหนดไว้ในจารีตแต่ตอนนี้ผ้าฝ้ายถูก
นำมาใช้แทนเป็นเพราะเศรษฐกิจ แล้วเราก็เห็นด้วยกับการปฏิบัติอย่างนี้ของคน
ทั่วไป ส่วนจารีตของการเข้าพิธีนั้นมีว่าให้โค้งศีรษะก่อนขึ้นห้อง โถง แต่ตอนนี้กลับ
โค้งศีรษะหลังจากเข้าสู่ห้องโถงแล้ว ถือเป็นการอวดดี เราจะโค้งศีรษะก่อนเข้าสู่
ห้องโถงต่อไป แม้ว่าจะขัดกับสิ่งที่คนอื่นกระทำก็ตาม”^{๒๙}

การปรับเปลี่ยนแบบแผนหรือจารีตของขงจื้อนี้เป็นการใช้ของเก่าเป็นบรรทัดฐานและ
ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมเพราะวัสดุราคาถูกกว่า เป็นการประหยัดค่าใช้จ่าย แต่ก็ยังคงมีการสวม

^{๒๘} อองซุก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อธิคม สวัสดิญาณ, อ่างแล้ว, หน้า ๒๑๖.

^{๒๙} ศรีัญญา อรุณขจรศักดิ์, “ภาษาและความเป็นจริงในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงและคัมภีร์ขงจื้อ”,
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๒, หน้า
๑๕.

หมวกในพิธีศพจึงไม่ได้ทำให้แก่นสำคัญของพิธีกรรมเสียไป ซึ่งหมวกลินินในที่นี้ อาเธอร์ วาเลย์ ได้อธิบายว่า “เป็นหมวกที่จารีตกำหนดให้ใส่ในงานศพ”^{๑๑}

การสวมใส่เสื้อผ้าในพิธีศพ

การเลือกใช้สีผ้านั้นควรใส่ผ้าปอเป็นเสื้อนอก เสื้อสีดำต้องสวมกับเสื้อหนังสือดำ เสื้อขาวต้องสวมกับเสื้อหนังสือขาว เสื้อสีเหลืองต้องสวมกับเสื้อหนังสือขจีจอกสีเหลือง ไม่ใส่ผ้าสีเขียวแก่อกสีแสด สีเขียวแก่อกสีแสด ไม่ใช้ผ้าสีแดงกับสีม่วงออกสีแดง ดังในคัมภีร์ขงจื๊อ ๑๐/๖ ว่า

บัณฑิตไม่ใช้ผ้าสีเขียวแก่อกสีแสด (กับ ไม่ใช้ผ้า) สีเขียวแก่อกสีแสดก็ขึ้นเสื้อ ไม่ใช้เสื้อผ้าชุดอยู่กับบ้านที่เป็นสีแดงกับสีม่วงออกสีแดง ในฤดูร้อน ใช้ผ้าปอละเอียดกับปอหยาบเป็นเสื้อนอกแต่ต้องสวมอยู่ชั้นนอก เสื้อดำต้องสวมกับเสื้อขาวหนังสือดำ เสื้อขาวต้องสวมกับเสื้อหนังสือขาว เสื้อเหลืองต้องสวมกับเสื้อหนังสือขจีจอกสีเหลือง เสื้อหนังสือสวมอยู่กับบ้านต้องยาว แขนขวาคองสั้น จะต้องมียี่สิบสองนิ้ว ความยาวต้องยาวเท่าตัวและเพิ่มอีกครั้งหนึ่ง หนังสือขจีจอกหนาทึบเย็บแน่น เมื่อเลิกไว้ทุกข์ ใช้เครื่องประดับได้ทุกอย่าง ผ้าถุงที่ไม่ใช่ (สำหรับใช้กับ) เครื่องเต็มยศ จะต้องตัดส่วนล่างออก เสื้อหนังสือและผ้า หมวกดำ จะไม่สวมไปงานศพหรืองานเช่นศพ วันขึ้นปีใหม่ ต้องสวมเครื่องเต็มยศไปถวายพร ^{๑๒}

การใส่เสื้อผ้านั้นมีกล่าวไว้ดังข้อความข้างต้น แต่หากว่าครอบครัวใดไม่มีเสื้อผ้างกล่าวหรือไม่สามารถหามาใส่ได้ก็ควรเลือกใส่ตามฐานะทางเศรษฐกิจและประเพณีนิยม

การฝังศพบิดามารดา

การฝังศพให้บิดามารดา ศิษย์ของขงจื๊อให้จัดการตามประเพณีที่ทำการ ดังปรากฏในคัมภีร์หลุนหวี่ ๑/๕ เจิงจื๊อ กล่าวว่า “ต้องจัดงานศพให้พ่อแม่ตามประเพณี ต้องเช่นไหว้บรรพบุรุษด้วยความเคารพจริงใจ การปฏิบัติเช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดประเพณีเมตตากรุณาและซื่อสัตย์ในหมู่ประชาชน”^{๑๓} ประเพณีที่ขงจื๊อสอนในการประกอบพิธีศพนั้น ให้ใช้วิธีฝังศพ โดยบรรจุศพไว้ในโลงไม้ซึ่งมี ๒ ชั้น ได้แก่ โลงไม้ชั้นในหนา ๔ นิ้ว โลงไม้ชั้นนอกหนา ๕ นิ้ว นำไปกลบฝังตามลักษณะอนุสาวรีย์ตามธรรมชาติของเนินเขา ไม่ก่อดินสร้างสุสานเป็นพิเศษ และไม่ปลูกต้นไม้เพื่อเป็นเครื่องหมายข้างหน้าหลุมศพ ดังที่ขงจื๊อกล่าวว่า “ให้ใช้โลงไม้ ชั้นในหนา ๔ นิ้ว ชั้นนอกหนา ๕ นิ้ว

^{๑๑} Arthur Waley, tr, *The analects of Confucius*, (London : Unwin Paperback, 1988), p. 138.

^{๑๒} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื๊อ, แปลโดย อ.เสถียรสุด, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๘.

^{๑๓} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวี่, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘.

บรรจุกุศพลบฝังตามลักษณะนูนเว้าธรรมชาติของเนินเขาพื้นภูมิ ไม่ก่อดินสร้างสุสานเป็นพิเศษ และไม่ปลูกต้นไม้เป็นเครื่องหมายหน้าหลุมศพ”^{๑๔} เรื่องนี้สอดคล้องกับหนังสือที่ออกชกบันทึกไว้ว่า “ขงจื๊อกล่าวว่า หลุมฝังศพสมัยโบราณ ห้ามพูนเนินดินเหนือหลุม และห้ามปลูกต้นไม้ไว้จำแนกพุดถึงลักษณะของหลุมฝังศพแล้ว ข้าฯเคยเห็นแบบเหลี่ยมนูน แบบยาวราบ แบบ ขวาน หน้าเล็ก หลังใหญ่”^{๑๕}

สำหรับการจัดงานศพให้บิดามารดานั้น ถ้าหากว่าบุตรยากจนเงินทอง ไม่สามารถซื้อโลงมาประกอบพิธีศพได้ บุตรก็สามารถแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาได้ถึงแม้จะไม่จัดพิธีฝังศพอย่างใหญ่โต โดยขงจื๊อมีความเห็นว่า ควรทำตามฐานะการเงินของตน แม้ว่าจะยากจนไม่มีเงินซื้อโลง แต่แค่ใช้เสื่อรำแพนห่อศพแล้วกลบฝัง ก็จัดว่าถูกต้องตามขนบจารีตแล้ว ดังเหตุการณ์ที่

จื่ออู่(ศิษย์ของขงจื๊อ) กล่าวว่า “ความยากจนเป็นเรื่องน่าเศร้า ยามพ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ ไม่สามารถเลี้ยงพ่อแม่ให้ดี ยามพ่อแม่ถึงแก่กรรม ไม่สามารถประกอบพิธีฝังศพให้ดี”

ขงจื๊อกล่าวว่า “ถ้าทำให้ดีที่สุดในท่าที่จะทำได้ ต่อให้ต้องเคี้ยวรากผัก คั้นน้ำเปล่าก็สามารถทำให้พ่อแม่สบายอกสบายใจ ใครว่านี่คือ ความกตัญญูที่ไม่ถึงที่สุด ต่อให้ไม่มีเงินเตรียมโลงไม้ แค่ใช้รำแพนห่อศพกลบฝัง ไม่ทิ้งศพให้เป็นที่อูจาดคา ก็จัดว่าถูกต้องตามขนบจารีตแล้ว ใครว่านี่คือความกตัญญูที่ไม่ถึงที่สุด มองในแง่นี้มันเกี่ยวอะไรกับความยากจนด้วย”^{๑๖}

การแสดงความรักใคร่โศกในพิธีศพ

จากการศึกษาพบว่า การแสดงความเศร้าโศกในพิธีศพเป็นสิ่งสำคัญมากในการแสดงความอาลัยและความกตัญญู ยิ่งแสดงความเศร้าโศกได้อย่างจริงใจก็ยิ่งดี เพื่อแสดงถึงความสูญเสียบุคคลที่เป็นที่รักที่เคารพที่สำคัญในชีวิต

การแสดงความรักใคร่โศกนั้นขงจื๊อนั้นว่าจะต้องเป็นการเศร้าโศกอย่างจริงใจ ต้องแสดงถึงความรู้สึกเสียใจกับการจากไปอย่างไร้วันกลับของผู้เสียชีวิต ไม่ใช่การเสแสร้ง ดังมีปรากฏในคัมภีร์ขงจื๊อ ๑๑/๕ ว่า “งวนเหยียงถึงแก่กรรม ขงจื๊อร้องไห้อย่างเศร้าโศก ผู้ติดตามกล่าวว่า คุณครูเศร้าโศกมากเหลือเกินแล้ว (ขงจื๊อกล่าว) ว่า เศร้าโศกเหลือเกินหรือไม่เศร้าโศกมากสำหรับคนคนนี้

^{๑๔} ออกชก, ขงจื๊อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อธิคม สวัสดิญาณ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑- ๒๒๒.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕- ๒๑๖.

แล้วจะเศร้าโศกมากให้แก่คนไหน”^{๓๑} จะเห็นได้ว่าขงจื้อเน้นความรู้สึกเศร้าโศกอย่างสุดซึ่งในพิธีศพมากกว่าการจัดพิธีศพให้ใหญ่โตฟุ่มเฟือย ดังปรากฏใน คัมภีร์ขงจื้อ ๑๑/๑๐ ว่า

งวนเอียงถึงแก่กรรม บรรดาศิษย์จะทำศพเป็นงานใหญ่ ขงจื้อกล่าวว่า อย่าทำ (เป็นงานใหญ่) แต่ บรรดาศิษย์ได้ฝังเป็นงานใหญ่ ขงจื้อกล่าวว่า ฮ่วย (ซึ่งงวนเอียง) ถือว่าเราเหมือนกับพ่อ แต่เราไม่สามารถถือว่าฮ่วยเหมือนกับลูกเรา (การฝังศพครั้งนี้) ไม่ใช่เราทำ พวกศิษย์ทำเอง^{๓๒}

อีกตัวอย่างหนึ่ง ของการแสดงความเศร้าโศกในพิธีศพ ที่ขงจื้อเน้นให้แสดงความเศร้าโศกอย่างลึกซึ้ง เพื่อแสดงให้เห็นถึงการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักเคารพไป ดังในคัมภีร์ขงจื้อ ๓.๔ ว่า

เมื่อหลิงฟั้ง (Lin Fang) ถามขงจื้อว่า อะไรคือสิ่งสำคัญที่สุดในจารีตพิธีกรรม ขงจื้อตอบว่า เป็นคำถามที่สำคัญมาก กรณีพิธีกรรมทั่วไปการจัดพิธีอย่างเรียบง่าย ย่อมดีกว่าการจัดอย่างหรูหราฟุ่มเฟือย ส่วนพิธีศพ การมีความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจกับการจากไปของผู้ตาย ย่อมสำคัญกว่าการมุ่งเน้นสนใจความพิธีพิถันในการพิธี^{๓๓}

จากคัมภีร์ข้างต้นจะเห็นได้ชัดว่าขงจื้อให้ความสำคัญกับความรู้สึกในพิธีอย่างมาก และที่น่าสังเกตเพิ่มเติมคือเราไม่จำเป็นต้องคงรูปแบบของขนบจารีตให้เหมือนเดิมแต่สิ่งที่ต้องคงไว้คือความรู้สึกอันน่าจะเป็นแก่นแกนของตัวขนบจารีตเอง นั่นคือความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจ

การเซ่นไหว้

เมื่อจัดการพิธีศพให้บิดามารดาเรียบร้อยแล้ว บุตรธิดาต้องทำการเซ่นไหว้โดยเตรียมอาหารสิ่งของสำหรับเซ่นไหว้บิดามารดาที่ล่วงลับไปรวมทั้งเซ่นไหว้บรรพบุรุษของตนที่ล่วงลับไปแล้วด้วย ดังในคัมภีร์ขงจื้อ ๒/๒๕ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า เซ่นไหว้บรรพบุรุษที่ไม่ใช่บรรพบุรุษของตนเป็นการเซ่นไหว้เพื่อประจบสอพลอ ประสบเรื่องที่ควรจะทำ เพราะเป็นการกระทำที่ชอบด้วยเมตตากรุณา แต่ไม่กระทำไม่ใช่เป็นคน กล้าหาญ”^{๓๔} จะเห็นได้ว่าขงจื้อสอนให้เซ่นไหว้บรรพบุรุษของตนที่ล่วงลับด้วยความเคารพแต่ไม่ได้สอนในเชิงมิสาง เหมือนดังเป็นการปฏิบัติต่อบุคคลอื่นเหมือนอย่างที่เราอยากให้นักคนอื่นปฏิบัติต่อเรา ถ้าเราเป็นบิดามารดาเมื่อล่วงลับไปแล้วก็

^{๓๑} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ส. เสถียรสุด, อ้างแล้ว, หน้า ๒๕.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๓๓} ศรีัญญา อรุณขจรศักดิ์, “ภาษาและความเป็นจริงในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงและคัมภีร์จวงจื้อ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๓๔} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ส. เสถียรสุด, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

ยอมไม่ปรารถนาให้ลูกหลานลืมตนในทันทีทันใด จึงสมควรมีการเช่นไหว้เพื่อให้ลูกหลานได้รู้สึก
ว่าบิดามารดาอยู่ใกล้ตน คล้ายกับการที่ลูกหลานนำอาหารมาเลี้ยงดูบิดามารดา

การไหว้ทุกเช้าให้บิดามารดาเป็นเวลา ๓ ปี

สำหรับการไหว้ทุกเช้าให้บิดามารดานั้น ขงจื๊อมีความเห็นว่า นุตรธิดาต้องไหว้ทุกเช้าให้กับบิดา
มารดาเป็นเวลา ๓ ปี โดยงดจัดงานฉลองงานรื่นเริงต่างๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อ
บิดามารดา ที่เคยเลี้ยงเคยดูแลนุตรธิดาอย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่เกิด กระทั่งเติบโตมาอายุ ๓ ขวบเด็ก
จึงจะพ้นการอุ้มของบิดามารดาได้ การไหว้ทุกเช้า ดังปรากฏในกัมภีร์ขงจื๊อ ๑๗/๒๑ว่า

ใจผู้ถามเรื่องไหว้ทุกเช้า (ให้พ่อแม่เป็นเวลา) ๓ ปี (แล้วกล่าวต่อไปว่า) ครบ ๑ ปีก็
นานอยู่แล้ว บัณฑิตไม่ศึกษาจริยธรรม ๓ ปี จริยธรรมจะเสื่อมไป ไม่บรรเลงดนตรี
๓ ปี คนตรีจะหมด (คนสอน) ไป ข้าวก่ำรับประทานหมดไปแล้ว ข้าวใหม่ก็เก็บเกี่ยว
แล้ว หินดีเหล็กไปก็เปลี่ยนใหม่แล้ว ปี ๑ ก็พอแล้ว ขงจื๊อกล่าวว่า (ไหว้ทุกเช้ายังไม่ครบ
๓ ปี แล้วก็) รับประทานข้าวขาว สวมเครื่องนุ่งห่มแพร เธอนึกว่าสบายใจดีแล้วหรือ
(ใจผู้ตอบ) ว่า สบายใจดี (ขงจื๊อกล่าวว่า ถ้า) เธอสบายใจดี เธอก็ทำไปได้ อันบัณฑิต
อยู่ในระหว่างเวลาไหว้ทุกเช้า รับประทานอาหาร (ที่อร่อย ก็รู้สึก) ว่า ไม่อร่อย ฟังคนตรี
รู้สึกไม่เป็นความสุข อยู่ในบ้าน (รู้สึก) ไม่สบาย ฉะนั้น จึงไม่ทำ(อย่างที่เธอพูด) บัดนี้
เธอ(รู้สึก) สบายใจดี เธอก็ทำไปได้ (เมื่อ) ใจผู้ออกไป(ข้างนอก) ขงจื๊อกล่าวว่า อ้อผู้นี้
ไม่มีเมตตาธรรมเลย เด็กที่เกิดมา จะต้องผ่านเวลา ๓ปี จึงพ้นจากการอุ้มของพ่อแม่
ได้ การไหว้ทุกเช้า ๓ ปีนั้น เป็นจริยธรรมที่ทำกันทั่วไป อ้อ(ผู้นี้) ไม่เคยได้รับความรัก
จากพ่อแม่มาเป็นเวลา ๓ ปีหรือ^{๔๑}

บรรดาศิษย์ของขงจื๊อได้กล่าวถึงการไหว้ทุกเช้าให้บิดามารดาไว้ดังนี้

ขงจื๊อกล่าวว่า “จัดงานศพพ่อแม่ด้วยความเคารพจริงใจและถือเป็นเรื่องสำคัญ มีการเช่น
บรรพบุรุษ เช่นนี้ราษฎรก็จะมีชีวิตดีไม่เหลิงลิ้มตัว (กัมภีร์ขงจื๊อ ๑/๕)”^{๔๒}

อ้อจื๊อกล่าวว่า “ประโยชน์ของจริยธรรม ย่อมถือความเหมาะสมเป็นสำคัญ อริยะกษัตริย์ใน
โบราณกาลได้แสดงออกซึ่งความดีงามก็ด้วยการประกอบพิธีตามจริยธรรม ไม่ว่าจะป็นงานใหญ่
หรืองานเล็กจะต้องกระทำเช่นนี้ แต่เมื่อไม่อาจกระทำได้ เพียงแต่คิดจะให้เหมาะสมแล้วก็จะกระทำ
ไปเพื่อความเหมาะสมโดยไม่มีพิธีของจริยธรรมแล้วก็ไม่สามารถทำได้สมบูรณ์”^{๔๓}

จื่อเจียงกล่าวว่า “นักศึกษาเมื่อเผชิญกับกษัตริย์ย่อมไม่เสียดายในการจะสละชีวิต(เพื่อ

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑ - ๘๒.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

อุดมคติ) เมื่อเห็นประโยชน์ที่จะได้ ก็จะคิดถึง (การได้นั้น) ชอบหรือไม่ชอบ ขณะเช่นไหว้ จะคิดถึง (ต้องตั้งอยู่ใน) ความเคารพ เมื่อไหว้ทุกข์ จะต้องคิดถึง (การตั้งอยู่) ในความเศร้าสลด เช่นนี้ก็นับว่าดีพอแล้ว (คัมภีร์ขงจื๊อ ๑๕/๑)”^{๔๔}

จื่ออิวกล่าวว่า “เมื่อไหว้ทุกข์ สามารถแสดงความเศร้าออกมาได้ก็พอแล้ว (คัมภีร์ขงจื๊อ ๑๕/๑๔)”^{๔๕}

จางจื่อ(ลูกศิษย์ของขงจื๊อ)กล่าวว่า “เราเคยได้ฟังคุณครูกล่าวว่า คนเราไม่สามารถแสดงอารมณ์ออกมาได้เต็มที่ (นอกจาก) เวลาที่พ่อแม่ถึงแก่กรรมจึงแสดงอารมณ์ออกได้เต็มที่ (คัมภีร์ขงจื๊อ ๑๕/๑๗)”^{๔๖}

จากการศึกษาพบว่าบรรดาศิษย์ของขงจื๊อนั้น ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากขงจื๊อจึงให้ความสำคัญกับการจัดงานศพให้บิดามารดาอย่างมาก เพื่อแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาจะต้องจัดงานศพด้วยความเคารพ จริงใจ และเน้นการแสดงออกถึงความเศร้าโศกอย่างจริงใจ ไม่ใช่การเสแสร้งแกล้งแสดงความเศร้าโศกให้ผู้มาร่วมงานได้เห็น

การแสดงความเคารพต่อผู้ไว้ทุกข์

ขงจื๊อนอกจากจะให้ความสำคัญแก่การไว้ทุกข์อย่างมากแล้ว ยังให้ความเคารพต่อผู้ที่ไว้ทุกข์ แม้ว่าผู้นั้นจะไม่ใช่คนที่ขงจื๊อรู้อีกก็ตาม ซึ่งในกรณีที่ขงจื๊อพบเห็นคนไว้ทุกข์เดินผ่าน ขงจื๊อจะแสดงความเคารพดังที่บรรดาศิษย์ของขงจื๊อได้กล่าวไว้ว่า “คุณครูเห็นคนไว้ทุกข์ เห็นคนแต่งเครื่องเต็มยศ เห็นคนดาบอด เมื่อเห็นแล้ว แม้คนนั้นจะมีอายุน้อยกว่า จะต้องลุกขึ้นยืน เมื่อจะเดินผ่านคนนั้นไป จะต้องรีบเดินผ่านไป”^{๔๗} ในยุคนั้น ถือว่า การชวยเท้ารีบเดินผ่านไปนั้น เป็นการแสดงความเคารพเมื่อต้องการจะผ่านไป นอกจากนั้น เมื่อพบเห็นคนกำลังไว้ทุกข์อยู่ จะต้องทำสีหน้าให้เศร้าสลดเหมือนคนไว้ทุกข์ด้วย เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ ดังในคัมภีร์ขงจื๊อ ๑๐/๑๖ ว่า

เวลานอนไม่นอนหงายเหมือนศพ เวลาอยู่ในบ้านไม่วางท่าเหมือนเป็นแขก เห็นคนไว้ทุกข์ แม้จะเป็นเพื่อนสนิทมาก จะต้องเปลี่ยนแปลงสีหน้าใหม่ (ให้เป็นความเศร้าสลด) เห็นคนสวมหมวกยศและคนดาบอด แม้จะเคยพบกันเสมอ ต้องแสดงมารยาทที่ดี

เมื่ออยู่บนรถ เห็นคนถือเสื้อผ้าขาวของซึ่งจะนำไปให้ในงานศพ ต้องก้มลง (ทำ ความเคารพ) พบคนแบกหนังสือทางราชการต้องก้มลง (ทำ ความเคารพ)

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

เมื่อได้รับเชิญไปรับประทานอาหารเจ้าภาพจัดเตรียมอาหารดีมากมายให้ต้องลุก
ขึ้นยืน^{๔๘}

การแก้แค้นให้บิดามารดา

เมื่อบิดามารดาถูกฆ่าตาย บุตรต้องแก้แค้นให้บิดามารดา โดยการไม่ทำงานเป็นขุนนาง
เพราะเมื่อมีหน้าที่จะทำให้แก้แค้นไม่สะดวก และต้องเตรียมอาวุธไว้ติดตัวสำหรับแก้แค้น ดังที่

จ้อเขียนถามขงจื้อว่า “ถ้ามีศัตรูที่ฆ่าพ่อแม่ ควรจะอย่างไร?”

ขงจื้อตอบว่า “ต้องมีจิตใจที่อยู่ร่วม โลกกับศัตรูไม่ได้ เพราะฉะนั้น ต้องไม่เป็นขุน
นาง อย่าให้อาวุธห่างกาย แมื่อยามหลับก็ต้องไว้ข้างตัว ถ้าบังเอิญพบศัตรูเข้า จะได้บุก
เข้าไปแก้แค้นทันทีโดยไม่ต้องหันรีหันขวางไขว่คว้าหาอาวุธอีก”^{๔๙}

การเป็นขุนนางเมื่อทำหน้าที่เป็นทูต ถือว่าเป็นตัวแทนของเจ้าแคว้น เมื่อพบศัตรูที่เป็นขุน
นางอยู่ต่างแคว้นจะไม่สามารถฆ่าศัตรูได้เพราะจะทำให้งานการทูตเสียหายได้ จะต้องคำนึงถึงงาน
ในฐานะของตัวแทนเจ้าแคว้นก่อนการแก้แค้นส่วนตัว เมื่อไม่ได้ทำงานเป็นขุนนางจะสามารถฆ่า
ศัตรูได้ เพื่อแก้แค้นให้กับบิดามารดา

๓.๒.๑.๒ ความกตัญญูต่อพี่น้อง

การแสดงความกตัญญูต่อพี่ จากการศึกษาพบว่า สามารถทำได้โดยผู้เป็นน้องจะต้องให้
ความเคารพต่อผู้เป็นพี่ที่มีอายุมากกว่าเพราะถือว่าเป็นผู้ใหญ่กว่า ควรแสดงความอ่อนน้อมไม่ควร
จะแสดงความขัดแย้ง ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “ยามเป็นเด็กต้องกตัญญูต่อพ่อแม่ ต้องเคารพพี่ๆ ยามเป็น
ผู้ใหญ่ ทำงานทำการต้องระมัดระวัง ต้องสุจริตรอบคอบ มีวาจาสัตย์ ต้องรักประชาชน ต้องใกล้ชิด
กับคนที่มิเมตตาธรรม นอกจากนี้ ยังต้องศึกษาหาความรู้ด้านวัฒนธรรมอีกด้วย”^{๕๐}

การแสดงความกตัญญูต่อน้อง จากการศึกษาพบว่า ผู้เป็นพี่พึงปฏิบัติต่อน้องโดยขงจื้อสอน
ให้ผู้เป็นพี่ “รักน้อง” ขงจื้อไม่ได้ใช้คำว่า กตัญญูต่อน้อง เนื่องจากน้องมีอายุน้อยกว่า เมื่อจะ
พิจารณาความหมายแล้วก็สามารถหมายถึงความกตัญญูได้เหมือนกัน โดยผู้เป็นพี่นั้นต้องปฏิบัติต่อ
น้องด้วยการรักน้องเอ็นดูน้องซึ่งมีอายุน้อยกว่า ดังในคัมภีร์หลุนหวิ๋ข้อ ๑/๒ ว่า

อิ้วจ้อ (ศิษย์ของขงจื้อ) กล่าวว่า ผู้ที่มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ เคารพพี่ แต่
กลับชอบขัดแย้งกับผู้ใหญ่นั้นมีไม่มากนัก คนที่ไม่ชอบขัดแย้งกับผู้ใหญ่ แต่ชอบก่อ

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^{๔๙} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อริคม สวัสดิญาณ, อ่างแล้ว, หน้า ๒๑๗-
๒๑๘.

^{๕๐} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวิ๋, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗-๑๘.

ความไม่สงบนั้น แต่ไหนแต่ไรมาก็ไม่เคยมี ผู้ที่ยึดมั่นในคุณธรรม ย่อมทุ่มเท
สติปัญญาในเรื่องวางรากฐาน เมื่อวางรากฐานได้แล้ว หลักการในการปกครอง
บ้านเมืองและการครองคนก็จะเกิดขึ้น การมีความกตัญญูต่อพ่อแม่ เคารพที่รักน้อง
คือรากฐานแห่งเมตตาธรรม^{๔๑}

การไว้ทุกข์ให้พี่น้อง มีการไว้ทุกข์เหมือนการไว้ทุกข์ให้บิดามารดา เมื่อไว้ทุกข์ครบกำหนด
แล้วก็ต้องถอดชุดไว้ทุกข์ออกคือเลิกการไว้ทุกข์ ไม่ควรไว้ทุกข์เกินกำหนดเวลา ดังปรากฏ
เหตุการณ์ว่า

จื่อลู่ (ศิษย์ของขงจื้อ) ไว้ทุกข์ให้พี่สาวครบกำหนดแล้ว กลับไม่ยอมถอดชุดไว้
ทุกข์ออก

ขงจื้อถามว่า “ไหนไม่ถอดชุดไว้ทุกข์ออก?”

จื่อลู่ตอบว่า “ข้าไม่มีพี่ชายน้องชาย พี่สาวเป็นญาติคนเดียวของข้า จึงฝืนใจ
ถอดชุดไว้ทุกข์ไม่ได้”

ขงจื้อจึงกล่าวว่า “เจ้าคิดว่ามีแต่เจ้าเท่านั้นที่ฝืนใจไม่ได้ใช่ไหม? ข้าฯจะบอก
เจ้า คนบนท้องถนนที่เจ้าเห็น ทุกคนล้วนฝืนใจถอดชุดไว้ทุกข์ไม่ได้ บุรพกษัตริย์
บัญญัติจารีตเกี่ยวกับพิธีไว้ทุกข์ ก็เพื่อให้คนที่มียารมณ์รักและผูกพันเหนือกว่าคน
ทั่วไป รู้จักข่มกลั่น และเพื่อให้คนที่โศกเศร้าไม่พอ รู้จักเปลี่ยนแปลงตัวเองตาม
รูปแบบที่กำหนด”^{๔๒}

การแก้แค้นให้พี่น้อง เมื่อพี่น้องถูกฆ่าตาย ต้องแก้แค้นให้พี่น้องเหมือนดังที่แก้แค้นให้บิดา
มารดา ดังเหตุการณ์ที่

จื่อเซี่ย ถามถึงการพบศัตรูที่ฆ่าพี่น้องร่วมบิดามารดา ขงจื้อก็ตอบว่า “ต้องอย่า
ให้ศัตรูอยู่ร่วมแคว้น แต่ถ้าต้องไปปฏิบัติหน้าที่ที่เจ้าแคว้นมอบหมายให้ เช่น
เดินทางไปเป็นทูตต่างเมืองแล้วบังเอิญพบศัตรูเข้า ต้องสามารถยับยั้งชั่งใจมิให้ลง
มือในการละโอกาสอันไม่ควร”

จื่อเซี่ย ถามต่อไปอีกว่า “ถ้าเป็นศัตรูที่ฆ่าลูกพี่ลูกน้องร่วมตระกูลล่ะ”

ขงจื้อตอบว่า “ไม่ควรออกหน้า แต่ถ้าพี่น้องร่วมบิดามารดาของผู้ตายต้องการ
แก้แค้น ก็ควรถืออาวุธไปพร้อมกับเขา”^{๔๓}

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๔๓} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อธิคม สวัสดิญาณ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๘.

๓.๒.๑.๓ ความกตัญญูต่อสามีภรรยา

ขงจื้อปลูกฝังขนบอันเคยคิงามในอดีตให้แก่ประชาชน ดังที่กล่าวว่า “ราชวงศ์โจวได้เปรียบที่เห็นสองราชวงศ์ก่อน...สองราชวงศ์นั้นได้แก่ราชวงศ์เซี่ยและราชวงศ์ซาง... กฎระเบียบของโจวจึงสมบูรณ์ และสง่างามยิ่ง เราจะเจริญรอยตามโจว”(กัมภีร์ขงจื้อ ๓/๑๔) ช่วงสมัยราชวงศ์โจวนั้น ขงจื้อถือว่าเป็นช่วงเวลาที่ยุทธธรรม ขนบจารีต พิธีกรรมต่างๆ ได้พัฒนาถึงจุดสมบูรณ์แล้ว

ขนบ คือแบบแผนแห่งพฤติกรรมของผู้คนในสังคม ซึ่งควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างกัน เพื่อความเรียบร้อยคิงามของสังคมโดยส่วนรวม เพราะการที่ผู้คนประพฤติอยู่ในกรอบแห่งจริยธรรมแล้ว ย่อมไม่เกิดความสับสนวุ่นวาย เฉิน จึงฝัง ได้เล่าถึง เยี่ยน ผิงจิง กล่าวแก่เจ้านครรัฐฉี ในปีที่ ๒๖ สมัยของเจ้านครโจว ไว้ว่า

เมื่อผู้ปกครองออกคำสั่ง และประชาชนปฏิบัติตาม บิดาใจดี และบุตรเคารพ เชื่อฟัง พี่ชายมอบความรัก และน้องชายแสดงความนับถือ สามีมีความปรองดอง และภรรยาสุขภาพ แม่สามีกรุณา และสะใภ้อ่อนน้อม นี่คิงสิ่งที่อยู่ในขนบ และเมื่อผู้ปกครองออกคำสั่งก็ไม่มีสิ่งใดผิดต่อความถูกต้อง ประชาชนเชื่อฟังด้วยความเคารพ เมื่อบิดาใจดีในขณะที่เดียวกันก็สามารถสอนสั่ง ผู้เป็นบุตรกตัญญูและพร้อมที่จะเรียนรู้ พี่ชายให้ความรัก และเป็นพี่พี่พี่พาอาศัยได้ น้องชายว่านอนสอนง่าย และให้เกิดบริติ สามีมีความซื่อตรง และปรองดอง ภรรยาประพฤติถูกต้อง และอ่อนโยน แม่สามีกรุณาและใจดี สะใภ้อ่อนน้อมและเชื่อฟัง นี่คิง สิ่งวิเศษสุดในขนบ^{๔๔}

ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา นั้นสามีพึงมีความปรองดองและมีความซื่อตรง ความซื่อสัตย์(จง ภาษาจีนกลางแปลว่า จิตใจที่เป็นกลางซื่อสัตย์ ไม่ลำเอียง ไม่มีอคติ จงรักภักดี)^{๔๕} ภรรยาพึงมีความสุขภาพอ่อน โยนและประพฤติถูกต้องตามขนบจารีต “สามีไม่ควรปฏิบัติต่อภรรยาราวกับเธอเป็นน้องสาวหรือนางบำเรอเพียงชั่วคิน เพราะไม่เช่นนั้นความหมายของภรรยาจะหมดไป”^{๔๖} สามีภรรยาเมื่อตกลงใจใช้ชีวิตร่วมกันแล้วต้องมีความปรองดองกัน พึงปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหลักจริยธรรม รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา เพราะทุกคนล้วนอยากได้รับการปฏิบัติที่ดีจากผู้อื่น จึงจะใช้ชีวิตคู่ได้อย่างสมบูรณ์ “ภรรยาจึงต้องการการดูแลในฐานะของภรรยา ไม่ใช่ผู้ให้ความ

^{๔๔} ฌ็อง-ฌัก กาสเซพงค์, “ปรัชญาประวัติศาสตร์ของขงจื้อ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร-ศาสตร์มหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๘, หน้า ๑๑.

^{๔๕} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), กัมภีร์หลุนหวี, อ่างแล้ว, หน้า ๔๘.

^{๔๖} วุฒิชัย คันตระกูล, “ปัญหาการใช้ความกตัญญูทศเวทคิงของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย”, รายงานการศึกษาอิสระปริญญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖.

บันเทิง และไม่ใช่ฐานะของเด็กในปกครอง”^{๕๖} ดังนั้น สามีควรปฏิบัติต่อภรรยาดังที่สามีต้องการจะ
ได้รับถ้าเขาเป็นภรรยา และเขาก็ควรจะได้รับ การปฏิบัติต่อบจากภรรยา โดยการทำให้สิ่งที่เธอ
ต้องการจะได้รับถ้าเธอเป็นสามี

๓.๒.๑.๔ ความกตัญญูต่อเพื่อน

การดำรงอยู่ในสังคมจำเป็นต้องมีเพื่อนดัง ในคัมภีร์หลุนหวี ๔/๒๕ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า
สัตบุรุษจักไม่โคดเคี้ยว จะต้องมีเพื่อนร่วมอุดมการณ์คบหาด้วยอย่างแน่นอน”^{๕๗} ขงจื้อได้กล่าวถึง
การปฏิบัติต่อเพื่อน การแสดงความกตัญญูต่อเพื่อนสามารถทำได้โดยปฏิบัติต่อเพื่อนด้วยความ
ซื่อสัตย์จริงใจ ไม่คดโกง ไม่คิดทรยศเพื่อน ความซื่อสัตย์ต่อเพื่อน ดังในคัมภีร์หลุนหวี ข้อ ๑/๔
กล่าวว่า

เจิ้งจื่อ(ศิษย์ของขงจื้อ มีชื่อเสียงด้านความกตัญญู) กล่าวว่า ในแต่ละวัน ข้าจะ
ทำการสำรวจตนเอง ๓ ครั้ง(หมายถึงหลายครั้งหรือครั้งแล้วครั้งเล่า) ดังนี้ ข้าได้
ทำงานตามหน้าที่อย่างสุดความสามารถแล้วหรือ? ข้าได้ปฏิบัติต่อเพื่อนฝูงและผู้อื่น
อย่างสัตย์ซื่อจริงใจแล้วหรือ? สิ่งทีอาจารย์สอนมา ข้าได้ทำการทบทวนอย่างตั้งอก
ตั้งใจแล้วหรือ^{๕๘}

ความซื่อสัตย์นั้นมีความสำคัญต่อเพื่อนอย่างมากเพราะจะทำให้คบเพื่อนได้นาน นอกจากนี้
ต้องมีวาจาสัตย์พูดแต่ความจริงต่อเพื่อน ไม่โกหกหลอกลวง คนที่โกหกเพื่อนจะไม่ได้รับความนับ
ถือ และเมื่อรู้ตัวว่าคนพูดผิดพลาดไป ก็จะต้องแก้ไขใหม่ให้ถูกต้อง ไม่ควรกลัวการแก้ไขเพราะการ
แก้ไขให้ดีขึ้นย่อมดีกว่าการพูดแก้ตัว ดังปรากฏในคัมภีร์หลุนหวี ข้อ ๑/๘ ว่า ขงจื้อกล่าวว่า
“ปัญญาชน หากไม่เคร่งครัด ไม่ตำรวม ก็ไม่น่านับถือ หากไม่เอาจริงเอาจังต่อการศึกษา ก็จะไม่
มีความรู้ที่แท้จริง ต้องยึดถือความซื่อสัตย์และมีวาจาสัตย์ ต้องระมัดระวังในการคบเพื่อน เมื่อมีความ
ผิดพลาด ก็ไม่กลัวการแก้ไข”^{๕๙} ถ้าเห็นว่าเพื่อนทำสิ่งใดไม่ถูกต้อง จะต้องบอกตักเตือนเพื่อน อย่าง
ตรงไปตรงมา เพื่อให้เพื่อนแก้ไขปรับปรุง ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “วิญญูชนถ้าเห็นเพื่อนทำไม่ถูก จะ
บอกกล่าวซึ่งหน้าอย่างตรงไปตรงมา บุญคุณของเพื่อน จะไม่เสื่อมเลือนตลอดกาล ความผิดของเพื่อน

^{๕๖} นิพาดา วิริยะวงศ์พานิช(เรียบเรียง), แก่นขงจื้อ : ความหมายแห่งชีวิตแท้จริง และ
ปัญญาที่ยิ่งใหญ่, อ่างแล้ว, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๕๗} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวี, อ่างแล้ว, หน้า ๕๑.

^{๕๘} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อธิคม สวัสดิญาณ, อ่างแล้ว, หน้า ๒๑๖-
๒๑๗.

^{๕๙} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวี, อ่างแล้ว, หน้า ๑๘.

จะไม่จดทำเค้นเคื่องแม่แต่น้อย”^{๖๐} จากข้อความนี้ทำให้เห็นได้ชัดว่า เมื่อเพื่อน ได้เคยช่วยเหลือ
 เกื้อกูลสิ่งใดก็จะไม่ลืมบุญคุณของเพื่อนเลย ไม่ว่าจะบุญคุณนั้นจะมากหรือน้อยก็ตาม จะต้องให้ความ
 ใส่ใจ ระลึกเสมอว่าเพื่อนเคยมีบุญคุณ แล้วตอบแทนบุญคุณเพื่อนเมื่อมีโอกาส ส่วนสิ่งตรงข้าม
 ได้แก่ความผิดของเพื่อนนั้น ขงจื้อสอนไม่ให้จดจำเค้นเคื่อง จะต้องให้อภัยเพื่อน การรู้สำนึกใน
 บุญคุณแล้วตอบแทนบุญคุณนั้น ขงจื้อเคยแสดงการวาระเพื่อขอบคุณ ผู้มาช่วยเหลือจะเป็นเพื่อนก็ตาม
 แม้ว่าจะไม่ใช่เพื่อนก็ตาม ดังเรื่องเกิดตอนที่

ขงจื้อเป็นมหาเสนาบดียุติธรรมแคว้นหลู่ วันหนึ่ง เกิดเหตุ เพลิงไหม้ที่คอกม้า
 หลวง ขงจื้อรีบ ไปที่เกิดเหตุ พบใครก็ตามมาช่วยดับไฟ ก็จะแสดงการวาระ

จี้กั้งถามว่า “ทำไมต้องแสดงการวาระขอบคุณด้วย ?”

ขงจื้อตอบว่า “คนมาช่วยดับไฟ เท่ากับมาช่วยเหลือ หรืออย่างน้อยก็มาถาม
 ด้วยความเป็นห่วง ส่วนข้าฯ เป็นคนรับผิดชอบ ในแง่จารีตธรรมเนียม จึงควรแสดง
 การวาระต่อพวกเขาทุกคน”^{๖๑}

การช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนนั้น สามารถทำได้ทุกเวลาที่มีโอกาส แม้กระทั่งว่าเพื่อน
 จะถึงแก่กรรมแล้ว ถ้าเพื่อนนั้นไม่มีญาติพี่น้อง ขงจื้อก็เป็นธุระช่วยจัดการงานศพให้เพื่อน
 ดังในคัมภีร์ขงจื้อ ๑๐/๑๕ ว่า “เพื่อน (ของขงจื้อ) ถึงแก่กรรม ไม่มีญาติพี่น้องจัดการศพ ขงจื้อ
 จึงกล่าวว่า มาทำที่บ้านเรา เมื่อเพื่อนให้ของ แม้จะเป็นรถ (หรือ) เป็นม้า (ซึ่งเป็นของมีค่า
 มาก) ถ้าไม่ใช่เนื้อในพิธีเช่น จะไม่ทำความเคารพ (เมื่อรับ)”^{๖๒} และในคัมภีร์หลุนหวิ ๑๐/
 ๒๒ ว่า “เพื่อนของขงจื้อถึงแก่กรรม ไม่มีใครจัดงานศพให้ ขงจื้อกล่าวว่า ข้าจะเป็นคน
 รับผิดชอบจัดงานศพเอง”^{๖๓} จากข้อความนี้ทำให้เห็นได้ชัดว่า ขงจื้อให้ความสำคัญกับเพื่อน
 มากเหมือนกับเป็นญาติของตน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเมื่อเพื่อนมีความเดือดร้อน

กล่าวโดยสรุป การแสดงความกตัญญูต่อเพื่อนนั้น จะต้องมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อ
 เพื่อน มีการรักษาวาจาสัตย์เมื่อพูดแล้วจะต้องทำได้อย่างที่พูด ถ้าเห็นเพื่อนทำสิ่งใดที่ไม่
 ถูกต้องจะต้องบอกกล่าวตักเตือนเพื่อน เพื่อแก้ไขให้ถูกต้อง ไม่กลัวการแก้ไข เมื่อเพื่อนมี
 ความเดือดร้อนก็ให้การช่วยเหลือเหมือนกับเป็นญาติสนิทของตน

^{๖๐} อองซก, ขงจื้อฉบับแปลราชบัณฑิตยสถาน, แปลโดย อธิคม สวัสดิญาณ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๖.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐.

^{๖๒} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล.เสถียรสุด, อ้างแล้ว, หน้า ๕๐.

^{๖๓} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวิ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๕.

๓.๒.๑.๕ ความกตัญญูต่อเจ้านาย(ผู้ปกครอง)หรือกษัตริย์

จากการศึกษาพบว่าความกตัญญูต่อเจ้านายหรือกษัตริย์นั้น มีหลักพื้นฐานคล้ายกับการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาซึ่งแตกต่างกันที่ศักดิ์ฐานะที่จะพึงปฏิบัติต่อกัน เจ้านายพึงปฏิบัติต่อลูกน้องให้สอดคล้องกับพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันมา ดังที่ติงกงถามว่า “เจ้านายควรปฏิบัติต่อลูกน้องอย่างไร ลูกน้องควรรับใช้เจ้านายอย่างไร ขงจื้อตอบว่า เจ้านายควรปฏิบัติต่อลูกน้องให้สอดคล้องกับพิธีกรรม ลูกน้องรับใช้เจ้านายด้วยความจงรักภักดี”^{๖๔} โดยประชาชนจะต้องให้ความเคารพพนพอนทำงานด้วยความจงรักภักดี ไม่คิดคดทรยศ ดังปรากฏในคัมภีร์หลุนหวี่ ๕/๑๖ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า อยู่ข้างนอก คอยปรนนิบัติรับใช้ขุนนางผู้ใหญ่ อยู่ที่บ้านคอยปรนนิบัติรับใช้พ่อแม่และพี่ๆ”^{๖๕} ผู้ปกครองพึงปกครองประชาชนด้วยความกตัญญูและความเมตตา “หากกษัตริย์และขุนนางต่างปฏิบัติต่อพสกนิกรด้วยความกตัญญูคดเวทิต่างไรก็จะเป็นแบบแผนไปปฏิบัติ”^{๖๖} เมื่อประชาชนได้เห็นผู้ปกครองมีความกตัญญู ก็จะยกย่องและทำงานให้ความจงรักภักดี ดังเหตุการณ์ที่ “ฉีจิ้งจื่อถามว่า จะปลูกฝังเรื่องความเคารพ ความจงรักภักดี และความสนับสนุนแก่ประชาชนได้อย่างไร ขงจื้อตอบว่า ปกครองด้วยความสง่างาม ผู้คนจะเคารพ ปกครองด้วยความกตัญญูและความเมตตา ผู้คนจะจงรักภักดี ยกย่องคนดี สั่งสอนคนที่ไม่สามารถ ผู้คนจะสนับสนุน”^{๖๗} นอกจากการปรนนิบัติรับใช้ด้วยความจงรักภักดีแล้ว ขงจื้อมีความเห็นเรื่องความกตัญญูว่า ประชาชนจะปฏิบัติตามแบบอย่างของเจ้านายหรือกษัตริย์ เพราะเจ้านายหรือกษัตริย์ เป็นผู้นำประชาชน เป็นแบบอย่างให้ประชาชนปฏิบัติตาม เมื่อผู้นำมีความกตัญญูต่อผู้ใหญ่และเมตตาต่อผู้น้อย ประชาชนก็จะซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติ ดังในคัมภีร์ขงจื้อ ๒/๒๐ ว่า

กู่ก้งจื่อ(ฮามาตย์นครลู่) ถามว่า (คิดจะ)ให้ราษฎรมีเจตจำนง(ที่ดี) ซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติ (และ) ตักเตือนซึ่งกันและกัน(ในทางที่ดี) จะทำได้อย่างไร
ขงจื้อกล่าวว่า ปกครองด้วยความมีระเบียบเที่ยงธรรม ราษฎรก็จะตั้งอยู่ในเจตจำนง(ที่ดี) กตัญญูต่อผู้ใหญ่และเมตตาต่อผู้น้อยราษฎรจะซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติ ใช้คนดีอบรมสั่งสอนคนไม่มีวิชาความรู้ราษฎรจะตักเตือนซึ่งกันและกัน (ในทางที่ดี)^{๖๘}

^{๖๔} วันทิพย์ สิ้นสูงสุด, ขงจื้อ : สุภาษิตในชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์-สายใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๓๔.

^{๖๕} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวี่, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๗.

^{๖๖} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนหวี่, แปลโดย อมร ทองสุก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๕.

^{๖๗} วันทิพย์ สิ้นสูงสุด, ขงจื้อ : สุภาษิตในชีวิตประจำวัน, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

^{๖๘} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล.เสถียรสุด, อ่างแล้ว, หน้า ๕๗.

หากกษัตริย์มีความกตัญญูต่อพระราชบิดาพระราชมารดา ประชาชนก็จะให้ความเคารพ และกตัญญูต่อกษัตริย์ เหมือนดังเหตุการณ์ว่า

จึงจึงถามว่า ขอลมท่านอาจารย์ สิ่งทีเรียกว่า “เจ็ดสอน” มีอะไรบ้าง

ขงจื้อตอบว่า องค์ราชันหากเคารพพระราชบิดา ราษฎรย่อมรู้จักกตัญญู หากนอบน้อมต่อผู้อาวุโส ราษฎรย่อมรักกันฉันท์มิตรสหาย หากรู้จักแผ่พระมหากรุณาธิคุณไม่รักหวงสินทรัพย์ ราษฎรย่อมรู้จักเอื้อเฟื้อแผ่ หากรู้จักคบหานักปราชญ์ ราษฎรย่อมรู้จักเลือกคบสหาย หากบูชาคุณธรรม ราษฎรย่อมไม่ก่อกรรมทำชั่ว หากรังเกียจความละโมภ ราษฎรย่อมละอายที่จะแก่งแย่ง หากซื่อสัตย์สุจริตรู้จักสละหลัก ราษฎรย่อมพัฒนาความสามารถได้แต่ตามขั้นตอน นี่คือนี้อาของสิ่งทีเรียกว่า “เจ็ดสอน” ซึ่งเป็นสาระสำคัญพื้นฐานที่สุดของการบริหารบ้านเมือง และมีหลักการพื้นฐานทีสุดคือ ทุกสิ่งทุกอย่างต้องเริ่มทีองค์ราชัน เพราะองค์ราชันคือแบบอย่างของราษฎร ถ้าองค์ราชันก้าวเดินบนมรรคาทีถูกต้อง ราษฎรย่อมจะก้าวเดินบนมรรคาทีถูกต้องตามพระองค์ ความประพฤติทีชั่วร้ายไร้คุณธรรมทั้งปวง ก็ จะเสมือนหนึ่งน้ำแข็งหิมะ ละลายทันทีเมือเทน้ำร้อนราดใส่^{๙๐}

การแสดงความกตัญญูต่อเจ้านายหรือกษัตริย์นั้น ควรจะมีความจงรักภักดีต่อเจ้านายหรือกษัตริย์ ประชาชนจะปฏิบัติตนตามองค์กษัตริย์บนมรรคาทีถูกต้อง นอกจากนี้ยังสามารถแสดงความกตัญญูได้โดยการทูลทัดทานเพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดในการบริหารงานราชการแผ่นดินดังปรากฏในเหตุการณ์ว่า

จึงจึงกล่าวว่า “ลูกคล้อยตามพ่อ ก็คือกตัญญู ขุนนางคล้อยตามกษัตริย์ ก็คือจงรักภักดี นี่เป็นเรื่องไม่ต้องสงสัย”

ขงจื้อแย้งว่า ความคิดของเจ้ายังตื่นเงินนั้ก กษัตริย์ราช(หัวหน้าแห่งกษัตริย์) ต้องมีขุนนางกล้าถวายคำทัดทาน ๘ คน จึงสามารถเลี่ยงความผิดพลาด อธิราชผู้มีรตศีกพันคัน ต้องมีขุนนางกล้าถวายคำทัดทาน ๕ คน บ้านเมืองจึงไม่วิบัติ ขุนศึกผู้มีรตศีกร้อยคัน ต้องมีทหารคนสนิทกล้าทัดทาน ๓ คน จึงจะรักษายศศักดิ์ไว้ได้ บิดาต้องมิถูกกล้าทัดทาน จึงจะไม่ทำเรื่องผิดทำนองคลองธรรม จึงกล่าวกันว่า รู้จักแต่คล้อยตามบิดา หาใช่ลูกกตัญญูไม่ รู้จักแต่คล้อยตามองค์เหนือหัว หาใช่ขุนนางดงฉินไม่ ลูกกตัญญูและขุนนางดงฉินทีแท้จริง ต้องรู้จักจำแนกแยกแยะว่าอะไรควรหรือไม่ควรคล้อยตาม^{๙๑}

^{๙๐} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อธิคม สวัสดิ์ปัญญาณ, อ้างแล้ว, หน้า ๓๐.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐ – ๘๑.

ในการตัดสินหานี้ ผู้ตัดสินจะต้องมีการพิจารณาไตร่ตรองด้วยสติปัญญาก่อนโดยแยกแยะว่าสมควรคล้อยตามหรือไม่สมควรคล้อยตาม ถ้าหากว่าตัดสินแล้วจะเป็นการก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชน จึงจะสมควรตัดสิน เพื่อความเข้าใจชัดเจนขึ้นยังมีอีกตัวอย่างหนึ่งคือ

เมื่อขงจื้ออ่านหนังสือประวัติศาสตร์ อ่านถึงตอนที่เจ้าแคว้นฉู่ พระนามว่า จวงหวาง รับฟังคำตัดสินของเซินชู่ กระทั่งสามารถฟื้นชาติสร้างแคว้นฉู่ขึ้นมาใหม่ ก็อดยกย่องชมเชยมิได้ว่า “เจ้าแคว้นฉู่ จวงหวาง ทรงเป็นเมธีกษัตริย์โดยแท้พระองค์ ทรงให้ความสำคัญกับคำพูดที่พระองค์ตรัสแล้ว มากกว่าให้ความสำคัญกับแคว้นใหญ่ที่มีรดศึกพันคันเสียอีก แม้จะกล่าวกันว่า “หากไม่ได้เซินชู่ถวายคำตัดสินในตอนนั้น พระองค์ก็คงไม่สามารถเข้าใจความหมายเรื่องดังกล่าวอย่างถ่องแท้” แต่ถ้าพระองค์ไม่ปราดเปรื่องและมีคุณธรรมเพียงพอแล้ว ก็คงไม่สามารถปฏิบัติตามคำตัดสินดังกล่าวเช่นกัน”^{๑๒}

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าการถวายคำตัดสินนั้นจะต้องเป็นคำตัดสินที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อสร้างความเจริญให้แก่ชาติ จึงจะเป็นการแสดงความกตัญญูอย่างหนึ่ง มิใช่การตัดสินเพื่อความขัดแย้ง เมื่อจะตัดสินจะต้องเลือกโอกาสที่เหมาะสมกับกาลเทศะด้วย การพูดนั้นสำคัญเพราะคำพูดประโยชน์หนึ่งก็อาจสร้างความเจริญรุ่งเรืองได้ การพูดตัดสิน ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๑๗/๑๕ ว่า

หลู่ตั้งทรงถามว่า เพียงหนึ่งประโยคก็สามารถกู้ชาติให้รุ่งเรืองได้ มีเรื่องเช่นนี้ด้วยหรือ ขงจื้อทูลตอบว่า จะให้ยืนยันเช่นนั้นเลยหาได้ไม่ แต่มีคนกล่าวว่า เป็นกษัตริย์นั้นยาก เป็นอำมาตย์นั้นไม่ง่าย หากรู้ว่าเป็นกษัตริย์นั้นยาก มิใช่ใกล้เคียงกับคำว่า เพียงหนึ่งประโยคก็สามารถกู้ชาติให้รุ่งเรืองได้ดอกฤา หลู่ตั้งทรงถามอีกว่า แล้วเพียงหนึ่งประโยคก็สามารถล้มชาติได้ มีด้วยหรือ ขงจื้อทูลตอบว่า จะให้พูดยืนยันเช่นนั้นเลยหาได้ไม่ แต่มีคนกล่าวว่า ความสุขของกษัตริย์นั้นไม่มีอื่นใด ก็เพียงแต่ไม่มีใครคัดค้านพระรับสั่งเท่านั้น หากเป็นคำที่ดีแล้ว ไม่มีใครคัดค้าน มิใช่เป็นเรื่องที่ดีดอกฤา แต่หากเป็นคำที่ไม่ดีแล้ว ไร้คนคัดค้าน มิใช่ใกล้เคียงกับคำว่า เพียงหนึ่งประโยคก็สามารถล้มชาติได้ดอกฤา^{๑๓}

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๑๓} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖๕.

การแสดงความเศร้าโศก

การแสดงความเศร้าโศกนั้นเป็นการแสดงความเคารพอาลัย เพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูอย่างหนึ่ง ขงจื้อเน้นการแสดงความเศร้าโศกในพิธีศพอย่างจริงจัง ขงจื้อไม่เห็นด้วยกับการไม่แสดงความเศร้าโศกเลย หรือการประกอบพิธีโดยปราศจากความเคารพ ดังปรากฏใน คัมภีร์ขงจื้อ ๓/๒๖ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า (ผู้ซึ่ง) อยู่ในตำแหน่งสูง (แต่) ไม่มีความโอบอ้อมอารี ประกอบพิธีกรรมโดยปราศจากความเคารพ ในงานศพ ไม่แสดงความเศร้าโศก เราจะไปดูเขาทำไม (หมายความว่า จะคบเขาเคารพเขาไปทำไม)”^{๑๔} และเพื่อเป็นการให้ความเคารพในงานศพนั้นขงจื้อเน้นความสำคัญของ อารมณ์และการแสดงออกของอารมณ์ให้สอดคล้องกัน จึงให้ความสำคัญเป็นพิเศษในการสอนถึง ขนบธรรมเนียมพิธีกรรม และเน้นย้ำว่าในพิธีศพต้องแสดงออกถึงความเศร้าโศกอย่างจริงจัง

การไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปี

เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูเมื่อภักดิ์รับราชการจึงมีการไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปี ซึ่งมีตัวอย่างของภักดิ์รับราชการไว้ทุกข์โดยการประทับในห้องศพเป็นเวลา ๓ ปี ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๑๔/๔๑ว่า “จื่อเจียงกล่าวว่า ภักดิ์รับราชการประทับในห้องศพ ไม่ควรอยู่ ๓ ปี หมายความว่า ภาระ (ขงจื้อกล่าวว่า) ไม่จำเป็นต้องเป็นภักดิ์รับราชการองค์เดียว คนสมัยโบราณทำอย่างนี้ทั้งนั้น เมื่อภักดิ์รับราชการ อำมาตย์ของกระทรวง ต่างหึงคำสั่งจากเอกอัครเสนาบดี (เป็นเวลา) ๓ ปี”^{๑๕} การไว้ทุกข์ให้กับภักดิ์รับราชการซึ่งเป็นที่เคารพอย่างสูงต้องไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปี ส่วนผู้ทำงานราชการ ตำแหน่งไม่สูงนักเมื่อเสียชีวิตลง ให้ไว้ทุกข์เพียง ๑ ปี

กล่าวโดยสรุป การแสดงความกตัญญูต่อภักดิ์รับราชการนั้น สามารถทำได้ด้วยการรับใช้ด้วยความจงรักภักดี เคารพนอบน้อม ไม่คิดคดทรยศ กระทำตามรับสั่ง และสามารถทูลทัดทานได้ในเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติทั้งนี้จะต้องทูลคัดค้านในเวลาที่เหมาะสมและทูลด้วยความเคารพ

๓.๒.๒. ความกตัญญูต่อธรรมชาติ

จากการศึกษาพบว่า ขงจื้อให้ความสำคัญกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน เป็นต้น เนื่องจากมนุษย์ได้อาศัยประโยชน์จากธรรมชาติมากมาย เลี้ยงชีวิตด้วยการกสิกรรม ปศุสัตว์ล้วนต้องอิงอาศัยธรรมชาติอย่างมาก เมื่อรู้คุณประโยชน์ธรรมชาติแล้วจึงไม่ควรทำลายธรรมชาติ ขงจื้อได้กล่าวถึงการแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติด้วยการเช่น สรวงบูชาเทพแห่งภูเขา แม่น้ำ ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๖/๔ ว่า “ขงจื้อพูดถึงหยันของว่า ลูกโค ไถนา มีขนแดงแลหางาม แม่น้ำมีคำริใช้เป็นเครื่องเช่น แต่เทพแห่งหุบเขาลำธารจะรังเกียจธา”^{๑๖} ผู้คนในสมัยราชวงศ์โจวมักนิยมใช้โคที่มีขนสีแดงและเขาอันได้รูปเป็นเครื่องเช่นไหว้เทพเจ้าแห่งหุบเขาลำธาร เหตุเพราะสีแดงเป็นสี

^{๑๔} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล.เสถียรสุต, อ่างแล้ว, หน้า ๗.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^{๑๖} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดย อมร ทองสุก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๕.

แห่งความมั่งคั่ง ดังนั้นจึงไม่มีใครสนใจใช้โคไถนาที่มีลักษณะไม่สวยงามสีขนวุ่นวายเป็นเครื่องเช่นไหว้แต่อย่างใด ในที่นี้ ขงจื้อพูดเรื่องการเช่นบูชาเทพแห่งภูเขาแล้วยังได้แฝงความหมายของการเปรียบเทียบลูกโคไถนาที่มีขนสีแดงเลื่อมและเขาอันงดงามว่าหมายถึงหยั่นยงเพราะหยั่นยงมีชาติกำเนิดอันต่ำต้อย แต่ด้วยคุณธรรมความสามารถของหยั่นยงแล้วมีหรือที่ราชสำนักจะปฏิเสธได้ ดังนั้นขงจื้อจึงกล่าวเปรียบอย่างนี้

การเช่นไหว้ภูเขาแม่น้ำมีการแบ่งแยกความสำคัญของภูเขาแม่น้ำกับชนชั้นของผู้จะมาเช่นไหว้เอาไว้ว่า มีเพียงกษัตริย์เท่านั้นที่สามารถเช่นไหว้ภูเขาแม่น้ำที่มีชื่อเสียงได้ทั่วแผ่นดิน ส่วนเจ้าเมืองจะเช่นไหว้ได้เฉพาะภูเขาแม่น้ำที่โค่งคังในแคว้นของตน ดังในกัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๖ ว่า “จีซื่อจะไปเช่นไหว้ภูเขาไท่ซัน ขงจื้อถามหยั่นฉิวว่า เจ้าไปขยับยังได้หรือไม่ หยั่นฉิวตอบว่า ไม่ได้ ขงจื้อพูดว่า ฮ่าย หรือว่าเทพเจ้าแห่งภูเขาไท่ซันจะมีอาจเทียมหลินฟ่งได้เลยกระนั้นฤา”^{๑๑} จากข้อความนี้มีอธิบายว่าสาเหตุที่ขงจื้อจะให้ขยับยังจีซื่อเพราะว่าจีซื่อเป็นเพียงขุนนางเท่านั้นแต่ยังไปไหว้ภูเขาไท่ซันที่มีชื่อเสียงโค่งคังสมควรเฉพาะกษัตริย์เท่านั้น การกระทำของจีซื่อเช่นนี้จึงส่อเจตนาอันมีชื่อค้อบ้านเมือง ส่วนหยั่นฉิวหรือหยั่นอิว แซ่หยั่น ชื่อฉิว ฉายาฉืออิว เป็นศิษย์ขงจื้อ อายุอ่อนกว่าขงจื่อ ๒๕ ปี รับราชการเป็นอนุมนตรีในตระกูลจีซื่อ ดังนั้น หยั่นฉิวจึงได้ถูกขงจื่อตำหนิโทษในเรื่องนี้ซึ่งนอกจากนี้แล้วยังมีการกล่าวถึงการบูชาพระเทพธิดากับ ใจ่หว่าอ ใจ่หว่าอกราบทูลว่า ในสมัยราชวงศ์เซี่ยใช้ไม้สนเข็ม ในสมัยราชวงศ์ซังใช้ไม้สนแผง ในสมัยราชวงศ์โจวใช้ไม้เกาลัด กล่าวกันว่า เพื่อให้ประชากรราษฎรเกิดความยำเกรง ขงจื่อครั้นทราบ จึงได้ดักเตือนใจ่หว่าอว่า เรื่องที่ตัดสินแล้วอย่าได้วิจารณ์ เรื่องที่ทำไปแล้วอย่าได้ทักท้วง เรื่องที่พ้นไปแล้วอย่าได้รื้อฟื้น^{๑๒}

จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่าการบูชาเทพพระธิดีเพื่อแสดงความกตัญญูแก่แผ่นดินที่อยู่อาศัยด้วย

ประโยชน์ของการกตัญญูต่อธรรมชาติ การอยู่อาศัยกับธรรมชาติโดยไม่ทำลายธรรมชาติจะทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ปกติสุขและยั่งยืนยาว มีการกล่าวถึงธรรมชาติในกัมภีร์หลุนอวี่ ๖/๒๓ ว่า “ขงจื่อกล่าวว่า ผู้มีปัญญาชื่นชอบน้ำ ผู้มีเมตตาชื่นชอบภูเขา ผู้ที่มีปัญญาชอบเคลื่อนไหว ผู้มีเมตตาธรรมชอบความสงบ ผู้มีปัญญามีชีวิตที่มีความสุข ผู้มีเมตตาไม่อายุมันขวัญยืน”^{๑๓} จากข้อความนี้มีการเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนว่า น้ำ หมายถึงแม่น้ำที่กว้างใหญ่ไพศาล ไหลเชี่ยว เย็น

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

^{๑๓} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), กัมภีร์หลุนอวี่, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓.

สดชื่นมีชีวิตชีวา เช่นเดียวกับผู้มีปัญญา ภูเขาที่มีลักษณะสูงใหญ่เหยียดยาว คู่น้ำเป็นสง่า หนักแน่น ไม่หวั่นไหว เช่นเดียวกับผู้มีเมตตาธรรม ความสงบของธรรมชาติช่วยให้อายุยืนขวัญขึ้น

กล่าวโดยสรุป ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณประโยชน์แก่มนุษย์ เพราะมนุษย์ได้อาศัยธรรมชาติในการดำรงชีพ จึงไม่ควรทำลายธรรมชาติ ถ้าธรรมชาติถูกทำลายไป มนุษย์จะประสบความลำบากจากภัยธรรมชาติ การบูชาเช่นสร้างเทพเจ้าประจำภูเขา ประจำแม่น้ำแต่ละแห่งนั้นมีประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างมากเพราะจะช่วยให้มนุษย์ระลึกถึงบุญคุณธรรมชาติและไม่กล้าทำลายธรรมชาติเนื่องจากความเคารพในเทพเทวา แต่ขงจื้อไม่ได้สอนให้บูชาด้วยความมกมาย

๓.๒.๓ ความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

จากการศึกษาพบว่า การแสดงความกตัญญูโดยการเช่นสร้างบูชาบรรพบุรุษหรือเทวดานั้น มีการปฏิบัติสืบต่อกันมานานแล้ว และให้ความสำคัญแก่การบูชาอย่างมาก

การบูชาบรรพบุรุษ ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๘/๒๑ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า ครั้นกล่าวถึงพระเจ้าอวี่แล้ว ข้ามิอาจกล่าวคำนพระองค์ได้เลย พระองค์ทรงเสวยพระกระยาหารอย่างประหยัด แต่ทรงแสดงความกตัญญูบูชาต่อองค์พระเทวีญอย่างประณีต พระองค์ทรงฉลองพระองค์แต่ผ้าหยาบ แต่ทรงฉลองพระองค์แลพระมงกุฎในพระราชพิธีอย่างงดงาม พระองค์ทรงประทับในพระราชวังที่เก่า โทรม แต่ทรงท่อมเทพพระราชหฤทัยต่อการชลประทานอย่างเต็มสามารถ ครั้นกล่าวถึงพระเจ้าอวี่แล้ว ข้ามิอาจกล่าวคำน ได้เลย”^{๕๐}

ขงจื้อ สอนให้ระลึกนึกถึงบุญคุณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการเช่นสร้างบูชา ซึ่งแต่ละตระกูลจะมีการสร้างศาลบรรพชนประจำตระกูลไว้เพื่อให้ลูกหลานได้เช่นสร้างบูชา ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๕ ว่า ครั้นขงจื้อเข้าไปศาลบรรพชน ก็มักจะถามไปเสียทุกเรื่อง จึงมีผู้ครหาว่า ใครว่าบุตรชายสุเหลียงเฮ่อ รอบรู้จริยธรรม อยู่ในศาลบรรพชนหลวงก็ยังถามไปเสียทุกสิ่ง ครั้นขงจื้อทราบก็ปรารภว่า นี่ก็คือจริยธรรมแล”^{๕๑} การบูชาบรรพบุรุษนั้น มีการประกอบพิธีตามฐานันดรศักดิ์ ชนชั้นกษัตริย์จะประกอบพิธีอย่างยิ่งใหญ่ ชนชั้นขุนนางจะประกอบพิธีขนาดใหญ่ รองลงมา ประชาชนจะประกอบพิธีตามฐานะของครอบครัว เช่น พระราชพิธีดี พิธีป่าอิ

พระราชพิธีดี เป็นมหาพระราชพิธีบูชาบรรพบุรุษขององค์พระจักรพรรดิที่จะจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ทุกๆ ห้าปีดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๐ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า ครั้นหลังมีขรรษาในพระราชพิธีดีจบ ข้าก็ไม่อยากดูต่อไปอีกแล้ว”^{๕๒} จากข้อความนี้ เหตุที่ขงจื้อกล่าวว่าไม่อยากดูอีกต่อไปนั้น เพราะ

^{๕๐} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๓.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

หลังจากหลังมฆฆารราช ผู้ประกอบพิธีหาได้แสดงความเคารพนบอย่างเพียงพอในมหาพิธีไม่ ซึ่งถือว่าได้สูญเสียความหมายของการรำลึกถึงคุณธรรมแห่งบรรพบุรุษเสียสิ้น พระราชพิธีนี้มี จุดมุ่งหมายที่การแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อพระบูรพกษัตริย์เป็นหลัก ผู้ที่สามารถเข้าใจใน ความหมายของพระราชพิธีและน้อมนำไปปฏิบัติได้อย่างดีแล้ว ผู้นั้นก็จะสามารถปกครองบ้านเมือง ได้อย่างง่ายดายดุจคล้ายฝ่ามือตน ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๑ ว่า “มีคนถามถึงแก่นแห่งพระราชพิธีที่ ขงจื๊อกล่าว ว่า ข้าไม่ทราบหรอก แต่ผู้ที่ทราบซึ่งแก่นแห่งพระราชพิธีนี้ได้ ก็จะสามารถปกครอง บ้านเมืองได้เสมือนหนึ่งคู่มือหนึ่ง ขงจื๊อพูดพลางชี้ไปยังฝ่ามือตน”^{๔๓}

พิธีป่าอิ (ขบวนอัญฐสังคีต) คือพิธีบวงสรวงที่ใช้คนรำ ๘ แถว ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑ ว่า “ขงจื๊อกล่าวถึงจื๊อซื่อ(อุปราชแห่งแคว้นหลู่)ว่า เขาถึงกับรำพิธีป่าอิ ในลานศาลบรรพชน หากเรื่องนี้ ยังทนได้ แล้วยังมีเรื่องใดที่ทนไม่ได้อีก”^{๔๔} จากข้อความนี้มีอธิบายว่า จื๊อซื่อหรือจื๊อซุนอี่ฮู ซึ่งก็คือ จื๊อซื่อ เป็นอุปราชแห่งแคว้นหลู่ ให้ประกอบพิธีป่าอิ (ขบวนอัญฐสังคีต) คือ พิธีบวงสรวงที่ใช้คน รำ ๘ แถว ทุกแถวมี ๘ คน รวมทั้งสิ้น ๖๔ คน ตามระเบียบจริยธรรมในสมัยราชวงศ์โจวได้กำหนด ไว้ว่า พิธีบวงสรวงขององค์จักรพรรดิใช้ขบวนอัญฐสังคีต (๖๔ คน) เข้านครใช้ขบวนฉกสังคีต (แถว ละ ๖ รวมทั้งสิ้น ๓๖ คน) ขุนนางใช้ขบวนจตุสังคีต (แถวละ ๔ รวมทั้งสิ้น ๑๖ คน) จื๊อซุนเป็นเพียง ชั้นขุนนาง ตามฐานะควรใช้ขบวนจตุสังคีต แต่เขากลับใช้ขบวนอัญฐสังคีต จึงถือเป็นการล่วง ละเมิดระเบียบจริยธรรมแห่งราชสำนักอย่างร้ายแรง นอกจากจำนวนคนรำจะมีจำนวนแตกต่างกัน แล้ว คนตรีที่ใช้ยังมีความแตกต่างกันตามฐานะด้วย ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๒ ว่า “สามตระกูล จบ พิธีบูชาด้วยเพลง ยง ขงจื๊อกล่าวว่า ในบทเพลงยงได้ร้องเช่นนี้ว่า เจ้าเมืองช่วยพิธี พระภูมิทรงเด่น สง่า แต่ใจนสามตระกูลจึงนำไปใช้ในศาลบรรพชนของคนเสียได้”^{๔๕} จากข้อความนี้มีอธิบายว่า สามตระกูลที่กล่าวถึงเป็นตระกูลใหญ่ที่กุมอำนาจบริหารของแคว้นหลู่ ในประวัติศาสตร์เรียกสาม ตระกูลนี้ว่าสามอิทธิพล ซึ่งก็คือตระกูลเมิ่งซุน สูซุนและจื๊อซุน จัดเป็นชนชั้นขุนนางเท่านั้น แต่ใช้ คนตรียง ซึ่งคนตรียงนี้เป็นคนตรีที่พระเจ้าโจวอู่หวังทรงใช้สำหรับบูชาสรรเสริญพระบิดา คือพระ เจ้าโจวเหวินหวัง ซึ่งในเนื้อร้องได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าเจ้าเมืองช่วยพิธี พระภูมิทรงเด่นสง่า แต่ สามตระกูลกลับไปใช้ประกอบพิธีบูชาในบ้านตน ขงจื๊อจึงรู้สึกหงุดหงิดกับพฤติกรรมของสามตระกูล ยิ่งนัก เพราะในสมัยโบราณ จริยธรรมนับเป็นบรรทัดฐานที่ใช้วัดศีลธรรมของผู้คนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นหากได้ละเมิดระเบียบจริยธรรมที่บรรพชนได้กำหนดมาแต่อดีตหรือประกอบพิธีตาม ข้อกำหนดแห่งจริยธรรมโดยไร้ความจริงใจเสียแล้ว ย่อมส่อให้เห็นถึงเจตนาได้อย่างแจ่มชัด ด้วย เหตุนี้ขงจื๊อจึงกล่าวว่าหากเป็นคนโดยไร้เมตตาธรรม แม้นเขาจะเพียบพร้อมด้วยจริยธรรมอย่าง

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

สมบูรณ์เพียงใด แล้วมันจะมีประโยชน์อันใดได้เล่า ส่วนด้านการดนตรีในโบราณถือเป็นสิ่งที่ใช้จรรโลงจิตใจให้สูงส่ง หาใช่เป็นเพียงเครื่องมือมณฑนาการอย่างที่ปัจจุบันเป็นไม่ ดังนั้นหากไร้ซึ่งเมตตากรุณาเสียแล้ว แม้นเขาจะเชี่ยวชาญการดนตรีอย่างหาใครเปรียบ จะไม่มีประโยชน์อันใด

สิ่งที่น่าสังเกตในพิธีบูชาบรรพบุรุษนั้นมีการนำเอาสัตว์มาสังเวยในพิธีบูชาด้วย ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๗ ว่า จื่อกั๋งประสงค์ยกเลิกประเพณีเช่นสังเวยแพะเป็นในพิธีเก่าชั้ว ขงจื่อกล่าว ว่า จื่อกั๋ง เจ้าเสียดายแพะ แต่ข้าเสียดายจริยธรรมนี้^{๕๖} พิธีเก่าชั้วเป็นพิธีบูชาที่พระเจ้าจักรพรรดิและเหล่าเจ้านครจะทรงจัดขึ้นในวันหนึ่งค้ำของทุกเดือน โดยสามารถแบ่งออกเป็นสองขั้นตอนคือ ขั้นตอนหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิจะทรงประกาศพระราโชบายให้เหล่าเจ้านครในวันขึ้นหนึ่งค้ำ ส่วนอีกขั้นตอนหนึ่งคือ ในทุกวันขึ้นหนึ่งค้ำ พระเจ้าจักรพรรดิจะนำพระราโชบายที่จะทรงประกาศถวายให้พระบูรพกษัตริย์ในศาลบรรพชนหลวงได้ทรงทราบ ส่วนเหล่าเจ้านครก็จะทรงถวายสัตย์ปฏิญาณว่าจะน้อมรับพระราโชบายที่ได้บูชาในศาลบรรพบุรุษมาปฏิบัติด้วยความจงรักภักดี

การประกอบพิธีบูชาบรรพบุรุษของประชาชนสามารถทำตามฐานะของตน บูชาบรรพบุรุษด้วยความตั้งใจเพื่อแสดงความกตัญญู ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๒ ว่า “บูชาบรรพบุรุษให้ประหนึ่งว่าท่านอยู่เพียงหน้า ส่วนการบวงสรวงองค์พระเทวาก็ให้ประหนึ่งว่าทรงประทับอยู่มีห่าง ขงจื่อกล่าว ว่า หากข้าไม่ได้ร่วมในพิธีบูชา ก็มีต่างกับการไม่ได้บูชา”^{๕๗} จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่า การบูชาบรรพบุรุษจะต้องทำเอง เพราะการบูชาบรรพชนหรือพระเทวาถือเป็นการแสดงความกตัญญูแก่ผู้ที่ถึงผู้มีพระคุณที่สำคัญยิ่ง จึงมีอาจมีกิจใดที่สำคัญเท่าได้อีกแล้ว หากอ้างว่าติดภารกิจแล้วแต่ให้ผู้อื่นทำหน้าที่แทน เช่นนี้ก็มิต่างกับการไม่ได้บูชา เพราะหากในใจยังถือบรรพบุรุษและพระเทวาเป็นผู้มีพระคุณ ไม่ว่าจะกิจใดก็สามารถพักก่อนได้ทั้งสิ้น การเช่นไหว้ควรจะเลือกเฉพาะที่สมควรเช่นไหว้ ไม่ควรจะเช่นไหว้ที่ไม่สมควร ดังในคัมภีร์ขงจื่อ ๒/๒๔ ว่า “ขงจื่อกล่าว ว่า ไหว้ผีที่สมควรไหว้คือการประจบ เห็นอรรถรมิเขาผดุงธรรม ไร้ความกล้าหาญแล”^{๕๘} ในเรื่องนี้ คนจีนโบราณถือว่าเมื่อคนตายแล้วก็คือผี ดังนั้นการไหว้ผีที่ไม่ใช่บรรพบุรุษ จึงถือเป็นการประจบเพื่อหวังผลประโยชน์บางอย่างนั่นเอง มีตัวอย่างของผู้เพราะหวังเพื่อประจบ แต่ขงจื่อมีความเห็นว่าประจบไปก็ไร้ค่า ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๓ ว่า “หวังขุนเจ็ย ถามขงจื่อว่า โบราณกล่าว ว่า หากจะให้ประจบเทพเจ้าเข้า ขอประจบเทพเจ้าเตา จะดีกว่า คำนี้หมายความว่า โฉน ขงจื่อตอบว่า ผิดแล้ว หากคิดต่อฟ้า อธิฐานไปก็ไร้ค่า”^{๕๙} ข้อความนี้มีอธิบายว่า หวังขุนเจ็ย เป็นขุนนางแคว้นเว่ย กุมอำนาจทางการเมืองของเจ้านครเว่ยหลังกง กล่าวถึงเทพเจ้าเข้า ซึ่งคนโบราณเชื่อว่า เทพเจ้าเข้าเป็นเทพเจ้าที่สถิต ณ ทิศทิศของ

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

ตัวบ้าน เป็นเทพเจ้าที่ไร้สิทธิอำนาจ เทพเจ้าเตา เป็นเทพเจ้าที่สถิตอยู่ในเตาไฟ ถือเป็นเทพเจ้าที่ศักดิ์
 ค่าแต่มีสิทธิอำนาจสูง เนื่องจากหวังชนะเจ้ากระทำทุจริตต่อเจ้าแคว้นขงจื้อจึงพูดให้ทราบว่าจะไม่ต้อง
 อธิษฐานขอพรให้ป่วยการ เพราะผู้ทุจริตย่อมได้รับความพินาศเป็นผลตอบแทน

การบูชาบรรพบุรุษนั้นไม่ควรทำด้วยความงมงาย ขงจื้อไม่ชอบให้ผู้คนเคารพบูชาเทพเจ้า
 อย่างงมงาย ดังในกัมภีร์หลุนอวี่ ๑/๓๔ ว่า “ขงจื้อป่วยหนัก จื่อลู่จึงอธิษฐานขอพร ขงจื้อถามว่า มี
 เรื่องเช่นนี้จริงหรือ? จื่อลู่ตอบว่า มีเรื่องเช่นนี้จริง ในบทอธิษฐานมีจารึกไว้ว่า ขออธิษฐานต่อองค์พระ
 มหิตธาแห่งฟ้าดินให้แค่ท่าน ขงจื้อกล่าวว่า ข้าได้อธิษฐานไว้นานแล้ว”^{๕๐} จากข้อความนี้เห็นได้ชัด
 ว่า ขงจื้อตำหนิ จื่อลู่ในเรื่องนี้ เพราะขงจื้อไม่เชื่อว่าจะอธิษฐานขอพรต่อเทพเจ้าเพื่อขอให้หายจาก
 ความเจ็บป่วยได้

เมื่อบูชาบรรพบุรุษเสร็จแล้ว ก็สามารถนำเอาเครื่องเช่น ไหว้มารับประทานได้ มีวิธีปฏิบัติ
 กับเครื่องเช่น ไหว้ไว้ชัดเจน ดังในกัมภีร์หลุนอวี่ ๑๐/๘ ว่า

ด้านการรับประทานอาหาร หากยิ่งเลี้ยวละเอียดยิ่งดี ด้านมังสะหากยิ่งหั่น
 เลี้ยวดี ข้าวหากตั้งไว้นานจะบูด ปลาเนื้อหากเก็บไว้นานจะเน่า จึงมีพิธี
 รับประทาน หากสืออาหารผิดปกติ มีฟุ้งทาน หากมีกลิ่นไม่พิสมัย มีฟุ้งทาน อาหารที่
 ปรุณสุกเกินหรือดิบเกิน มีฟุ้งทาน ยังไม่ถึงเวลา มีฟุ้งทาน สัตว์ถูกฆ่าอย่างไม่
 เหมาะสม มีฟุ้งทาน เครื่องประจาดความพอดี มีฟุ้งทาน แม้จะทานมังสะจำนวนมาก
 แต่ก็มีฟุ้งมากกว่าปริมาณข้าว ปริมาณการเสพเมรัยเมี้ยนจะไม่มีอาการจำกัดไว้ แต่ก็มิ
 ควรให้มันเมว สุรามังสะที่ได้จากท้องตลาด มีฟุ้งทาน หลังอาหารมีฟุ้งขาดจึง การ
 รับประทานมีฟุ้งเกินกำลัง หากได้มังสะมาจากพระราชพิธี มีฟุ้งเก็บค้างคืน หากเป็น
 มังสะจากพิธีบูชาภายในบ้าน มีฟุ้งเก็บเกิน ๓ วัน หากเกิน ๓ วัน มีฟุ้งทาน ขณะ
 บริโภค มีควรรพุดจา ขามนอน มีฟุ้งสนทนาและมาตรว่าจะเป็นการเช่น ไหว้ด้วย
 อาหารหยาบ แกงผัก หรือโภชนะจำพวกแดงก็ตาม ก็พึงมีความเคารพนบนอบแล้ว”^{๕๑}

กล่าวโดยสรุปการบูชาบรรพบุรุษหรือการบูชาเทวดานั้น เป็นการบูชาเพื่อแสดงความ
 กตัญญู ผู้ประกอบพิธีจะต้องทำด้วยความตั้งใจ ความเคารพ และจะต้องทำด้วยตนเอง ถึงแม้จะมีงาน
 อื่นในวันประกอบพิธีก็ต้องพักงานอื่นไว้ก่อนแล้วมาประกอบพิธีด้วยตนเอง ไม่ควรจะบูชาด้วย
 ความงมงายหรือขอพรในสิ่งที่ไม่ควรขอ เมื่อเสร็จพิธีบูชาแล้วสามารถนำสุราอาหารเครื่องเช่น ไหว้
 มารับประทานได้ การรับประทานอาหารที่ใช้เช่น ไหว้บรรพบุรุษจะต้องรับประทานด้วยความ
 เคารพ

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๐.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

๓.๓ กรณีศึกษาตัวอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญู

๓.๓.๑ เจิงจื่อ

เจิงจื่อ หรืออีกนามหนึ่งว่าเจิงเฉิน ฉายาเจ้ออวี ชาวแคว้นหลู่ เมืองอู่เจิง อายุอ่อนกว่าขงจื่อ ๕๖ ปี บิดามีนามว่า เจิงเต๋ย่น เป็นศิษย์ของขงจื่อเช่นเดียวกัน เจิงจื่อเป็นศิษย์ที่สืบทอดวิถีจิตของขงจื่อ มีความกตัญญูรู้คุณสูงได้รับยกย่องให้เป็นหนึ่งใน ๒๔ ยอดกตัญญูของจีน

เจิงจื่อมีความวิริยะพากเพียรหมกเคียนใจคนเสมอว่า “ปัญญาชนจะไร้จิตอันยิ่งใหญ่และใจอันกล้าแกร่งนั้นไม่ได้เพราะภารกิจนั้นแสนหนักหนา ด้วยเพราะมีเมตตาธรรมเป็นภารกิจ นี่มิใช่เป็นหน้าที่อันหนักหนาคอกฤา ด้วยเพราะถึงยามอาสัจจะถึงจะถือว่าสิ้นสุด นี่มิใช่เป็นหนทางอันยาวไกลคอกฤา” ดังนั้นกิจวัตรประจำวัน เจิงจื่อจึงมักสำรวจตน ๓ ประการคือ ได้ชื่อสัจย์ต่อหน้าที่หรือไม่ ได้ถือสัจจะต่อสหายหรือไม่ ได้ทบทวนต่อความรู้ที่ได้ร่ำเรียนมาหรือไม่ เจิงจื่อมีชื่อเสียงเรื่องความกตัญญูดังเช่น ครั้งหนึ่งเจิงจื่อตัดพ้ออยู่บนเขา ครานั้นมีแขกมาเยือนที่บ้านพอดี มารดาของท่านรู้สึกหวาดวิตกด้วยเกรงว่าจะต้อนรับบกพร่อง คิดได้ว่าบุตรกับมารดานั้นมีสายใจที่ผูกพันกันเป็นหนึ่ง จึงลองกัคนิ้วมือของตนจนเลือดออก เจิงจื่ออยู่บนเขาพลันรู้สึกปวดหน้าอกอย่างไร้สาเหตุ จึงวิตกว่ามารดาที่บ้านคงเกิดเรื่องเป็นแน่ จึงรับลงเขากลับมาหามารดาในทันที ในทัศนะคติของเจิงจื่อว่า การเลี้ยงดูด้วยอาหารหยาบแต่รักพร้อมด้วยความเคารพ ยังเหนือยิ่งกว่าการบูชาด้วยอาหารเลิศรส หลังจากบุพพการีวายชนม์ไปแล้วเสียอีก

สำหรับบุคคล โดยทั่วไปหากมิได้มีความกตัญญูรู้คุณอย่างที่สุดแล้วก็คงจะมีอาจสื่อกระแสใจอย่างเช่นเจิงจื่อ ได้แน่ ในอารัมภบทของกัมภีร์กตัญญูได้กล่าวไว้ว่า “อันร่างกายผมหนัง ได้รับจากบุพพการี มีกล้าให้เกิดความเสียหาย นี่คือจุดเริ่มต้นแห่งกตัญญูแล ประคองตนเจริญธรรมประกาศกิตติศัพท์สู่ชนรุ่นหลัง เพื่อเป็นเกียรติคุณแห่งบุพพการี นี่คือจุดหมายแห่งกตัญญูแล” นี่คือนิพนธ์คติพื้นฐานเรื่องความกตัญญูของขงจื่อและครั้นเจิงจื่อได้สัจย์รับฟัง ก็สามารถประคองรักษาและปฏิบัติความกตัญญู ดำรงคุณธรรม หาได้สร้างชื่อเสียงแก่ร่างกายแม้แต่น้อยไม่^{๕๒}

๓.๓.๒ จื่ออู่

เป็นศิษย์ของขงจื่ออีกผู้หนึ่ง เป็นชายหนุ่มชาวเมืองเบียน แซ่จิ้ง ชื่ออิว มีสมัญญาว่า จื่ออู่ มีความกตัญญูสูงได้รับยกย่องให้เป็นหนึ่งใน ๒๔ ยอดกตัญญูของจีน

จื่ออู่เป็นผู้มีพลังกำลังแข็งแรงประกอบด้วยความกตัญญูกตเวที ยากจะหาผู้เปรียบได้ ครอบครัวของเขาอาจจนมาก ทำงานรับจ้าง ได้ค่าจ้างเล็กน้อย เพียงพอเป็น

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓-๒๕.

คำอาหารเฉพาะบิดากับมารดา ส่วนตัวเขาเองชอบ อดมือกินมือ เก็บผักป่ากินประทังชีวิต ห่างจากการทำงานก็ศึกษาหาความรู้ในสำนักขงจื้อ ทุกเดือนเวลากลับบ้าน เขาจะแบกข้าวเดินทางไกลร่วมร้อยลี้ไปบารุงเลี้ยงผู้บังเกิดเกล้าที่ยังอยู่เป็นประจำ เมื่อผู้ให้กำเนิดทั้งสองถึงแก่กรรม เขาก็นำศพไปฝังในหลุมเดียวกัน แล้วเดินทางท่องเที่ยวไปตามชนบทหัวเมืองน้อยใหญ่มุ่งสู่ทิศใต้ จนลุดถึงเมืองฉ้อ กษัตริย์เมืองฉ้อทรงเลื่อมใสในความรู้ความสามารถและความซื่อสัตย์สุจริต ตลอดทั้งความมานะอดทนของเขาจึงชวนให้อยู่ช่วยราชการงานเมือง แต่งตั้งให้เป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่นับแต่นั้นมาชีวิตของเขาก็รุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ เพียบพร้อมด้วยยศถาบรรดาศักดิ์บริบูรณ์ทั้งทรัพย์สินสงครามบริวารข้าทาสชายหญิงมีข้าวเปลือกนับหมื่นเจ้งในยุ้งฉาง อาสนะรองนั่งของเขาประดิษฐ์ขึ้นด้วยขนจมรีอันแสนจะอ่อนนุ่ม อาหารทุกมื้อล้วนประณีตรสเลิศ เวลาไปแห่งใดก็มีรถเทียมม้า ๔ ตัวเป็นพาหนะ และมีรถประเทียบติดตามไปด้วยนับร้อย^{๓๓}

ชื่อลู่มีความกตัญญูต่อบิดามารดา มีความซื่อสัตย์อดทน ถึงชีวิตเขาสมบูรณ์พูนสุข แต่ก็ยังไม่ลืมบิดามารดา เขายังนึกถึงชีวิตที่เคยอยู่ร่วมกับบิดามารดา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูต่อบิดามารดาอย่างยิ่ง จากการทำเขามีความกตัญญูทดแทนที่มีความซื่อสัตย์สุจริตนี้ ทำให้ได้รับความไว้วางใจให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ทำให้ชีวิตเขาเจริญรุ่งเรือง

๓.๔ ประโยชน์ของความกตัญญู

ประโยชน์ต่อตนเอง

บุคคลที่มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์อย่างมากมาย เช่น ทำให้มีความรับผิดชอบต่อครอบครัวรู้จักดูแลเอาใจใส่ครอบครัว ได้รับความยอมรับจากสังคม ได้รับยกย่องว่าเป็นคนดี มีคุณธรรม ได้มีโอกาสตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีพระคุณ ได้รับการสรรเสริญ ได้รับความไว้วางใจให้รับราชการในตำแหน่งสำคัญ สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีเกียรติมีศักดิ์ศรี อีกทั้งในเรื่องของความรับผิดชอบของบุตรที่จะต้องจัดการศพให้บิดามารดา ทำให้บุตรได้รู้จักขนบประเพณี ได้มีความรับผิดชอบงาน ได้แสดงความสามารถ ซึ่งในเรื่องระยะเวลาที่กำหนดให้เป็นการไว้ทุกข์ให้บิดามารดา ๓ ปีนั้น เป็นผลดีต่อบุตร โดยจะเป็นการเปิดโอกาสให้บุตรสามารถดูแลรักษากิจการภายในบ้านสืบต่อกับบิดามารดาเช่นเดียวกับสมัยที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ การบูชาบรรพบุรุษก็เป็นแนวทางหนึ่งของการประนีประนอมในชีวิต ถึงแม้ว่าจะล่วงลับไปแล้ว ก็ยังได้รับการปฏิบัติอย่าง

^{๓๓} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, ๒๔ ยอดกตัญญู, แปลโดย ระเบิด บุนนาค, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๓๓-๓๔.

เคารพอยู่ ไม่ถูกลืมทันที ยังได้รับการระลึกถึงในบางเวลา มีความทรงจำให้ลูกหลานได้จดจำ ทำให้ลูกหลานมีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ รู้จักมีความกตัญญูตอบแทนคุณ และเป็นตัวอย่างแบบแผนประเพณีที่ดั่งามสืบทอดต่อไป

ประโยชน์ต่อประเทศชาติ

จากการศึกษาคัมภีร์ขงจื้อ จะพบว่าความกตัญญูต่อผู้ใหญ่จะมีประโยชน์ต่อการปกครองประเทศชาติอย่างมาก เพราะทำให้ประเทศชาติมีราษฎรที่มีเจตจำนงที่ดี ซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติ เมื่อราษฎรไม่คดโกงประเทศชาติ จะทำให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองอย่างมั่นคง เพราะราษฎรที่มีคุณธรรมจะช่วยกันอบรมสั่งสอนคนในสังคมให้เป็นคนดี ดักเตือนกันในทางที่ดี สังคมก็จะมีแต่คนดีๆ ไม่ทำความชั่วความเสียหายแก่ประเทศชาติ เมื่อราษฎรมีคุณธรรมมีความกตัญญูก็จะเหมือนกับการช่วยราชการ โดยการช่วยสั่งสอนคนในประเทศและประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้คนในสังคมได้ปฏิบัติตาม ซึ่งในเรื่องนี้ยังมีคัมภีร์ขงจื้ออีกบทที่กล่าวสนับสนุนความกตัญญูอย่างนี้ว่า คัมภีร์ขงจื้อ ๒.๒๑ว่า “มีคนกล่าวกับขงจื้อว่า เหตุใดคุณครูไม่รับราชการ ขงจื้อกล่าวว่า ในหนังสือ “เลี้ยงจื่อ” กล่าวว่า “จงกตัญญู จงกตัญญูต่อพ่อแม่ จงรัก จงรักพี่และน้อง” (ถ้า) สามารถให้ผู้บริหารราชการ (ทำตามที่กล่าวนี้ได้) ก็เป็นอัน (เหมือนกับ) ได้เข้ารับราชการแล้ว เหตุใดต้องไปรับราชการ”^{๔๔} เมื่อผู้บริหารราชการมีความกตัญญูก็จะทำให้ข้าราชการชั้นผู้น้อยพบเห็นตัวอย่างที่ดีและปฏิบัติตามทำให้มีความกตัญญูเหมือนกัน เมื่อราษฎรได้พบเห็นตัวอย่างที่ดีก็จะปฏิบัติตามทำให้ราษฎรที่ความกตัญญูเหมือนกัน เมื่อฝ่ายราษฎรมีความกตัญญูก็จะเป็นการช่วยฝ่ายราชการปกครองด้วยความมีระเบียบมีคุณธรรม ประเทศชาติจะสงบสุขและเจริญก้าวหน้า

๓.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญู

โทษของการไม่มีความกตัญญูนั้นมีมากมายหลายประการ เช่น ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วยเพราะกลัวจะทรยศหักหลัง ไม่มีใครให้ความช่วยเหลือเพราะรู้ว่าช่วยไปแล้วก็จะไม่มีความสำนึกในบุญคุณและอาจจะทำเรื่องที่เนรคุณได้ ผู้ไม่มีความกตัญญูจะถูกตำหนิติเตียน เป็นที่รังเกียจของผู้คน ขงจื้อเองเมื่อทราบข่าวว่าบุคคลที่ตนจะเดินทางไปพบ เป็นคนอกตัญญูโดยฆ่าผู้ที่เคยมีบุญคุณเพื่อขึ้นสู่อำนาจ ขงจื้อก็ยกเลิกการเดินทางไปพบทันที ดังปรากฏในเหตุการณ์ที่ขงจื้อเดินทางไปยังรัฐจินเพื่อไปหาบารอนเจียน เจา พอเดินทางมาถึงฝั่งแม่น้ำเหลือง ขงจื้อทราบข่าวว่า ณ กาลบัดนี้ ตู มิงตู่ และ ชุน ฮัว ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ขงจื้อยืนนิ่งที่ริมฝั่งน้ำทอดถอนใจ พลังกล่าวว่า

“สายน้ำข้างสวยงามอะไรเช่นนี้หนอ กระแสน้ำเล่าก็ไหลอยู่ชั่วนิรันดร
พรหมลิขิตได้กำหนดลงไปว่าเราจะไม่ข้ามแม่น้ำสายนี้”

^{๔๔} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล.เสถียรสุด, อ้างแล้ว, หน้า ๕๓.

“ท่านอาจารย์หมายความว่าอย่างไรจึงกล่าวเช่นนี้” เจกวง (ลูกศิษย์ของขงจื้อ)

ถาม

“ดู มิงตู และซุน ฮัว สองคนนี้นับว่าเป็นเสนาบดีที่ดีที่สุดของรัฐจีน ก่อนหน้าที่ บารอนเจียนเจา จะได้ขึ้นสู่อำนาจ เขาได้พูดว่า เขาขอร้องให้คนทั้งสองนี้ ให้ความช่วยเหลือแก่เขาในการขึ้นครองอำนาจ ณ กาลบัดนี้ บารอนเจียนเจา มีอำนาจสม ความตั้งใจแล้ว แต่เขากลับมาฆ่า ตู มิงตู และ ซุน ฮัว เสีย เราได้ทราบมาว่าโบราณ ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อฆ่าทารกในครรภ์ ก็เลนก็จักไม่มาปรากฏกายให้เห็นในชนบท เมื่อคนวิดบ่อจับปลา มังกรก็จะไม่ยอมบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล หรือบางทีก็ จะทำให้ฝนตกหนักจนกระทั่งท่วมบ้านเรือน เมื่อประชาชนพากันรื้อรังนกหรือ ทำลายไชนก นกฟีนิกซ์ (มนุษย์ปีกยี่) ก็จะไม่มา ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าสุภาพบุรุษไม่ควรต้องเสพยศมาคัมกับคนอกตัญญู แม้ว่าสัตว์ทั้งหลายยังมีความรังเกียจคนอธรรม แล้วไซ้เรื่เราก็ควรที่จะทำให้ยิ่งกว่าสัตว์”^{๕๔}

กล่าวโดยสรุป โทษของการไม่มีความกตัญญูจะทำให้ถูกตีเตียนจากสังคม ถูกทอดทิ้งไม่มี ใครอยากคบค้าสมาคมด้วย มิตรสหายที่เคยมีก็ไม่อยากมาเสวนาด้วย หน้าที่การงานไม่ เจริญก้าวหน้า

๓.๖ หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญู

ก. เหยิน (Jen)

คำว่า “เหยิน” (ภาษาจีนกลางว่า เหวิน) “แปลได้หลายความหมาย เช่น “มนุษยธรรม” “คุณธรรมอันสมบูรณ์” “หลักแบบแผน” และ “ความรัก” เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะขงจื้อไม่ได้ กล่าวถึงเหยินในความหมายที่ชัดเจน แต่กล่าวถึงแต่ภาพรวมๆ”^{๕๕} มักมีความหมายว่า เหยินคือ คุณธรรมที่ช่วยพัฒนาจิตใจหรือจิตวิญญาณของคนๆนั้น อีกอย่างหนึ่ง “เหยิน (เมตตาธรรม) เป็น เจตนารมณ์ที่ดี ที่จะทำสิ่งที่ดีๆ ให้กับสังคม”^{๕๖} ชุมชนใดที่ประพฤติตนตามจารีตแบบแผนทุก ประการ แต่ทำไปโดยปราศจากเหวิน จารีตที่กระทำนั้นย่อมขาดจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์

^{๕๔} พ.ท. นวม สงวนทรัพย์, ปริมาจารย์ขงจื้อ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนัก พิมพ์บรรณาการ, ม.ป.ป.), หน้า ๔๒ - ๔๓.

^{๕๕} ศรีัญญา อรุณขจรศักดิ์, “ภาษาและความเป็นจริงในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงและคัมภีร์จวงจื้อ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕.

^{๕๖} อาร์ชี เจ บาห์ม, หลักคำสอนของขงจื้อ, แปลโดย ครอบงวน ไชยชนะสาร, อ่างแล้ว, หน้า ๓๕.

เพราะกระทำไปโดยถูกบังคับหรือทำไปเหมือนเครื่องจักรที่ไม่รู้สึกรับการกระทำของตน ขงจื้อกล่าวว่า “หากมนุษย์ไร้ซึ่งคุณธรรมอันสมบูรณ์ เขาก็จะมีอะไรเกี่ยวข้องกับจารีตพิธีกรรม หากมนุษย์ไร้ซึ่งคุณธรรมอันสมบูรณ์ เขาก็จะมีอะไรเกี่ยวข้องกับคนตรี”^{๕๔} เมื่อบุคคลมีคุณธรรมอันสมบูรณ์ จะปฏิบัติตามจารีตที่ได้กระทำมา จะมีความกตัญญูต่อผู้มีบุญคุณ รู้จักตอบแทนบุญคุณท่าน ซึ่งสิ่งสำคัญสำหรับการปฏิบัติจารีตไม่ใช่การบังคับปฏิบัติตามข้อกำหนดอย่างครบถ้วน หากแต่เป็นการปฏิบัติตามจารีตด้วยใจที่มีคุณธรรม อย่างสม่ำเสมอ แม้จะอยู่ในฐานะใดก็ไม่ควรละทิ้งคุณธรรม ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๔/๕ ว่า

ขงจื้อกล่าวว่า อันลาภและยศ คือสิ่งที่ทุกคนปรารถนา แต่หากได้มาด้วยความไม่ชอบธรรมแล้วจะมีครอบครองแล อันความยากจนและด้อยต่ำ คือสิ่งที่ทุกคนเกลียดชัง แต่หากให้สละหนีด้วยความไม่ชอบธรรมแล้ว จะมีกระทำแล อันวิญญูชน หากได้ละทิ้งซึ่งเมตตาธรรมแล้ว ไชร์ โยจะมีกิตติศัพท์อันเกริกไกร ดังนั้น แม้จะเป็นระยะเวลาสั้นๆ เพียงหนึ่งมือข้าว วิญญูชนก็จะมิลบล้างเมตตาธรรม โดยในเพลาคับขันก็จะเป็นเช่นนี้ หรือในคราวตกอับก็ยังคงเป็นเช่นนี้^{๕๕}

บุคคลถึงจะยากจนก็ตาม ถึงจะร่ำรวยก็ตาม จะเห็นได้ว่าขงจื้อให้ความสำคัญแก่เหวินมาก แม้จะอยู่ในเวลาคับขันก็ไม่ควรละทิ้งความชอบธรรม เปรียบเหมือนการมีความ รู้สึกโศกเศร้าเสียใจกับการจากไปของผู้ตาย ย่อมสำคัญว่าการมุ่งเน้นสนใจความพิถีพิถันในการพิธี

ข. ลี (Li)

ในภาษาจีนว่า ลี (Li) คือ พิธีกรรมหรือขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นคำสอนสำคัญในระบบปรัชญาของขงจื้อ ขงจื้อพูดเสมอว่า เขาเป็นคนที่ใฝ่ใจแสวงหาความรู้ที่ได้มาจากอดีต และเป็นผู้รักษากฎประเพณีที่ดี เพื่อถ่ายทอดให้แก่อนุชนรุ่นหลัง เรื่องความสำคัญของลี ในคัมภีร์หลุนฮู (๑๒/๑) กล่าวว่า “ถ้าผู้ปกครองประเทศปฏิบัติตามขนบประเพณี (ลี) แม้เพียงวันเดียว ไฟรฟ้าประชาชนก็ยอมถือเป็นเยี่ยงอย่างปฏิบัติตาม เพราะคุณธรรม เป็นสิ่งที่ผู้ปกครองวางรากฐานไว้ให้แก่ประชาชน” แต่ถ้าลำพังจะรักษากฎประเพณีและพิธีกรรมไว้เพียง โสดเดียว ก็เท่ากับรักษารูปแบบไว้ ในเรื่องลี นี้สอดคล้องกับงานเขียนของ ศจ.อาร์ชี เจ บาห์ม ที่กล่าวว่า “ลี (Li) คือความเหมาะสม ประกอบเข้าอยู่ในรูปแบบของความประพฤติที่ถูกต้อง ถ้าปราศจากความเหมาะสมแล้ว

^{๕๔} ศรีัญญา อรุณขจรศักดิ์, “ภาษาและความเป็นจริงในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงและคัมภีร์จวงจื้อ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๕๕} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดย อมร ทองสุก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๒.

ความประพฤติที่ดีงาม ก็จะกลายเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง”^{๑๑๑} เมื่อบุคคลมีมนุษยธรรม(เหยิน)แล้วจะปฏิบัติตามขนบประเพณี(ลี) ที่เหมาะสม เพราะ“มนุษยธรรมคือแก่นสารของการเป็นสุภาพชน”^{๑๑๒} เช่น การเช่นไหว้บรรพบุรุษ เพราะบิดามารดา รวมทั้งบรรพบุรุษล้วนมีบุญคุณต่อเรา ถึงแม้ท่านเหล่านั้นจะล่วงลับไปแล้ว ก็ไม่ควรลืมบุญคุณของท่าน

ก. การศึกษา

การศึกษาเล่าเรียนจะช่วยส่งเสริมให้คนมีความกตัญญู เพราะการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดานั้น ในอดีตสังคมขนาดเล็กคนเราสามารถปฏิบัติได้โดยไม่ต้องเข้าห้องเรียนเพื่อศึกษาเพราะครอบครัวส่วนใหญ่ที่เป็นครอบครัวใหญ่ มีปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา เป็นต้น ดังขงจื้อกล่าวว่า “วิญญูชนจะใฝ่ศึกษาในศิลปวิทยาและควบคุมตนด้วยจริยธรรม ฉะนั้นก็จะไม่ผิดครรลองแล้วแล”^{๑๑๓} เมื่อเด็กสามารถพบเห็นผู้ใหญ่ประพฤติปฏิบัติแล้วสามารถปฏิบัติตามแบบอย่างสืบทอดต่อกันจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งสืบทอดต่อกันไปได้เมื่อสังคมเจริญขึ้นสภาพสังคมก็ได้เปลี่ยนแปลงไปทำให้ต้องแยกย้ายกันไปประกอบอาชีพทำให้สภาพสังคมเป็นแบบครอบครัวเดี่ยว คือมี พ่อ แม่ ลูก ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีการให้การศึกษาคุณธรรมต่างๆแก่เด็ก (ลูก) เพื่อให้ทราบและสามารถปฏิบัติตนตามคุณธรรมต่างๆ ได้ ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๑๖/๕^{๑๑๔} ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า เกิดมาก็รู้ (เอง) เป็นดีที่สุด ศึกษาแล้วจึงรู้ เป็นที่รองลงมา หากจนแล้วจึงศึกษา (แล้วจึงรู้) เป็นที่รองลงมาอีก หากจนแล้วยังไม่ศึกษา คนชนิดนี้เลวมาก” คัมภีร์ขงจื้อทำให้ทราบว่าการศึกษาได้เองเป็นการดีที่สุด เมื่อไม่รู้ก็ต้องศึกษาเพื่อจะได้รู้ ถึงแม้ว่าจะยากจนก็ควรศึกษาให้รู้จะได้ปฏิบัติได้ถูกต้อง ส่วนคนที่ยากจนแล้วยังไม่ศึกษาถือว่าเลวมากเพราะเมื่อไม่รู้คุณธรรมก็จะประพฤติตนไปตามอำเภอใจ ไม่มีความกตัญญูไม่สามารถปฏิบัติตนตามคุณธรรมอันดีได้จึงถือว่าเป็นคนเลว

การศึกษามีส่วนสำคัญทำให้คนมีความกตัญญูเพราะเมื่อคนได้รับการศึกษาอบรมคุณธรรมต่างๆ แล้วก็จะมีคุณธรรมมีความกตัญญูรู้บุญคุณและมีความอ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักการปรนนิบัติ เลี้ยงดูบิดามารดา รู้จักการจัดการพิธีศพ รู้จักพิธีการเช่นไหว้ รู้จักการไว้ทุกข์ ซึ่งผู้ที่มีการศึกษาอบรมแล้วจะมีความกตัญญูต่อบิดามารดาและอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๑๓/๒๐ ว่า

^{๑๑๑} อาร์ชี เจ บารัม, หลักคำสอนของขงจื้อ, แปลโดย ครอบงม ไชยชนะสาร, อ่างแล้ว, หน้า ๔๕-๕๑.

^{๑๑๒} สุวรรณ สดาอนันท์, กระแสธารปรัชญาจีน : ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจ และ จารีต, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖.

^{๑๑๓} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดย อมร ทองสุก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๒.

^{๑๑๔} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล.เสถียรสุด, อ่างแล้ว, หน้า ๖๕.

จื่อกงถามว่า “อย่างไรจึงเรียกนักศึกษา” ขงจื่อกล่าว “มี ความละเอียดแ่ใจ ซึ่งคอยควบคุมการกระทำของตนเอง (อยู่ ไม่กระทำสิ่งที่ตนเห็นว่าเป็นเรื่องอับอาย) เมื่อถูกส่งไปเป็นทูตในนครอื่น ไม่ทำให้เจ้านครของตนต้องได้รับความอับอาย (เพราะตนได้ทำงานในหน้าที่โดยเรียบร้อย) เช่นนี้ เรียกว่านักศึกษาได้แล้ว

(จื่อกงถามอีก)ว่า “ขอถามที่รองลงมา” ขงจื่อตอบ ว่า “หมู่ญาติชมเชยว่ามี ความกตัญญูต่อพ่อแม่ คนในหมู่บ้านชมเชยว่าเป็นคนเคารพผู้ใหญ่”^{๑๐๔}

ในคัมภีร์ขงจื่อบทนี้จะเห็นได้ว่าในวรรคที่สองของคัมภีร์บทนี้กล่าวถึงคุณลักษณะของ นักศึกษาว่าจะต้องมีความกตัญญูต่อบิดามารดาและมีความอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นคนเคารพผู้ใหญ่ นอกจากนี้ยังมีกรกล่าวถึงการชวนชวนเพื่อศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ดังในคัมภีร์ขงจื่อ ๑/๖ ว่า “ขงจื่อกล่าว ว่า ผู้ที่อายุน้อย เมื่ออยู่ในบ้าน มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ เมื่ออยู่นอกบ้าน (เข้าสังคม) มีความเคารพต่อผู้อาวุโส มีวาจาสัตย์ มีความรักต่อบุคคลอื่นๆ ใกล้ชิดกับผู้มีเมตตาธรรม หากยังมี กำลังพอ ก็ศึกษาเพิ่มเติมอีก”^{๑๐๕} การศึกษาหาความรู้ที่นับว่าเป็นประโยชน์แก่ทุกเพศทุกวัย เรียนรู้ ใ้ก็ไม่มีเสียหาย ถ้าไม่รู้อาจจะเสียประโยชน์ได้ ดังในคัมภีร์ขงจื่อ ๑๕/๓๘ ว่า “ขงจื่อกล่าว ว่า ไม่ว่า (คน)ประเภทใด ต้อง ได้รับการศึกษา(ทั้งสิ้น)”^{๑๐๖} เมื่อได้รับการศึกษาแล้วก็มีความรู้ นอกเหนือจาก ความกตัญญูแล้วยังสามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพและจะเป็นประโยชน์ ในการดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข

๓.๗ ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู

กฎหมายเป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู

การดำรงชีวิตในสังคมในบางครั้งจะมีการทำผิดกฎหมาย ถ้าพบเห็นผู้ทำผิดกฎหมายก็สมควรดำเนินการฟ้องร้องจับกุมผู้ทำผิดมาลงโทษตามกฎหมายระเบียบที่สังคมได้ตั้งเอาไว้เพื่อให้คนใน สังคมได้อยู่อย่างสงบสุข เมื่อทุกคนกระทำตามกฎหมายจึงเป็นสิ่งที่ดีต่อสังคมส่วนรวม แต่ใน กรณที่ผู้กระทำเป็นบุพพการี หรือเป็นผู้มีบุญคุณ หรือเป็นคนในครอบครัว หรือเป็นบุตร ถ้ามองใน แ่งกฎหมายก็จะสมควรฟ้องร้องดำเนินคดีแต่มองในแง่ความกตัญญูแล้วการฟ้องร้องจับกุมบุพพการี ตนเองก็เป็นการขัดกับหลักความกตัญญู เมื่อเป็นเช่นนี้ขงจื่อสอน ให้เลือกใช้หลักความกตัญญู เพื่อ รักษาสัมพันธ์ที่ดีของครอบครัว ถึงแม้ว่าบิดาหรือบุตรจะผิดกฎหมายก็ตาม มี ๒ ตัวอย่าง ดังนี้

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

๑. บุตรฟ้องบิดา โดยบิดากระทำผิดกฎหมายด้วยการขโมยแกะของคนอื่น ขงจื้อเห็นว่าผู้เป็นบุตรควรเลือกความกตัญญูต่อบิดา ถึงแม้ว่าจะขัดกับหลักกฎหมายก็ตาม ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๑๓/๑๘ ว่า

“เจ้านครเซี่ย โอ้อวดขงจื้อว่า ในรัฐของคนมีพลเมืองที่ซื่อสัตย์ เมื่อบิดาขโมยแกะบุตรจะเป็นพยานให้รัฐที่ในศาล แต่ขงจื้อตอบไปว่า “ในบ้านเมืองของเรา คนที่ซื่อสัตย์ไม่กระทำเช่นนั้น บิดาปกป้องบุตร เมื่อบุตรกระทำผิด บุตรปิดบังให้บิดากระทำผิด เราพบความซื่อสัตย์ได้ในความสัมพันธ์เช่นนี้”^{๑๑๑} (The duke of Sheh informed Confucius, saying, “Among us here there are those who may be styled upright in their conduct. If their father has stolen a sheep, they will bear witness to the fact.” Confucius said, “Among us, in our part of the country, those who are upright are different from this. The father conceals the misconduct of the son, and the son conceals the misconduct of the father. Uprightness is to be found in this.”)^{๑๑๒}

๒. บิดาฟ้องบุตร เป็นเหตุการณ์ในช่วงที่ขงจื้อได้เป็นเสนาบดียุติธรรมแห่งแคว้นหลู่ มีคดีร้ายหนึ่งบิดาฟ้องร้องบุตรตัวเอง ขงจื้อสั่งขังพ่อลูกไว้ทั้งสองคน นาน ๓ เดือน ยังไม่พิจารณาคดี อีกทั้งไม่ตัดสินว่าบุตรทำผิดในข้อหาออกตัญญู ทำยที่สุด ผู้เป็นบิดาก็ขอลอปล่อย ขงจื้อจึงสั่งปล่อยทั้งบิดาและบุตรทันที บิดาฟ้องบุตร ดังเหตุการณ์ว่า

จืซุน ได้ข่าวก็พูดด้วยความไม่สบายใจว่า “ท่านเสนาบดียุติธรรมก็ออกจะประหลาด ก่อนนี้ เขาเคยบอกข้าว่า การปกครองประเทศนั้น ต้องเทิดทูนกตัญญู กตเวทิตาธรรมเหนือสิ่งอื่นใด มาวันนี้ท่านมีโอกาสดัดสินบุตรที่กระทำผิดในข้อหาออกตัญญู เพื่อให้การศึกษาแก่ราษฎรทั่วประเทศ ท่านกลับสั่งปล่อยอย่างไม่มีเหตุผลนี้หมายความว่าอย่างไร”

หยัน โห้ว บ่าวใช้บ้านสกุลจื ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของขงจื้อ ก็นำคำพูดดังกล่าวไปถามอาจารย์ ขงจื้อถอนใจก่อนตอบว่า “อืม ผู้มีอำนาจถ้าไม่ปกครองด้วยมรรคาที่ถูกต้อง เอะอะก็จะตำหนิลงโทษทัณฑ์ราษฎร มันเป็นเรื่องชอบด้วยเหตุผลละหรือ ถ้าไม่อบรมสั่งสอนให้ราษฎรกตัญญูรู้คุณ รู้จักแต่ลงโทษทัณฑ์ ก็ไม่ต่างกับการตำหนิลงโทษผู้บริสุทธิ์ ถ้าจะพูดให้ยุติธรรม ยิ่งขึ้นก็คือ ถ้าไม่อบรมสั่งสอนราษฎร

^{๑๑๑} วุฒิชัย ดันตระบัณฑิตย์, “ปัญหาการใช้ความกตัญญูกตเวทีของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย”, รายงานการศึกษาอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒.

^{๑๑๒} James Legge, Confucius, (New York : Dover Publication, 1971), p. 270.

ก่อน แม้โทษหนักประเภทรบแพ้ยาศึก ก็ไม่ควรลงโทษประหาร เพราะรากเหง้าแห่งความคิดมิได้อู่ที่ราษฎร”^{๑๐๕}

จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่าขงจื้อได้สั่งขังผู้ที่มาฟ้องร้องทั้งสองคนด้วยกันเพื่อเป็นการสั่งสอนให้ทั้งสองมีความกตัญญูต่อกัน มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน ไม่ทะเลาะกัน เมื่อทั้งสองปรับความเข้าใจกันได้ แล้วถอนคำฟ้อง ขงจื้อจึงสั่งให้ปล่อยตัวทั้งสองไป

กล่าวโดยสรุป กฎหมายบางข้อจะเป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู ซึ่งขงจื้อให้เลือกความกตัญญู ดังจะเห็นได้จาก หลักความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ขงจื้อเห็นว่าควรให้ผู้ปกครองใช้วิธีขัดเกลาคุณธรรมและพฤติกรรมผู้ถูกปกครอง ซึ่งดีกว่าความสัมพันธ์ที่ใช้กฎหมายและการออกคำสั่งบังคับ “ถ้าประชาชนถูกปกครองด้วยกฎหมายและการลงโทษ พวกเขาจะพยายามหลีกเลี่ยงการลงโทษ และไม่มี ความละอายใจ หากประชาชนถูกปกครองด้วยคุณธรรมและจารีต พวกเขาจะมีความละอายและยังเป็นคนดีอีกด้วย”^{๑๐๖} เหตุที่ขงจื้อเน้นด้านการขัดเกลา สั่งสอนผู้คน เพราะการมีคุณธรรมตามสถานภาพของความสัมพันธ์ในครอบครัว บ่มเอื้ออำนวยโดยตรงต่อระเบียบสังคมในระดับรัฐ ถ้าหากหลักกฎหมายขัดแย้งกับหลักจารีต ควรเลือกปฏิบัติตามหลักจารีต เพื่อรักษาสัมพันธ์ของครอบครัว โดยเลือกเป็นคนกตัญญูดีกว่า สำคัญกว่าการใช้กฎหมาย เพราะ “การเป็นลูกกตัญญู บ่มเป็นรากฐานของสังคมการเมืองที่มีระเบียบ”^{๑๐๗}

๓.๘ บทบาทของความกตัญญูที่มีต่อสังคมจีน

ด้านการศึกษา

ปรัชญาของขงจื้อมีความสำคัญอย่างมากและเป็นระยะเวลาอันยาวนานต่อพลเมืองจำนวนมาก ในประวัติศาสตร์อารยธรรมจีนอันยาวนาน ขงจื้อจะเป็นบุคคลที่ชาวจีนทุกยุคทุกสมัย ทุกชนชั้นรู้จักร่วมกันมากที่สุดคนหนึ่ง เพราะแนวคิดแบบขงจื้อได้มีบทบาทอย่างสำคัญต่อพัฒนาการอารยธรรมจีนจนถึงกับมีผู้กล่าวว่า “ขงจื้อ คือ แม่พิมพ์แห่งอารยธรรมจีนโดยทั่วไปอย่าง

^{๑๐๕} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อธิคม สวัสดิญาณ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๕-๒๖.

^{๑๐๖} James Legge, Confucian analects, (Hong Kong : Wei Tung Book store, 1966), p.7.

^{๑๐๗} สุวรรณฯ สถาอนันท์, กระแสธารปรัชญาจีน : ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจและจารีต, อ้างแล้ว, หน้า ๔๒.

แท้จริง”^{๑๑๒} ถือกันว่าขงจื้อเป็น “ครูเอกชน” คนแรกที่รับสอนคนทั่วไปจากทุกชนชั้น โดยไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของราชสำนักโดยตรง เป็นครูบ้านนอกธรรมดาคนหนึ่ง “ลัทธิขงจื้อเคยถูกประณามและต่อต้านในสมัยราชวงศ์จิ้น จนถึงกับมีการเผาหนังสือและทำลายผู้รู้ทางลัทธิขงจื้อจำนวนมาก ขงจื้อเคยถูกยกย่องว่าเป็น “บรมครู” ในสมัยราชวงศ์ฮั่น”^{๑๑๓} คำสอนของขงจื้อได้รับการยกย่องและสนับสนุน ผู้ที่สอบจอหงวนทุกคนต้องเชี่ยวชาญในคำสอนของขงจื้อ

ด้านวัฒนธรรม

ปรัชญาของขงจื้อ ได้มีอิทธิพลต่อชาวจีนอย่างใหญ่หลวงรอบด้าน คำสอนของขงจื้อถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต และเป็นมาตรฐานของสังคม ความรู้สึกนึกคิดของชาวจีนจะแนบแน่นอยู่กับปรัชญาขงจื้อ งานนิพนธ์ของขงจื้อ ถือกันว่าเป็นวรรณกรรมชั้นสูง และเป็นหลักสูตรใช้ศึกษากันในสถาบันการศึกษาต่างๆ อีกทั้งเป็นวิชาสำหรับสอบไล่ของทางราชการอีกด้วย ปรัชญาขงจื้อทำให้ชาวจีนมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนหลายอย่าง เช่น

๑. ชาวจีนให้ความสำคัญในเรื่องครอบครัวมาก ถือว่าครอบครัวเป็นรากฐานของสังคม จึงพยายามสร้างครอบครัวให้เป็นปึกแผ่น เป็นครอบครัวใหญ่ ประกอบด้วยคนหลายรุ่นทั้งพ่อ แม่ ปู่ ย่า ลุง หลาน หลาน ทั้งในภาษาจีนก็เอื้ออำนวย คือมีคำที่บอกลำดับญาติไว้อย่างชัดเจน ว่าใครมีความสัมพันธ์กันอย่างไร มาจากสายไหน สืบสายมาจากบิดา หรือมารดา ดูคำว่าน้ำและอา ในภาษาไทยฉันนั้น รวมความแล้ว ชาวจีนให้ความสำคัญต่อญาติมาก

๒. ชาวจีนให้เกียรติผู้สูงอายุ ทั้งใช้สรรพนามให้เหมาะสมกับวัย เรียกพี่ ป้า น้า อา เป็นต้น แม้ต่อคนที่ไม่ใช่ญาติ คนจีนมีลูกหลานแล้วมักจะไว้หนวดเพื่อแสดงว่าตัวแก่แล้ว

๓. ชาวจีนให้ความสำคัญต่อบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว จะต้องดูแลสถานที่ฝังศพ บรรพบุรุษให้ดี ตลอดถึงคอยเซ่นไหว้อยู่เสมอ

๔. ชาวจีนนิยมยกย่องครูบาอาจารย์ไว้สูง แต่ไม่นิยมยกย่องทหาร ชาวจีนให้ความสำคัญต่อผู้รู้มากกว่าผู้ใช้กำลัง ตามคำสอนของขงจื้อ

๕. ชาวจีนไม่ชอบมีเรื่องต้องขึ้นโรงขึ้นศาล แต่จะพยายามตกลงประองคองกันให้ได้

ด้านเศรษฐกิจ

การที่นักธุรกิจจีนประสบความสำเร็จ เพราะเป็นผู้ปฏิบัติคุณธรรม มีความซื่อสัตย์ (ซิ่น) รักษาคำมั่นสัญญาเป็นอย่างยิ่ง ในคัมภีร์หลุนหฺย ๑/๖ “ขงจื้อสอนว่า ระมัดระวังในการให้คำมั่น

^{๑๑๒} Wing-Tsit Chan, *A Source Book in Chinese Philosophy*, (New Jersey : Princeton University Press, 1963), p.14.

^{๑๑๓} ผศ.ดร. สุวรรณ ภาดาพันธ์, “ค่ายกลแห่งความหมายกับปรัชญาการเมืองในคัมภีร์ขงจื้อ”, ในสัมมนาวิชาการเรื่อง ปรัชญาขงจื้อและอิทธิพลที่มีต่อสังคมจีนในปัจจุบัน, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒, หน้า ๒-๕, (อัดสำเนา).

สัญญา และมั่นคงตรงต่อเวลาในการรักษาคำมั่นสัญญานั้น” การทำธุรกิจกับชาวจีนสมัยก่อนนั้นแม้ไม่มีหนังสือสัญญา แต่ก็มี ความซื่อสัตย์สุจริตต่อกันและรักษาคำมั่นสัญญาอย่างยิ่ง นอกจากนี้จะอาศัยคุณธรรมเป็นหลักปฏิบัติแล้ว ยังมีการทำงานในรูปแบบของครอบครัวหรือกลุ่มใหญ่ที่พยายามส่งเสริมกันทั้งในส่วนของเงินลงทุนและบุคลากร การเกื้อกูลการอุปถัมภ์กันเป็นระบบเครือข่าย เครือข่ายธุรกิจที่มั่นคง เป็นผลจากกิจกรรมแห่งความกตัญญูที่มีต่อบรรพบุรุษอันดีเป็นเหตุส่งเสริมความรุ่งเรืองให้แก่ชีวิต และหน้าที่การงาน

ด้านการเมืองในโลกปัจจุบัน

แม้ในประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของจีนจะไม่ใช้ผลผลิตของขงจื้อทั้งหมด แต่แนวความคิดก็เบ่งบานและส่งอิทธิพลถึงระบบการเมืองการปกครองของจีนหลายยุคสมัย โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยช่วงหลังการล่มสลายของราชวงศ์ฉินเป็นต้นมา กระทั่งถึงการที่จีนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแม้บางช่วงบางตอนของประวัติศาสตร์จะขึ้นจะลงบ้าง เนื่องเพราะอิทธิพลของแนวคิดระบบอื่น แต่คำสอนของขงจื้อก็ไม่เคยสูญหายไปจากประวัติศาสตร์การเมืองของจีนจึงกล่าวได้ว่า ปรัชญาของขงจื้อจึงได้ครองตำแหน่งสูงสุด ที่ถูกต้องทางปรัชญาในระบบการเมืองและวัฒนธรรมจีน เมื่อพิจารณาถึงหน้าที่หลักที่สำคัญที่ผู้ปกครองจะต้องทำก็คือ การพิจารณาถึงความเป็นอยู่เย็นเป็นสุขของประชาชนเป็นพื้นฐาน ยิ่งกว่านั้นคุณธรรมเรื่องความกตัญญูก็ถูกนำมาเชื่อมโยงกับการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะในกรณีช่วยป้องกันการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ขัดกับเจตนารมณ์ของบรรพชน ประเพณีที่บุตรจะต้องมีความกตัญญูต่อบิดามารดา นั้นเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับทางการเมืองอย่างชัดเจนทีเดียว ผู้ที่ชอบเปลี่ยนแปลงจะไม่สามารถเลิกสิ่ง ที่ราชวงศ์ได้เคยประพฤติปฏิบัติมาก่อนแล้วได้ง่ายๆ เลย เพราะถ้าหากว่าทำเช่นนั้น ก็จะกลายเป็นว่าไม่มี ความกตัญญูต่อบรรพบุรุษของจักรพรรดิไป

๓.๕ อิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมไทย

อิทธิพลของขงจื้อที่มีต่อสังคมไทย ในด้านมนุษยนิยมอาจไม่มีความเด่นชัดเท่าใดนักเพราะส่วนใหญ่ประเทศไทยได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ยังรวมไปถึงการยอมรับลัทธิเทวนิยมหรือสมมติเทพที่ยอมรับถือผู้ที่มีอำนาจทางการเมือง ดังจะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ช่วง ๒๐๐ ปีที่ผ่านมาของไทยนั้น อิทธิพลและอารยธรรมจีนมีอยู่มากมาย บรรดาชาวจีน คนเชื้อสายจีน มีบทบาทและวัฒนธรรมของจีนที่ปรากฏในเมืองไทยโดยอิทธิพลของขงจื้อมีส่วนที่สัมพันธ์กับสังคมไทยผ่าน ๓ ทางคือ (๑) คนจีนอพยพ (๒) สถาบันการศึกษา (๓) งานวรรณกรรมทั่วไป ทางแรกนั้นจะเป็นเรื่องของการถ่ายทอดพิธีกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี คนจีนที่อพยพเข้ามานั้นส่วนใหญ่จะนับถือพระพุทธศาสนา เต๋า และขงจื้อ ส่วนทางที่สองจะเป็นเรื่องของการถ่ายทอดหลักปรัชญาโดยตรงซึ่งอยู่ในรูปแบบของการศึกษาและงานวิจัยทางวิชาการ ทางที่สามจะมีทั้งหลักปรัชญาโดยตรงและและอาจจะสะท้อนออกมาในรูปของจารีตประเพณีผสมกับคำสอน ซึ่งสิ่งดังกล่าวจะอยู่ที่

การแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ การเลี้ยงดูและปรนนิบัติบิดามารดา การไหว้เจ้าตามเทศกาลต่างๆ ความซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่การงาน การแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ ในที่สุดได้กลายเป็นประเพณีปฏิบัติของชาวจีน เช่น เทศกาลตรุษจีน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีบางส่วนที่ได้รับอิทธิพลทางงานศิลปะ ส่วนนี้จะออกมาในรูปแบบของภาพเขียนในรูปแบบต่างๆ รวมไปถึงการออกแบบเสื้อผ้าและเครื่องประดับ รวมไปถึงจิตรกรรมที่เป็นศิลปะของชาวจีนอีกด้วย

บทที่ ๔

เปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาทกับ ปรัชญาขงจื้อ

๔.๑ เปรียบเทียบความหมาย

๔.๑.๑ ความเหมือนกันของความหมายความกตัญญู

ในพระพุทธปรัชญาเถรวาทและในปรัชญาขงจื้อได้อธิบายความกตัญญูไว้โดยสรุปใจความว่า ความรู้จักอุปการะที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้วไม่ว่ามากหรือน้อย คิดตอบแทนบุญคุณเสมอเมื่อมีโอกาสแสดงความกตัญญู โดยเริ่มจากการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลที่ใกล้ชิด ได้แก่ การเลี้ยงดูบิดามารดาด้วยอาหาร ปังจี้ยในการดำรงชีพ เลี้ยงดูบิดามารดาด้วยความเคารพ เพราะบิดามารดาอยู่ในฐานะของผู้มีบุญคุณอย่างมหาศาลต่อบุตร บุตรต้องปรนนิบัติบิดามารดาอย่างเต็มกำลังความสามารถ เมื่อบิดามารดาล่วงลับไปแล้ว บุตรจะต้องจัดการพิธีศพตามฐานะ

๔.๑.๒ ความต่างกันของความหมายความกตัญญู

ในพระพุทธปรัชญาเถรวาท ความกตัญญูกตเวที หมายถึง ความรู้ซึ่งอุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน โดยการระลึกถึงเนื่อง ๆ แล้วกระทำตอบแทนบุญคุณนั้น หรือการยอมรับ รู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม แล้วพยายามกระทำตอบ ด้วยการทดแทนพระคุณ การช่วยเหลือ ทำอุปการะให้ปรากฏ ยกย่อง บำรุงรักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เป็นต้น บุคคลผู้มีความกตัญญูได้รับยกย่องว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก “บุคคลที่หาได้ยากได้แก่ ๑. บุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน

๒. กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน”

คำว่า “บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทีบุคคล เป็นบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะก่อน” จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และเป็น “บุคคลที่หาได้ยาก เพราะว่า หมู่สัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำ” ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้ซึ่งในพระไตรปิฎก

^๑ อัง.พูก. ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

^๓ พระสิริมังคลาจารย์, มงคลัตถที่ปณี แปล เล่ม ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๕.

ในทูลลสูตร ได้กล่าวถึงบุคคลหาได้ยากไว้ว่า “ความปรากฏของกตัญญูกตเวทีบุคคลนี้ หาได้ยากในโลก”^๔

มีการให้ความหมายของบุพพการีกับกตัญญูกตเวทีไว้หลายความหมายได้แก่

บุคคลผู้กระทำก่อนนั้นแล ชื่อว่า บุพพการี บทว่า กตเวที ความว่า ประกาศอุปการะอันท่านทำแล้ว คือทำให้ผู้อื่นรู้ ได้แก่ ให้ปรากฏ บุคคล ๒ จำพวกนั้น พึงแสดงด้วยคฤหัสถ์และบรรพชิต ก็ในพวกคฤหัสถ์ มารดาบิดา ชื่อว่า บุพพการี ส่วนบุตรธิดา ปฏิบัติมารดาบิดา และกระทำสามีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น แก่มารดาบิดานั้น ชื่อว่า กตเวที ในพวกบรรพชิต อาจารย์และพระอุปัชฌายะ ชื่อว่า บุพพการี อันเวทาสิกและสัทธีวาริก ปฏิบัติในอาจารย์และพระอุปัชฌายะนั้น ชื่อว่า กตเวที ผู้แสดง ชื่อว่า บุพพการี ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า กตัญญูกตเวที อีกนัยหนึ่งเมื่อบุคคลอื่นไม่ได้ทำอุปการะเลยบุคคลผู้ไม่เพ่งถึงอุปการะอันผู้อื่นทำไว้ในตนแล้วกระทำชื่อว่า บุพพการี เปรียบเหมือนมารดาบิดาจำพวก ๑ อาจารย์และพระอุปัชฌายะจำพวก ๑ บุคคลนั้น ชื่อว่า หาได้ยาก เพราะสัตว์ทั้งหลาย ถูกคัมภีรครอบงำ บุคคลผู้รู้จะให้ผู้อื่นรู้ชื่อ ซึ่งอุปการะอันผู้อื่นทำแล้วในตนโดยความเป็นอุปการะ ให้เป็นไปสมควรแก่อุปการะ ที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ชื่อว่า กตัญญูกตเวที เปรียบเหมือนผู้ปฏิบัติชอบ ในมารดาบิดา อาจารย์และพระอุปัชฌายะ แม้บุคคลนั้นก็ชื่อว่า หาได้ยาก เพราะสัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำ อีกอย่างหนึ่งบุคคลผู้เผื่อแผ่โดยไม่มีเหตุ ชื่อว่า บุพพการี บุคคลผู้เผื่อแผ่โดยมีเหตุ ชื่อว่า กตัญญูกตเวที พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า บุพพการี ในโลกกับทั้งเทวโลก พระอริยสาวก ชื่อว่า กตัญญูกตเวที ^๕

ความกตัญญูเป็นแนวทางปฏิบัติทั้งสำหรับคฤหัสถ์(ผู้อยู่ครองเรือน)ทั้งบรรพชิต(พระสงฆ์) โดยคฤหัสถ์เลี้ยงดูบิดามารดาทางร่างกายกับทางจิตใจ และในขั้นสูงสุดเลี้ยงดูด้วยทิวาสติปัญญา โดยแนะนำให้บิดามารดาได้ดำรงตั้งมั่นอยู่ใน สัทธาสัมปทา สีลสัมปทา จาคสัมปทา และปัญญาสัมปทา

ในปรัชญาขงจื้อ ได้ให้ความหมายของความกตัญญูไว้หลายความหมายแตกต่างกัน ส่วนใหญ่เน้นความหมายของความกตัญญูต่อบิดามารดา โดยที่ผู้มาถามขงจื้อในคำถามเดียวกัน ขงจื้อได้ตอบให้ความหมายความกตัญญูแก่แต่ละคนแตกต่างกัน ตามสภาพครอบครัวหรือพื้นเดิมของผู้มาถาม เช่น เมิ่งอี้จื่อ (อำมาตย์แคว้นหลู่) ถามขงจื้อว่า อะไรคือความกตัญญู ขงจื้อตอบว่า อย่าทำผิดจารีตประเพณี ฝั่นจื่อ(ศิษย์ของขงจื้อ) ขับรถให้ขงจื้อถามว่า “หมายความว่าอย่างไร” ขงจื้อตอบว่า

^๔ อัง.ติก. ๒๐/๑๑๕/๓๕๘.

^๕ พระสิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนี(แปล) เล่ม ๔, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๔ - ๑๑๖.

“ในขณะที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ ต้องปรนนิบัติรับใช้ท่านตามจารีตประเพณี เมื่อพ่อแม่ถึงแก่กรรมต้องฝังศพและเซ่นไหว้ท่านตามจารีตประเพณี เมื่งู้อบิอถามขงจื้อว่า ความกตัญญูคืออะไร ขงจื้อตอบว่า เป็นห้วงเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยของพ่อแม่เป็นพิเศษ จื้อเซี่ย ถามขงจื้อว่า ความกตัญญูคืออะไร ขงจื้อตอบว่า เวลาปรนนิบัติพ่อแม่ นั้น ต้องข้มแย้มอยู่เสมอ จากการศึกษาพบว่าขงจื้ออธิบายการเลี้ยงดูบิดามารดาไว้สองทาง คือเลี้ยงดูบิดามารดาทางร่างกาย และเลี้ยงดูทางด้านจิตใจที่เน้นให้นุตรมีการเลี้ยงดูด้วยความเคารพในบิดามารดา เต็มกำลังความสามารถของตน และมักจะเป็นภาระของบุตรชายคนโตที่จะต้องรับผิดชอบภาระหน้าที่ในครอบครัวสืบต่อจากบิดามารดา ผู้เป็นบุตรธิดาต้องเคารพเชื่อฟังบิดามารดา ต้องไม่พุดจาได้แย้งถึงแม้บิดามารดาจะกล่าวผิดก็ตาม บุตรจะต้องรอโอกาสเพื่ออธิบายให้บิดามารดาเข้าใจในเวลาทีบิดามารดาอารมณ์ดี บุตรจะต้องพูดด้วยความเคารพ

๔.๒ เปรียบเทียบความสำคัญ

๔.๒.๑ ความเหมือนกันของความสำคัญ

ในพระพุทธปรัชญาและในปรัชญาขงจื้อ ได้ให้ความสำคัญแก่ความกตัญญูกตเวทีอย่างมาก เพราะทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มี ความกตัญญูกตเวทีอื่นจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดโดยปราศจากปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง อีกทั้งบรรดาปัญหาสงคราม ปัญหาความโศคร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ

๔.๒.๒ ความต่างกันของความสำคัญ

ในพระพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าความกตัญญูกตเวทีเป็นอุดมมงคลอย่างหนึ่ง ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี เป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุข รอบอบความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อ คนที่มีความกตัญญูกตเวทีเป็นสัตบุรุษ จัดเป็นผู้หาได้ยากในโลก เพราะสัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำ ผู้มีความกตัญญูตอบแทนอุปการคุณบิดามารดาด้วยการเลี้ยงดูบิดามารดาเปรียบเหมือนได้บำรุงพระอรหันต์ในบ้าน ได้บุญมาก ได้อานิสงส์มาก สามารถป้องกันทุกข์ในนรกเป็นต้นได้ ทำให้ได้รับความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่ สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอจดแทรกความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ส่วนทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูกตเวทีเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความ

กตัญญูทศเวที ต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายบิดามารดา ไม่ทำเรื่องเสียหายอะไรให้บิดามารดาเสียใจ
 ซ้ำใจ ต้องรู้จักเอาใจใส่รู้จักดูแลรักษาในเวลาบิดามารดาเจ็บไข้ ช่วยเหลือกิจการเมื่อบิดามารดา
 ต้องการ เมื่อดูแลเลี้ยงดูบิดามารดาเลี้ยงดูครอบครัว จะทำให้ครอบครัวมีความสุข ไม่สร้างปัญหา
 ให้แก่สังคม ความกตัญญูทศเวทีเป็นวัฒนธรรมที่งดงาม เป็นมงคลชีวิต ทำให้สถาบันครอบครัว
 และสังคมมั่นคง นอกจากความกตัญญูต่อบิดามารดาแล้วยังมีความกตัญญูต่อบุคคลต่างๆ ต่อสิ่ง
 ต่างๆ อีกด้วย ซึ่งล้วนมีความสำคัญต่อบุคคล สังคม ธรรมชาติ เพราะเป็นประโยชน์เกื้อกูลให้มนุษย์
 อยู่และโลกดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุข

ในปรัชญาขงจื้อ ถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมสำคัญที่นำยกย่อง การแสดงความกตัญญู
 บิดามารดา ญาติ บรรพบุรุษ รวมไปถึงผู้มีอุปการคุณ จัดเป็นภารกิจสำคัญ บุตรจะต้องแสดงความ
 กตัญญูต่อบิดามารดา ต้องตอบแทนบุญคุณแก่บุคคลต่างๆ ที่มีบุญคุณ ต้องจดจำบุญคุณเอาไว้ไม่ลืม
 เลือน เมื่อมีโอกาสตอบแทนบุญคุณจะต้องรีบชวนชวนทำทันที ไม่มีการสอนถึงชาติหน้า ความ
 กตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญต่อครอบครัวและสังคม เมื่อครอบครัวมีความกตัญญูแล้ว สังคมก็จะมี
 ความกตัญญู ขงจื้อสอนเป็นหลักปฏิบัติกว้างๆ ที่มนุษย์จะประสบได้ตามหลักความสัมพันธ์ของ
 มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคม ที่จะต้องมีความเห็นใจกัน ตอบแทนการปฏิบัติต่อกันให้สอดคล้องกับ
 ฐานะของตนตามหลักมนุษยธรรมตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติมา เมื่อเป็นบิดาก็ปฏิบัติตนให้สมควร
 ในฐานะบิดา เมื่อเป็นบุตรก็ต้องปฏิบัติให้สมควรตามหน้าที่ของบุตร ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “อย่าทำต่อ
 ผู้อื่นในสิ่งที่ท่านไม่ต้องการให้ผู้อื่นกระทำต่อท่าน”^๖ แม้แต่การแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ
 โดยการเซ่นสรวงบูชาก็เป็นภารกิจสำคัญที่ต้องทำด้วยตนเองแม้ว่าจะติดกิจอื่นใดก็ต้องทิ้งกิจอื่น
 นั้นแล้วมาทำการบูชาบรรพบุรุษตน การกตัญญูต่อบิดามารดาและการบูชาบรรพบุรุษนั้นจะต้องทำ
 ด้วยความเคารพอ่อนน้อม ด้วยความใส่ใจ ด้วยความจริงใจไม่เสแสร้ง

๔.๓ เปรียบเทียบลักษณะของความกตัญญู

๔.๓.๑ ความเหมือนกันของลักษณะความกตัญญู

ในพระพุทธปรัชญาและในปรัชญาขงจื้อ มีลักษณะของความกตัญญูเหมือนกันคือสอนรู้
 ถึงบุญคุณที่ท่านทำไว้ก่อน แล้วให้ตอบแทนผู้มีคุณเมื่อมีโอกาสตอบแทน ซึ่งสามารถตอบแทนด้วย
 การเลี้ยงดู ด้วยอาหารมีข้าวน้ำเป็นต้น ด้วยปัจจัย ๔ เพื่อดำรงชีพ รวมถึงปรนนิบัติรับใช้ด้วยความ
 เคารพ เมื่อบุพพการีล่วงลับไปแล้วบุตรก็ต้องเป็นธุระจัดการพิธีศพให้เหมาะสมกับฐานะตามกำลัง
 ทรัพย์กำลังความสามารถที่จะทำได้ จะต้องไม่ทอดทิ้งธุระ เมื่อเสร็จพิธีศพแล้ว ไม่ลืมเลือนท่าน

^๖ นิพาคา วิริยะวงศ์พานิช, แก่นขงจื้อ : ความหมายแห่งชีวิตแท้จริง และปัญญาที่ยิ่งใหญ่,
 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗.

ในทันทีแต่ยังคงระลึกถึงท่านอยู่ จะต้องทำบุญอุทิศให้ท่านในโอกาสที่เหมาะสมหรือในวันสำคัญต่างๆ

๔.๓.๒ ความต่างกันของลักษณะความกตัญญู

ในพุทธปรัชญาเดรวาทนั้น ความกตัญญูเป็นลักษณะของบุคคลผู้รู้อุปการะอันบุพพการีนั้น ทำแล้ว ทำตอบในภายหลัง ส่วนลักษณะของกตเวทิตี ก็คือ การรู้คุณผู้ที่มีอุปการะแก่ตนหรือแก่ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ ตอบแทนด้วยการแนะนำให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม เป็นผู้มีศีล มีจาคะ มีปัญญา ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งสองคือ บุคคลผู้บุพพการีเป็นผู้ทำอุปการคุณก่อน บุคคลผู้กตัญญูเป็นผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำแล้วรู้จักกระทำตอบแทนบุญคุณนั้นๆ บุคคลผู้บุพพการี ย่อมทำความสำคัญว่า “เราให้หนี้” บุคคลที่มีความกตัญญูย่อมทำความสำคัญว่า “เราใช้หนี้” โดยตอบแทนบุญคุณที่ท่านทำไว้แล้ว สามารถแสดงความกตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ โดยการบารุงเลี้ยงดู ตอบแทนด้วยวัตถุสิ่งของ และโดยการแนะนำให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมให้มีความประพฤติปฏิบัติที่ดี ซึ่งนับว่าเป็นการตอบแทนบุญคุณที่มีหลักธรรมเป็นแนวทางปฏิบัติ

กล่าวโดยสรุปความกตัญญูมี ๒ ลักษณะคือ คือ ความกตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ โดยการให้วัตถุสิ่งของมีอาหารเป็นต้นอย่างหนึ่ง กตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ โดยการให้ธรรมะ การแนะนำให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมให้มีความประพฤติปฏิบัติที่ดีอย่างหนึ่ง ความกตัญญูที่ได้รับยกย่องว่าสูงสุดคือการแนะนำบิดามารดาให้ดำรงมั่นอยู่ในสัทธาสัมปทา สิลสัมปทา จาคสัมปทา ปัญญาสัมปทา

ในปรัชญาของขงจื้อ จากการศึกษาลักษณะของความกตัญญูในปรัชญาขงจื้อ พบว่ามี ๒ ประการคือ ประการที่หนึ่ง แสดงความกตัญญูโดยการตอบแทนบุพพการีโดยการเลี้ยงดูด้วยอาหาร วัตถุสิ่งของ ประการที่สอง แสดงความกตัญญูโดยการแสดงความเคารพ นอบน้อม ปรนนิบัติรับใช้ ด้วยจริยธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ซึ่งการแสดงกิริยาความเคารพนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องทำควบคู่กับการเลี้ยงดูด้วยอาหารหรือวัตถุสิ่งของ ขงจื้อได้เปรียบเทียบการเลี้ยงดูบิดามารดาเฉพาะวัตถุ โดยไม่มีความเคารพว่า “ขงจื้อว่า อันความกตัญญูในปัจจุบัน จำกัดแต่เพียงการเลี้ยงดูก็พอแล้ว ครั้นกล่าวถึงสุนัข อาชา ก็ล้วนมีการเลี้ยงดูเหมือนกัน หากมีความเคารพ สองสิ่งนี้ต่างกันไยฤา”^๑ การเปรียบเทียบนี้จะทำให้เห็นได้ชัดว่าเพียงการเลี้ยงดูอย่างเดียว ก็ไม่แตกต่างจากการให้อาหารสัตว์ ดังนั้นจึงต้องมีความเคารพนอบน้อมด้วย อีกทั้งการปรนนิบัติรับใช้นั้นจะต้องกระทำด้วยจริยธรรม ไม่ปรนนิบัติรับใช้ในทางที่ผิดจริยธรรม ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “วิญญูชนจะใฝ่ศึกษาใน

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕- ๒๖.

ศีลปวิทยาและควบคุมคนด้วยจริยธรรม ฉะนั้นก็จะไม่ผิดครรลองแล้วแล”^๔ การแสดงความกตัญญูต่อมิตรสหาย สามารถทำได้โดยซื่อสัตย์ต่อมิตรสหาย ไม่ทรยศหักหลังเพื่อน การกตัญญูต่อเจ้านายหรือกษัตริย์นั้น สามารถกระทำได้โดยจงรักภักดีต่อเจ้านายหรือกษัตริย์ วิธีการปฏิบัติคนเพื่อแสดงความกตัญญูนั้นถือว่าเป็นหลักจริยธรรมที่สั่งามสืบทอดมาจากในอดีต

กล่าวโดยสรุป ความกตัญญูมี ๒ ลักษณะคือ ๑. กตัญญูโดยการเลี้ยงดูด้วยอาหารและวัตถุสิ่งของ ๒. กตัญญูโดยการแสดงความเคารพ ปรนนิบัติรับใช้ตามหลักจริยธรรม ซื่อสัตย์ จงรักภักดี

๔.๔ เปรียบเทียบขอบเขตของความกตัญญู

๔.๔.๑ ความเหมือนกันของขอบเขตความกตัญญู

ในปรัชญาทั้งสองนั้น สอนให้กตัญญูต่อผู้มีคุณที่มีปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติต่อบุคคลในชั้นต่างๆของสังคม เพราะทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมจะมีความเกี่ยวข้องกันกับผู้อื่นในฐานะใดฐานะหนึ่ง หรือหลายฐานะ ใครอยู่ในฐานะไหนก็ต้องทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ จึงมีการแสดงความกตัญญูตอบแทนกับบุคคลต่างๆในสังคมได้แก่ บิดามารดา ญาติพี่น้อง ครูอาจารย์ เพื่อน เจ้านายหรือกษัตริย์

๔.๔.๒ ความต่างกันของขอบเขตความกตัญญู

ในพระพุทธปรัชญาเถรวาท มีขอบเขตของความกตัญญูกว้างขวางกว่าปรัชญาขงจื้อ ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวครอบคลุมเนื้อหาความกตัญญูมากกว่า ดังนี้คือ

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิดามารดา ครูอาจารย์ และญาติ
๒. ความกตัญญูต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์
๓. ความกตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข
๔. ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม
๕. ความกตัญญูต่อตนเอง
๖. ความกตัญญูต่อธรรม

ในปรัชญาขงจื้อ มีการกล่าวถึงความกตัญญูอยู่หลายข้อ มีบันทึกไว้ในหลายบท เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับความกตัญญูในพระพุทธปรัชญาเถรวาทพบว่ามี ความแตกต่างที่ปรากฏชัดมีอยู่ ๑ ประเด็นคือ

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล

^๔ ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ชุมหวัดระจังกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๒.

๒. ความกตัญญูต่อธรรมชาติ

๓. ความกตัญญูต่อบรรพบุรุษหรือเทวดา

ในเรื่องความกตัญญูต่อบุคคลนั้น ขงจื๊อไม่ได้กล่าวถึงศาสนา จึงไม่มีการตอบแทนบุญคุณแด่นักบวชหรือพระสงฆ์ มีความกตัญญูต่อบุคคลตามความสัมพันธ์ทั้ง ๕ คือ

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างบิดา(มารดา)กับบุตร
๒. ความสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง
๓. ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา
๔. ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน
๕. ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าวหรือประชาชนกับกษัตริย์

นอกจากการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลเหล่านี้แล้ว ยังมีความกตัญญูต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม แผ่นดินที่อาศัย แม่น้ำ โดยการระลึกถึงบุญคุณที่ให้อาศัยดำรงชีพ ทำการเกษตร และความกตัญญูต่อบรรพบุรุษหรือเทวดา

๔.๕ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบุคคล

๔.๕.๑ ความเหมือนกันของความกตัญญูต่อบุคคล

ในปรัชญาทั้งสองสอนให้แสดงความกตัญญูต่อบุคคลต่างๆ ที่มีในสังคม เพราะการอยู่รวมกันในสังคมนั้น จะต้องปฏิบัติสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ ในสังคม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อนุเคราะห์กันมากบ้างน้อยบ้าง ล้วนเป็นบุญคุณที่จะต้องสำนึก เมื่อตระหนักในบุญคุณที่ท่านทำแล้วจะต้องตอบแทนบุญคุณเมื่อมีโอกาส บุคคลแรกที่มีบุญคุณอย่างมาก ได้แก่ บิดามารดา ผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูเรามาตั้งแต่เกิด ญาติพี่น้อง

๔.๕.๒ ความต่างกันของความกตัญญูต่อบุคคล

ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีการแสดงความกตัญญูต่อบุคคล ดังนี้คือ

๑. กตัญญูต่อพระพุทธเจ้า
๒. กตัญญูต่อพระสงฆ์
๓. กตัญญูต่อบิดามารดา
๔. กตัญญูต่อครูอาจารย์
๕. กตัญญูต่อญาติ

ในปรัชญาขงจื๊อ มีการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลตามหลักความสัมพันธ์ทั้ง ๕ คือ

๑. กตัญญูต่อบิดามารดา
๒. กตัญญูต่อพี่
๓. กตัญญูต่อสามีภรรยา

๔. กตัญญูต่อเพื่อน

๕. กตัญญูต่อเจ้านายหรือกษัตริย์

ความกตัญญูต่อบุคคลนั้นมีอธิบายรายละเอียดของความแตกต่างดังต่อไปนี้

๑) ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า

ในพุทธปรินิพพานนั้น พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลาอันยาวนาน พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรระสัสมาสัมโพธิญาณ ทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่ชาวโลกที่จะได้พ้นจากทุกข์ ทรงนำหลักสัจธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณทรงเป็นปูชนียะบุคคลของพุทธบริษัทในฐานะทรงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณ และทรงตั้งพระศาสนาประกาศสัจธรรม บัญญัติพระวินัยให้ปวงชนพลโลก เว้นสิ่งควรเว้น และประพฤตีสัจธรรมประพฤติพระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครูของเทวดาและมนุษย์ แม้ว่าพระองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนยังคงระลึกถึงพระมหากรุณาคุณ ยังบูชาต่อพระพุทธเจ้าเสมอมา ซึ่งมีวิธีการแสดงความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้าอยู่ สองวิธีคือ บูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา

ในปรัชญาขงจื้อนั้น ไม่มีการสอนให้กตัญญูต่อพระพุทธเจ้า เนื่องจากขงจื้อเกิดในช่วงร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธศาสนายังไม่ได้เผยแผ่มาถึง อีกทั้งขงจื้อเองก็ไม่ได้ตั้งตนเป็นศาสดา ขงจื้อเพียงนำเอาขนบธรรมเนียมเก่าดั้งเดิมของชาวจีนและวัฒนธรรมอันดีงามที่เคยปฏิบัติในราชวงศ์โจวมาประมวลเป็นหลักให้ประชาชนปฏิบัติ ดังนั้นในปรัชญาขงจื้อจึงไม่มีการกล่าวถึงความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า เมื่อขงจื้อล่วงลับไปแล้ว เหล่าสานุศิษย์ได้แสดงความเคารพและกตัญญูต่อขงจื้อ โดยมีการยกย่องขงจื้อเป็นบรมครู มีการเซ่นไหว้ขงจื้อ

๒) ความกตัญญูต่อพระสงฆ์

ในปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ถือว่าพระสงฆ์เป็นรัตนะอย่างหนึ่งในสิ่งเคารพสูงสุดของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือเป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยหรือแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์จัดเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุด้วยญัตติจตุตถกรรม เพื่อปฏิบัติและรักษาพระธรรมวินัยตามความรู้ความสามารถและปฏิบัติตนเพื่อความสะอาด สว่าง สงบ แห่งจิตใจ

๒. อริยสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุนิพพานตั้งแต่ระดับต้น (พระโสดาปัตติมรรค) จนถึงระดับสูง (พระอรหันต์)

พระสงฆ์เป็นศาสนทายาทได้สอนให้ระลึกนึกถึงบุญคุณพระสงฆ์ ต้องไม่ลบหลู่พระสงฆ์ ต้องอุปถัมภ์พระสงฆ์ตามควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา โดยมีความเคารพในพระสงฆ์ แสดงความกตัญญูต่อพระสงฆ์ด้วยการบำรุง ๕ ประการคือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

ในปรัชญาของขงจื้อนั้น ไม่มีการสอนถึงการแสดงความกตัญญูต่อพระสงฆ์ เนื่องจากขงจื้อเกิดในช่วงพุทธกาล พระพุทธศาสนายังไม่ได้เผยแผ่มาถึง ขงจื้อ ไม่ได้สอนเรื่องศีลสมาธิปัญญา และไม่ได้สอนเรื่องพระสงฆ์ เหล่าศาสนิกษย์ของขงจื้อ เมื่อศึกษาเล่าเรียนแล้ว ได้ประกอบอาชีพเป็นครู บ้าง เป็นข้าราชการ บ้าง อาชีพส่วนตัวบ้าง ศิษย์บางคนก็เรียนรู้เรื่องประเพณีการประกอบพิธีเช่น ไหว้บรรพบุรุษ มักจะทำงานราชการฝ่ายใน ถือว่าเป็นข้าราชการ จึงไม่ใช่พระสงฆ์

๓) ความกตัญญูต่อบิดามารดา มีความแตกต่างกันหลายประเด็นดังต่อไปนี้

(๑) การบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา

ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ถือว่าบิดามารดามีบุญคุณต่อบุตรธิดาอย่างมหาศาล เริ่มจากบุตรปฏิสนธิในครรภ์มารดา มารดาต้องเลี้ยงดูครรภ์เป็นเวลาเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง จึงคลอดบุตรออกมา แล้วยังต้องเลี้ยงดูทารกด้วยน้ำนม ซึ่งน้ำนมมารดาจัดเป็นโลหิตในอริยวินัย ฐานะของบิดามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียะบุคคลของบุตร เป็นพระพรหมของบุตร เป็นครูคนแรกของบุตร เป็นเทวดาคนแรกของบุตร เป็นอาหุไนยบุคคล

บุตรธิดาต้องทำหน้าที่ของตนต่อบิดามารดาโดย แสดงความกตัญญูอย่างนี้คือ

๑. เลี้ยงดูท่านคอย บำรุงเลี้ยงดูด้วยความเคารพอ่อนน้อม
๒. ทำกิจธุระของท่าน
๓. ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน
๔. ประพฤติตัวให้สมควรรับมรดก
๕. เมื่อบิดามารดาสิ้นชีพไปแล้วก็หมั่นทำบุญอุทิศไปให้ท่าน

ถ้าบุตรเป็นบรรพชิต(ภิกษุสามเณร) ก็สามารถแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาได้อ่างนี้คือ

๑. บำรุงเลี้ยงดูด้วยสักการะ
๒. ทำบาริกรรมได้ ทำกิจมีการให้อาบน้ำและกวาดเบ้นดิน แต่ห้ามแตะต้องมารดา
๓. ทำยาให้แก่บิดามารดาได้

๔. ให้อ่านามัญฐบิณฑบาตแก่บิดามารดาได้

๕. ให้สิ่งของหรือผ้าจีวร ดอกไม้บูชาพระรัตนตรัยได้

ภิกษุสามารถนวดบิดาได้แต่ไม่สามารถนวดมารดาได้ ไม่สามารถแตะต้องมารดา เนื่องจากผิดศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ พระภิกษุสงฆ์จึงไม่สามารถนวดมารดาได้

การบำรุงเลี้ยงบิดามารดาที่ได้รับยกย่องว่าอยู่ในขั้นสูงสุด คือ การที่บุตรทำให้บิดามารดาได้ดำรงมั่นอยู่ในสัทธาสัมปทา สีสสัมปทา จากสัมปทา ปัญญาสัมปทา เหล่านี้จึงถือว่าบุตรได้ตอบแทนบุญคุณแก่บิดามารดาแล้ว

ส่วนในปรัชญาขงจื้อ ได้สอนให้เลี้ยงดูบิดามารดาตามหลักจริยธรรม ซึ่งพบว่ามีการเลี้ยงดูบิดามารดาอยู่สองทาง คือ เลี้ยงดูบิดามารดาทางร่างกาย และเลี้ยงดูทางด้านจิตใจ

๑. การเลี้ยงดูทางด้านร่างกาย ด้วยอาหารและของใช้ต่างๆตามสมควรแก่การเลี้ยงดู ไม่ขัดกับจริยธรรม อย่างเช่น เลี้ยงบิดามารดาด้วยอาหารที่ประณีตกว่าที่คนบริโภคนหรือประณีตเท่าคนบริโภคน ไม่ควรเลี้ยงด้วยอาหารหยาบกว่าที่คนบริโภคน ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๒/๕ ว่า

เม่งอี่จื้อ (อำมาตย์นครลู่) ถามเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่ ขงจื้อตอบว่า อย่าขัดกับจริยธรรม เมื่อสวมชี (ศิษย์ของขงจื้อ) ขับรถ (ให้ขงจื้อ) ขงจื้อบอกกับ (สวมชี) ว่า เม่งซุน (ชื่อของเม่งอี่จื้อ) ถามเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่ เราตอบว่า อย่าขัดกับจริยธรรม สวมชีกล่าวว่า หมายความว่าอะไร ขงจื้อกล่าวว่า ในขณะที่พ่อแม่มีชีวิต ปรนนิบัติด้วยจริยธรรม เมื่อถึงแก่กรรม ฝังตามจริยธรรม^๕

ถ้าบิดามารดามีบุตรหลายคน บุตรคนโตมักจะได้รับหน้าที่เลี้ยงดูบิดามารดาและดูแลกิจการสืบทอดต่อกันบิดา ลูกชายคนโตมีความสำคัญต่อคนในครอบครัวอย่างมาก “ผู้เป็นพ่อก็จะให้ความสำคัญกับบุตรชายคนโตมากที่สุด เนื่องจากบุตรชายคนโตของครอบครัว จะขึ้นมาเป็นผู้รับผิดชอบกิจการแทนบิดา”^๖ หากจะพิสูจน์ว่าใครคนหนึ่งจะมีความกตัญญูต่อบิดามารดาหรือไม่ นั้น ก็สามารถดูได้จากพฤติกรรมของเขาทั้งในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ทั้งที่บิดามารดาถึงแก่กรรมไปแล้ว ดังมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์หลุนหวิ ๑/๑๑ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า จงดูปณิธานของเขาในขณะที่บิดายังมีชีวิตอยู่ จงดูพฤติกรรมของเขาหลังจากที่บิดาถึงแก่กรรมไปแล้ว ถ้าหากหลังจากที่

^๕ ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล.เสถียรสุด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งนกร, ๒๕๑๗), หน้า ๘๓.

^๖ อาร์ชี เจ บาร์ม, หลักคำสอนของขงจื้อ, แปลโดยครองแผน ไชยชนะสาร, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : เบลพี การพิมพ์, น.บ.ป.), หน้า ๓๗.

บิดาถึงแก่กรรมไปแล้ว ๓ ปี เขายังคงยืนหยัดกระทำตามหลักการที่ถูกต้องของบิดา ถิ่นนับได้ว่าเขาผู้นั้นคือ ลูกกตัญญู”^{๑๑} ลูกชายคนโตจะได้รับหน้าที่เลี้ยงดูบิดามารดา มากกว่าลูกสาว

๒. การเลี้ยงดูทางด้านจิตใจ โดยเน้นให้บุตรต้องเลี้ยงดูด้วยความเคารพในบิดามารดา ไม่ใช่สักเพียงแต่เลี้ยงดูด้วยอาหารอย่างเดียว จะต้องดูแลเอาใจใส่ ปรนนิบัติรับใช้ด้วยความนอบน้อม การเลี้ยงดูบิดามารดาต้องเลี้ยงดูด้วยความเคารพ ดังในคัมภีร์ขงจื้อ ๒/๗ว่า

จื่ออิวถามเรื่องกตัญญู ขงจื้อกล่าวว่า ในปัจจุบันนี้ เมื่อพูดถึงความกตัญญูต่อพ่อแม่ (หมายถึง) เลี้ยงพ่อแม่ (ให้มีชีวิตอยู่) ได้เท่านั้น (ถ้าเช่นนี้) หมากับม้า ก็ได้รับการเลี้ยง (ให้มีชีวิตอยู่เช่นกัน) (การเลี้ยงพ่อแม่ถ้า) ไม่ประกอบด้วยความเคารพ ก็จะแตกต่างกันอย่างไร (กับการเลี้ยงหมาเลี้ยงม้า)^{๑๒}

นอกจากการปรนนิบัติเลี้ยงดูบิดามารดาจะมีความเคารพนอบน้อมแล้ว จะต้องมีความเคารพต่อผู้ที่มีอายุมากกว่าด้วย เช่น พี่ ญาติผู้ใหญ่ เจ้านาย เป็นต้น แม้ในการทำงานจะต้องมีความซื่อสัตย์ต่อเจ้านาย ดังในคัมภีร์หลุนอี้ ๘/๑๕ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า ครั้นรับราชการ ก็ซื่อสัตย์ต่อเจ้านาย ครั้นอยู่ในบ้าน ก็ปรนนิบัติต่อบุพพการีพี่ชาย ครั้นงานอวมงคล ก็มีกล้าละเลยจริยประเพณี อีกมิยอมถุกมอมเมาจากสุราเมรัย สิ่งเหล่านี้ จะยากต่อเราได้ไย”^{๑๓}

(๒) การกีดกันบิดามารดาที่มีความคิดเห็นผิดพลาด

ในพุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้บุตรอธิบายเพื่อให้บิดามารดาที่มีความเห็นผิดให้กลับมามีความเห็นที่ถูกต้องตามคลองธรรม เป็นการตอบแทนบุญคุณขั้นสูงสุด สูงกว่าการเลี้ยงดูบิดามารดาตั้งร้อยปีเสียอีก ดังปรากฏในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ว่า

การตอบแทนแก่ท่านทั้งสองเราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือ โคร คือ มารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอภิบาล การนวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวด และท่านทั้งสองนั้นจะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันทุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาบิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ ๘ ประการมากมายนี้ การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันทุตรได้ทำ หรือทำตอบแทน

^{๑๑} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวี, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘.

^{๑๒} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล.เสถียรสุต, อ้างแล้ว, หน้า ๘๓.

^{๑๓} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๒.

แก่มารดาและบิดาเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย

ส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ใน สัทธาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกรทำอย่างนั้นชื่อว่าอันบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่ มารดาและบิดา^๔

ส่วนในปรัชญาของจื่อ ขงจื่อได้สอนว่า “ในการรับใช้บิดามารดานั้น บุตรอาจจะตัดทอนบิดา มารดาอย่างสุภาพอ่อนโยนได้ เมื่อเห็นว่า บิดามารดาไม่คล้อยตาม คำแนะนำของตน บุตรก็ควรจะ แสดงอาการที่เคารพนบถอย่างเดิม แต่ไม่ควรจะเลิกสละความตั้งใจเดิมเสีย ถ้าหากว่าเขาจะถูก บิดามารดาเมียนตี เขาก็ไม่ควรจะอุทธรณ์ฎีกาใดๆ ทั้งสิ้น”^๕ ขงจื่อไม่ได้สอนให้บุตรกล่าวสอนบิดา มารดา ผู้เป็นบุตรจะต้องเชื่อฟังบิดามารดา ถ้าบิดามารดากล่าวผิด ผู้เป็นบุตรจะต้องไม่พูดจาคัดค้าน รุนแรง ต้องหาโอกาสเหมาะสม ในการอธิบายให้บิดามารดาเข้าใจ ดังที่ขงจื่อกล่าวไว้ว่า

การปรนนิบัติพ่อแม่ (เมื่อพ่อแม่ทำอะไรผิดพลาด) ต้องคัดเตือนด้วยความอ่อน น้อม เมื่อเห็นว่าความคิดเห็น (ของตน) ไม่เป็นที่ (พอใจของพ่อแม่ที่จะ) ทำตาม ก็ ต้องเคารพไม่คัดค้าน (รอเวลาที่จะพูดอีก เช่นนี้แม้จะ) ถูบบากเหน้อยยาก ก็ไม่ (ควร) น้อยใจเสียใจ^๖

เมื่อบิดามารดากล่าวผิดพลาดไปบ้าง บุตรต้องไม่พูดคัดค้านรุนแรง บุตรจะต้องแสดงความ อ่อนน้อมต่อบิดามารดา ไม่พูดโต้เถียงเพราะจะทำให้บิดามารดา รู้สึกไม่สบายใจ เมื่อจะอธิบายให้ บิดามารดาเข้าใจต้องรอพูดในเวลาที่บิดามารดาอารมณ์ดีจึงพูดอธิบายด้วยความอ่อนน้อม ด้วยความ เคารพ

^๔ อก.ทูก. ๒๐/๓๔/๗๗-๗๘.

^๕ โมทนากร (นามแฝง), ลัทธิและภานิต คำสอนของขงจื่อ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ พิศายาคาร), หน้า ๖๓.

^๖ ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื่อ, แปลโดย ล. เสถียรสุด, อ่างแก้ว, หน้า ๘.

(๓) การแก้แค้นให้บิดามารดา

ในพุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้คนมีเมตตา ห้ามฆ่าสัตว์รวมถึงห้ามฆ่าคนด้วย แต่เมื่อมีผู้ฆ่าบิดามารดา ซึ่งในกรณีอย่างนี้ในทางพระพุทธศาสนาได้สอนให้คนรู้จักการให้อภัย ให้อโหสิกรรมต่อกันระงับแค้นด้วยการไม่จองแค้น สอนให้งดเว้นจากการฆ่ามนุษย์ จากการฆ่าสัตว์ทุกชนิด สัตว์ทุกชนิดรวมทั้งมนุษย์ด้วยล้วนไม่อยากตาย อยากเป็นอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ตนเองอยากมีชีวิตอยู่ สัตว์อื่นก็อยากมีชีวิตอยู่เหมือนกัน จึงไม่ควรฆ่าสัตว์

ส่วนในปรัชญาของขงจื้อ สอนให้คนรู้จักตอบแทนบุญคุณต่อผู้มีพระคุณ จะมีบุญคุณมากก็ตามน้อยก็ตาม นานเท่าไรก็ตาม จะต้องจดจำบุญคุณเอาไว้แล้วตอบแทนบุญคุณนั้น ในกรณีมีผู้ฆ่าบิดามารดา ขงจื้อสอนให้บุตรเตรียมอาวุธไว้คิดตัวเสมอ เมื่อพบศัตรูก็ให้แก้แค้นทันที ดังที่

จื่อเจี้ยนถามขงจื้อว่า “ถ้ามีศัตรูที่ฆ่าพ่อแม่ ควรจะอย่างไร?”

ขงจื้อตอบว่า “ต้องมีจิตใจที่อยู่ร่วมโลกกับศัตรูไม่ได้ เพราะฉะนั้น ต้องไม่เป็นขุนนาง อย่าให้อาวุธห่างกาย แม้มยามหลับก็ต้องไว้ข้างตัว ถ้าบังเอิญพบศัตรูเข้า จะได้บุกเข้าไปแก้แค้นทันทีโดยไม่ต้องหันรีหันขวางไขว่คว้าหาอาวุธอีก”^{๑๑}

แต่ถ้าเป็นขุนนางแล้วไปทำงาน เช่น เป็นทูตเป็นตัวแทนเจ้านครต้องระงับความแค้นไว้แล้วทำงานในฐานะทูตให้สมเกียรติของเจ้านคร

(๔) การฝังศพบิดามารดา

ในพุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้พิจารณาให้เห็นความจริงว่า ชีวิตของคนทุกคนที่เกิดมาต้องตายทั้งสิ้น พึงระงับความโศกเศร้าเสียใจกับการจากไปของบิดามารดา ควรจะตั้งใจประกอบพิธีศพให้เสร็จลุล่วงด้วยดี บุตรธิดามีภาระหน้าที่ต่างๆ เริ่มตั้งแต่จัดงานประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลศพ ทำการณาปนกิจตามประเพณี จากนั้นก็ควรหาโอกาสกระทำการกัณเฑาะพินาศถึงบิดามารดา ในพิธีกรรมสำคัญๆ เช่น พิธีทำบุญในเทศกาลสงกรานต์ พิธีทำบุญครบรอบ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน

ส่วนในปรัชญาของขงจื้อ ให้ทำการฝัง แล้วทำป้ายดวงวิญญาณแทน สำหรับเคารพบูชาและเซ่นไหว้ในโอกาสต่างๆ ประเพณีที่ทำกัน ดังปรากฏในคัมภีร์หลุนหวิ ๑/๕ เจิงจื่อ กล่าวว่า “ต้องจัดงานศพให้พ่อแม่ตามประเพณี ต้องเซ่นไหว้บรรพบุรุษด้วยความเคารพจริงใจ การปฏิบัติเช่นนี้ย่อมทำให้เกิดประเพณีเมตตากรรมและชื่อสัตย์ในหมู่ประชาชน”^{๑๒} ประเพณีที่ขงจื้อสอนในการประกอบพิธีศพนั้น ให้ใช้วิธีฝังศพ โดยบรรจุศพไว้ในโลงไม้ซึ่งมี ๒ ชั้น ได้แก่ โลงไม้ชั้นในหนา ๔

^{๑๑} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อริคม สวัสดิญาณ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๗-๒๑๘.

^{๑๒} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวิ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘.

นิ้ว โลงไม้ชั้นนอกหนา ๕ นิ้ว นำไปกลบฝังตามลักษณะนูนเว้าตามธรรมชาติของเนินเขา ไม่ก่อดินสร้างสุสานเป็นพิเศษ และไม่ปลูกต้นไม้เพื่อเป็นเครื่องหมายข้างหน้าหลุมศพ ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “ให้ใช้โลงไม้ ชั้นในหนา ๔ นิ้ว ชั้นนอกหนา ๕ นิ้ว บรรจุศพกลบฝังตามลักษณะนูนเว้าธรรมชาติของเนินเขาพื้นภูมิ ไม่ก่อดินสร้างสุสานเป็นพิเศษ และไม่ปลูกต้นไม้เป็นเครื่องหมายหน้าหลุมศพ”^{๑๕}

สำหรับการจัดงานศพให้บิดามารดานั้น ถ้าหากว่าบุตรยากจนเงินทองไม่สามารถซื้อโลงมาประกอบพิธีศพได้ บุตรก็สามารถแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาได้ถึงแม้จะไม่จัดพิธีฝังศพอย่างใหญ่โต โดยขงจื้อมีความเห็นว่า ควรทำตามฐานะการเงินของตน แม้ว่าจะยากจนไม่มีเงินซื้อโลง แต่แค่ใช้เสื่อราแพนห่อศพแล้วกลบฝัง ก็จัดว่าถูกต้องตามขนบจารีตแล้ว จัดพิธีศพตามฐานะดังเหตุการณ์ที่

จื่ออู่(ศิษย์ของขงจื้อ) กล่าวว่า “ความยากจนเป็นเรื่องน่าเศร้า ยามพ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ไม่สามารถเลี้ยงพ่อแม่อย่างดี ยามพ่อแม่ถึงแก่กรรม ไม่สามารถประกอบพิธีฝังศพอย่างดี”

ขงจื้อกล่าวว่า “ถ้าทำให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ต่อให้ต้องเคี้ยวรากผัก ต้มน้ำปลา ก็สามารถทำให้พ่อแม่สบายอกสบายใจ ใครว่านี่คือ ความกตัญญูที่ไม่ถึงที่สุด ต่อให้ไม่มีเงินเตรียม โลงไม้ แต่ใช้ราแพนห่อศพกลบฝัง ไม่ทิ้งศพให้เป็นที่อุจาดตา ก็จัดว่าถูกต้องตามขนบจารีตแล้ว ใครว่านี่คือความกตัญญูที่ไม่ถึงที่สุด มองในแง่นี้มันเกี่ยวอะไรกับความยากจนด้วย”^{๑๖}

การจัดการพิธีศพบิดามารดานั้น เป็นหน้าที่ที่บุตรต้องกระทำอย่างเต็มความสามารถตามกำลังทรัพย์กำลังความสามารถของตน แม้ยากจนไม่มีเงินซื้อโลงก็ตาม ต้องไม่ทอดทิ้ง ถึงจะห่อศพด้วยเสื่อราแพนก็ถือว่าบุตรมีความกตัญญูแล้ว

(๕) การแสดงความเศร้าโศกในพิธีศพ

ในพุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้บรรเทาความเศร้าโศก สอนให้ดับทุกข์ที่เกิดจากการพลัดพรากจากของรักของชอบใจ ให้มองเห็นการเกิดแก่เจ็บตาย เป็นเรื่องธรรมดาของสัตว์โลก ที่เกิดมาแล้วล้วนต้องทั้งสิ้น การเศร้าโศกเสียใจไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้วเลย แต่การทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับจึงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

^{๑๕} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อธิคม สวัสดิญาณ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕- ๒๑๖.

ส่วนในปรัชญาของขงจื้อ สอนเน้นให้แสดงความเศร้าโศกอย่างสุดซึ่ง ยังเป็นผู้ที่รักมากซึ่งต้องแสดงถึงความรู้สึกเสียใจกับการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของผู้เสียชีวิต การร้องไห้ต้องร้องด้วยความเสียใจจริงๆ ไม่ใช่การเสแสร้ง ดังมีปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๑๑/๘ ว่า “ง่วนเอียงถึงแก่กรรม ขงจื้อร้องไห้อย่างเศร้าโศก ผู้ติดตามกล่าวว่า คุณครูเศร้าโศกมากเกินไปแล้ว (ขงจื้อกล่าว) ว่า เศร้าโศกมากเกินไปหรือไม่เศร้าโศกมากสำหรับคนคนนี้ แล้วจะเศร้าโศกมากให้แก่คนไหน”^{๒๐} สิ่งที่ขงจื้อให้ความสำคัญในการจัดพิธีศพถึงจะจัดอย่างใหญ่โตหรือจัดอย่างเรียบง่ายตามฐานะของคน จะต้องเน้นการแสดง ความเศร้าโศกอย่างแท้จริงเพื่อเป็นการแสดงความกตัญญู ต้องแสดงความเศร้าโศกในการสูญเสียบุคคลสำคัญในชีวิต ดังเหตุการณ์นี้คือ

เมื่อ หลิงฟิง(Lin Fang) ถามขงจื้อว่า “อะไรคือสิ่งสำคัญที่สุดในจารีตพิธีกรรม” ขงจื้อตอบว่า “เป็นคำถามที่สำคัญมาก กรณีพิธีกรรมทั่วไปการจัดพิธีอย่างเรียบง่ายย่อมดีกว่าการจัดอย่างหรูหราฟุ่มเฟือย ส่วนพิธีศพ การมีความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจกับการจากไปของผู้ตาย ย่อมสำคัญกว่าการมุ่งเน้นสนใจความพิธีพิถันในการพิธี”^{๒๑}

(๖) การไว้ทุกข์

ในพระพุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้รู้ว่าความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักนั้นเป็นทุกข์ เมื่อรู้ว่าสิ่งนี้คือทุกข์ก็พึงละความทุกข์ ไม่ควรจะเศร้าโศกเสียใจ ถึงจะเศร้าโศกเสียใจไปเท่าใด คนที่ตายไปแล้วก็ไม่อาจจะฟื้นกลับมา เมื่อเราระลึกถึงบุญคุณของบุคคลใดที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้มีชีวิตอยู่พึงทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ตาม โอกาสทำอย่างนี้จึงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

ส่วนในปรัชญาของขงจื้อ สอนให้ไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปี ต้องแสดงความเศร้าโศกเสียใจต่อการจากไปของผู้ล่วงลับ การกำหนดจำนวน ๓ ปีเนื่องจากการนับตั้งแต่ทารกแรกเกิดจนอายุได้ ๑ ปี เด็กจึงจะสามารถพ้นจากการอุ้มของบิดามารดาได้ ดังนั้นจึงไว้ทุกข์ ๓ ปีเมื่อครบกำหนดแล้วจึงจะสามารถแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าที่สวยงามได้ การไว้ทุกข์ ๓ ปี ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๑๑/๒๑ว่า

ใจอยู่ตามเรื่องไว้ทุกข์ (ให้พ่อแม่เป็นเวลา) ๓ ปี (แล้วกล่าวต่อไปว่า) ครบ ๑ ปีก็นานอยู่แล้ว บัณฑิตไม่ศึกษาจริยธรรม ๓ ปี จริยธรรมจะเสื่อมไป ไม่บรรเลงดนตรี ๓ ปี คนตรีจะหมด (คนสอน)ไป ข้าวเก่ารับประทานหมดไปแล้ว ข้าวใหม่ก็เก็บเกี่ยวแล้ว หินดีเหล็กไปก็เปลี่ยนใหม่แล้ว ปี ๑ ก็พอแล้ว ขงจื้อกล่าวว่า (ไว้ทุกข์ยังไม่ครบ

^{๒๐} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล. เสถียรสุด, อ่างแล้ว, หน้า ๒๕.

^{๒๑} ศรีธัญญา อรุณขจรศักดิ์, “ภาษาและความเป็นจริงในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงและคัมภีร์จวงจื้อ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕-๑๖.

๓ ปี แล้วก็) รับประทานข้าวขาว สวมเครื่องนุ่งห่มแพร เธอนึกว่าสบายใจดีแล้วหรือ (ใจู้อตอบ) ว่า สบายใจดี (ขงจื้อกล่าวว่า ถ้า)เธอสบายใจดี เธอก็ทำไปได้ อันบัณฑิต อยู่ในระหว่างเวลาไว้ทุกข์ รับประทานอาหาร (ที่อร่อย ก็รู้สึก) ว่า ไม่อร่อย ฟังดนตรี รู้สึกไม่เป็นความสุข อยู่ในบ้าน (รู้สึก)ไม่สบาย ฉะนั้น จึงไม่ทำ(อย่างที่เธอพูด) บัดนี้ เธอ(รู้สึก) สบายใจดี เธอก็ทำไปได้ (เมื่อ)ใจู้อออกไป(ข้างนอก) ขงจื้อกล่าวว่า อ้อผู้นี้ ไม่มีเมตตากรุณาเลย เด็กที่เกิดมา จะต้องผ่านเวลา ๓ ปี จึงพ้นจากการอุ้มของพ่อแม่ ได้ การไว้ทุกข์ ๓ ปีนั้น เป็นจริยธรรมที่ทำกันทั่วไป อ้อ(ผู้นี้)ไม่เคยได้รับความรักจากพ่อแม่มาเป็นเวลา ๓ ปีหรือ”^{๒๓}

นอกจากจะไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปีแล้ว ในช่วงเวลา ๓ ปีนี้ต้องไม่จัดงานเลี้ยงฉลองใดๆ รวมถึงไม่ไปร่วมงานเลี้ยงฉลองของผู้อื่นด้วย

บรรดาศิษย์ของขงจื้อ^{๒๔} ได้กล่าวสนับสนุนการไว้ทุกข์ให้บิดามารดาไว้ดังนี้

จื่อเจียงกล่าวว่า “นักศึกษาเมื่อเผชิญกับภัยอันตรายยอมไม่เสียดายในการจะสละชีวิต(เพื่ออุดมคติ) เมื่อเห็นประโยชน์ที่จะได้ ก็จะคิดถึง (การได้นั้น) ชอบหรือไม่ชอบ ขณะเช่นไหว้ จะคิดถึง (ต้องตั้งอยู่ใน) ความเคารพ เมื่อไว้ทุกข์ จะต้องคิดถึง (การตั้งอยู่) ในความเศร้าสลด เช่นนี้ก็นับว่าดีพอแล้ว (คัมภีร์ขงจื้อ ๑๕/๑)”^{๒๕}

จื่ออี้กล่าวว่า “เมื่อไว้ทุกข์ สามารถแสดงความเศร้าออกมาได้ก็พอแล้ว (คัมภีร์ขงจื้อ ๑๕/๑๔)”^{๒๖}

จางจื่อ(ลูกศิษย์ของขงจื้อ)กล่าวว่า “เราเคยได้ฟังคุณครูกล่าวว่า คนเราไม่สามารถแสดงอารมณ์ออกมาได้เต็มที่ (นอกจาก) เวลาที่พ่อแม่ถึงแก่กรรมจึงแสดงอารมณ์ออกได้เต็มที่ (คัมภีร์ขงจื้อ ๑๕/๑๖)”^{๒๗}

๔) ความกตัญญูต่อครูอาจารย์

ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีการแสดงความกตัญญูต่อครูอาจารย์ ตามหลักทิส ๖ คือ

๑. ลูกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพเสมอ เมื่อเห็นครูอาจารย์เดินผ่านหรือแม้ในกรณีที

^{๒๓} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล. เสถียรสุด, อ้างแล้ว, หน้า ๘๑ - ๘๒.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน.

กำลังสอนอยู่ในห้องเรียน การกระทำเช่นนี้ เป็นการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้เกียรติครูผู้ให้วิชาความรู้

๒. เข้าไปคอยรับใช้ เมื่อครูอาจารย์มีกิจธุระเรียกใช้ จะต้องเข้าไปเพื่อรับใช้บริการให้ความสะดวก ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระบางอย่างที่ครูไม่จำเป็นต้องทำด้วยตนเอง หรือ ช่วยเป็นธุระในกิจการต่างๆ เช่น ช่วยส่งเอกสาร ช่วยถือหนังสือให้

๓. เชื้อฟุ้ง เชื้อฟุ้งคำสั่งสอนของครูอาจารย์ เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ในเวลาเรียนจะต้องตั้งใจฟังด้วยดี เมื่อมีปัญหาไม่เข้าใจในบทเรียน จะต้องเข้าไปหาซักถาม ขอคำแนะนำปรึกษา ฟังคำอธิบาย แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่สติปัญญาไม่แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพ ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

๔. ดูแลปรนนิบัติ คอยดูแล ช่วยแบ่งเบาภาระงานของครูอาจารย์

๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เพื่อไม่ให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์ เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ขอมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดีมีความประพฤติดี และเชื้อฟุ้งอยู่ในโอวาท

ส่วนในปรัชญาขงจื้อ สอนให้มิมีมนุษย์สัมพันธ์อันดี “คบหาเพื่อนๆที่มีคุณธรรม มีจิตใจใฝ่รู้ การมีเพื่อนเดินทางมาจากแดนไกลมาเยี่ยมเยียน เพื่อศึกษาแลกเปลี่ยนความรู้ถือเป็นความสุขอย่างหนึ่ง อย่าทำการศึกษาค้นคว้าอยู่คนเดียว ขงจื้อสอนให้มีความเคารพยกย่องและให้ความสำคัญต่อผู้ที่มีคุณธรรมและความสามารถ ระวังระวังคำพูด อีกทั้งนอบน้อมถ่อมตน ถ่อมใจศึกษาจากสัตบุรุษ เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของตนเอง”^{๒๔} ต้องไม่ลบหลู่คุณอาจารย์

การเรียนรู้ของขงจื้อนั้น ไม่จำเป็นต้องนั่งเรียนในห้องกับอาจารย์เสมอไป สามารถเรียนรู้จากคนแปลกหน้าที่เพียงเดินผ่านมาเท่านั้น ก็การเรียนรู้บางอย่างจากเขาได้โดยอาศัยการสังเกตดูจากผู้อื่นที่เดินผ่านมา เรียนรู้ในส่วนที่ดีของเขา ส่วนที่ไม่ดีก็นำมาแก้ไขปรับปรุงตนเอง คัมภีร์หลุนหวี่ ๗/๒๒ ว่า ขงจื้อกล่าวว่า “กลุ่มคนที่เดินมา จะต้องมีคนหนึ่งที่เป็นอาจารย์ของข้าได้อย่างแน่นอน ข้าจะเลือกเพื่อนข้อดีของเขา เพื่อศึกษาเอาอย่าง ข้าจะถือข้อบกพร่องของเขาเป็นข้อเตือนใจแก้ไขปรับปรุงมิให้ผิดพลาดแบบนั้นอีก”^{๒๕} ดังนั้นการเรียนบางอย่างจึงไม่มีอาจารย์สอน เป็นแต่เพียงการสังเกตดูจากผู้อื่นแล้วนำความรู้ที่นั้นมาปรับปรุงตน

๕) ความกตัญญูต่อญาติ

ในพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าญาติคือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ทั้งที่เป็นญาติสายโลหิตคือ ญาติร่วมสายเลือดเดียวกัน ทั้งไม่ใช่สายโลหิตก็ตาม และเรามีความสนิทสนมคุ้นเคย

^{๒๔} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวี่, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕-๒๑.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

มากหรือน้อยก็นับว่า เป็นญาติเหมือนกัน โดยสอนให้กตัญญูต่อญาติด้วยการสงเคราะห์ ๒ ประการ คือ

๑. สงเคราะห์ด้วยอามิส อย่างนี้เช่น

- ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิดความยากจนขาดที่พึ่ง ช่วยเหลือเขาด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

- การช่วยเหลือทางค้ำประกันธุรกิจพื้นฐานตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้าขาย ให้เครื่องทุนแรง สำหรับทำมาหากิน เช่น ยานพาหนะ หรือ ให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่

- ช่วยรักษาในยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุ เช่น การช่วยคำรักษาพยาบาล การช่วยหายารักษาโรค การเยี่ยมเยียนให้กำลังใจ

- ช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ยอมความ ด้วยสันติวิธี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

- ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่ทำนา เก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้

- ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงาน เช่น ช่วยงานบุญกุศล งานอุปสมบท งานแต่งงาน เป็นต้น

๒. สงเคราะห์ด้วยธรรม อย่างนี้เช่น แนะนำสั่งสอน ตักเตือน ชักชวนหมู่ญาติให้ปฏิบัติธรรมด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัย แสดงความเอื้อเฟื้อเอาใจใส่สุขทุกข์ของญาติ ให้ความสำคัญต่อความคิดความรู้สึกรักของญาติ ด้วยความเคารพนับถือ ในฐานะบุคคลเป็นที่รักของตน

บรรดาการอนุเคราะห์ด้วยอามิสและการอนุเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้ ในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า การอนุเคราะห์ด้วยธรรมะย่อมประเสริฐกว่า

ส่วนในปรัชญาขงจื้อ ให้ความสำคัญกับญาติมาก มักจะถือว่าญาติเป็นผู้มีอายุมากกว่า เป็นผู้ใหญ่กว่าจึงสอนให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อญาติ เพราะถือว่าเป็นผู้ใหญ่กว่า^{๓๐} ควรแสดงความอ่อนน้อมไม่ควรจะแสดงความขัดแย้ง ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “ขามเป็นเด็กต้องกตัญญูต่อพ่อแม่ ต้องเคารพพี่ๆ ขามเป็นผู้ใหญ่ ทำงานทำการต้องระมัดระวัง ต้องสุ่มรอบคอบ มีวาจาสุภาพ ต้องรักประชาชน ต้องใกล้ชิดกับคนที่มีเมตตาธรรม นอกจากนี้ ยังต้องศึกษาหาความรู้ด้านวัฒนธรรมอีกด้วย”^{๓๑} เมื่อเป็นญาติกันก็สามารถพึ่งพาอาศัยได้ คนใกล้ชิดสนิทสนมจะช่วยแนะนำสั่งสอนได้ การเลือกคนให้ทำงานก็ควรเลือกผู้ที่รู้จักมักคุ้นกัน ไม่ควรเลือกผู้ที่ไม่รู้จัก การเลือกรับคนเข้าทำงานจึง

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗-๑๘.

เลือกผู้เป็นญาติมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันสามารถพึ่งพาอาศัยได้ สามารถแสดงความกตัญญูต่อญาติ โดยจะต้องให้ความเคารพต่อผู้เป็นพี่ที่มีอายุมากกว่าเพราะถือว่าเป็นผู้ใหญ่กว่า ควรมีความเคารพผู้อายุมากกว่าโดยแสดงความอ่อนน้อมไม่ควรจะแสดงความขัดแย้ง มีความภักดี ดังในคัมภีร์ หลุนอวี ๘/๒๔ ว่า “ขงจื๊อกล่าวไว้ว่า พี่ชี้ยึดมั่นในความภักดีแลสัจจา ไม่คบหาสหายที่ต่ำกว่า ครั้นมีความผิด ก็ไม่กลัวการแก้ไข” มีความภักดีไม่ลบหลู่อาจารย์

๔.๖ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสถาบัน

๔.๖.๑ ความเหมือนกันของความกตัญญูต่อสถาบัน

ทั้งในพระพุทธปรัชญาเถรวาททั้งในปรัชญาขงจื้อ ได้ให้ความสำคัญกับสถาบันชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะทุกคนอาศัยแผ่นดินประกอบอาชีพ เลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่จะต้องตอบแทนบุญคุณแผ่นดิน เมื่อทุกคนในชาติมีความกตัญญูก็จะเป็นกำลังสำคัญในการทำให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า จึงสมควรจะแสดงความกตัญญูต่อชาติด้วยการทำให้ชาติเจริญก้าวหน้า กตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี

๔.๖.๒ ความต่างกันของความกตัญญูต่อสถาบัน

ในพุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้มีความกตัญญู ต่อสถาบันทั้ง ๓ คือ สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

กตัญญูต่อสถาบันชาติ ทุกคนต้องกตัญญูต่อชาติเพราะทุกคนที่อยู่ในชาติได้อาศัยบุญคุณของแผ่นดินที่ตนได้อยู่อาศัย ประเทศไทยปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ประชาชนทุกคนจึงมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญของชาติก็ได้กำหนดไว้ว่า เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะต้องดำรงรักษาไว้ ต้องจงรักภักดีและรักษาไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดของชาติ แสดงความกตัญญูต่อชาติได้โดยจะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ แล้วจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูต่อชาติ และถือว่าเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้าปกป้องและรักษาผลประโยชน์ของชาติ สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติ มีความเมตตากรุณาต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ เสียดละประ โยชน์สุขส่วนตัว และแม้แต่ชีวิตเพื่อประเทศชาติ ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการทหารประกอบอาชีพสุจริตและเสียดสละภาษีอากรเพื่อพัฒนาประเทศ ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการทหารประกอบอาชีพสุจริตและเสียดสละ ภาษีอากรเพื่อพัฒนาประเทศ

กตัญญูต่อสถาบันศาสนา โดยการปฏิบัติได้สองอย่างคือ

๑. ด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้ ของหอม อภรณ์ รูป เทียน ปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ผ้า ยารักษาโรค

๒. บูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่การบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้า

การบูชาทั้งสองอย่างนี้ การบูชาด้วยการปฏิบัติจึงเป็นการบูชาสูงสุด ผู้ที่ปฏิบัติธรรมจึงเป็น ผู้มีความกตัญญูต่อพระพุทธศาสนา เป็นคนดีในสังคม ช่วยให้ประเทศชาติมีความสงบสุข เจริญก้าวหน้า ช่วยให้ประเทศชาติพัฒนาได้อย่างมั่นคง

กตัญญูต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่ง ใน ความรู้สึกของคนไทย อาจจะเป็นเพราะว่ากษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็เป็นแม่ ท้าพออกหน้าทหารในการรบกับศัตรู ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อและผู้ปกครองลูกคือไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ คนไทยจึงรักและเทิดทูนกษัตริย์ฝังแน่นลงไป ในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์เพราะถือว่า พระองค์ได้ประกอบคุณความดีอย่างมหาศาล ทรงมีพระเมตตาต่อประชาชนทุกหมู่เหล่า ดังนั้นจึง แสดงความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ด้วยการจงรักภักดี ซื่อสัตย์ เคารพรัก เทิดทูน

ส่วนในปรัชญาขงจื้อ สอนให้มีความกตัญญู ต่อสถาบัน ๒ อย่าง คือ สถาบันชาติ พระมหากษัตริย์

ความกตัญญูต่อสถาบันชาติ สามารถกตัญญูต่อชาติด้วยการซื่อสัตย์ ขงจื้อได้สอนไว้ใน ความกตัญญูต่อกษัตริย์ เนื่องจากชาติมีกษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดปกครองเป็นลำดับชั้นลดหลั่นกันลงมา เมื่อประชาชนมีความกตัญญูซื่อสัตย์ต่อผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่นั้นก็ซื่อสัตย์ต่อชนชั้นปกครองที่ใหญ่กว่าขึ้นไปเป็นลำดับ กระทั่งถึงกษัตริย์ เมื่อประชาชนมีความซื่อสัตย์มีความเคารพต่อผู้ใหญ่ จึงเป็นการ ซื่อสัตย์ต่อชาติด้วย ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “ปกครองด้วยความมีระเบียบเที่ยงธรรม ราษฎรก็จะตั้งอยู่ใน เจตจำนง (ที่ดี) กตัญญูต่อผู้ใหญ่และเมตตาต่อผู้น้อยราษฎรจะซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติ ใช้คนคือบรม สั่งสอนคน ไม่มีวิชาความรู้ราษฎรจะดักเตือนซึ่งกันและกัน (ในทางที่ดี)”^{๑๒}

กตัญญูต่อสถาบันศาสนา จากการศึกษาพบว่า ขงจื้อ ไม่ได้สอนเรื่องกตัญญูต่อศาสนา ขงจื้อ สอนขนบธรรมเนียม คุณธรรมที่พึงปฏิบัติต่อกัน ขงจื้อไม่ได้ตั้งตนเป็นศาสดา ขงจื้อรวบรวมเอา จริยธรรมประเพณีที่ดีในราชวงศ์โจวในอดีตมาสั่งสอนศิษย์ บรรดาศาสนิกษย์ของขงจื้อแสดงความ กตัญญูต่อขงจื้อในฐานะที่ขงจื้อเป็นอาจารย์สอนบ้าง เปรียบขงจื้อเหมือนบิดาของตนบ้าง

ความกตัญญูต่อเจ้านายหรือกษัตริย์นั้น มีหลักพื้นฐานคล้ายกับการแสดงความกตัญญูต่อ บิดามารดาซึ่งแตกต่างกันที่ศักดิ์ฐานะที่จะพึงปฏิบัติต่อกัน เจ้านายพึงปฏิบัติต่อลูกน้องให้สอดคล้อง

^{๑๒} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, กัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ท.เสถียรสุด, อ้างแล้ว, หน้า ๕๓.

กับพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันมา ดังที่ดิงกงถามว่า “เจ้านายควรปฏิบัติต่อลูกน้องอย่างไร ลูกน้องควรรับใช้เจ้านายอย่างไร ขงจื้อตอบว่า เจ้านายควรปฏิบัติต่อลูกน้องให้สอดคล้องพิธีกรรม ลูกน้องรับใช้เจ้านายด้วยความจงรักภักดี”^{๑๓} โดยประชาชนจะต้องให้ความเคารพพนอบ ทำงานด้วยความจงรักภักดี ไม่คิดคดทรยศ ดังปรากฏในคัมภีร์หลุนหวี ๕/๑๖ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า อยู่ข้างนอก คอยปรนนิบัติรับใช้ขุนนางผู้ใหญ่ อยู่ที่บ้านคอยปรนนิบัติรับใช้พ่อแม่และพี่ๆ”^{๑๔} ผู้ปกครองพึงปกครองด้วยความกตัญญูและความเมตตา “หากกษัตริย์และขุนนางต่างปฏิบัติต่อบุพพการีด้วยความกตัญญู กตเวทิต์แล้วประชาราษฎร์ก็จะยึดเป็นแบบแผนไปปฏิบัติ”^{๑๕} ผู้คนจะให้ความจงรักภักดี ดังเหตุการณ์ที่ “ถึงจ้อถามว่า จะปลูกฝังเรื่องความเคารพ ความจงรักภักดี และความสนับสนุนแก่ประชาชนได้อย่างไร ขงจื้อตอบว่า ปกครองด้วยความสง่างาม ผู้คนจะเคารพ ปกครองโดยความกตัญญูและความเมตตา ผู้คนจะจงรักภักดี ยกย่องคนดี สั่งสอนคนที่ไม่สามารถ ผู้คนจะสนับสนุน”^{๑๖} นอกจากการปรนนิบัติรับใช้ด้วยความจงรักภักดีแล้ว ขงจื้อมีความเห็นเรื่องความกตัญญูว่า ประชาชนจะปฏิบัติตามแบบอย่างของเจ้านายหรือกษัตริย์ เพราะเจ้านายหรือกษัตริย์ เป็นผู้นำประชาชน เป็นแบบอย่างให้ประชาชนปฏิบัติตาม เมื่อผู้นำมีความกตัญญูต่อผู้ใหญ่และเมตตาต่อผู้น้อย ประชาชนก็จะซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติ นอกจากการจงรักภักดีแล้วยังสามารถแสดงความกตัญญูต่อกษัตริย์ด้วยการพูดทักท้วงในเรื่องที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อการปกครองประเทศชาติ การพูดทักท้วง ดังในคัมภีร์หลุนหวี ๑๓/๑๕ ว่า

หลู่ดิงกงทรงถามว่า เพียงหนึ่งประโยคก็สามารถกู้ชาติให้รุ่งเรืองได้ มีเรื่องเช่นนี้ด้วยหรือ ขงจื้อทูลตอบว่า จะให้ยืนยันเช่นนั้นเลยหาได้ไม่ แต่มีคนกล่าวว่า เป็นกษัตริย์นั้นยาก เป็นอำมาตย์นั้นไม่ง่าย หากรู้ว่าเป็นกษัตริย์นั้นยาก นี่มิใช่ไกล่เคียงกับคำว่า เพียงหนึ่งประโยคก็สามารถกู้ชาติให้รุ่งเรืองได้ดอกฤา หลู่ดิงกงทรงถามอีกว่า แล้วเพียงหนึ่งประโยคก็สามารถล้มชาติได้ มีด้วยหรือ ขงจื้อทูลตอบว่า จะให้พูดยืนยันเช่นนั้นเลยหาได้ไม่ แต่มีคนกล่าวว่า ความสุขของกษัตริย์นั้นไม่มีอื่นใด ก็เพียงแต่ไม่มีใครคัดค้านพระรับสั่งเท่านั้น หากเป็นคำที่ดีแล้ว ไม่มีใคร

^{๑๓} วันทิพย์ สิ้นสูงสุด, ขงจื้อ : สุภาษิตในชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๓๔.

^{๑๔} ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง), คัมภีร์หลุนหวี, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๗.

^{๑๕} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนหวี, แปลโดยอมร ทองสุข, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๕.

^{๑๖} วันทิพย์ สิ้นสูงสุด, ขงจื้อ : สุภาษิตในชีวิตประจำวัน, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

คัดค้าน นี่มิใช่เป็นเรื่องที่ตีคอกฤฯ แต่หากเป็นคำที่ไม่ดีแล้ว ไร้คนคัดค้าน นี่มิใช่
ใกล้เคียงกับคำว่า เพียงหนึ่งประโยคก็สามารถล้มชาติได้คอกฤฯ^{๓๑}

การพูดทักทวนเพื่อไม่ให้ประเทศชาติเสียหายจึงเป็นเรื่องที่สมควรพูด เพราะพูดแล้วมี
ประโยชน์ต่อประเทศชาติ ทำให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรือง มิใช่พูดทักทวนให้เกิดความขัดแย้งกัน
แตกแยกกัน ถือเป็น การแสดงความจงรักภักดีด้วย

กล่าวโดยสรุป สามารถแสดงความกตัญญูต่อกษัตริย์ได้โดยการรับใช้ด้วยความจงรักภักดี
มีความเคารพขนบอบ ทำงานด้วยความซื่อสัตย์ ไม่คิดคดทรยศ พูดทักทวนได้เฉพาะเรื่องที่จะเป็น
ประโยชน์ต่อประเทศชาติ ไม่พูดทักทวนโดยขาดความเคารพ

๔.๖ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสัตว์

๔.๖.๑ ความเหมือนกันของความกตัญญูต่อสัตว์

ทั้งในพุทธปรัชญาและทั้งในปรัชญาขงจื้อ ได้สอนให้มนุษย์รู้จักประโยชน์ของสัตว์ที่ได้
อาศัยเรี่ยวแรงทำงาน แม้สัตว์บางชนิดที่มนุษย์ได้อาศัยแรงงานแล้ว เมื่อสัตว์นั้นเสียชีวิตลงแล้วก็ยัง
สามารถนำเอา หนัง เนื้อ ขน เขา มาใช้ประโยชน์ได้อีก เมื่อมนุษย์รู้จักคุณค่าเหล่านี้แล้วสมควรแสดง
ความกตัญญูโดยดูแลเลี้ยงดูสัตว์ มีเมตตาต่อสัตว์ไม่ข่มเหงรังแกสัตว์ เลี้ยงสัตว์เพื่อใช้งาน ไม่ทรมาณ
สัตว์เพื่อความสนุกสนาน

๔.๖.๒ ความต่างกันของความกตัญญูต่อสัตว์

ในพุทธปรัชญาเถรวาท สอนไม่ให้ฆ่าสัตว์ เพราะให้ความสำคัญแก่สัตว์ที่มีชีวิต ถือว่าเป็น
ชีวิตหนึ่ง แม้กระทั่งมนุษย์แต่ละคนก็เป็นชีวิตหนึ่งเหมือนกัน ทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์ที่มีชีวิตล้วนเป็นผู้
อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย ล้วนรักความสุขเกลียดความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ทุกชีวิต ไม่อยากตาย ดัง
ปรากฏใน เวพฐาเวชยสูตรว่า

เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเราผู้
อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา
อนึ่งข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่
เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็
เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น^{๓๒}

^{๓๑} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖๕.

^{๓๒} ส.ม. ๑๖/๑๐๐๓/๕๐๒.

ดังนั้นมนุษย์จึงไม่ควรฆ่าสัตว์ รวมทั้งไม่ควรฆ่ามนุษย์ด้วยกัน เพราะสัตว์เกือบทุกชนิดล้วนแต่มีบุญคุณต่อมนุษย์ทั้งนั้นเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้เป็นพาหนะเทียมลากเข็นคนหรือวัวตูดของให้คนได้ประโยชน์จากการใช้ทำงานของสัตว์ หรือช่วยไถนา สัตว์บางชนิดให้น้ำมันแก่มนุษย์ เมื่อสัตว์เหล่านั้นตายลงไป มนุษย์ก็ยังได้ประโยชน์จากสัตว์เหล่านั้น โดยเอาเนื้อมันมากินเป็นอาหาร และเกือบทุกส่วนในร่างกายของสัตว์มาผลิตเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เอาหนังมันมาทำรองเท้า เข็มขัด กระเป๋าใส่สตางค์ กระเป๋าเดินทาง ซึ่งนับว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์มากมายทีเดียว แม้แต่มูลสัตว์บางชนิด ก็ใช้ทำปุ๋ยได้ เมื่อมนุษย์ตระหนักถึงคุณประโยชน์ของสัตว์ สมควรมีความเมตตา กรุณาเมตตาต่อสรรพสัตว์ ความเอื้ออาทรต่อสรรพสัตว์ ควรแผ่เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณ ไม่มีเวร กว้างขวาง ไม่มีศัตรูไปยังสัตว์โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง

ส่วนในปรัชญาขงจื้อ ให้ความสำคัญแก่สัตว์เป็นเพียงสัตว์ที่ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ เป็นอาหารแก่มนุษย์ ขงจื้อสอนให้เมตตาแก่สัตว์ ไม่รังแกสัตว์ที่ยังเล็ก ไม่ทันระวางตัว เช่น จับปลาด้วยเบ็ด ไม่จับปลาด้วยการหว่านแห บิงนกที่บินไม่ยิงนกที่เกาะกิ่งไม้ ซึ่งถือว่าเป็นจับปลาเฉพาะตัว ไม่ได้จับปลาโดยใช้แหเพราะเป็นการจับโดยไม่เลือกว่าตัวใหญ่หรือตัวเล็ก เป็นการปล่อยโอกาสให้ปลาตัวเล็กได้เจริญเติบโต การยิงที่เกาะกิ่งไม้เป็นการไม่เปิดโอกาสให้นกได้หยุดพัก คล้ายกับการลอบยิงในเวลาที่ไม่ทันระวางตัว ส่วนตัวอย่างของการฆ่าสัตว์นั้นมีการประกอบพิธีเช่น สรวงขงจื้อสอนให้ฆ่าสัตว์เพื่อประกอบพิธีกรรมเช่น สรวงบูชา ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๗ ว่า “จื่อกั้ง ประสงค์ยกเลิกประเพณีเช่นสังเวชพะเป็นในพิธีเก่าชั่ว ขงจื้อกล่าวว่า จื่อกั้ง เจ้าเสียดายพะ แต่ข้าเสียดายจริยธรรม”^{๑๕} เนื่องจากในประเพณีเดิมมีการฆ่าสัตว์ ขงจื้อยังคงเลือกปฏิบัติตามพิธีดั้งเดิม ดังนั้นในปรัชญาขงจื้อจึงมีการเลือกที่จะฆ่าสัตว์ในบางโอกาส และเลือกที่จะไม่ฆ่าสัตว์ในบางโอกาส

๔.๘ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อธรรมชาติ

๔.๘.๑ ความเหมือนกันของความกตัญญูต่อธรรมชาติ

ทั้งในพุทธปรัชญาเถรวาททั้งในปรัชญาขงจื้อ ถือว่ามนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นปัจจัยสี่ในการดำรงชีพ มนุษย์จึงอาศัยธรรมชาติจึงต้องรู้ระลึกถึงคุณประโยชน์ของธรรมชาติ ไม่ควรทำลายธรรมชาติ ถ้ามมนุษย์ทำลายธรรมชาติให้เสียสมดุล มนุษย์ก็จะประสบภัยพิบัติจากธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล

^{๑๕} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๔.

๔.๘.๒ ความต่างกันของความกตัญญูต่อธรรมชาติ

ในพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามวิสัยของโลก เช่น มนุษย์ สัตว์ ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ จึงสมควรตอบแทนคุณธรรมชาติ โดยการไม่ทำลายธรรมชาติ พระสงฆ์มีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนินชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวัน ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปของปัจจัยสี่ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับของพระสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ ซึ่งมีข้อห้ามไม่ให้ทำลายธรรมชาติ เช่น ห้ามพระภิกษุทำลายต้นไม้ ห้ามขวานน้ำลายลงแม่น้ำลำคลอง เป็นต้น เพราะต้นไม้เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่ให้คุณประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างมาก เมื่อมนุษย์ได้อาศัยประโยชน์จากต้นไม้แล้ว ต้องรู้จักอนุรักษ์ ต้องไม่ทำลาย ธรรมชาติเปรียบเหมือนมิตรที่ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ ผู้ที่ทำลายธรรมชาติที่เปรียบเหมือนมิตรที่ให้ประโยชน์แก่ตนถือว่าเป็นคนอกตัญญูเป็นคนเลวทราม ดังในพระไตรปิฎกที่ว่า “พระโพธิสัตว์คักเคือนเหล่าพ่อค้าว่า บุคคลนั่งก็ตาม นอนก็ตามที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็สมควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”^{๔๐} ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมาขมาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้ว ต้องรู้จักกตัญญูต่อธรรมชาติโดยการอนุรักษ์ธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ

ส่วนในปรัชญาขงจื้อ ถือว่าธรรมชาติเช่น ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น มีเทวาประจำอยู่ ธรรมชาติให้คุณประโยชน์แก่มนุษย์ มนุษย์ได้อาศัยธรรมชาติในการดำรงชีพ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องไม่ทำลายธรรมชาติ ขงจื้อสอนให้การบูชาเช่น สรวงเทวาผู้คุ้มครองธรรมชาติ แต่ขงจื้อไม่สอนให้บูชาแบบมกมาย การเช่นไหว้ภูเขาแม่น้ำมีการแบ่งแยกความสำคัญของภูเขาแม่น้ำกับชนชั้นของผู้จะมาเช่นไหว้เอาไว้ว่า มีเพียงกษัตริย์เท่านั้นที่สามารถเช่นไหว้ภูเขาแม่น้ำที่มีชื่อเสียงได้ทั่วแผ่นดิน ส่วนเจ้าเมืองจะเช่นไหว้ได้เฉพาะภูเขาแม่น้ำที่โด่งดังในแคว้นของตนดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๖ ว่า “จี้ชื่อจะไปเช่นไหว้ภูเขาไท่ซัน ขงจื้อถามหยันฉิว ว่า เจ้าไปขยับยั้งได้หรือไม่ หยันฉิวตอบว่า ไม่ได้ ขงจื้อพูดว่า อ้าย หรือว่าเทพเจ้าแห่งภูเขาไท่ซันจะมีอาจเทียบทลินฟิงได้เลยกระนั้นฤา”^{๔๑} เนื่องจากจี้ชื่อเป็นเพียงขุนนางเท่านั้นแต่ยังไปไหว้ภูเขาไท่ซันที่มีชื่อเสียงโด่งดังสมควรเฉพาะกษัตริย์เท่านั้น ขงจื้อจึงเห็นว่าควรไปขยับยั้ง เครื่องเช่นสรวงบูชาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติ เช่นเครื่องเช่นสรวงบูชาเทพแห่งภูเขาแม่น้ำ เป็นต้น มักจะใช้เครื่องเช่นที่เป็นสี่แดง ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๖/๔ ว่า “ขงจื้อพูด

^{๔๐} พุ.ชา. ๒๕/๑๕๖/๔๕๔.

^{๔๑} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, อ่างแก้ว, หน้า ๑๓๘.

ถึงขั้นยกว่า ลูกโคไถนา มีขนแดงแลหางาม แม้มิดำริใช้เป็นเครื่องเช่น แต่เทพแห่งหุบเขาลำธาร จะรังเกียจๆ”^{๔๒} เนื่องผู้คนในสมัยราชวงศ์โจวมักนิยมใช้โคที่มีขนสีแดงและเขาอันได้รูปเป็นเครื่องเช่น ไหว้เทพเจ้าแห่งหุบเขาลำธาร เหตุเพราะสีแดงเป็นสีแห่งความมงคล ดังนั้นจึงไม่มีใครสนใจใช้โคไถนาที่มีสีขนวุ่นวายเป็นเครื่องเช่น ไหว้แต่อย่างใด

๔.๕ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

๔.๕.๑ ความเหมือนกันของความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

ทั้งในพุทธปรัชญาเถรวาททั้งในปรัชญาขงจื้อ สอนให้มีการระลึกนึกถึงบุญคุณของบรรพบุรุษ ได้แก่ บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งถือว่าบรรพบุรุษได้มีบุญคุณต่อเรามาก่อนถึงแม้ท่านเหล่านั้นจะล่วงลับไปนานแล้วก็ยังมีการระลึกถึงบุญคุณของท่าน โดยการแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ด้วยการนำอาหารและวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ มาเซ่นไหว้ท่าน

๔.๕.๒ ความต่างกันของความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

ในพุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้ทำบุญอุทิศให้แก่บิดามารดา บรรพบุรุษ และผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยการทำบุญ มีถวายภัตตาหารต้น แต่พระภิกษุสงฆ์แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่บิดามารดา บรรพบุรุษ และผู้ล่วงลับไปแล้ว การอุทิศส่วนบุญ ดังปรากฏใน ตีโรกทตฺตสูตรว่า

ห้วงน้ำที่เต็ม ย่อมยังสมุทรสาครให้เต็มเปี่ยมฉนใด ทานที่ญาติทั้งหลายให้แล้วแต่มนุษย์โลกนี้ย่อมสำเร็จแก่เปรตทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน บุคคลมาระลึกถึงอุปการะอันท่านได้ทำแล้วในกาลก่อนว่าผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ผู้นี้ได้ทำกิจนี้ของเรา ผู้นี้เป็นญาติเป็นมิตรเป็นเพื่อนของเรา ดังนี้ ก็ควรให้ทักษิณาทาน เพื่อผู้ที่ละโลกนี้ไปแล้ว การร้องไห้ก็ดี ความเศร้าโศกก็ดี ความร่ำไรร่ำพันอย่างอื่นก็ดี บุคคลไม่ควรทำเลย เพราะว่าการร้องไห้เป็นคตินั้น ไม่เป็นประโยชน์แก่ญาติทั้งหลายผู้ละไปแล้ว ญาติทั้งหลายย่อมตั้งอยู่อย่างนั้น ก็ทักษิณาทานนี้แลอันท่านให้แล้ว ประดิษฐานไว้ดีแล้วในสงฆ์ ย่อมสำเร็จโดยพลัน เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เปรตนั้น ตลอดกาลนาน”^{๔๓}

ส่วนในปรัชญาของขงจื้อ สอนให้เซ่นไหว้บวงสรวงที่ป่ายดวงวิญญาณ เสร็จแล้วก็นำอาหารที่เซ่นไหว้นั้นมาแบ่งกันรับประทาน เพราะการเซ่นสรวงบูชาดวงวิญญาณ เป็นการตอบแทนบุญคุณ และ ผู้ที่ได้รับการตอบแทน ก็คือ “บรรพบุรุษ” ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าคนที่เกิดมาได้มีชีวิตอยู่ได้ ได้รับการศึกษา มีวิชาความรู้ มีทรัพย์สินเงินทองมีที่อยู่อาศัย เพราะความดีของบรรพบุรุษที่

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕.

^{๔๓} พ.พ. ๒๕/๘/๗

สร้างสรรค์ไว้ให้ผู้ที่มิชีวิตอยู่จึงต้องกตัญญูคุณ จะต้องตอบแทน โดยการบูชากราบไหว้บรรพบุรุษ บุตรธิดาต้องทำการเซ่นไหว้ โดยตระเตรียมอาหารสิ่งของสำหรับเซ่นไหว้บิดามารดาที่ล่วงลับไป รวมทั้งเซ่นไหว้บรรพบุรุษของคนที่ล่วงลับไปแล้วด้วย ดังในคัมภีร์ขงจื้อ ๒/๒๕ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า เซ่นไหว้บรรพบุรุษที่ไม่ใช่บรรพบุรุษของตน เป็นการเซ่นไหว้เพื่อประจบสอพลอ ประสมเรื่อง ที่ควรจะทำ เพราะเป็นการกระทำที่ชอบด้วยเมตตากรุณา แต่ไม่กระทำไม่ใช่เป็นคน กล้าหาญ”^{๔๔} ในปรัชญาขงจื้อไม่มีการกล่าวถึงการทำบุญในศาสนาเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว แม้แต่ กษัตริย์ก็มีการเซ่นสรวงบูชาบรรพบุรุษ เป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมานานแล้ว และให้ความสำคัญแก่การบูชาอย่างมาก การบูชาบรรพบุรุษ ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๘/๒๑ ว่า

ขงจื้อกล่าวว่า ครั้นกล่าวถึงพระเจ้าอวี่แล้ว ข้ามีอาจกล่าวคำนพระองค์ได้เลย พระองค์ทรงเสวยพระกระยาหารอย่างประหยัด แต่ทรงแสดงความกตัญญูบูชาต่อ องค์พระเทวีญอย่างประณีต พระองค์ทรงฉลองพระองค์แต่ผ้าหยาบ แต่ทรงฉลอง พระองค์แลพระมงกุฎในพระราชพิธีอย่างงดงาม พระองค์ทรงประทับในพระราชวัง ที่เก่าโทรม แต่ทรงห่มเทพระราชหตุทัยต่อการชลประทานอย่างเต็มสามารถ ครั้น กล่าวถึงพระเจ้าอวี่แล้ว ข้ามีอาจกล่าวคำน ได้เลย^{๔๕}

การบูชาบรรพบุรุษนั้น มีการประกอบพิธีตามฐานันดรศักดิ์ ชนชั้นกษัตริย์จะประกอบพิธี อย่างยิ่งใหญ่ ชนชั้นขุนนางจะประกอบพิธีขนาดใหญ่องลงมา ประชาชนจะประกอบพิธีตามฐานะ ของครอบครัว เช่น พระราชพิธีดี

พระราชพิธีดี เป็นมหาพระราชพิธีบูชาบรรพบุรุษขององค์พระจักรพรรดิที่จะจัดขึ้นอย่าง ยิ่งใหญ่ทุกๆ ห้าปีดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๐ ว่า “ขงจื้อกล่าวว่า ครั้นหลังมัชชาราในพระราชพิธีดี จบ ข้าก็ไม่อยากคุยต่อไปอีกแล้ว”^{๔๖} จากข้อความนี้ เหตุที่ขงจื้อกล่าวว่าไม่อยากคุยอีกต่อไปนั้น เพราะ หลังจากหลังมัชชาราจบ(สุรา) ผู้ประกอบพิธีหาได้แสดงความเคารพนบอบอย่างเพียงพอในมหา พิธีไม่ ซึ่งถือว่าได้สูญเสียความหมายของการรำลึกถึงคุณธรรมแห่งบรรพบุรุษเสียสิ้น พระราชพิธีดี มีจุดมุ่งหมายที่การแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อพระบูรพกษัตริย์เป็นหลัก ผู้ที่สามารถเข้าใจใน ความหมายของพระราชพิธีและน้อมนำไปปฏิบัติได้อย่างดีแล้ว ผู้นั้นก็จะสามารถปกครองบ้านเมือง ได้อย่างง่ายดายดุจคลาไคลฝ่ามือคน ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๑ ว่า “มีคนถามถึงแก่นแห่งพระราชพิธีดี

^{๔๔} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์ขงจื้อ, แปลโดย ล. เสถียรสุด, อ่างแล้ว, หน้า ๕.

^{๔๕} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, คัมภีร์หลุนอวี่, แปลโดยอมร ทองสุก, อ่างแล้ว, หน้า ๒๑๓.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

ขงจื้อกล่าวว่า ข้าไม่ทราบหรอก แต่ผู้ที่ทราบซึ่งแก่นแห่งพระราชพิธีนี้ได้ ก็จะสามารถปกครองบ้านเมืองได้เสมือนหนึ่งคู่มือเหล่านี้ ขงจื้อพูดพลางชี้ไปยังฝ่ามือคน”^{๔๗}

ในการเช่นสรวงบูชาบรรพบุรุษนั้น ขงจื้อสอนให้ฆ่าสัตว์เพื่อทำตามประเพณีที่เคยทำมา เคยมีผู้ถามขงจื้อเรื่องฆ่าสัตว์เป็นการทารุณ โหดร้าย ขงจื้อก็ยังเลือกที่จะทำตามพิธีกรรมที่มีการฆ่าสัตว์ตามเดิม ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๗ ว่า จื่อกั๋งประสงคัยยกเลิกประเพณีเช่นสังเวทยแพะเป็น ในพิธีเก้าชั่ว ขงจื้อกล่าวว่า จื่อกั๋ง เจ้าเสียดายแพะ แต่ข้าเสียดายจริยธรรมนี้”^{๔๘} พิธีเก้าชั่วเป็นพิธีบูชาที่พระเจ้าจักรพรรดิและเหล่าเจ้านครจะทรงจัดขึ้นในวันหนึ่งค้ำของทุกเดือน โดยสามารถแบ่งออกเป็นสองชั้นตอนคือ ชั้นตอนที่หนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิจะทรงประกาศพระราโชบายให้เหล่าเจ้านครในวันขึ้นหนึ่งค้ำ ส่วนอีกชั้นตอนหนึ่งคือ ในทุกวันขึ้นหนึ่งค้ำ พระเจ้าจักรพรรดิจะนำพระราโชบายที่ จะทรงประกาศถวายให้พระบูรพกษัตริย์ในศาลบรรพชนหลวงได้ทรงทราบ

การประกอบพิธีบูชาบรรพบุรุษของประชาชนสามารถทำตามฐานะของตน บูชาบรรพบุรุษด้วยความตั้งใจเพื่อแสดงความกตัญญู ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๒ ว่า “บูชาบรรพบุรุษให้ประหนึ่งว่าท่านอยู่เพียงหน้า ส่วนการบวงสรวงองค์พระเทวาก็ให้ประหนึ่งว่าทรงประทับอยู่มีห่าง ขงจื้อกล่าวว่า หากข้าไม่ได้ร่วมในพิธีบูชา ก็มีต่างกับการไม่ได้บูชา”^{๔๙} การเช่นไหว้ควรจะเลือกเฉพาะที่สมควรเช่นไหว้ ไม่ควรจะเช่นไหว้ที่ไม่สมควร เมื่อไม่ใช้บรรพบุรุษของตนก็ไม่สมควรเช่นไหว้ ดังในคัมภีร์ขงจื้อ ๒/๒๔ ว่า ขงจื้อกล่าวว่า “ไหว้ผีที่มีควรไหว้ คือการประจบ เห็นอธรรมมิเขาดูงธรรม ไร้ความกล้าหาญแล้ว”^{๕๐} การบูชาบรรพบุรุษนั้น ไม่ควรทำด้วยความมกมาย ขงจื้อไม่ชอบให้ผู้คนเคารพบูชาเทพเจ้าอย่างมกมาย ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๗/๓๔ ว่า “ขงจื้อป่วยหนัก จื่อจู่จึงอธิษฐานขอพร ขงจื้อถามว่า มีเรื่องเช่นนี้จริงหรือ? จื่อจู่ตอบว่า มีเรื่องเช่นนี้จริง ในบทอธิษฐานมีจารึกไว้ว่า ขออธิษฐานต่อองค์พระมหิทธานแห่งฟ้าดินให้แต่ท่าน ขงจื้อกล่าวว่า ข้าได้อธิษฐานไว้นานแล้ว”^{๕๑}

เมื่อประกอบพิธีบูชาบรรพบุรุษเสร็จแล้ว สามารถนำเครื่องเช่นไหว้มารับประทานได้ ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๑๐/๘ ว่า

หากได้มังสะมาจากพระราชพิธี มิพึงเก็บค้างคืน หากเป็นมังสะจากพิธีบูชาภาพในบ้าน มิพึงเก็บเกิน ๓ วัน หากกิน ๓ วัน มิพึงทาน ขณะบริโภค มิควรพูดจา

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๐.

ยามนอน มีพียงสนทนาและมาตรว่าจะเป็นการเช่นไหว้ด้วยอาหารหยาบ แกงผัก หรือโภชนะจำพวกแดงก็ตาม ก็พียงมีความเคารพนบนอบแล^{๕๒}

กล่าวโดยสรุป การบูชาบรรพบุรุษหรือการบูชาพระเทวา เป็นการบูชาเพื่อแสดงความกตัญญู ผู้ประกอบพิธีจะต้องทำด้วยความตั้งใจ ความเคารพ และจะต้องทำด้วยตนเอง ถึงแม้จะมีงานที่จะต้องพักไว้ก่อนแล้วมาประกอบพิธีด้วยตนเอง ไม่ควรจะบูชาด้วยความมกมายหรือขอพรในสิ่งที่ไม่ควรขอ เมื่อเสร็จพิธีบูชาแล้วสามารถนำสุราอาหารเครื่องเช่นไ้วมารับประทานได้ การรับประทานที่ใช้เช่นไหว้บรรพบุรุษจะต้องรับประทานด้วยความเคารพ

๔.๑๐ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อตนเอง

๔.๑๐.๑ ความเหมือนกันของความกตัญญูต่อตนเอง

ทั้งในปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาททั้งในปรัชญาขงจื้อนั้น มองเห็นคุณค่าของมนุษย์ในตนเอง รู้จักคุณค่าของร่างกายที่เป็นสิ่งสำคัญสมควรจะต้องดูแลรักษา พัฒนาการตนเองให้มีคุณธรรมเพื่อทำประโยชน์แก่ตนเองและแก่ผู้อื่นด้วย ตามสมควรแก่วัยของตนเอง

๔.๑๐.๒ ความต่างกันของความกตัญญูต่อตนเอง

ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีความกตัญญูต่อตนเอง ด้วยการรู้จักคุณค่าของร่างกายตนเองที่เป็นมนุษย์ การเกิดเป็นมนุษย์นั้นจักเป็นการเกิดขึ้นได้ยาก มนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ มีสติปัญญา มีความสามารถที่จะปฏิบัติธรรมประพฤดิพรหมจรรย์ให้บรรลุโลกุตระธรรมได้ จึงสมควรทำตนให้ประโยชน์ ประคบแต่บุญกุศลคุณความดี ไม่ทำกรรมชั่ว ไม่ทำร้ายตนเอง แม้แต่การฆ่าตัวตายก็ถือว่าเป็นบาปกรรม การฆ่าตนเองไม่ใช่วิธีการแห่งการดับความทุกข์ จึงมีข้อห้ามไม่ให้ฆ่าตนเอง ความกตัญญูทวนที่ต่อตนเองของมนุษย์นั้นเป็นการมองเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ มีความเคารพ และความภูมิใจของความเป็นมนุษย์ในแต่ละปัจเจกบุคคล แล้วสะท้อนออกมาเป็นบทบาทในฐานะสมาชิกของสังคม ด้วยการสร้างความคิดและดำรงตนเอง ให้มีความแข็งแรง มีความสุขและปฏิบัติตนเป็นคนดีตามกฎเกณฑ์ของสังคมและวิถีของศาสนาที่ถูกต้องเหมาะสมตามวัยของตน อันจะส่งผลให้ตนเองมีความสุขความเจริญความรุ่งเรืองและสังคมก็จะมี ความเจริญรุ่งเรืองด้วย

ส่วนในปรัชญาขงจื้อนั้น มีการสอนให้ดูแลรักษาร่างกายตนเอง ไม่ให้เจ็บป่วย ไม่ให้ร่างกายเสียหายทุพพลภาพ ดังตัวอย่างเช่น เจิงจื่อผู้เป็นศิษย์ของขงจื่อ ดูแลรักษา ร่างกาย ดูแลรักษาแขนขา ไม่ให้สูญเสีย เป็นการกตัญญูต่อตนเองและเป็นการกตัญญูต่อบิดามารดาที่ให้มร่างกายเกิด

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

ขึ้นมาเลี้ยงดูมาจนเติบโต “จึงจื่อล้มป่วย จึงเรียกสาธุศิษย์มาแล้วกล่าวว่า เปิดคู่มือข้าสิ เปิดคู่มือข้าสิ คัมภีร์ชื่อจิง กล่าวว่า จงตื่นตัวตลอดเวลา ให้ดวงเผชิญเหตุลี้ก ค่อย่าน้ำแข็งบาง นับแต่นี้สู่ภวภาคหน้า ข้ารู้ว่าร่างกายข้าจะพ้นจากการบาดเจ็บได้แล้ว เจ้าศิษย์ทั้งหลาย”^{๕๓} เมื่อมีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงดี จะสามารถศึกษาเล่าเรียนได้ เมื่อมีความรู้ก็สามารถบำเพ็ญคุณธรรม มีเมตตาธรรมได้ ผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติตามจริยธรรมก็ถือว่าเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องแล้ว ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๖/๒๕ ว่า “ขงจื่อกล่าวว่า วิญญาณจะฝึศึกษาในศิลปวิทยา และควบคุมตนด้วยจริยธรรม ฉะนั้นก็จะไม่ผิดครรถงแล้วแล”^{๕๔}

๔.๑๑ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อธรรม

๔.๑๑.๑ ความเหมือนกันของความกตัญญูต่อธรรม

ทั้งในปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาททั้งในปรัชญาขงจื่อ นั้น สอนให้เป็นคนดี มีคุณธรรม ปฏิบัติต่อกันอย่างมีเมตตา ปฏิบัติตามหลักจริยธรรม มนุษย์ธรรม คุณธรรม มีพฤติกรรมถูกต้อง ชอบธรรม ไม่ถูกเหยียดหยามผู้อื่น

๔.๑๑.๒ ความต่างกันของความกตัญญูต่อธรรม

ในพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าพระธรรมถูกค้นพบโดยพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงประกาศ ธรรมให้รู้แล้วปฏิบัติตามพระธรรมก็จะพ้นจากความทุกข์ พระธรรมเป็นหนึ่งรัตนะอันประเสริฐ สามประการ จึงสมควรแก่การเคารพบูชา แม้พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานไปแล้ว พระองค์ยังทรงมี ธรรมะเพื่อสั่งสอนทุกคนแทนพระองค์ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ ว่า “ดูกรอานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ พระธรรมและวินัยอันนั้น จัก เป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๕๕} พระองค์ทรงสอนให้ศึกษาและปฏิบัติตาม ธรรมะ ผู้ปฏิบัติตามธรรมจึงปฏิบัติด้วยความเคารพอย่างยิ่ง เหมือนดังเคารพพระพุทธเจ้าด้วย

ส่วนในปรัชญาขงจื่อ นั้น หลักธรรมมีเป็นลักษณะจริยธรรม มนุษย์ธรรม จารีตประเพณีที่ดี งาม ที่ได้ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา ไม่ได้ปฏิบัติด้วยความเคารพในธรรมะ แต่ปฏิบัติจริยธรรม วัฒนธรรมที่ดีเปรียบเหมือนกฎ กติกา ระเบียบปฏิบัติ เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้ อย่างสงบสุข ไม่กดขี่เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่เบียดเบียนกัน จริยธรรมที่ขงจื่อนำมาสอนส่วนใหญ่ เป็นจริยธรรมวัฒนธรรมของราชวงศ์โจว เพราะขงจื่อเห็นว่าเป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม และเคยทำให้ บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

^{๕๕} ที.ม. ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

๔.๑๒ เปรียบเทียบประโยชน์ของความกตัญญู

๔.๑๒.๑ ความเหมือนกันของประโยชน์ของความกตัญญู

ทั้งในปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาททั้งในปรัชญาขงจื้อนั้น ผู้ที่มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์หลายอย่าง ได้แก่ ได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าเป็นคนดีมีจริยธรรม เป็นที่เคารพนับถือ ได้รับการความไว้วางใจให้ทำงาน ได้รับความสุข มีความเจริญในชีวิตหน้าที่การงาน ชีวิตครอบครัวมีความสุขความอบอุ่น

๔.๑๒.๒ ความแตกต่างกันของประโยชน์ของความกตัญญู

ในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้ที่มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้มากมายหลายประการ เช่น ได้รับยกย่องว่าเป็นคนดี ได้รับการยกย่องว่าเป็น สัตบุรุษเป็น บุคคลที่หาได้ยาก เป็นผู้ควรบูชา เป็นผู้ควรสรรเสริญ ได้รับประโยชน์ความสุข ความเจริญยศ สรรเสริญ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต ทำให้รักษาคุณค่าความดีเดิมไว้ได้ ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก ทำให้เกิดสติ ไม่ประมาท ทำให้เกิดหิริโอตตปละ ทำให้เกิดขันติ ทำให้จิตใจผ่องใส มองโลกในแง่ดี ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี ทำให้มีคนอื่นอยากคบหาสมาคม ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดาอยากช่วยเหลือ ทำให้ไม่มีเวร ไม่มีภัย ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้น โดยง่าย

และเมื่อผู้มีความกตัญญูได้ละโลกนี้ไปแล้วจะได้รับประโยชน์ในโลกหน้า ได้แก่ถึงสุคติในโลกสวรรค์ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้

ส่วนในปรัชญาขงจื้อ บุคคลที่มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์อย่างมากมาย เช่น ทำให้มีความรับผิดชอบต่อครอบครัวรู้จักดูแลเอาใจใส่ครอบครัว ได้รับความยอมรับจากสังคม ได้รับการยกย่องว่าเป็นคนดี มีคุณธรรม ได้มีโอกาสตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีพระคุณ ได้รับการสรรเสริญ ได้รับความไว้วางใจให้รับราชการในตำแหน่งสำคัญ สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีเกียรติมีศักดิ์ศรี อีกทั้งในเรื่องของความรับผิดชอบของบุตรที่จะต้องจัดการศพให้บิดามารดา ทำให้บุตรได้รู้จักขนบประเพณี ได้มีความรับผิดชอบงาน ได้แสดงความสามารถ ซึ่งในเรื่องระยะเวลาที่กำหนดให้เป็นการไว้ทุกข์ให้บิดามารดา ๓ ปีนั้น เป็นผลดีต่อบุตร โดยจะเป็นการเปิดโอกาสให้บุตรสามารถดูแลรักษากิจการภายในบ้านสืบต่อกันจากบิดามารดาเช่นเดียวกับสมัยที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ การบูชาบรรพบุรุษก็เป็นแนวทางหนึ่งของการประนีประนอมในชีวิต ถึงแม้ว่าจะล่วงลับไปแล้ว ก็ยังได้รับการปฏิบัติอย่างเคารพอยู่ ไม่ถูกลืมทันที ยังได้รับการระลึกถึงในบางเวลา มีความทรงจำให้ลูกหลานได้จดจำ ทำให้ลูกหลานมีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ รู้จักมีความกตัญญูตอบแทนคุณ ประโยชน์ของความกตัญญูในปรัชญาขงจื้อนั้นมีแต่ประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้ ไม่ได้สอนถึงประโยชน์ในชาติหน้า ไม่ได้สอนเรื่องหลังจากความตาย ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๑๑/๑๑ ว่า “จื่ออู่ถามเรื่องการบูชาภูตผีเทพเจ้า ขงจื้อตอบว่า ปرنนินบัณฑิตคนยังไม่เป็น ไยจะปรนินนิตีภูตผีเทพเจ้าได้ จื่ออู่ถามอีกว่า ขอเรียนถามเรื่องเกี่ยวกับความตาย ขงจื้อตอบว่า ความเกิดยังไม่รู้ ไยจะรู้ถึงความตาย

เล่า”^{๔๖} ของจอห์นจอร์จธรรมให้คนปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่ครอบครัวตนเองและแก่สังคม ไม่ได้สอนเรื่องประโยชน์ในชาติหน้า ไม่ได้สอนเรื่องสวรรค์นรก

การแสดงความกตัญญูต่อผู้ใหญ่จะมีประโยชน์ต่อการปกครองประเทศชาติอย่างมาก เพราะทำให้ประเทศชาติมีราษฎรที่มีเจตจำนงที่ดี ซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติ เมื่อราษฎรไม่คดโกง ประเทศชาติ จะทำให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองอย่างมั่นคง เพราะราษฎรที่มีคุณธรรมจะช่วยกันอบรมสั่งสอนคนในสังคมให้เป็นคนดี ตักเตือนกัน ในทางที่ดี สังคมก็จะมีแต่คนดีๆ ไม่ทำความชั่ว ความเสียหายแต่ประเทศชาติ

๔.๑๓ เปรียบเทียบโทษของการไม่มีความกตัญญู

๔.๑๓.๑ ความเหมือนกันของโทษของการไม่มีความกตัญญู

ทั้งในปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาททั้งในปรัชญาขงจื้อนั้น ผู้ที่ไม่มีความกตัญญูจะได้รับโทษหลายประการ ได้แก่ ถูกตำหนิติเตียนจากสังคม ไม่ได้ได้รับความนับถือ จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ทำให้ผู้ที่ารู้จักค่อย ๆ หลีกห่างจากไป ไม่มีใครคอยช่วยเหลือ

๔.๑๓.๒ ความแตกต่างกันของโทษของการไม่มีความกตัญญู

ในพุทธปรัชญาเถรวาท บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูทุกเวที จะได้รับโทษในปัจจุบันชาตินี้หลายประการ คนอกตัญญูจะทำให้เดือดร้อนเสียหายเอง เนื่องจาก“คนอกตัญญูข่มบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก”^{๔๗} ซึ่งในพุทธปรัชญาสอนให้พูดตำหนิคนอกตัญญู ไม่ได้สอนให้พูดจาด่าว่าคนอกตัญญู เมื่อพบเห็นคนอกตัญญูก็พึงหลีกห่างไปเสีย ดังในชวสภุณชาดกว่า “ผู้ที่ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว นำตำหนิ ความกตัญญู ไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้น ก็ไร้ประโยชน์ แม้ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้ามิตรธรรมยังหาไม่ได้ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยาไม่ด่าว่าบุคคลนั้น พึงค่อย ๆ หลีกห่างจากเขาไปเสียคน” เนื่องจากการด่าเป็นความไม่ดีทางวาจา ถึงแม้ว่าคนอกตัญญูจะเป็นคนไม่ดี ก็ไม่ควรจะด่าด้วยคำหยาบ ไม่ควรจะมีจิตใจริษยาคนอกตัญญู เมื่อหลีกห่างจากคนอกตัญญูแล้ว คนอกตัญญูข่มประสบความเสื่อมเอง คนอกตัญญูจะไม่มีความสุข ไม่มีความสำเร็จ จะถูกติเตียน ไม่มีใครอยากทำดีด้วย ไม่มีใครอยากช่วยเหลือเพราะการช่วยเหลือนั้นจะเป็นเหมือนกับการหว่านพืชลงในไฟ ย่อมไหม้เสียเปล่า

^{๔๖} ไม่ปรากฏผู้แต่ง, กัมภีร์หลุนอวี, แปลโดยอมร ทองสุก, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔๒.

^{๔๗} อง.จตุกก. ๒๑/๔/๕; อง.ทุก. ๒๐/๑๓๗/๑๑๕.

นอกจากโทษที่จะได้รับในปัจจุบันชาตินี้แล้ว คนอกคตัญญูจะได้รับโทษในโลกหน้าด้วย โดยเมื่อคนอกคตัญญูแม่สิ้นชีวิตไปแล้ว ย่อมไปสู่ทุกคติ “ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้”^{๔๔} คนอกคตัญญูย่อมไปสู่อบายภูมิ

ส่วนในปรัชญาขงจื้อ โทษของการไม่มีความกตัญญูนั้นมีมากมายหลายประการ เช่น ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วยเพราะกลัวจะทรยศหักหลัง ไม่มีใครให้ความช่วยเหลือเพราะรู้ว่าช่วยไปแล้วก็คงจะไม่มีค่าในบุญคุณและอาจจะทำเรื่องที่เนรคุณได้ ผู้ไม่มีความกตัญญูจะถูกตำหนิติเตียน เป็นที่รังเกียจของผู้คน ไม่มีการสอนถึงโทษที่จะได้รับในชาติหน้า

๔.๑๔ เปรียบเทียบธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู

๔.๑๔.๑ ความเหมือนกันของธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู

ทั้งในปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาททั้งในปรัชญาขงจื้อนั้น มีลักษณะของธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญูนั้น ไม่เหมือนกัน แต่มีความเหมือนกันที่คุณสมบัติของบุคคลผู้ปฏิบัติเองว่าจะปฏิบัติตนเป็นคนมีความกตัญญูหรือไม่ปฏิบัติ

๔.๑๔.๒ ความแตกต่างกันของธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู

ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญูหลายประการ เช่น อกุศลมูล มัจฉริยะ อบายมุข เป็นต้น

อกุศลมูล คือ “รากเหง้าแห่งอกุศลหรือต้นเหตุแห่งความชั่วทุกอย่าง มีแบ่งออกเป็น ๓ ประการ”^{๔๕} ดังนี้ คือ

๑. อกุศลมูลคือ โลภะ หมายถึง ความอยากได้ เป็นกิเลสชนิดที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า หิวกระหาย หรือทะยานอยาก หวงแหวน ชอบสะสม เห็นแก่ตัว ความโลภจะมีลักษณะอยากได้ อยากมี อยากเป็น โดยไม่เลือกว่าควรหรือไม่ควร บุคคลเมื่อมีความโลภอยู่ในใจ มีอาการกระวนกระวายอยากได้ไม่มีสิ้นสุด ไม่สามารถข่มใจไม่ให้อยากได้ เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียงของตนและผู้อื่น เพราะประพฤติตามความอยากในใจ เช่น อยากมีอำนาจ อยากได้ทรัพย์สินสมบัติ อยากรับประทานอาหารไม่รู้จักประมาณ และอยากในกามคุณ จนลืมคุณงามความดี ลืมภาวะและฐานะของตน

๒. อกุศลมูลคือ โทสะ หมายถึง ความคิดประทุษร้าย ความโกรธ ได้แก่ กิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า เคืองแค้น ชัดเคือง ไม่สบอารมณ์ ชอบความข้อยยับ ตลอดจนมองโลกในแง่ร้าย มีลักษณะเป็นคนดุร้าย ความโกรธเป็นสิ่งที่ใครๆ ย่อมรู้ว่า เป็นสิ่งไม่ดีต่อตนเองและผู้อื่น ดังคำว่า โกรธคือใจ โมโหคือปาก เกลียดหน้าเขา เท่ากับจุดไฟเผาตัวเอง

^{๔๔} อง.จตุกก. ๒๑/๒๑๓/๓๓๓.

^{๔๕} ที.ป. ๑๑/๓๐๕/๒๕๕.

๓. อุกุศลมูลคือโมหะ หมายถึง ความหลง เป็นกิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า ลุ่มหลง มัวเมา เมาปัญญา ถ้าครอบงำบุคคลใด บุคคลนั้นก็ไม่สามารถสร้างความสำเร็จให้แก่ตนเอง ซ้ำยังเป็นเหตุนำความเสื่อมเสียมาสู่ตนเอง ญาติพี่น้องอย่างไม่สิ้นสุด และถ้าหากเกิดในสังคม ซึ่งเป็นที่รวมของกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก ก็จะมีผลเสียขยายวงกว้างออกไป

มัจฉริยะ ๕ คือ ความตระหนี่ ๕ ประการ

๑. อาวาสมัจฉริยะ หวงถิ่น คือหวงแหนที่ดินกันด้วยเรื่องที่อยู่อาศัย ไม่อยากจะให้ผู้อื่นมาอาศัยอยู่ด้วย

๒. กุลมัจฉริยะ หวงเผ่าพันธุ์ คือความหวงแหนที่ดินกันในเรื่องพวกพ้องวงศ์ตระกูล หรือพวกพ้องเผ่าพันธุ์

๓. ลาภมัจฉริยะ หวงลาภผล คือหวงแหนที่ดินกันด้วยเรื่องลาภหรือผลประโยชน์

๔. วรณมัจฉริยะ หวงชั้นวรรณะ คือหวงแหนที่ดินกันด้วยเรื่องผิวพรรณชั้นวรรณะ การแบ่งชั้นวรรณะในสังคม

๕. ธรรมมัจฉริยะ หวงธรรม คือความหวงแหนที่ดินกันในเรื่องธรรม ปัญญาความรู้

อบายมุข ๖ คือ ปากทางแห่งความฉิบหาย นำมาซึ่งความหายนะแห่งโลกะทั้งหลาย

๑. การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๒. การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๓. การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๖. การหมกมุ่นในการเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

ทั้งอุกุศลมูล มัจฉริยะ และอบายมุข เป็นต้น ล้วนเป็นเครื่องกีดขวางความกตัญญูและเป็นเครื่องกีดขวางการทำความดีอื่นๆอีกด้วย หากใคร ไปกระทำการที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญูนี้ ชีวิตก็จะพบกับความเสื่อมเสีย

ส่วนในปรัชญาของจื้อ มีธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู ได้แก่กฏหมาย ซึ่งไม่ได้หมายถึงกฏหมายทั้งหมด แต่จะมีเพียงกฏหมายบางข้อเท่านั้นที่เป็นอุปสรรคขัดกับความกตัญญู เพราะในกรณีที่ผู้กระทำความผิดเป็นบิดามารดาบุพการีของตนเป็นผู้กระทำความผิดกฏหมาย ของจื้อให้เลือกให้หลักความกตัญญูแทนหลักกฏหมาย เพื่อให้คนในครอบครัวได้อยู่ร่วมกันต่อไปได้ บุตรฟ้องบิดา โดยบิดากระทำความผิดกฏหมายด้วยการขโมยแกะของคนอื่น ของจื้อเห็นว่าผู้เป็นบุตรควรเลือก

ความกตัญญูต่อบิดา ถึงแม้ว่าจะขัดกับหลักกฎหมายก็ตาม กฎหมายเป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู ดังปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ ๑๓/๑๘ว่า

เจ้านครเซี่ย โอ้อวดขงจื้อว่า ในรัฐของคนมีพลเมืองที่ซื่อสัตย์ เมื่อบิดาขโมยแกะบุตรจะเป็นพยานให้รัฐที่ในศาล แต่ขงจื้อตอบไปว่า ในบ้านเมืองของเรา คนที่ซื่อสัตย์ไม่กระทำเช่นนั้น บิดาปกป้องบุตร เมื่อบุตรกระทำผิดบุตรปิดบังให้บิดากระทำผิด เราพบความซื่อสัตย์ได้ในความสัมพันธ์เช่นนี้^{๖๐}

คนในครอบครัวสมควรปกป้องกันและกัน แทนการใช้หลักกฎหมายมาเอาผิดคนในครอบครัว เมื่อจะมองให้ลึกถึงสาเหตุก็จะพบว่าสาเหตุเนื่องมาจากคนในครอบครัวคนใดคนหนึ่งไปกระทำผิดกฎหมายจึงทำให้คนในครอบครัวจำเป็นต้องเลือกปฏิบัติระหว่างการทำตามกฎหมายหรือการทำความกตัญญู แต่ถ้าหากว่าคนทุกคนมีความประพฤติดี ซื่อสัตย์สุจริต ไม่กระทำผิดกฎหมายเลย ก็จะไม่มีความหมายที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู

อีกตัวอย่างหนึ่ง เป็นเหตุการณ์ในช่วงที่ขงจื้อได้เป็นเสนาบดียุติธรรมแห่งแคว้นหลู่ มีคดีร้ายหนึ่งบิดาฟ้องร้องบุตรตัวเอง ขงจื้อสั่งขังพ่อลูกไว้ทั้งสองคน นาน ๓ เดือน ยังไม่พิจารณาคดี อีกทั้งไม่ตัดสินว่าบุตรทำผิดในข้อหาอกตัญญู ท้ายที่สุด ผู้เป็นบิดาก็ขอถอนฟ้อง ขงจื้อจึงสั่งปล่อยทั้งบิดาและบุตรทันที บิดาไม่ควรฟ้องร้องบุตร ดังเหตุการณ์ว่า

จี้ซุน ได้ข่าวก็พูดด้วยความไม่สบายใจว่า “ท่านเสนาบดียุติธรรมก็ออกจะประหลาด ก่อนนี้ เขาเคยบอกข้าว่า การปกครองประเทศนั้น ต้องเกิดทุนกตัญญู กตเวทิตาธรรมเหนือสิ่งอื่นใด มาวันนี้ท่านมีโอกาสดัดสินบุตรที่กระทำผิดในข้อหาอกตัญญู เพื่อให้การศึกษาแก่ราษฎรทั่วประเทศ ท่านกลับสั่งปล่อยอย่างไม่มีเหตุผลนี้หมายความว่าอย่างไร”

หยัน โห้ว บ่าวใช้บ้านสกุลจี้ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของขงจื้อ ก็นำคำพูดดังกล่าวไปถามอาจารย์ ขงจื้ออดใจก่อนตอบว่า “อืม ผู้มีอำนาจถ้าไม่ปกครองด้วยมรรคาที่ถูกต้อง เอะอะก็จะตำหนิลงโทษทัณฑ์ราษฎร มันเป็นเรื่องชอบด้วยเหตุผลละหรือ ถ้าไม่อบรมสั่งสอนให้ราษฎรกตัญญูรู้คุณ รู้จักแต่ลงโทษทัณฑ์ ก็ไม่ต่างกับการตำหนิลงโทษผู้บริสุทธิ์ ถ้าจะพูดให้ยุติธรรม ยิ่งขึ้นก็คือ ถ้าไม่อบรมสั่งสอนราษฎร

^{๖๐} วุฒิชัย ตันตระบัณฑิตย์, “ปัญหาการใช้ความกตัญญูกตเวทิตาของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย”, รายงานการศึกษาศิลปะปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒.

ก่อน แม้โทษหนักประเภทรบแพฬ่ายศึก ก็ไม่ควรลงโทษประหาร เพราะรากเหง้าแห่งความผิดมิได้อยู่ที่ราษฎร”^{๖๐}

จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่าขงจื้อได้สั่งขังผู้ที่มาฟ้องร้องทั้งสองคนด้วยกันเพื่อเป็นการตั้งสอนให้ทั้งสองมีความกตัญญูต่อกัน มีความเข้าใจซึ่งกันและกันไม่ทะเลาะกัน เมื่อทั้งสองปรับความเข้าใจกันได้แล้วถอนคำฟ้อง ขงจื้อจึงสั่งให้ปล่อยตัวทั้งสองไป

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครอง กับผู้ถูกปกครอง ขงจื้อเห็นว่าควรให้ผู้ปกครองใช้วิธีขัดเกลาคุณธรรมและพฤติกรรมผู้ถูกปกครอง ซึ่งดีกว่าความสัมพันธ์ที่ใช้กฎหมายและการออกคำสั่งบังคับ “ถ้าประชาชนถูกปกครองด้วยกฎหมายและการลงโทษ พวกเขาจะพยายามหลีกเลี่ยงการลงโทษ และไม่มีวามละอายใจ หากประชาชนถูกปกครองด้วยคุณธรรมและจารีต พวกเขาจะมีความละอายและยังเป็นคนดีอีกด้วย”^{๖๑} เหตุที่ขงจื้อเน้นด้านการขัดเกลา สั่งสอนผู้คน เพราะการมีคุณธรรมตามสถานภาพของความสัมพันธ์ในครอบครัว ย่อมเอื้ออำนวยโดยตรงต่อระเบียบสังคมในระดับรัฐ ถ้าหากหลักกฎหมายขัดแย้งกับหลักจารีต ควรเลือกปฏิบัติตามหลักจารีตเพื่อรักษาสัมพันธ์ของครอบครัว โดยเลือกเป็นคนกตัญญูดีกว่า สำคัญกว่าการใช้กฎหมาย เพราะ “การเป็นลูกกตัญญูย่อมเป็นรากฐานของสังคมการเมืองที่มีระเบียบ”^{๖๒}

^{๖๐} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, แปลโดย อธิคม สวัสดิญาณ, อ่างแล้ว, หน้า ๒๕-๒๖.

^{๖๑} James Legge, *Confucian analects*, (Hong Kong : Wei Tung Book store, 1966), p.7.

^{๖๒} สุวรรณฯ สถาปนันท์, กระจ่างสารปรัชญาจีน : ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจและจารีต, อ่างแล้ว, หน้า ๔๒.

ตารางแสดง การเปรียบเทียบความกตัญญูในพุทธปรัชญากับปรัชญาขงจื้อ
 ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบความหมายของความกตัญญู

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
<p>ความรู้จักอุปการะที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้วไม่ว่ามากหรือน้อย คิดตอบแทนบุญคุณเสมอเมื่อมีโอกาสแสดงความกตัญญูโดยเริ่มจากการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลที่ใกล้ชิดได้แก่การเลี้ยงดูบิดามารดาด้วยอาหาร บิณฑุในการดำรงชีพ เลี้ยงดูบิดามารดาด้วยความเคารพ บุตรต้องปรนนิบัติบิดามารดาอย่างเต็มกำลังความสามารถ เมื่อบิดามารดาล่วงลับไปแล้ว บุตรจะต้องจัดการพิธีศพตามฐานะ</p>	<p>ความรู้ซึ่งอุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตนโดยการระลึกถึงเนื่อง ๆ แล้วกระทำตอบแทนบุญคุณนั้น หรือการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม แล้วพยายามกระทำตอบแทน ด้วยการทดแทนพระคุณ การช่วยเหลือ ทำอุปการะให้ปรากฏ ยกย่องบำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม บุคคลผู้มีความกตัญญูว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า บุคคลที่หาได้ยากมี ๒ จำพวก ได้แก่บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทีบุคคล กตัญญูกตเวทีบุคคลนั้น หมายถึง บุตรธิดาผู้ปฏิบัติมารดาบิดา บุคคลผู้รู้อยู่ให้ผู้อื่นรู้อยู่ซึ่งอุปการะอันผู้อื่นทำแล้ว ในตนโดยความเป็นอุปการะให้เป็นไปสมควรแก่อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว อันควาสึกและสัทธาวิหาริกผู้ปฏิบัติในอาจารย์และพระอุปัชฌายะ และรวมถึงพระอรိบสาวกผู้กตัญญูต่อพระพุทธเจ้า</p>	<p>มีความหมาย อย่างนี้คืออย่าทำผิดจารีตประเพณีในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ต้องปรนนิบัติรับใช้ท่านตามจารีตประเพณี เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรมต้องฝังศพและเซ่นไหว้ท่านตามจารีตประเพณี เอาใจใส่เรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยของบิดามารดาเป็นพิเศษ ในเวลาปรนนิบัติบิดามารดานั้น ต้องข้มข้มอยู่เสมอ เลี้ยงดูบิดามารดาด้วยความเคารพในบิดามารดา</p>

ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบความสำคัญของความกตัญญู

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
ความกตัญญูเป็น หลักธรรมพื้นฐานที่ ทำให้มนุษย์รู้จัก การกระทำหน้าที่ อันเหมาะสมของ ตนเอง โดยเริ่มจาก ความรับผิดชอบต่อ ตนเอง ความ รับผิดชอบต่อ ครอบครัว เมื่อขยาย ผลในระดับสังคมที่ กว้างออกไปความ กตัญญูช่วยให้โลก อยู่รอด โดย ปราศจากปัญหา คนชราไม่มีคนเลี้ยง อีกทั้งบรรดาปัญหา สงคราม ปัญหา ความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ	ความกตัญญูกตเวทที่เป็นอุดมมงคลอย่าง หนึ่ง ความกตัญญูกตเวทเป็นเครื่องหมาย ของคนดี เป็นคุณธรรมเบื้องต้นของ มนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่อง ทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญ ของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุข รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และ ความรับผิดชอบ คนที่มีความกตัญญู กตเวทเป็นสัตบุรุษ จัดเป็นผู้หาได้ยากใน โลก เพราะสัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชา ครอบงำ ผู้มีความกตัญญูตอบแทนอุป การคุณบิดามารดาด้วยการเลี้ยงดูบิดา มารดาเปรียบเหมือนได้บำรุงพระอรหันต์ ในบ้าน ได้บุญมากได้อานิสงค์มาก สามารถป้องกันทุกข์ในนรกเป็นต้นได้ ทำให้ได้รับความสุขทั้งในโลกนี้และโลก หน้า	ความกตัญญูเป็นคุณธรรม สำคัญที่นำยกย่อง การแสดง ความกตัญญูบิดามารดา ญาติ บรรพบุรุษ รวมไปถึงผู้มีอุป การคุณ จัดเป็นภารกิจสำคัญ บุตรจะต้องแสดงความ กตัญญูต่อบิดามารดา ต้อง ตอบแทนบุญคุณแก่บุคคล ต่างๆ ที่มีบุญคุณ ต้องจดจำ บุญคุณเอาไว้ไม่ลืมเลือน เมื่อ มีโอกาสตอบแทนบุญคุณ แม้แต่การแสดงความกตัญญู ต่อบรรพบุรุษ โดยการเช่น สรวงบูชาก็เป็นภารกิจสำคัญ ที่ต้องทำด้วยตนเองแม้ว่าจะ ติดกิจอื่นใดก็จะต้องทิ้งกิจอื่น นั้นแล้วมาทำการบูชา บรรพบุรุษตน

ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบลักษณะของความกตัญญู

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
มีลักษณะของความกตัญญูเหมือนกัน คือ สอน ให้ ตอบแทนผู้มีคุณด้วยการเลี้ยงดู ด้วยอาหารมีข้าวน้ำเป็นต้น ด้วยปัจจัย ๔ เพื่อดำรงชีพรวมถึงปรนนิบัติรับใช้ด้วยความเคารพ เมื่อนุพพการีล่วงลับไปแล้วบุตรก็ ต้อง เป็น ธุระจัดการพิธีศพให้เหมาะสมกับฐานะ เมื่อเสร็จพิธีศพแล้วจะต้องทำบุญอุทิศให้ท่าน	ความกตัญญูมี ๒ ลักษณะคือ คือ ๑. ความกตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ โดยการให้ วัตถุสิ่งของมีอาหารเป็นต้น ๒. กตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ โดยการให้ธรรมะ การแนะนำให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมให้มีความประพฤติปฏิบัติที่ดีอย่างหนึ่ง ความกตัญญูที่ได้รับการยกย่องว่าชั้นสูงสุดคือการแนะนำบิดามารดาให้ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา จาคะสัมปทา ปัญญาสัมปทา	ลักษณะของความกตัญญูในปรัชญาขงจื้อ พบว่ามี ๒ ประการคือ ประการที่หนึ่ง แสดงความกตัญญูโดยการตอบแทนบุพพการีโดยการเลี้ยงดูด้วยอาหาร วัตถุสิ่งของ ประการที่สอง แสดงความกตัญญู โดยการแสดงความเคารพ นอบน้อม ปรนนิบัติรับใช้ด้วยจริยธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ซึ่งการแสดงกิริยาความเคารพนั้น เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องทำควบคู่กับการเลี้ยงดูด้วยอาหารหรือ วัตถุสิ่งของ

ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบขอบเขตของความกตัญญู

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
สอนให้กตัญญูต่อผู้ มีคุณที่มีปฏิสัมพันธ์ กัน ซึ่งเป็น หลัก ปฏิบัติต่อบุคคลใน ชั้นต่างๆของสังคม เพราะทุกคนที่เกิด มาในโลกนี้ ย่อมจะ มีความเกี่ยวข้องกัน กับผู้อื่นในฐานะใด ฐานะหนึ่ง หรือ หลายฐานะ ใครอยู่ ในฐานะไหนก็ต้อง ทำหน้าที่ของตนให้ สมบูรณ์	ขอบเขตของความกตัญญูกว้างขวางกว่า ปรัชญาขงจื้อ ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้ กล่าวครอบคลุมเนื้อหาความกตัญญู มากกว่า ดังนี้คือ ๑. ความกตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิณฑบาต ครู อาจารย์ และญาติ ๒. ความกตัญญูต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบัน พระมหากษัตริย์ ๓. ความกตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข ๔. ความกตัญญูต่อชาติสิ่งแวดลอม ๕. ความกตัญญูต่อตนเอง ๖. ความกตัญญูต่อธรรม	๑. ความกตัญญูต่อบุคคล ตาม หลักความสัมพันธ์ทั้ง ๕ ได้แก่ บิณฑบาต, พี่น้อง, สามีภรรยา, เพื่อน, เจ้านาย หรือกษัตริย์ ๒. ความกตัญญูต่อความ กตัญญูต่อธรรมชาติ ๓.บรรพบุรุษหรือเทวดา

ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบุคคล

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
<p>ความกตัญญูต่อบุคคล</p> <p>แสดงความกตัญญูต่อบุคคลต่างๆในสังคมที่เคยมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอนุเคราะห์กันมากบ้างน้อยบ้าง ล้วนเป็นบุญคุณที่จะต้องสำนึก เมื่อตระหนักในบุญคุณที่ท่านทำแล้วจะต้องตอบแทนบุญคุณเมื่อมีโอกาส บุคคลแรกที่มีบุญคุณอย่างมาก ได้แก่ บิดามารดา ผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูเรามาตั้งแต่เกิด ญาติพี่น้อง</p>	<p>มีการแสดงความกตัญญูต่อบุคคล ดังนี้คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. กตัญญูต่อพระพุทธเจ้า ๒. กตัญญูต่อพระสงฆ์ ๓. กตัญญูต่อบิดามารดา ๔. กตัญญูต่อครูอาจารย์ ๕. กตัญญูต่อญาติ 	<p>มีการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลตามหลักความสัมพันธ์ทั้ง ๕ คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. กตัญญูต่อบิดามารดา ๒. กตัญญูต่อพี่ ๓. กตัญญูต่อสามีภรรยา ๔. กตัญญูต่อเพื่อน ๕. กตัญญูต่อเจ้านายหรือกษัตริย์

ตารางที่ ๖ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลาอันยาวนาน พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรธรรมสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่ไวกเนยนิกรที่จะได้พ้นจากทุกข์ ทรงนำหลักสังฆธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์แก่กุลและความสุข พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณ ทรงเป็นปูชนียะบุคคลของพุทธบริษัททรงตั้งพระศาสนา ประกาศสังฆธรรม บัญญัติพระวินัยให้ปวงชนพลโลกเว้นสิ่งควรเว้น และประพฤตีสั่งควรประพฤติ พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครูของเทวดาและมนุษย์ แม้ว่าพระองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนยังคงระลึกถึงพระมหากรุณาคุณ ยังบูชาต่อพระพุทธเจ้าเสมอมา ซึ่งมีวิธีการแสดงความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้าอยู่สองวิธีคือ บูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา</p>	<p>ไม่มีการสอนให้กตัญญูต่อพระพุทธเจ้า เนื่องจากขงจื้อเกิดในช่วงพุทธกาล ซึ่งพระพุทธศาสนายังไม่ได้เผยแผ่มาถึง อีกทั้งขงจื้อเองก็ไม่ได้ตั้งตนเป็นศาสดา ขงจื้อเพียงนำเอาขนบธรรมเนียมเก่าดั้งเดิมของชาวจีนและวัฒนธรรมอันดีงามที่เคยปฏิบัติในราชวงศ์โจวมาประมวลเป็นหลัก ให้ประชาชนปฏิบัติ ดังนั้นในปรัชญาขงจื้อจึงไม่มีการกล่าวถึงความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า เมื่อขงจื้อล่วงลับไปแล้ว เหล่าสานุศิษย์ได้แสดงความเคารพและกตัญญูต่อขงจื้อ โดยมีการยกย่องขงจื้อเป็นบรมครู มีการเซ่นไหว้ขงจื้อ</p>

ตารางที่ ๗ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อพระสงฆ์

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>ได้สอนให้ระลึกนึกถึงบุญคุณพระสงฆ์ พระสงฆ์เป็นศาสนทายาท ต้องไม่ลบหลู่พระสงฆ์ ต้องอุปถัมภ์พระสงฆ์ตามควรแก่กรณี บูชาพระสงฆ์ด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา โดยมีความเคารพในพระสงฆ์ แสดงความกตัญญูต่อพระสงฆ์ด้วยการ บำรุง ๕ ประการคือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา ๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา ๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา ๔. เปิดประตูต้อนรับ ๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ 	<p>ใน ป ร ิ ช ฎ า ข ง จ ื อ ไม่ มี พระสงฆ์ เหล่าสาธุศิษย์ของ ขงจื้อเมื่อศึกษาเล่าเรียนแล้ว ได้ประกอบอาชีพเป็นครูบ้าง เป็นข้าราชการบ้าง อาชีพ ส่วนตัวบ้าง ศิษย์บางคนก็ เรียนรู้เรื่องประเพณีการ ประกอบพิธี เช่น ไหว้ บรรพบุรุษ จะทำงานราชการ ฝ่ายใน ถือว่าเป็นข้าราชการ จึงไม่ใช่พระสงฆ์</p>

ตารางที่ ๘ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญานรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
การเลี้ยงดูบิดามารดาด้วยอาหารและวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่เสมอกับที่ตนบริโภคหรือประณีตกว่าที่ตนบริโภค เมื่อบิดามารดาล่วงลับไปแล้วก็จัดพิธีศพให้	บุตรธิดาต้องทำหน้าที่ของตนต่อบิดามารดาโดย แสดงความกตัญญูอย่างนี้คือ ๑. เลี้ยงดูท่านตอบ โดยบำรุงเลี้ยงดูด้วยความเคารพนอบน้อม ๒. ทำกิจธุระของท่าน ๓. ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน ๔. ประพฤติตัวให้สมควรรับมรดก ๕. เมื่อบิดามารดาสิ้นชีพไปแล้วก็หมั่นทำบุญอุทิศไปให้ท่าน ถ้าบุตรเป็นบรรพชิต(ภิกษุสามเณร) ก็สามารถแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาได้เป็นอย่างดี ๑. บำรุงเลี้ยงดูด้วยสักการะ ๒. ทำบริกรรมได้ ทำกิจมีการให้อาบน้ำ และการนวดเป็นต้น แต่ห้ามแตะต้องมารดา ๓. ทำยาให้แก่บิดามารดาได้ ๔. ให้อนามัญฐานิฆาตแก่บิดามารดาได้ ๕. ให้สิ่งของหรือผ้าจีวร ดอกไม้บูชา พระรัตนครัยได้	พบว่ามีการเลี้ยงดูบิดามารดาอยู่สองทาง คือ เลี้ยงดูบิดามารดาทางร่างกาย และเลี้ยงดูทางด้านจิตใจ ๑. การเลี้ยงดูทางด้านร่างกาย ด้วยอาหารและของใช้ต่างๆ ตามสมควรแก่การเลี้ยงดู ไม่ขัดกับจริยธรรม อย่างเช่น เลี้ยงบิดามารดาด้วยอาหารที่ประณีตกว่าที่ตนบริโภคหรือประณีตเท่าตนบริโภค ไม่ควรเลี้ยงดูด้วยอาหารหยาบกว่าที่ตนบริโภค ๒. การเลี้ยงดูทางด้านจิตใจ โดยเน้นให้บุตรต้องเลี้ยงดูด้วยความเคารพในบิดามารดา ไม่ใช่สักเพียงแต่เลี้ยงดูด้วยอาหารอย่างเดียว จะต้องดูแลเอาใจใส่ ประนินับดีรับใช้ด้วยความนอบน้อม

ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา
การคัดค้านบิดามารดาที่มีความคิดเห็นผิดพลาด

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>สอนให้บุตรอธิบายเพื่อให้บิดามารดาที่มีความเห็นผิดให้กลับมามีความเห็นที่ถูกต้องตามคลองธรรม เป็นการตอบแทนบุญคุณขั้นสูงสุด สูงกว่าการเลี้ยงดูบิดามารดาตั้งร้อยปีเสียอีก บุตรคนใดแนะนำให้บิดามารดาผู้ไม่มีศรัทธา ผู้ทุศีล ผู้ตระหนี่ ผู้ไม่มีปัญญา ได้สมทาน ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา สีสสัมปทา จากสัมปทา ปัญญาสัมปทา บุตรคนนั้นชื่อว่า ได้กระทำและทำตอบแทนแก่บิดามารดาแล้ว</p>	<p>ขงจื้อได้สอนว่า “ในการรับใช้บิดามารดานั้น บุตรอาจจะทัดทานบิดามารดาอย่างสุภาพอ่อนโยนได้ เมื่อเห็นว่าบิดามารดาไม่คล้อยตามคำแนะนำของตน บุตรก็ควรแสดงอาการที่เคารพนอบนอบอย่างเดิม แต่ไม่ควรจะเลิกล้มความตั้งใจเดิมเสีย ถ้าหากว่าเขาจะถูกบิดามารดาเมียนตี เขาก็ไม่ควรจะอุทธรณ์ฎีกาใดๆ ทั้งสิ้น</p>

ตารางที่ ๑๐ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา
การแก้แค้นให้บิดามารดา

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>สอนให้คนมีเมตตา ห้ามฆ่าสัตว์รวมถึงห้ามฆ่าคนด้วย แต่เมื่อมีผู้ฆ่าบิดามารดา ซึ่งในกรณีอย่างนี้ในทางพระพุทธศาสนา ได้สอนให้คนรู้จักการให้อภัย ให้อโหสิกรรมต่อกันระงับแค้นด้วยการไม่จองเวร สอนให้ห่างเหินจากการฆ่ามนุษย์จากการฆ่าสัตว์ทุกชนิด สัตว์ทุกชนิดรวมทั้งมนุษย์ด้วยล้วนไม่อยากตาย อยากเป็นอยู่ด้วยกันทั้งนั้น คนเองอยากมีชีวิตอยู่ สัตว์อื่นก็อยากมีชีวิตอยู่เหมือนกัน จึงไม่ควรฆ่าสัตว์</p>	<p>สอนให้คนรู้จักตอบแทนบุญคุณต่อผู้มีพระคุณ จะมีบุญคุณมากก็ตามน้อยก็ตาม นานเท่าไรก็ตาม จะต้องจดจำบุญคุณเอาไว้แล้วตอบแทนบุญคุณนั้น ในกรณีมีผู้ฆ่าบิดามารดา ขงจื้อสอนให้บุตรเตรียมอาวุธไว้คิดตัวเสมอเมื่อพบศัตรูก็ให้แก้แค้นทันที แต่ถ้าเป็นขุนนางแล้วไปทำงาน เช่น เป็นทูตเป็นตัวแทนเจ้านคร จะต้องระงับความแค้นไว้แล้วทำงานในฐานะทูตให้สมเกียรติของเจ้านคร</p>

ตารางที่ ๑๑ เปรียบเทียบความสำคัญต่อบิดามารดา
การฝังศพบิดามารดา

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>สอนให้พิจารณาให้เห็นความจริงว่า ชีวิตของคนทุกคนที่เกิดมาต้องตายทั้งสิ้น พึงระงับความโศกเศร้าเสียใจกับการจากไปของบิดามารดา ควรจะตั้งใจประกอบพิธีศพให้เสร็จลุล่วงด้วยดี บุตรธิดามีภาระหน้าที่ต่างๆ เริ่มตั้งแต่จัดงานประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลศพ ฌาปนกิจตามประเพณี จากนั้นก็ควรรหาโอกาสกระทำทักษิณาทานถึงบิดามารดา ในพิธีกรรมสำคัญๆ เช่น พิธีทำบุญครบรอบ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน พิธีทำบุญในเทศกาลสงกรานต์</p>	<p>ต้องจัดงานศพให้พ่อแม่ตามประเพณี ให้ทำการฝัง แล้วทำปรีชควง วิญญาณ แทน สำหรับเคารพบูชาและเซ่นไหว้ในโอกาสต่างๆ ประเพณีที่ทำกัน ต้องเซ่นไหว้บรรพบุรุษด้วยความเคารพจริงจัง</p> <p>ถ้าหากว่าบุตรยากจนเงินทองไม่สามารถซื้อโลงมาประกอบพิธีศพได้ บุตรก็สามารถแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาได้ถึงแม้จะไม่จัดพิธีฝังศพอย่างใหญ่โต โดยขงจื้อมีความเห็นว่า ควรทำตามฐานะการเงินของคน แม้ว่าจะยากจนไม่มีเงินซื้อโลง แต่แค่ใช้เสื่อราแพนห่อศพแล้วกลบฝัง ก็จัดว่าถูกต้องตามขนบจารีตแล้ว</p>

ตารางที่ ๑๒ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบิดามารดา
การแสดงความเศร้าโศกในพิธีศพ

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>สอนให้บรรเทาความเศร้าโศก สอนให้ดับทุกข์ที่เกิดจากการพลัดพรากจากของรักของชอบใจ ให้มองเห็นการเกิดแก่เจ็บตาย เป็นเรื่องธรรมดาของสัตว์โลก ที่เกิดมาแล้วล้วนต้องทั้งสิ้น การเศร้าโศกเสียใจไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้วเลย แต่การทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับจึงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว</p>	<p>สอนเน้นให้แสดงความเศร้าโศกอย่างสุดซึ่ง ยิ่งเป็นผู้ที่รักมากยิ่งต้องแสดงถึงความรู้สึกเสียใจกับการจากไปอย่างไม่มียวันกลับของผู้เสียชีวิต การร้องไห้ต้องร้องด้วยความเสียใจจริงๆ ไม่ใช่การเสแสร้งกรณีพิธีกรรมทั่วไปการจัดพิธีอย่างเรียบง่ายย่อมดีกว่าการจัดอย่างหรูหราฟุ่มเฟือยส่วนพิธีศพ การมีความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจกับการจากไปของผู้ตาย ย่อมสำคัญกว่าการมุ่งเน้นสนใจความพิธีพิถันในการพิธี</p>

ตารางที่ ๑๓ เปรียบเทียบความสำคัญต่อบิดามารดา
การไว้ทุกข์

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>สอนให้รู้ว่าความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักนั้นเป็นทุกข์ เมื่อรู้ว่าสิ่งนี้คือทุกข์ก็พึงละความทุกข์ ไม่ควรจะเศร้าโศกเสียใจ ถึงจะเศร้าโศกเสียใจไปเท่าใด คนที่ตายไปแล้วก็ไม่อาจจะฟื้นกลับมา เมื่อเราระลึกถึงบุญคุณของบุคคลใดที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้มีชีวิตอยู่พึงทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ตามโอกาสทำอย่างนี้จึงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว</p>	<p>สอนให้ไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปี ต้องแสดงความเศร้าโศกเสียใจต่อการจากไปของผู้ล่วงลับ การกำหนดจำนวน ๓ ปีเนื่องจากการนับตั้งแต่ทารกแรกเกิดจนอายุได้ ๓ ปีเด็กจึงจะสามารถพ้นจากการอุ้มของบิดามารดาได้ ดังนั้นจึงไว้ทุกข์ ๓ ปีเมื่อครบกำหนดแล้วจึงจะสามารถแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าที่สวยงามได้</p>

ตารางที่ ๑๔ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อครูอาจารย์

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
การให้ความเคารพ การต้อนรับ	<p>๑. ลูกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพเสมอ เมื่อเห็นครูอาจารย์เดินผ่านหรือแม้ในกรณีที่กำลังสอนอยู่ในห้องเรียน การกระทำเช่นนี้ เป็นการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้เกิดศรัทธาผู้ให้วิชาความรู้</p> <p>๒. เข้าไปคอยรับใช้ เมื่อครูอาจารย์มีกิจธุระเรียกใช้ จะต้องเข้าไปเพื่อรับใช้ บริการให้ความสะดวก ช่วยเป็นธุระในกิจการต่างๆ</p> <p>๓. เชื่อฟัง เชื่อฟังคำสั่งสอนของครูอาจารย์ เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ในเวลาเรียนจะต้องตั้งใจฟังด้วยดี ฟังคำอธิบายแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่สติปัญญาไม่แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพ ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน</p> <p>๔. ดูแลปรนนิบัติ คอยดูแล ช่วยแบ่งเบาภาระงานของครูอาจารย์</p> <p>๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เพื่อให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์ เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดีมีความประพฤติดี และเชื่อฟังอยู่ในโอวาท</p>	<p>ขงจื้อสอนให้มีความเคารพ ยกย่องและให้ความสำคัญต่อผู้ที่มีคุณธรรมมีความสามารถ ขงจื้อสอนให้รู้จักระมัดระวังคำพูด อีกทั้งนอบน้อมถ่อมตน ถ่อมใจศึกษาจากสัคนบุรุษ เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของตนเอง ต้องไม่ลบหลู่คุณอาจารย์</p> <p>การเรียนรู้ของขงจื้อนั้นไม่จำเป็นต้องนั่งเรียนในห้องกับอาจารย์เสมอไป สามารถเรียนรู้จากคนแปลกหน้าที่เพียงเดินผ่านมาเท่านั้น ก็การศึกษาได้โดยอาศัยการสังเกตดูจากผู้อื่นที่เดินผ่านมา เรียนรู้ในส่วนที่ดีของเขา ส่วนที่ไม่ดีก็นำมาแก้ไขปรับปรุงตนเองและควรมีมโนบุษย์สัมพันธ์อันดี คบหาเพื่อนที่มีความรู้เพื่อศึกษา</p>

ตารางที่ ๑๕ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อญาติ

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>ถือว่าญาติคือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ทั้งที่เป็นญาติสายโลหิตคือ ญาติร่วมสายเลือดเดียวกัน ทั้งไม่ใช่สายโลหิตก็ตาม และเรามีความสนิทสนมคุ้นเคยมากหรือน้อยก็นับว่า เป็นญาติเหมือนกัน โดยสอนให้กตัญญูต่อญาติด้วยการสงเคราะห์ ๒ ประการคือ</p> <p>๑. สงเคราะห์ด้วยอามิส อย่างนี้เช่น</p> <ul style="list-style-type: none"> - ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค - การช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐานตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้าขาย - ช่วยรักษาในยามเจ็บ ไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุ - ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่ทำนา เก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้ <p>๒. สงเคราะห์ด้วยธรรม อย่างนี้เช่น แนะนำสั่งสอน ตักเตือน ชักชวนหมั่นญาติให้ปฏิบัติธรรมด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษา พระธรรมวินัย</p> <p>บรรดาการสงเคราะห์นั้น การสงเคราะห์ด้วยธรรมได้รับการยกย่องว่าประเสริฐกว่า</p>	<p>มักจะถือว่าญาติเป็นผู้มีอายุมากกว่า เป็นผู้ใหญ่กว่าจึงสอนให้มีความอ่อนน้อมต่อตนต่อญาติ เคารพเพราะถือว่าเป็นผู้ใหญ่กว่า</p>

ตารางที่ ๑๖ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสถาบันชาติ

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
การภักดีต่อชาติ การปกป้อง การรักษาประโยชน์ของชาติ	ต้องจงรักภักดี ต้องดำรงรักษาประโยชน์ของชาติ แสดงความกตัญญูต่อชาติได้ โดยจะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ของตน ให้ดีที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ แล้วจะได้อิทธิพลที่ผู้มีความกตัญญูกตเวทิต่อชาติ และถือว่าเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า ปกป้องและรักษาผลประโยชน์ของชาติ สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติ มีความเมตตากรุณาต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ เสียดสละประโยชน์สุขส่วนตัว และแม้แต่ชีวิตเพื่อประเทศชาติ ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการทหารประกอบอาชีพสุจริตและเสียดสละกายี้อาครเพื่อพัฒนาประเทศ ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการทหารประกอบอาชีพสุจริตและเสียดสละกายี้อาครเพื่อพัฒนาประเทศ	กตัญญูต่อชาติด้วยการซื่อสัตย์ ขงจื้อได้สอนไว้ในความกตัญญูต่อกษัตริย์ เนื่องจากชาติมีกษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดปกครองเป็นลำดับชั้นลดหลั่นกันลงมา เมื่อประชาชนมีความกตัญญูซื่อสัตย์ต่อผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่นั้นก็ซื่อสัตย์ต่อชนชั้นปกครองที่ใหญ่กว่าขึ้นไปเป็นลำดับกระทั่งถึงกษัตริย์ เมื่อประชาชนมีความซื่อสัตย์มีความเคารพต่อผู้ใหญ่ จึงเป็นการซื่อสัตย์ต่อชาติด้วย ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “ปกครองด้วยความมีระเบียบแบบแผนธรรมราษฎรก็จะตั้งอยู่ในเจตจำนง(ที่ดี) กตัญญูต่อผู้ใหญ่และเมตตาต่อผู้น้อยราษฎรจะซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติ ใช้คนคือบรมสั่งสอนคนไม่มีวิชาความรู้ราษฎรจะตักเตือนซึ่งกันและกัน (ในทางที่ดี)”

ตารางที่ ๑๗ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสถาบันศาสนา

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>กตัญญูต่อสถาบันศาสนาโดยการปฏิบัติได้สองอย่างคือ</p> <p>๑. ด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้ ของหอม อภรณ์ รูป เทียน ปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ผ้า ยารักษาโรค</p> <p>๒. บูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่การบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ปฏิบัติตามหลักธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า</p> <p>การบูชาทั้งสองอย่างนี้ การบูชาด้วยการปฏิบัติจัดเป็นการบูชาสูงสุด ผู้ที่ปฏิบัติธรรมจึงเป็นผู้มีความกตัญญูต่อพระพุทธศาสนา</p>	<p>ไม่ได้สอนเรื่องกตัญญูต่อศาสนา ขงจื้อสอนขนบธรรมเนียม คุณธรรมที่พึงปฏิบัติต่อกัน ขงจื้อไม่ได้ตั้งตนเป็นศาสดา บรรดาสานุศิษย์ของขงจื้อแสดงความกตัญญูต่อขงจื้อในฐานะที่ขงจื้อเป็นครูอาจารย์ สอนหนังสือบ้าง เปรียบขงจื้อเหมือนบิดาของคนบ้าง</p>

ตารางที่ ๑๘ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
ความจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริต	พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็คือเป็นแม่ทัพออกหน้าทหารใน การรบกับศัตรู ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อและ ผู้ปกครองลูกคือไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ คนไทยจึงรักและเทิดทูนกษัตริย์ฝังแน่น ลงไปในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์ เพราะถือว่า พระองค์ได้ประกอบคุณ ความดีอย่างมหาศาล ทรงมีพระเมตตาต่อ ประชาชนทุกหมู่เหล่า ดังนั้นจึงแสดง ความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ด้วยการ จงรักภักดี ซื่อสัตย์ เคารพรัก เทิดทูน	เจ้านายควรปฏิบัติต่อลูกน้อง ให้สอดคล้องพิธีกรรม ลูกน้องรับใช้เจ้านายด้วย ความจงรักภักดี ประชาชน จะต้องให้ความเคารพนพ นอบ ทำงานด้วยความ จงรักภักดี ไม่คิดคดทรยศ ผู้ปกครองพึงปกครองด้วย ความกตัญญูและความเมตตา หากกษัตริย์และขุนนางต่าง ปฏิบัติต่อกันด้วยความ กตัญญู กตเวทิต์แล้ว ประชาราษฎร์ก็จะยึดเป็น แบบแผนไปปฏิบัติ นอกจาก การจงรักภักดีแล้วยังสามารถ แสดงความกตัญญูต่อกษัตริย์ ด้วยการพูดทักท้วงในเรื่องที่ เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อการ ปกครองประเทศชาติ

ตารางที่ ๑๘ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อสัตว์

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
สอนให้มนุษย์รู้จักคุณค่าประโยชน์ของสัตว์ที่ได้อาศัยเรี่ยวแรงทำงาน แม้สัตว์บางชนิดที่มนุษย์ได้อาศัยแรงงานแล้วเมื่อสัตว์นั้นเสียชีวิตลงแล้วก็ยังสามารถนำเอาหนัง เนื้อ ขน เขา มาใช้ประโยชน์ได้อีก สมควรแสดงความกตัญญู โดยดูแลเลี้ยงดูสัตว์ มีเมตตาต่อสัตว์ไม่ข่มเหงรังแกสัตว์ เลี้ยงสัตว์เพื่อใช้งานไม่ทรมาณ สัตว์เพื่อความสนุกสนาน	สอนไม่ให้ฆ่าสัตว์ เพราะให้ความสำคัญแก่สัตว์ที่มีชีวิต ถือว่าเป็นชีวิตหนึ่ง แม้กระทั่งมนุษย์แต่ละคนก็เป็นชีวิตหนึ่งเหมือนกัน ทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์ที่มีชีวิตล้วนเป็นผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย ล้วนรักความสุขเกลียดความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ดังปรากฏใน เวททวาเรยสุตตราว่า “เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเราผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่งข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่ใช่ที่พอใจแม้ของผู้อื่น” รวมทั้งไม่ควรฆ่ามนุษย์ด้วยกัน ควรมีความเมตตากรุณาแม้ต่อสรรพสัตว์ ความเอื้ออาทรต่อสรรพสัตว์ ควรแผ่เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณ ไม่มีเวรกว้างขวาง ไม่มีศัตรู ไปยังสัตว์โลกทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง	ขงจื้อสอนให้เมตตาแก่สัตว์ ไม่รังแกสัตว์ที่ยังเล็กไม่ทันระวังตัว เช่น จับปลาด้วยเบ็ด ไม่จับปลาด้วยการแหวนแห อิงนกที่บินไม่อิงนกที่เกาะกิ่งไม้ ซึ่งถือว่าเป็นจับปลาเฉพาะตัวไม่ได้จับปลาโดยใช้แห เพราะเป็นการจับโดยไม่ได้เลือกตัวใหญ่หรือตัวเล็ก เป็นการปล่อยโอกาสให้ปลาตัวเล็กได้เจริญเติบโต การยิงที่เกาะกิ่งไม้เป็นการไม่เปิดโอกาสให้นกได้หยุดพัก คล้ายกับการลอบยิงในเวลาที่ไม่ทันระวังตัว ส่วนตัวอย่างของการฆ่าสัตว์นั้นมีในการประกอบพิธีเช่นสรวง ขงจื้อสอนให้ฆ่าสัตว์เพื่อประกอบพิธีกรรมเช่นสรวงบูชา ดังในคัมภีร์หลุนอวี่ ๓/๑๗ ว่า จื่อกั้งประสงค์ยกเล็กประเพณี เช่นสังเวชแพะเป็นในพิธีเก้าชั่ว ขงจื้อกล่าวว่า จื่อกั้ง เจ้าเสียดายแพะ แต่ฆ่าเสียดายจริยธรรม”

ตารางที่ ๒๐ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อธรรมชาติ

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
<p>มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ได้โดยอิงอาศัยทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นปัจจัยที่ในการดำรงชีพ มนุษย์อิงอาศัยธรรมชาติ จึงต้องรู้ระลึกถึงคุณประโยชน์ของธรรมชาติ ไม่ควรทำลายธรรมชาติ ถ้ามนุษย์ทำลายธรรมชาติให้เสียสมดุล มนุษย์ก็จะประสบภัยพิบัติจากธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล</p>	<p>ธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามวิสัยของโลก เช่น มนุษย์ สัตว์ ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์อาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ในการดำรงชีพ จึงสมควรตอบแทนคุณธรรมชาติ โดยการไม่ทำลายธรรมชาติ แม้การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจของพระสงฆ์ในแต่ละวัน ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปของปัจจัยที่ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค มีข้อห้ามไม่ให้ทำลายธรรมชาติ เช่น ห้ามพระภิกษุทำลายต้นไม้ ห้ามบ้วนน้ำลายลงแม่น้ำลำคลอง เป็นต้น ดังนั้นจะต้องอนุรักษ์ธรรมชาติ ต้องไม่ทำลาย ธรรมชาติเปรียบเหมือนมิตร ดังในพระไตรปิฎกที่ว่า “พระโพธิสัตว์ ตักเตือนเหล่าพ่อค้าว่า บุคคลนั้นก็ตามนอนก็ตามที่ร่มเงาของต้นไม้ได้ แม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็สมควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”</p>	<p>ธรรมชาติให้คุณประโยชน์แก่มนุษย์ มนุษย์ได้อาศัยธรรมชาติในการดำรงชีพ มนุษย์จึงต้องไม่ทำลายธรรมชาติ ธรรมชาติเช่นภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น มีเทวาประจำอยู่ ขงจื้อสอนให้การบูชาเช่นสรวงเทวาผู้คุ้มครองธรรมชาติ แต่ขงจื้อไม่สอนให้บูชาแบบงมงาย การเช่นไหว้ภูเขาแม่น้ำมีการแบ่งแยกความสำคัญของภูเขาแม่น้ำกับชนชั้นของผู้จะมาเช่นไหว้เอาไว้ว่า มีเพียงกษัตริย์เท่านั้นที่สามารถเช่นไหว้ภูเขาแม่น้ำที่มีชื่อเสียงได้ทั่วแผ่นดิน ส่วนเจ้าเมืองจะเช่นไหว้ได้เฉพาะภูเขาแม่น้ำที่โด่งดังในแคว้นของตน เครื่องเช่นสรวงบูชาเพื่อแสดง ความกตัญญูต่อธรรมชาติ มักจะใช้เครื่องเช่นที่เป็นสีแดง เช่น โคสีแดง</p>

ตารางที่ ๒๑ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
การระลึกนึกถึงบุญคุณของบรรพบุรุษ ได้แก่ บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งถือว่าการระลึกถึงบุญคุณของท่าน โดยการแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ด้วยการนำอาหารและวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ มาเซ่นไหว้ท่าน	สอนให้ทำบุญอุทิศให้แก่บิดามารดา บรรพบุรุษ และผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยการทำบุญ มีการถวายภัตตาหารต้น แต่พระภิกษุสงฆ์แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่บิดามารดา บรรพบุรุษ และผู้ล่วงลับไปแล้ว ดังมีปรากฏไว้ในติโรกษหตุตถว่า บุคคลมาระลึกถึงอุปการะอันท่านได้ทำแล้วในกาลก่อนว่า ผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ผู้นี้ได้ทำกิจนี้ของเรา ผู้นี้เป็นญาติเป็นมิตรเป็นเพื่อนของเรา ดังนี้ ก็ควรให้ทักษิณาทาน เพื่อผู้ที่ละโลกนี้ไปแล้ว การร้องไห้ก็ดี ความเศร้าโศกก็ดี ความรำไรรำพันอย่างอื่นก็ดี บุคคลไม่ควรทำเลย เพราะว่าการร้องไห้เป็นต้นนั้น ไม่เป็นประโยชน์แก่ญาติทั้งหลายผู้ละไปแล้ว ญาติทั้งหลายย่อมตั้งอยู่อย่างนั้น ก็ทักษิณาทานนี้แลอันท่านให้แล้ว ประดิษฐานไว้ดีแล้วในสงฆ์ย่อมสำเร็จโดยพลัน เพื่อประโยชน์แก่กุลแก่เปรตนั้น ตลอดกาลนาน	สอนให้เซ่นไหว้ดวงสว่างที่ป้ายดวงวิญญาณ เสร็จแล้วก็นำอาหารที่เซ่นไหว้นั้นมาแบ่งกันรับประทาน เพราะการเซ่นสรวงบูชาดวงวิญญาณ เป็นการตอบแทนบุญคุณ เพราะท่านที่เกิดมาได้มีชีวิตอยู่ได้ ได้รับความศึกษา มีวิชาความรู้ มีทรัพย์สินเงินทองมีที่อยู่ที่ดีอาศัย เพราะความดีของบรรพบุรุษที่สร้างสรรค์ไว้ให้ ผู้ที่มีชีวิตอยู่จึงต้องกตัญญูรู้คุณ แม้แต่กษัตริย์ก็มีการเซ่นสรวงบูชาบรรพบุรุษที่ศาลบรรพชนหลวง เป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมานานแล้ว และให้ความสำคัญแก่การบูชาอย่างมาก การประกอบพิธีบูชาบรรพบุรุษของประชาชน ให้ทำตามฐานะของตน ด้วยความตั้งใจ ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า หากข้าไม่ได้ร่วมในพิธีบูชา ก็มีต่างกับการไม่ได้บูชา

ตารางที่ ๒๒ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อตนเอง

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
มองเห็นคุณค่าของมนุษย์ในตนเอง รู้จักคุณค่าของร่างกายที่เป็นสิ่งสำคัญสมควรจะต้องดูแลรักษาพัฒนาตนเองให้มีคุณธรรมเพื่อทำประโยชน์แก่ตนเอง และแก่ผู้อื่นด้วยตามสมควรแก่วัยของตนเอง	ความกตัญญูต่อตนเอง ด้วยการรู้จักคุณค่าของร่างกายตนเองที่เป็นมนุษย์ การเกิดเป็นมนุษย์นั้นจัดเป็นการเกิดขึ้นได้ยาก มนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ มีสติปัญญา มีความสามารถที่จะปฏิบัติธรรมประพฤติพรหมจรรย์ให้บรรลุโลกุตระธรรมได้ จึงสมควรทำตนให้ประโยชน์ ประกอบแต่บุญกุศลคุณความดี ไม่ทำกรรมชั่ว ไม่ทำร้ายตนเอง แม้แต่การฆ่าตัวตายก็ถือว่าเป็นบาปกรรม การฆ่าตนเองไม่ใช่วิธีการแห่งการดับความทุกข์ จึงมีข้อห้ามไม่ให้ฆ่าตนเอง มองเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ มีความเคารพ และความภูมิใจของความเป็นมนุษย์	สอนให้ดูแลรักษาร่างกายตนเอง ไม่ให้เจ็บป่วย ไม่ให้ร่างกายเสียหายทุพพลภาพ ดังตัวอย่างเช่น เจิงจื้อผู้เป็นศิษย์ของขงจื้อ ดูแลรักษาร่างกาย ดูแลรักษาแขนขา ไม่ให้สูญเสียดู เป็นการกตัญญูต่อตนเองและเป็นการกตัญญูต่อบิดามารดาที่ให้มีร่างกายเกิดขึ้นมาเลี้ยงดูมาจนเติบโต “เจิงจื้อล้มป่วย จึงเรียกสานุศิษย์มาแล้วกล่าวว่า เปิดดูเท้าข้าสิ เปิดดูมือข้าสิ คัมภีร์ชื้อจิง กล่าวว่า จงตื่นตัวตลอดเวลา ให้คุณเฉฉินเหวถึกคุณอ๋าน้ำแข็งบาง นับแต่นี้สู่ภายภาคหน้า ข้ารู้ว่าร่างกายข้าจะพ้นจากการบาดเจ็บได้แล้ว เจ้าศิษย์ทั้งหลาย” เมื่อมีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงดี จะสามารถศึกษาเล่าเรียนได้ เมื่อมีความรู้ก็สามารถบำเพ็ญคุณธรรม มีเมตตาธรรมได้

ตารางที่ ๒๓ เปรียบเทียบความกตัญญูต่อธรรม

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
สอนให้เป็นคนดี มีคุณธรรม ปฏิบัติต่อกันอย่างมีเมตตา ปฏิบัติตามหลักจริยธรรม มนุษย์ธรรม คุณธรรม มีพฤติกรรมถูกต้องชอบธรรม ไม่ถูกเหยียดหยามผู้อื่น	พระธรรมถูกค้นพบโดยพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงประกาศธรรมให้รู้แล้วเมื่อปฏิบัติตามพระธรรมก็จะพ้นจากความทุกข์ พระธรรมเป็นหนึ่งในรัตนะอันประเสริฐสามประการ จึงสมควรแก่การเคารพบูชา แม้พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานไปแล้ว พระองค์ยังทรงมีธรรมะเพื่อสั่งสอนทุกคนแทนพระองค์ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ ว่า “อกร อานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ พระธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” พระองค์ทรงสอนให้ศึกษาและปฏิบัติตามธรรมะ ผู้ปฏิบัติตามธรรมจึงปฏิบัติด้วยความเคารพอย่างยิ่ง เหมือนดังเคารพพระพุทธเจ้าด้วย	หลักธรรมมีเป็นลักษณะจริยธรรม มนุษย์ธรรม จารีตประเพณีที่สั่งงาม ที่ได้ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา ไม่ได้ปฏิบัติด้วยความเคารพในธรรมะ แต่ปฏิบัติจริยธรรมวัฒนธรรมที่ดีเปรียบเหมือนกฎ กติกา ระเบียบปฏิบัติ เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข ไม่กดขี่เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่เบียดเบียนกัน จริยธรรมที่ขงจื้อนำมาสอนส่วนใหญ่เป็นจริยธรรมวัฒนธรรมของราชวงศ์โจว

ตารางที่ ๒๔ เปรียบเทียบประโยชน์ของความกตัญญู

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
<p>ผู้มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์หลายอย่างคือ ได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าเป็นคนดีมีจริยธรรม เป็นที่เคารพนับถือ ได้รับความไว้วางใจให้ทำงาน ได้รับความสุข มีความเจริญในชีวิต การงาน ชีวิตครอบครัว มีความสุข ความอบอุ่น</p>	<p>ผู้มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้มากมายหลายประการ เช่น ได้รับยกย่องว่าเป็นคนดี ได้รับการยกย่องว่าเป็น สัตบุรุษเป็น บุคคลที่หาได้ยาก เป็นผู้ควรบูชา เป็นผู้ควรสรรเสริญ ได้รับประโยชน์ความสุข ความเจริญ ยศ สรรเสริญ บันเทิงทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้ ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก ทำให้เกิดสติ ไม่ประมาท ทำให้เกิดหิริโอตตปปะ ทำให้เกิดขันติ ทำให้จิตใจผ่องใส มองโลกในแง่ดี ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี ทำให้มีคนอื่นอยากคบหาสมาคม ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดาอยากช่วยเหลือ ทำให้ไม่มีเวร ไม่มีภัย ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้นโดยง่าย และเมื่อผู้มีความกตัญญูได้ละโลกนี้ไปแล้วจะได้รับประโยชน์ในโลกหน้าได้แก่ถึงสุขคติในโลกรัตนบุรี ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้</p>	<p>บุคคลที่มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์อย่างมากมาย เช่น ทำให้มีความรับผิดชอบ ต่อครอบครัวรู้จักดูแลเอาใจใส่ครอบครัว ได้รับความยอมรับจากสังคม ได้รับยกย่องว่าเป็นคนดี มีคุณธรรม ได้มีโอกาสตอบแทนบุญคุณ แต่ผู้มีพระคุณ ได้รับการสรรเสริญ ได้รับความไว้วางใจให้รับราชการในตำแหน่งสำคัญ สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีเกียรติ การบูชาบรรพบุรุษทำให้ลูกหลานมีความอ่อนน้อม ถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ รู้จักมีความกตัญญู ในปรัชญาขงจื้อนั้นมีแต่ประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้ ไม่ได้สอนถึงประโยชน์ในชาติหน้า ไม่ได้สอนเรื่องหลังจากความตาย</p>

ตารางที่ ๒๕ เปรียบเทียบโทษของการไม่มีความกตัญญู

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
<p>ผู้ที่ไม่มี ความกตัญญู จะได้รับโทษหลายประการ ได้แก่ ถูกตำหนิติเตียนจากสังคม ไม่ได้ได้รับความนับถือ จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ทำให้ผู้ที่ารู้จักค่อย ๆ หลีกห่างจากไป ไม่มีใครคอยช่วยเหลือ</p>	<p>บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูกตเวที จะได้รับโทษในปัจจุบันชาตินี้หลายประการ คนอกตัญญูจะทำให้คนอื่นเดือดร้อนเสียหายเอง เนื่องจากคนอกตัญญูย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูกผู้รู้ติเตียน และประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก คนอกตัญญูจะถูกบัณฑิตตำหนิ ไม่มีใครอยากคบหาสมาคมด้วย เพราะการคบหาคนอกตัญญูนั้นเป็นการคบหาที่ไร้ประโยชน์ คนอกตัญญูย่อมประสบความเสื่อมเอง คนอกตัญญูจะไม่มีความสุข ไม่มีความเจริญ จะถูกติเตียน ไม่มีใครอยากทำดีด้วย ไม่มีใครอยากช่วยเหลือเพราะการช่วยเหลือนั้นจะเป็นเหมือนกับการหวานพืชรลงในไฟ ย่อมไหม้เสียเปล่า ถึงแม้ว่าคนอกตัญญูจะเป็นคนไม่ดี ก็ไม่ควรจะคำด้วยคำหาขบ ไม่ควรจะมีจิตใจริษยาคนอกตัญญู เมื่อพบเห็นคนอกตัญญู ก็พึงหลีกห่างจากคนอกตัญญูนั้นเสีย คนอกตัญญูจะได้รับโทษในโลกหน้าด้วย โดยเมื่อคนอกตัญญูแม้สิ้นชีวิตไปแล้ว ย่อมไปสู่ทุกคติ “ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้” คนอกตัญญูย่อมไปสู่อบายภูมิ</p>	<p>โทษของการไม่มีความกตัญญูนั้นมีมากมายหลายประการ เช่น ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วยเพราะกลัวจะทรยศหักหลัง ไม่มีใครให้ความช่วยเหลือเพราะรู้ว่าช่วยไปแล้วก็คงจะไม่มี ความสำนึกในบุญคุณและอาจจะทำเรื่องที่เนรคุณได้ ผู้ไม่มีความกตัญญูจะถูกตำหนิติเตียน เป็นที่รังเกียจของผู้คน ไม่มีการสอนถึงโทษที่จะได้รับในชาติหน้า</p>

ตารางที่ ๒๖ เปรียบเทียบธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู

ความเหมือนกัน	ความแตกต่างกัน	
	ในพุทธปรัชญาเถรวาท	ในปรัชญาขงจื้อ
	<p>ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญูมีหลายประการ ยกตัวอย่างเช่น อกุศลมูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งทั้งสามประการนี้ เป็นรากเหง้าของความชั่วทั้งหมด เป็นเครื่องกีดขวางความกตัญญูและเป็นเครื่องกีดขวางการทำความดีอื่นด้วย</p>	<p>ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญูได้แก่กฎหมาย ซึ่งไม่ได้หมายถึงกฎหมายทั้งหมด แต่จะมีเพียงกฎหมายบางข้อเท่านั้นที่เป็นอุปสรรคขัดกับความกตัญญู เพราะในกรณีนี้ผู้กระทำความผิดเป็นบิดามารดาบุพพการีของตน เป็นผู้กระทำความผิดกฎหมาย ขงจื้อให้เลือกใช้หลักความกตัญญูแทนหลักกฎหมาย เพื่อให้คนในครอบครัวได้อยู่ร่วมกันต่อไปได้ เช่นบุตรฟ้องบิดา โดยบิดากระทำผิดกฎหมายด้วยการขโมยแกะของคนอื่น ขงจื้อเห็นว่าผู้เป็นบุตรควรเลือกความกตัญญูต่อบิดา ถึงแม้ว่าจะขัดกับหลักกฎหมายก็ตาม</p> <p>แต่ถ้าหากว่าคนทุกคนมีความประพฤติดี ซื่อสัตย์สุจริต ไม่กระทำความผิดกฎหมายเลย ก็จะไม่มีความหมายที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู</p>

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อกล่าวถึงคำว่า กตัญญู จะมาคู่กับคำว่า บุญพการี เริ่มจากการมีบุญพการีคือผู้ทำอุปกัระก่อน แล้วจึงมีกตัญญูกตเวทีคือผู้รู้อุปกัระที่ท่านทำแล้วและตอบแทนอุปกัระนั้น บุคคลผู้มีความกตัญญูนั้นจัดเป็นคนดี เป็นสัตบุรุษ เป็นบุคคลที่หาได้ยาก ซึ่งบุคคลผู้กตัญญูนั้นจะรู้จักอุปกัระรู้จักบุญคุณที่บุญพการีได้กระทำไว้ทั้งมากทั้งน้อย โดยการระลึกถึงแล้วตอบแทนอุปกัระตอบแทนบุญคุณนั้น ในทางพระพุทธศาสนามีการอธิบายถึงวิธีแสดงความกตัญญูเอาไว้ทั้งสำหรับภคทัสสคือผู้ครองเรือนทั้งสำหรับบรรพชิตคือพระภิกษุ สามารถแบ่งขอบเขตของการแสดงความกตัญญูเป็น ๖ อย่างคือ ความกตัญญูต่อบุคคล ความกตัญญูต่อสถาบัน ความกตัญญูต่อสัตว์ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ความกตัญญูต่อตนเอง ความกตัญญูต่อธรรม

เมื่อกล่าวถึงความกตัญญูต่อบุคคล เบื้องต้นจะต้องนึกถึงความกตัญญูต่อบิดามารดามาก่อน บุคคลอื่นๆ เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้ที่ใกล้ชิดมากที่สุด เป็นผู้เลี้ยงดูบุตรธิดาให้เติบโต เป็นผู้อบรมสั่งสอนเรามาก่อนอาจารย์คนอื่นๆ ความกตัญญูต่อบิดามารดาเป็นจุดเริ่มต้นความกตัญญู ที่ทุกคนจะต้องระลึกนึกถึงบุญคุณอันใหญ่หลวงและตระหนักอยู่เสมอว่าจะต้องตอบแทนบุญคุณบิดามารดา

การแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาสารทำได้โดย การบำรุงเลี้ยงดูทางร่างกายและบำรุงทางจิตใจ ในพระพุทธศาสนายกย่องการเลี้ยงดูบิดามารดาขั้นสูงสุดคือการแนะนำบิดามารดาผู้ไม่ศรัทธา ให้ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีลสมาทาน ตั้งมั่นดำรงอยู่ในศีลสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญาสมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) เมื่อทำได้เช่นนี้แล้วจึงจะได้ชื่อว่ามีความกตัญญูได้ทำการตอบแทนบุญคุณบิดามารดาแล้ว

ในสังคมไทยปัจจุบันนี้ มักพบปัญหาความไม่เข้าใจกันระหว่างบิดามารดากับบุตร เนื่องจากบางครั้งบิดามารดาอาจจะทำพลาดไปบ้าง บุตรที่มีความกตัญญูก็มีสิทธิ์ที่จะเตือนสติท่านได้ แต่เป็นการพูดด้วยความเคารพ ด้วยกิริยาวาจาที่สุภาพ ไม่ใช่ตวาดหรือตะคอก ถ้าบุตรแสดงวาจาหยามเช่นนี้ แสดงว่าขาดความเคารพนับถือ หากใช่เป็นการแสดงความกตัญญูไม่ บางกรณีก็บุตรกลายเป็นคนใหญ่โต มีชื่อเสียงมีเกียรติขึ้นมา จะพูดจากับบิดามารดาก็ตวาดเสียงดัง แสดงอำนาจคล้ายบิดามารดาเป็นทาส ทำให้ท่านเสียใจ ว่าลูกของเราที่เราเลี้ยงมา ให้การศึกษามา จนมีความรู้ได้

ดิบได้ดี ยังแสดงกิริยาปราศจากความเครพขำเกรง การกระทำเช่นนี้เรียกว่าเป็นลูกออกดีญู ถึงแม้ บิดามารดาบางคนแต่งตั้งมอชอเพราะเป็นคนบ้านนอก ถึงอย่างนั้นบุตรธิดาจะต้องเคารพนับถือไป ตลอด เพราะว่าท่านมีบุญคุณอย่างมากเป็นผู้ทำให้เราเกิด เลี้ยงดูเรามากกว่าจะเติบโตด้วยความรักและ ความเป็นห่วงยิ่งกว่าชีวิตของตน ไม่ว่าเราจะกลายเป็นคนใหญ่โตสักเพียงใดก็ตาม เราก็ต้องเกิดจาก บิดามารดาเหมือนคนอื่น การที่บิดามารดาคุณค่าเราสั่งสอนเราก็เพื่อให้เราเป็นคนดี จะถือสาเหตุนี้ โกรธเรื่องท่านไม่ได้ เมื่อท่านจะทำอะไรที่เห็นว่าไม่เหมาะสม ไม่สมควร ก็ควรทัดทานท่านด้วย กิริยาวจาสุภาพเพื่อให้ท่านเข้าใจถูกต้อง พึงแสดงถึงความเคารพนับถือท่าน เลี้ยงดูท่านด้วยความ นอบน้อม

นอกจากจะมีความกตัญญูต่อบิดามารดาแล้ว พึงมีความกตัญญูต่อนุพพการีผู้มีคุณูปการ อื่นๆเช่น พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ครูอาจารย์ สถาบันพระมหากษัตริย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น เมื่อบุคคลใดมีความกตัญญูรู้คุณแล้วตอบแทนบุญคุณ บุคคลนั้นจะ ได้รับประโยชน์อย่างมากเช่น ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ได้รับการยอมรับจากสังคม ชีวิตมีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน แม้จะล่องลับจากโลกนี้ไปก็จะได้บังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ส่วนผู้ไม่มีความกตัญญูจะถูกดำเนินคดี ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย จะประสบแต่ความเสื่อม แม้ละโลกนี้ไปแล้วต้องไปสู่ทุคติ กือนรก ความกตัญญูมีบทบาทต่อสังคมไทยอย่างมาก เพราะช่วยให้คนในสังคมมีจิตใจที่คิงามรู้จัก ตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีอุปการคุณ เป็นพื้นฐานในการทำความดี ทำให้มีหลักปฏิบัติต่อกัน มีอิทธิพล ต่อการค้ารงชีพ โดยมีประเพณีหลายอย่างที่ทำให้มีโอกาสแสดงความกตัญญู เช่น การบรรพชา อุปสมบท ประเพณีสารทไทย เป็นต้น ซึ่งประเพณีต่างๆ จะทำให้มีการระลึกถึงบุญคุณของนุพพการี ทำให้รู้จักแสดงความกตัญญูตอบแทนคุณท่าน แม้จะล่องลับไปแล้วก็ยังระลึกถึงและมีการทำบุญ อุทิศให้ท่าน

ดังนั้นบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวที่รู้จักตอบแทนบุญคุณนุพพการีจัดเป็นคนดี เป็นคนมี คุณธรรม นำยกย่องสรรเสริญ บุคคลใดเมื่อมีความกตัญญูแล้ว บุคคลนั้นจะได้รับแต่ประโยชน์อย่าง มากในปัจจุบันและในอนาคต มีประโยชน์ทั้งต่อตนเองและต่อสังคมส่วนรวม ไม่มีโทษเพราะการ เป็นคนมีความกตัญญู บุคคลที่ศึกษาธรรมพึงตระหนักและเห็นประโยชน์ในการเป็นคนมีความ กตัญญูอันเป็นมงคลสูงสุดในชีวิต เร่งปฏิบัติตนตอบแทนบุญคุณนุพพการี เพื่อความสุขความ เจริญก้าวหน้าของชีวิตตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติ

ส่วนความกตัญญูในปรัชญาขงจื้อนั้น ขงจื้อได้ให้ความหมายของความกตัญญูแก่ผู้มาถาม เรื่องความหมายของความกตัญญูไว้หลายอย่าง สามารถรวบรวมความหมายได้ว่า ความกตัญญู หมายถึง การปรนนิบัติรับใช้บิดามารดา ช่วยทำกิจการงานต่างๆ ที่สามารถทำได้ เมื่อบิดามารดาถึง แก่กรรมแล้ว ก็จัดพิธีศพโดยการฝังศพแล้วเช่นไหว้บิดามารดาที่ล่องลับไปแล้ว เป็นห่วงเรื่องเจ็บไข้ ได้ป่วยของพ่อแม่เป็นพิเศษ การเลี้ยงดูบิดามารดาด้วยความเคารพนอบน้อม ด้วยความรัก ความเอา ใจใส่ดูแลทั้งทางร่างกายและจิตใจ ไม่ใช่สักแต่ให้อาหารอย่างเดียว ถ้าให้แต่อาหารก็ไม่ต่างอะไรกับ

การเลี้ยงหมาและม้า จะต้องเลี้ยงกายและเลี้ยงใจ เลี้ยงด้วยความเคารพอ่อนน้อมต่อบิดามารดาที่มีบุญคุณอย่างมาก ต้องปรนนิบัติด้วยความเต็มใจ ด้วยความยินดีที่ได้ตอบแทนบุญคุณบิดามารดาที่ได้เลี้ยงดูเรามา ก่อน โดยการทำอาหารให้บิดามารดารับประทานด้วยสีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส พุดจาไพเราะ ไม่แข็งกระด้าง ประพฤติในทางที่พ่อและแม่ไม่กระวนกระวายเกี่ยวกับเธอ เว้นแต่เกี่ยวกับสุขภาพของเธอ เป็นต้น

ขอบเขตของความกตัญญูที่พบในปรัชญาขงจื้อมี ๓ ประการ ได้แก่ ความกตัญญูต่อบุคคล ความกตัญญูต่อธรรมชาติ ความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ซึ่งในเรื่องความกตัญญูต่อบุคคลนั้นขงจื้อสอนให้ปฏิบัติตนตามหลักมนุษยธรรม อันเป็นคุณธรรมอันดีที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ ซึ่งตรงข้ามกับสัตว์ เพื่อแก้ไขปัญหาสังคม โดยเริ่มจากจุดเล็กที่สุดของสังคมนั้นคือครอบครัว ได้จัดความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมเป็น ๕ ความสัมพันธ์ ได้แก่

๑. ความสัมพันธ์ระหว่าง บิดา(มารดา) กับบุตร(ธิดา)
๒. ความสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง
๓. ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา
๔. ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน
๕. ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าวหรือประชาชนต่อกษัตริย์

ความสัมพันธ์ทั้ง ๕ ประการนี้ ข้อที่สำคัญที่สุดคือความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา เป็นความรับผิดชอบที่บุตรธิดาจะพึงมีต่อบิดามารดา ในเรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดานี้ขงจื้อให้ความสำคัญสูงมาก จนนับได้ว่าเป็นพื้นฐานจริยธรรมของปรัชญาขงจื้อ ขงจื้อเห็นว่า การแสดงความเคารพต่อบิดามารดาเป็นรากฐานแห่งความดี ความกตัญญูเป็นจริยธรรมที่ทุกคนสมควรจะปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการ นักการเมือง นักการเมืองผู้ไม่มีความกตัญญูต่อบุพการีตนเอง ไม่ดูแลเอาใจใส่ครอบครัวตนเอง ผู้นั้นจะดูแลเอาใจใส่ต่อประชาชนได้อย่างไร ผู้ใดไม่มีความซื่อสัตย์จริงใจต่อครอบครัว ผู้นั้นก็ตามข้อมไม่มีความจริงใจต่อการปฏิบัติหน้าที่รับใช้ประเทศชาติบ้านเมือง ในเมื่อบิดามารดาอันเป็นผู้ที่มีบุญคุณอันใหญ่หลวงต่อเขา เขายังไม่สนใจให้ความเอาใจใส่ดูแล อีกประเด็นหนึ่งที่ขงจื้อให้ความสำคัญมากคือ การจัดการพิธีศพ จะต้องจัดพิธีเต็มกำลัง (ทรัพย์)เต็มความสามารถของแต่ละครอบครัว เน้นการประหยัดดีกว่าการสุรุ่ยสุร่าย เน้นความเศร้าโศกอย่างลึกซึ้งซึ่งจริงใจ ไม่ใช่การเสแสร้ง ต้องแสดงความเสียใจต่อการจากไปของบุคคลที่มีความสำคัญในชีวิต และเมื่อจัดการฝังศพเสร็จแล้วก็มีการเช่นสรวงบูชาดวงวิญญาณ ด้วยความกตัญญูรู้คุณมากกว่าด้วยความกลัว หรือด้วยความไม่รู้ หรือด้วยความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้จะต้องทำการไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปีเทียบกับเวลาที่เราเป็นเด็กได้รับการดูแลจากบิดามารดาอย่างใกล้ชิดจนกระทั่งอายุ ๓ ขวบจึงจะเริ่มห่างจากอ้อมอกมารดาได้ เพื่อแสดงความกตัญญูและความรู้สึกเคารพระลึกถึงคุณของบิดามารดาและบรรพบุรุษ ส่วนการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลอื่นนอกจากบิดามารดานั้น พึงจดจำบุญคุณที่ได้รับมาแล้วแสดงความกตัญญูตอบแทนเมื่อมีโอกาสตาม

จารีตประเพณี มนุษยธรรม ที่พึงปฏิบัติต่อกันโดยอาศัยหลักการปฏิบัติต่อผู้อื่น เหมือนกับที่เราต้องการให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อตนเอง ผู้มีความกตัญญูจะได้รับประโยชน์อย่างมากเช่น ได้รับการยอมรับนับถือจากคนในสังคม ได้รับการยกย่องสรรเสริญว่ามีคุณธรรม มีคนอยากคบหาสมาคมด้วยทำให้เจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน เป็นต้น ประโยชน์ของการไว้ทุกข์เป็นเวลานานจะทำให้บุตรได้มีโอกาสสืบทอดกิจการของครอบครัว เมื่อแต่ละบุคคลในครอบครัวปฏิบัติต่อกันด้วยจิตใจที่มีคุณธรรมแล้วทำให้ครอบครัวอบอุ่น จะเป็นประโยชน์ต่อครอบครัวและต่อสังคมส่วนรวม สามารถแก้ไขปัญหาสังคมได้ ความกตัญญูมีบทบาทต่อสังคมจีนอย่างมาก เพราะชาวจีนนำไปเป็นหลักปฏิบัติในครอบครัวสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น มีการแสดงความเคารพนอบน้อมต่อผู้ใหญ่ ยกย่องครูบาอาจารย์ มีความซื่อสัตย์รักษาคำมั่นสัญญา ทำให้ได้รับความไว้วางใจทำให้ธุรกิจเจริญรุ่งเรือง มีการเกื้อกูลกัน ความกตัญญูในปรัชญาขงจื้อมีอิทธิพลต่อสังคมไทยหลายทางได้แก่ ทางชาวจีนที่มาอาศัยในไทย ทางการศึกษา ทางงานวรรณกรรมทั่วไป ซึ่งมีผลต่อจารีตประเพณีผสมกับคำสอนที่เน้นการแสดงความกตัญญู ความเคารพต่อญาติผู้ใหญ่ การไหว้บรรพบุรุษในเทศกาลตรุษจีน นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลต่องานศิลปะ เสื้อผ้าเครื่องประดับอีกด้วย

สรุปเปรียบเทียบความกตัญญูของปรัชญาทั้งสอง ในพุทธปรัชญาได้ให้ความหมายของความกตัญญูไว้อย่างชัดเจนและมีขอบเขตกว้างขวางกว่า ส่วนในปรัชญาขงจื้อได้ให้ความหมายไว้หลายความหมายตามพื้นเพของผู้ถามความหมายของความกตัญญู ในพุทธปรัชญามีการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลอยู่ ๒ ลักษณะ คือ ๑. การตอบแทนด้วยวัตถุสิ่งของมีอาหารและวัตถุสิ่งของ เป็นต้น ๒. การแนะนำให้ดำรงมั่นอยู่ใน สัทธาสัมปทา สีลสัมปทา จาคสัมปทา ปัญญาสัมปทา ส่วนในปรัชญาขงจื้อมีการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลอยู่ ๒ ลักษณะ คือ ๑. การนำรุ่งเลี้ยงดูด้วยอาหารและสิ่งของ เป็นต้น ๒. การแสดงความเคารพ นอบน้อม ปรนนิบัติรับใช้ด้วยจริยธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีการแสดงความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ส่วนในปรัชญาขงจื้อไม่มี ในพุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้บุตรอธิบายหรือแนะนำบิดามารดาที่มีความเห็นผิดให้เปลี่ยนมาเป็นผู้มีความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม ส่วนในปรัชญาขงจื้อสอนให้บุตรทักทวนบิดามารดาอย่างสุภาพอ่อน โยน ไม่พูดคัดค้านรุนแรงไม่ได้เถียง ต้องหาโอกาสอันเหมาะสมจึงพูดอธิบายด้วยความอ่อนน้อม ในพุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้ งดเว้นจากการฆ่า สัตว์รวมถึงมนุษย์ทุกคน ในปรัชญาขงจื้อสอนให้รู้จักการตอบแทนบุญคุณต่อผู้มีพระคุณ ในกรณีที่บิดามารดาถูกฆ่า ผู้เป็นบุตรเมื่อพบศัตรูแล้วจะต้องแก้แค้นทันที แต่ถ้าเป็นบุตรทำงานเป็นตัวแทนเจ้านครจะต้องระงับความแค้นส่วนตัวไว้ก่อนแล้วทำงานในฐานะบุตร ในพุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้บรรเทาความโศก ดับทุกข์ที่เกิดจากการพลัดพรากจากบิดามารดาหรือจากบุคคลอันเป็นที่รัก การเศร้าโศกร่ำไรราพันนั้นไม่มีประโยชน์เลย แต่การทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับจึงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับ ส่วนในปรัชญาขงจื้อสอนให้แสดงความเศร้า โศกอย่างสุดซึ้งกับการจากไปของบิดามารดาหรือบุคคลอันเป็นที่รัก เน้นว่าจะต้องร้องไห้ด้วยความเสียใจไม่ใช่การเสแสร้ง เมื่อเสร็จพิธีฝังศพ

แล้วจะต้องไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปีเท่ากับเวลาที่เด็กอายุ ๓ ปีจึงจะพ้นจากการอุ้มของบิดามารดาได้ ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีการแสดงความกตัญญูต่อญาติโดยสงเคราะห์ด้วยอามิสและสงเคราะห์ด้วยธรรม ส่วนในปรัชญาขงจื้อสอนให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนให้ความเคารพต่อญาติเพราะถือว่าเป็นผู้ใหญ่กว่าและสามารถพึ่งพาอาศัยญาติได้ ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีการแสดงความกตัญญูต่อสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ส่วนในปรัชญาขงจื้อมีความกตัญญูต่อชาติกับพระมหากษัตริย์ด้วยการซื่อสัตย์ จงรักภักดี มีความเคารพนบถนอบ ไม่คิดทรยศ พุดทักทายนได้ในเรื่องที่จะเป็นประโยชน์ต่อชาติ ในพุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้มีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ไม่ทรมาณสัตว์ไม่ฆ่าสัตว์ทุกชนิด ส่วนในปรัชญาขงจื้อสอนให้เมตตาสัตว์ ไม่รังแกสัตว์ที่ไม่ทันระวังตัว สอนให้ฆ่าสัตว์ในการประกอบพิธีเช่นสรวง ในพุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้กตัญญูต่อธรรมชาติไม่ทำลายธรรมชาติ มองธรรมชาติว่าเกิดขึ้นเองตามวิสัยของโลก ส่วนในปรัชญาขงจื้อสอนให้ไม่ทำลายธรรมชาติและให้บุชชาธรรมชาติเช่น ภูเขา แม่น้ำ เพราะมีเทพเทวาประจำอยู่ ในพุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้กตัญญูต่อบรรพบุรุษโดยการทำทักษิณาทาน ทำบุญอุทิศให้ท่าน ส่วนในปรัชญาขงจื้อสอนให้เช่นไหว้บวงสรวงที่ป้ายดวงวิญญาณ ด้วยความเคารพและจะต้องทำด้วยตนเองแม้มีงานอื่นก็ต้องพักไว้ก่อน ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีประโยชน์ของความกตัญญูหลายประการ ได้รับทั้งในชาตินี้ทั้งในชาติหน้า ส่วนในปรัชญาขงจื้อมีแค่ประโยชน์ในชาตินี้ ไม่มีการสอนเรื่องชาติหน้า ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู เช่น อกุศลมูล ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งอกุศลทั้งปวง เป็นต้น ส่วนในปรัชญาขงจื้อมีธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู ได้แก่ กฎหมาย เพราะในกรณีที่บุคคลในครอบครัวไปการทำผิดกฎหมาย ถ้าไม่ไปกระทำผิดกฎหมายเลย กฎหมายก็จะไม่เป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ความกตัญญูเป็นหลักธรรมอันดีที่มีความสำคัญ ที่รัฐบาลควรส่งเสริมให้ทุกคนได้ปฏิบัติ ซึ่งทั้งในพุทธปรัชญาเถรวาททั้งในปรัชญาขงจื้อได้ให้ความสำคัญอย่างมาก บุคคลที่มีความกตัญญูรู้จักตอบแทนอุปการคุณบุพพการีแล้ว ก็จัดเป็นคนดี เป็นสัตบุรุษ เมื่อสามารถทำความดีเริ่มต้นจากการปฏิบัติในเรื่องใกล้ตัวได้เป็นที่ประจักษ์แล้ว แม้เมื่อจะไปทำความดีในเรื่องไกลตัว ไปช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นก็ถือว่าสามารถทำได้ ความกตัญญูเป็นคุณธรรมสำคัญประการหนึ่งที่สมควรส่งเสริมให้ทุกคนได้ปฏิบัติอย่างแพร่หลายกว้างขวางออกไป

การดูแลเอาใจใส่ครอบครัวถือเป็นส่วนสำคัญต่อประเทศชาติ เพราะสถาบันครอบครัวจัดเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดในสังคม เมื่อคนในครอบครัวแต่ละครอบครัวได้มีการแสดงความกตัญญูต่อบุพพการี รู้จักปรนนิบัติด้วยความเคารพ มีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่กว่าตน จะทำให้ครอบครัวมีความสุข มีสุขภาพจิตที่ดี ไม่เป็นปัญหาให้แก่สังคม ไม่สร้างเด็กที่มีปัญหาให้แก่สังคม คนในสังคม

ก็จะรู้จักเอื้อเพื่อเอื้อแก่กัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความกตัญญูเป็นประโยชน์ต่อการปกครองอย่างมาก เพราะเมื่อประชาชนมีความกตัญญู รู้จักเกื้อกูลกัน รู้จักช่วยเหลือกัน ก็จะทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เป็นมิตรสหายกัน สามารถทำงานร่วมกัน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การมีความซื่อสัตย์ภักดี อ่อนน้อมต่อผู้ปกครองเป็นผลดีต่อการปกครองทำให้ปกครองได้อย่างราบรื่น เมื่อสามารถบริหารคนจำนวนน้อยให้อยู่ร่วมกันได้ แต่ละบุคคลในเขตปกครองมีการช่วยเหลือกัน ทำงานร่วมกันได้โดยไม่ขัดแย้งจะช่วยให้ประเทศชาติเกิดการพัฒนาอย่างมั่นคงสงบสุข

เมื่อส่งเสริมให้กว้างออกไปในระดับประเทศแต่ละประเทศหรือในระดับโลก โดยส่งเสริมให้ทุกคนในโลกมีความกตัญญูก็จะทำให้ทุกคนในโลกดำรงอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ไม่สร้างปัญหาให้กัน ไม่ก่อสงครามระหว่างกันและกัน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ปรัชญาของขงจื้อมีอิทธิพลกว้างขวางและซึมลึกในการดำรงชีวิตของประชาชนจีน และแพร่หลายไปยังหลายประเทศเช่น เวียดนาม เกาหลี ญี่ปุ่น ไทย วันเวลาผ่านไปนานนับพันๆปี ยังมีแนวความคิดของขงจื้อหลายๆ อย่างที่ใช้ได้ครบกระทั่งทุกวันนี้ แนวความคิดของขงจื้อนอกจากความกตัญญูแล้วยังมีเนื้อหาสำคัญๆ อาทิเช่น เรื่องศึกษาริชธรรม ครอบคลุมไปถึงปัญหาปรัชญา ประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ ศิลปวัฒนธรรม ศาสนา อุดมการณ์ต่อสังคม การเมือง ทักษะคดี และความมุ่งมั่นต่อการศึกษา การฝึกฝนตนเอง การกล่อมเกลาคิดใจ เป็นต้น เนื้อหาต่างๆ เหล่านี้ล้วนน่าสนใจ น่าจะศึกษาหรือนำมาเปรียบเทียบกับพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อเป็นประโยชน์ในการนำแนวความคิดดีๆ มาปฏิบัติ จะทำให้การดำรงชีวิตของคนหมู่มาก สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ไม่เดือดร้อนวุ่นวาย ทำให้ประชาชนคุณธรรมมีความประพฤติปฏิบัติที่ดี เป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติต่อไป ดังตัวอย่างเช่น

๑. การศึกษาวิเคราะห์เรื่องจริยธรรมในปรัชญาขงจื้อที่มีผลต่อพฤติกรรมของประชาชน
๒. การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องหลักการปกครองในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับในปรัชญาของขงจื้อ
๓. การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความสามัคคีในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับในปรัชญาของขงจื้อ
๔. การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอิทธิพลของปรัชญาขงจื้อต่อการแก้ไขปัญหาสังคม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑) พระไตรปิฎก

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่มที่ ๔, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๕, ๑๕, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๕, ๒๗, ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๓๓. ๒๕๒๕.

๒) หนังสือทั่วไป

_____ . คัมภีร์ขงจื้อ. แปลโดย ล.เสถียรสุด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งนคร, ๒๕๑๖.

_____ . คัมภีร์หลุนอวี่. แปลโดย อมร ทองสุก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชุมชนหัวตร, ๒๕๔๕.

จรูญ สมน้อย. อธิบายพุทธประวัติ น.ธ. ศรี ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๑.

ทวีวัฒน์ บุญศิริกวีวัฒน์, ดร. ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๕.

นิพาดา วิริยะวงศ์พานิช. แก่นขงจื้อ : ความหมายแห่งชีวิตแท้จริง และปัญญาที่ยิ่งใหญ่. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๒.

นวม สงวนทรัพย์, พ.ท. ปริญญาจารย์ขงจื้อ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ, ๒๕๒๐.

_____ . สังคมวิทยาศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

บุญมี แทนแก้ว. ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

ป. หลงสมบุญ, พ.ต. (นามแฝง). พจนานุกรม มคอ-ไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักเรียนวัดปากน้ำ, ๒๕๔๐.

ปิ่น มุกข์กันต์, พ.อ. มงคลชีวิต ภาค ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ประชา ชัยศิลป์(เรียบเรียง). คัมภีร์หลุนอวี่. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๓.

แปลก สนธิรักษ์. พิธีกรรมและประเพณี. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณมฺโฆ). เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ). กัตถุญญตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชคก ญาณสิทธิ). มงคล ๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). คนไทยกับสัตว์ป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๒.

_____ . คนไทยกับป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.

_____ . ธรรมบุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____ . พระธรรมทูตไทยเบิกทางสู่อารยธรรมใหม่. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . สอนนาค-สอนทิด : ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๒.

_____ . ๓ ไตร. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฟื่องฟ้าพรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔.

พระธรรมโสภณ ปาสาทิโก. กตัญญูกตเวที. กรุงเทพมหานคร : กราฟิการ์ต 28, ๒๕๔๑.

พระมหาสังเวช ฐมมเนตติโก. ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ฐมมจิตโต). ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.

พระสิริมงคลจารย์. มงคลดุษฎีปณี แปล เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

_____ . มงคลดุษฎีปณี แปล เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

_____ . มงคลดุษฎีปณี แปล เล่ม ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พุทธทาสภิกขุ. กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

_____ . บรมธรรมภาคปลาย. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕.

_____ . พุทธจริยา. กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕.

_____ . พ่อแม่สมบูรณ์แบบ. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระชัยมปัทมฐกตาแปล ภาค ๖. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

โฆทนาการ (นามแฝง). ลัทธิและภานิต คำสอนของขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิทยาการ, ม.ป.ป.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

วีระชัย มีชอบธรรม. สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖. กรุงเทพมหานคร : หจก. อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗.

วันทิพย์ สิ้นสูงสุด. ขงจื้อ : สุภานิต วาตะ คำคม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายใจ, ๒๕๔๗.

_____ ขงจื้อ : สุภานิตในชีวิตประจำวัน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายใจ, ๒๕๔๗.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฒโน). พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระมหาธีรวงศ (พิมพ์ รมมธโร). มงคลยุดชีวิตฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระอริยวงศาคณา (จวน อุฏฐายี). มงคลในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติธรรม, ๒๕๓๘.

สมภพ ชีวรัฐพัฒนา. มงคลธรรมกับคุณภาพชีวิต(มงคล ๓๘). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : นานาสังพิมพ์, ๒๕๔๒.

สุกิจ ชัยมุสิก, ดร. ประวัติพระพุทธศาสนา (History of Buddhism). กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สุวรรณา สถาอนันท์. กระจายปรัชญาจีน : ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจและจารีต. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. สงครามศักดิ์. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓.

อาร์ชี เจ บารัม. หลักคำสอนของขงจื้อ. แปลโดย ครอบงวน ไชยชนะสาร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : เดลฟี การพิมพ์, ม.ป.ป.

อองชก. ขงจื้อฉบับประชาชนชาวบ้าน. แปลโดย อธิคม สวัสดิญาณ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เต่าประยุทธ์, ๒๕๔๐.

_____ ๒๔ ยอดกตัญญู. แปลโดย ระเบิด บุนนาค. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

๓) บทความจากหนังสือรวมบทความ

ชัยวัฒน์ คำอินทร์. “ประเพณีวันสารทไทย”. ใน *ชีวิตไทย*. รวบรวมโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ชุดบรรพบุรุษของเรา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐ : ๑๗๒.

๔) บทความในวารสาร

บัว พลรัมย์. “ประเพณีสงกรานต์”. *พุทธจักร*. ปีที่ ๕๓ ฉบับที่ ๔ เมษายน ๒๕๔๒ : ๓๐.

เสนาะ ผดุงฉัตร. “ประเพณีสงกรานต์”. *พุทธจักร*. ปีที่ ๕๔ ฉบับที่ ๔ เมษายน ๒๕๔๓ : ๓๔.

๕) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

โกวิท ราชวงศ์. “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาทัศนคติของคณาจารย์ว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

ณัฐินี ภาสะพงศ์. “ปรัชญาประวัติศาสตร์ของงจ้อ”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. ภาควิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระมหาเจิม สุวโจ. “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมฺโม”. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาเทวินทร์ กระจุกแก้ว. “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมังคลัตถะที่ปณี”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

พระมหาบุญทอง คุณาโร (มาหา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู(กตญฺตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาบุญเพชร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย). “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาอุทัย มูลแก้ว. “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการจัดการมนุษยสัมพันธ์สิ่งแวดล้อม. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต). “พระธรรมวินัย กฎหมาย ทิฎฐิ และผลประโยชน์ กรณี
ความเห็นขัดแย้งกันในเรื่อง พ.ร.บ. สงฆ์ฉบับใหม่”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่
๔๗. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทฏฐกถา”. วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง-
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

วรพจน์ ทองใบ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษา
เปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพงษ์ศักดิ์ เตชะธัมโม วัดศาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
กับการปลูกป่าสมุนไพรรของพระสมนึก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัด
นครปฐม”. ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

วุฒิชัย ดันตระบัณฑิตย์. “ปัญหาการใช้ความกตัญญูทศเวทีของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย”.
รายงานการศึกษาอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔.

ศรียุญา อรุณขจรศักดิ์. “ภาษาและความเป็นจริงในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงและคัมภีร์จวงจื่อ”. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. คณะอักษรศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๒.

สมคิด เหลาฉลาด. “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับ
มัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนาชุมชน
มหาบัณฑิต. สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรม-
ศาสตร์, ๒๕๔๒.

อำนวย จั่นเงิน. “การพัฒนาความกตัญญูทศเวทีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองข้อย
กิตติทินโน)”. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. ภาควิชาสารัตถศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

๖) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์

สุวรรณ สดาอานันท์, ผศ.ดร. “ถ่ายกลแห่งความหมายกับปรัชญาการเมืองในคัมภีร์ขงจื่อ”. ใน
สัมมนาวิชาการเรื่อง ปรัชญาขงจื่อและอิทธิพลที่มีต่อสังคมจีนในปัจจุบัน.
กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๓๒. (อัคราณา).

๒. ภาษาอังกฤษ

๑) General Books

Legge James, tr. **Confucian analects**. Hong Kong : Wei Tung Book store, 1966.

Legge James, tr. **Confucius**. New York : Dover Publication, 1971.

Waley Arthur, tr. **The analects of Confucius**. London : Unwin Paperback. 1988.

Chan Wing-Tsit, ed and tr. **A Source Book in Chinese Philosophy**. New Jersey : Princeton University Press, 1963.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.
พุทธประวัติ โดยสังเขป

พุทธประวัติ โดยสังเขป

ก. ภูมิกำเนิด

พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาของศาสนาพุทธ มีพระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ พระองค์ประสูติจากพระครุฑมารดา เมื่อ ๘๐ ปีก่อน พ.ศ. ตรงกับเวลาสายใกล้เที่ยงวันศุกร์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะแม (ทรงประสูติก่อนขงจื้อจะเกิดประมาณ ๗๒ ปี) ที่ได้รับไม้สาละในลุมพินีวัน ซึ่งตั้งอยู่ริมเขต เมืองกบิลพัสดุ์ และริมเขตเมืองเทวทหะ ต่อกัน (ตำบลรุมมินเด แขวงเปชวาร์ ประเทศเนปาล) พระองค์เป็นราชโอรสของ พระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางเจ้ามายาเทวี พอประสูติแล้วพระมารดาและพระญาติพากลับมาประทับอยู่ในพระราชวัง เมืองกบิลพัสดุ์ และเมื่ออดีตดาบส (ภาพเทวิลดาบส) เข้ามาเยี่ยมถึงในพระราชวังเห็นลักษณะแห่งพระราชมารดา จึงทำนายว่ามีคติ เป็น ๒ คือ ๑. ถ้าไม่บวชจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีอำนาจมาก ๒. ถ้าบวชจะได้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้สอนดีที่หนึ่งในโลก (ศาสดาเอก)

ข. ชีวิตในวัยเยาว์

ประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะได้อัญเชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คนมารับประทานอาหารกันแล้ว ได้ขนานพระนามให้แก่พระกุมารว่า สิทธัตถะ แปลว่า ผู้มีความต้องการสำเร็จ

ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาสิ้นพระชนม์ ได้รับการเลี้ยงดูจากพระนางเจ้าประชาปดีโคตร มีซึ่งเป็นพระน้านาง

พระชนมายุ ๗ ปี พระบิดาให้คนชูดสระปลุกบัวไว้ ๓ สระ สำหรับให้พระกุมารทรงเล่นสำราญ และทรงนำพระกุมารไปให้ศึกษาศิลปวิทยา ในสำนักครูชื่อ วิศวามิตร พระกุมารเรียนได้จบความรู้ของครูวิศวามิตร โดยไม่ช้าเหมือนเด็กอื่นๆ

พระชนมายุ ๑๖ ปี พระบิดาให้คนสร้างปราสาทขึ้น ๓ หลัง แล้วให้เจ้าชายสิทธัตถะอภิเษก (แต่งงาน) กับ พระนางพิมพา ให้อยู่ในปราสาททั้ง ๓ หลังนั้น ได้แก่ ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน ตามลำดับ

พระชนมายุได้ ๒๙ ปี ได้พระโอรส ๑ พระองค์ ทรงพระนามว่า ราहुล แปลว่า บ่วง หรือ ห่วง แล้วทรงเสด็จหนีออกผนวชตอนกลางคืน ทรงม้าชื่อ กัณฐกะ ออกไปโดยมีนาย ฉันทะ ตามเสด็จไปด้วย พระองค์ทรงผนวชที่ฝั่งแม่น้ำอโนมา ป่าอนุปิยัมพวัน แขวงมัลลชนบท ทรงประทับอยู่ที่อนุปิยัมพวัน ๗ วัน แล้วเสด็จผ่านกรุงราชคฤห์ ได้เข้าศึกษาอยู่ในสำนักอาจารย์ทั้งสอง ได้แก่ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร เรียนจบความรู้ของอาจารย์ ได้สมบัติ ๘ แล้วเสด็จออกจากสำนักอาจารย์ไปทำความเพียรที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ด้วยการบำเพ็ญทุกรกิริยา

พระชนมายุได้ ๓๕ ปี ทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เมื่อวันพุธ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เมื่อ ๔๕ ปีก่อน พ.ศ. ที่โคนต้นโพธิ์ (อัศสัตตพุกฤษ) ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงตรัสรู้ อริยสัจ ๔ คือ รู้ความจริง ๔ อย่าง ได้แก่ รู้ทุกข์คือความไม่สบายกายไม่สบายใจ รู้สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ รู้โรครคือความดับ

ทุกข์ รุ่งรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระนามเดิมของพระองค์ว่า สิทธัตถะ เมื่อตรัสรู้
 อริยสัจ ๔ แล้ว จึงได้พระนามว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แปลว่า ผู้ตรัสรู้ถูกต้องด้วยตนเอง

ก. พระกรณียกิจ

วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีที่ตรัสรู้นั้นเอง พระพุทธเจ้าได้ทรงเสด็จไป แสดงธรรม ชื่อว่า
 รัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ คือ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ
 และอัสสชิ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ผลการแสดงผลธรรมทำให้โกณฑัญญะ
 พราหมณ์ได้ดวงตาเห็นธรรม

วันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีที่ตรัสรู้นั้น ทรงแสดงธรรมชื่อ อนัตตลักขณสูตร ผลของการแสดง
 อนัตตลักขณสูตรทำให้ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ สำเร็จเป็นพระอรหันต์ โกณฑัญญะพราหมณ์ได้ทูลขอบวช
 เป็นพระสงฆ์องค์แรกในพระพุทธศาสนา เมื่อพระสงฆ์ครบ ๖๐ รูป รวมพระอรหันต์ในคราวนั้น
 รวมทั้งพระพุทธเจ้า เป็น ๖๑ องค์ พระองค์ทรงส่งสาวกไปแสดงธรรมสอนประชาชนทุกทิศ เพื่อ
 ประกาศศาสนา

พระองค์เสด็จไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แสดงธรรมทรมานชฎิล
 ๓ พี่น้องคือ อุรุเวลากัสสปะ นทิกัสสปะ คยาก็สสปะ และบริวาร ๑,๐๐๐ คน เมื่อทรงแสดงธรรมชื่อ
 อาทิตตปริยายสูตร ผลทำให้ชฎิล ๓ พี่น้องและบริวาร ๑,๐๐๐ คน สำเร็จเป็นพระอรหันต์

พระองค์เสด็จไปกรุงราชคฤห์ ประทับ ณ ลัญจิวิน (สวนตาลหนุ่ม) ทรงแสดงอนุปพพิกขา
 และอริยสัจ ๔ โปรดพระเจ้าแผ่นดินมคธ พระนามว่า พิมพิสาร ผลการจากแสดงธรรมทำให้พระ
 เจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยบริวาร ๑๑ ส่วน ได้ดวงตาเห็นธรรม อีก ๑ ส่วนตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ พระ
 เจ้าพิมพิสาร แสดงพระองค์เป็นอุบาสก ทูลเชิญพระศาสดาและพระสงฆ์สาวกไปเสวยที่พระราช
 นิเวศน์ในวันรุ่งขึ้น แล้วถวายพระราชอุทยาน เวฬุวัน (สวนไม้) ให้เป็นวัดแห่งแรกใน
 พระพุทธศาสนา

พระศาสดาประทับอยู่ ณ เวฬุวันาราม เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๓ ได้มีการประชุมใหญ่ที่เรียกว่า
 จาตุรงคสันนิบาต แปลว่า การประชุมมีองค์ ๔ ได้แก่

- (๑) พระที่มาประชุมเป็นพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์
- (๒) พระสงฆ์เหล่านั้นล้วนเป็นเอหิภิกขุ
- (๓) พระสงฆ์เหล่านั้นมากันเองโดยมิได้นัดหมายกัน
- (๔) พระศาสดาทรงประทาน พระโอวาทปาติโมกข์ ในที่ประชุมนั้น ใจความแห่งพระ
 โอวาทปาติโมกข์นั้นมี ๓ อย่าง ได้แก่

- ก. การไม่ทำบาปทั้งปวง
- ข. การทำกุศลให้ถึงพร้อม
- ค. การทำจิตให้ผ่องใส

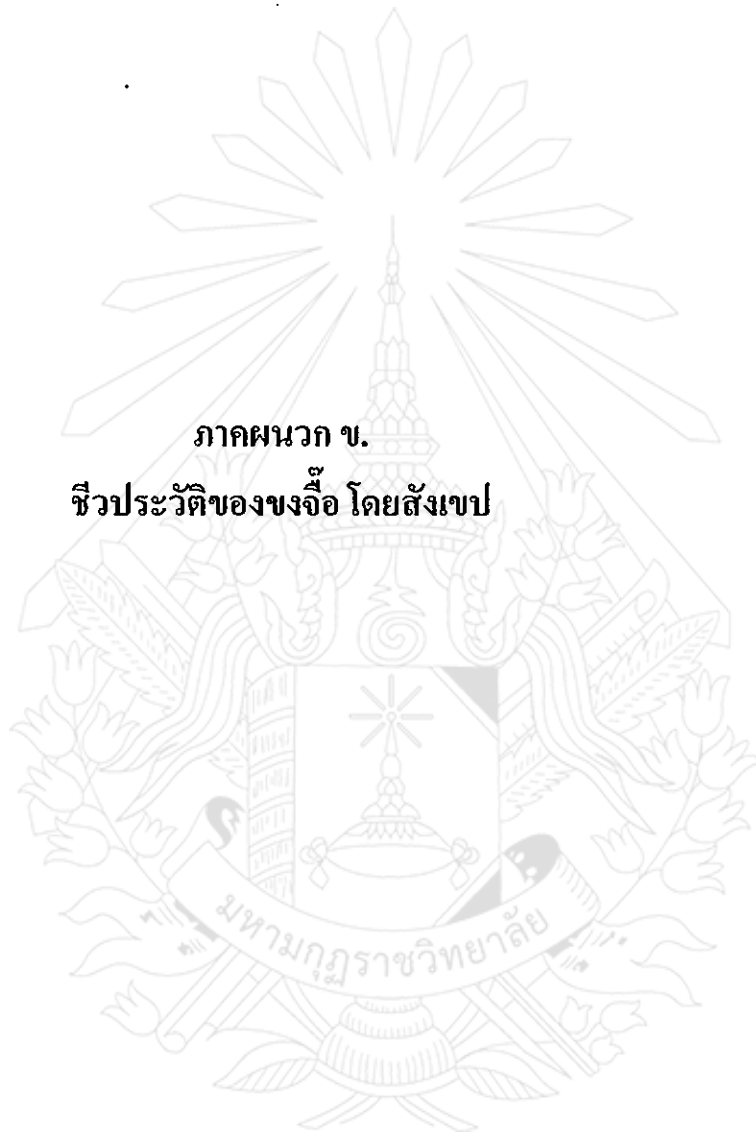
ทั้ง ๓ อย่างนี้ จัดเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา (จาตุรงคสันนิบาต นี้เป็นมูลเหตุให้
พุทธศาสนิกชนทำมาฆบูชาประจำปี)

พระศาสดาเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ โปรดพระพุทธรูปดา พระศาสดาประทับที่ นิโครธาราม
ได้ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ธรรมานเหล่าสากยะ ผู้สูงอายุ ซึ่งมีมานะ พระเจ้าสุทโธทนะได้ถวาย
อภิวาทก่อน เหล่าสากยะก็ได้ทำตามหมด

ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจแสดงธรรมโปรดเหล่าเวไนยสัตว์เป็นเวลา ๔๕ ปี

พระชนมายุ ๘๐ ปี พระองค์พร้อมกับพระสงฆ์ได้เสด็จข้าม แม่น้ำหิรัญญวดี ไปถึงสวนชื่อ
สาละวัน ในเขตเมืองกุสินารา ทรงสำเร็จสัพพัญญุตญาณด้วยพระเสวยไปทิศเหนือ หันพระ
พักตร์ไปทิศตะวันตก เหนือพระแท่นปรินิพพานไสยาสน์ ระหว่างต้นไม้สาละทั้งคู่ พระพุทธองค์
ดับขันธปรินิพพาน เวลาใกล้รุ่ง วันอังคารขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ภายใต้นต้นสาละ หรือ สาละวันอุทยาน
เมืองกุสินารา แคว้นมัลลละ

ภาคผนวก ข.
ชีวประวัติของขงจื๊อ โดยสังเขป

ชีวประวัติของขงจื๊อ โดยสังเขป

ก. ภูมิสำเนา

ขงจื๊อ เกิดเมื่อ ๘ ปีก่อน พ.ศ. หรือเมื่อ ๕๕๑ ก่อน ค.ศ. ซึ่งตรงกับวันที่ ๒๗ เดือน ๘ ตามจันทรคติ ตรงกับวันที่ ๒๘ เดือน ๘ ตามสุริยคติ ในแคว้นหนึ่งชื่อว่าหลู่ (ในประเทศจีน) ชาวจีนเรียกชื่อท่านว่าขงจื๊อ นิดาชื่อหังกเถียงสก มารดาชื่อวงว่ตี ส่วนมารดาชื่อว่างว่ตี ขงจื๊อมีชื่อจริงว่า กิวหรือชิว แปลว่า ภูเขา ทั้งนี้ก็เพราะหังกเถียงสกกับวงว่ตีภรรยาคนใหม่ยังไม่มีบุตรชายสืบตระกูล จึงได้ไปบวงสรวงขอบุตรกับเจ้าพ่อขุนเขาที่ภูเขาหนี่ซาน(หรือหนี่ชิว)

ข. ชีวิตในวัยเยาว์

สมัยที่ขงจื๊อเป็นเด็กลำบากมาเพราะฐานะทางบ้านยากจนมีหน้าจ้ำบิดาก็มาตายจากไป เมื่อขงจื๊ออายุได้เพียง ๓ ขวบ มารดาก็พาขงจื๊อมาอยู่ในเมือง ขงจื๊อไม่ชอบเที่ยววิ่งเล่นซุกซนเหมือนเด็กทั้งหลาย แต่กลับชอบเล่นพิธีกรรมเช่นไหว้เจ้า ชอบแต่งตัวเป็นกษัตริย์และชอบแสดงมารยาทผู้ดี

เมื่ออายุ ๑๕ ปี ขงจื๊อได้เล่าเรียนคันฉ่ววิทยากรต่างๆ อย่างจริงจัง

อายุ ๑๗ ปี มารดาถึงแก่กรรม

อายุ ๑๘ ปี แต่งงานกับฉีกวนชือ

อายุ ๒๐ ปี มีบุตรหนึ่งคนเท่านั้นชื่อว่า ขงลิ

ตั้งแต่ตอนอายุ ๑๑ ขวบ เคยเรียนจริยธรรมโจวกับท่านหลู่ไท่ชือ จนกระทั่งอายุ ๒๐ ก็มีความรู้ด้านวัฒนธรรม จริยธรรม และการดนตรีอย่างกว้างขวาง

ค. หน้าที่การงาน

อายุ ๒๐ ปี มีอาชีพพิธีกร ทำหน้าที่ด้านประกอบพิธีแต่งงาน งานศพ ต่อมารับราชการดูแลการเก็บอากรข้าวและด้านการปลูศัตว์

อายุ ๒๖ ปี ขงจื๊อได้เข้ารับราชการในกรมเกษตรและทำงานกระทรวงการคลังในตำแหน่งเจ้าหน้าที่แผนกบัญชี

อายุ ๓๔ ปี ขงจื๊อเดินทางเยือนเหล่าจื๊อ

อายุ ๓๕ ปี ขงจื๊อเยือนแคว้นฉี ได้สดับดนตรีเสา รู้สึกทั้งในดนตรีจนสามเดือนไม่รู้สึกลึกรสอาหาร

อายุ ๕๑ ปี ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ว่าเมืองจงตู ต่อมาเลื่อนตำแหน่งเป็นตุลาธิบดีที่มีอำนาจบริหารราชการและพิพากษาคดี

อายุ ๕๒ ปี ขงจื๊อถวายอารักขาหลู่คังกงเพื่อจัดประชุมหุบเขาในการเจริญสัมพันธกับแคว้นฉี

อายุ ๕๔ ปี ขงจื้อดำเนินการทอนกำแพงเมืองของ ๓ ตระกูลอิทธิพลอีกทั้งทำการยึดอำนาจบริหารกลับคืนมาสู่ราชสำนักได้สำเร็จ ฝ่ายแคว้นฉู่สู้ศึกกังวลในความเข้มแข็งของแคว้นหลู่ จึงส่งสาวงาม ๘๐ นางมาเป็นบรรณาการให้หลู่ตั้งกง หลู่ตั้งกงทรงหลงใหลในสุรานารีจนมิสนพระทัยต่อราชการแผ่นดิน ขงจื้อจึงเดินทางจากแคว้นหลู่ไป

อายุ ๕๕ ปี เดินทางไปแคว้นเว่ย

อายุ ๕๖ ปี ขงจื้อเห็นว่ามิอาจสร้างสรรค์อุดมการณ์ได้จึงเดินทางไปแคว้นฉิน ระหว่างทางถูกดักล้อมที่เมืองกงว เมื่อฝ่าออกมาได้ก็ยังคงถูกล้อมกบฏของกงสูชื้อดักล้อมอีกจึงได้เดินทางกลับ

แคว้นเว่ย
อีกครั้ง

อายุ ๖๐ ปี ขงจื้อเดินทางไปแคว้นซ่ง ถูกชื่อหม่าหวนอุยประทุษร้าย

อายุ ๖๑ ปี ขงจื้อถูกดักล้อมระหว่างแคว้นฉินและแคว้นไช่

อายุ ๖๕ ปี ขงจื้ออยู่แคว้นเว่ย

อายุ ๖๖ ปี ภรรยาของขงจื้อถึงแก่กรรม

อายุ ๖๘ ปี เดินทางกลับแคว้นหลู่ ขงจื้อได้เรียบเรียง ชำระสะตาง ศึกษาคันฉัวและเผยแพร่นิพนธ์โบราณของจีน เช่น ชื่อ ชู หลี่ เบ่ อี้ และประวัติศาสตร์แคว้นหลู่ที่ชื่อ ชุนชิว ขณะเดียวกันก็จัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือ เล่ากันว่า ขงจื้อรับศิษย์ถึง ๓,๐๐๐ คน แต่ที่เชี่ยวชาญศิลปวิชาการทั้ง ๖ นั้นมีเพียง ๗๒ คน

อายุ ๖๘ ปี บุตรชายของขงจื้อถึงแก่กรรม

อายุ ๗๑ ปี ขงจื้อป่วยหนักเป็นเวลา ๗ วัน ก็ถึงแก่อสัญกรรม ตรงกับ เดือน ๔ คิมหันตฤดู

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ พระมหาสมาน ฉายา ชาตวิริโย นามสกุล ศติสุวรรณพงศ์
 บัพพการี บิดาชื่อ นายคำ มารดาชื่อ นางอนงค์ นามสกุล ศติสุวรรณพงศ์
 วัน/เดือน/ปีเกิด วันอังคารที่ ๑๕ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๗
 ที่อยู่ปัจจุบัน วัดมหารณพาราม เลขที่ ๒๖๑/๔ ถ.ตะนาว แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร
 กรุงเทพมหานคร รหัสไปรษณีย์ ๑๐๒๐๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๕ สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จาก โรงเรียนเมืองเลข จ. เลย
 พ.ศ. ๒๕๓๕ สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จาก โรงเรียนเลขพิทยาคม จ. เลย
 พ.ศ. ๒๕๓๕ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ครุศาสตรบัณฑิต สาขา สังคมศึกษา
 จากสถาบันราชภัฏเลย
 พ.ศ. ๒๕๔๖ สำเร็จการศึกษาแผนกธรรม “นักธรรมชั้นเอก” จากสำนักเรียนวัดคลอง
 โปธิ์ จ. อุตรดิตถ์
 พ.ศ. ๒๕๔๕ สำเร็จการศึกษาแผนกบาลี “เปรียญธรรม ๔ ประโยค” จากสำนักเรียน
 วัดมหารณพาราม กรุงเทพมหานคร

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นครูพระสอนศีลธรรม ที่โรงเรียนเทคโนโลยีสยาม กรุงเทพมหานคร
 พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกธรรม